

SOSYAL TEORİNİN KONUSU OLARAK KİMLİK: SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIM

Polat S. ALPMAN¹

ÖZ

Kimlik konusuna ilişkin sosyolojik ilgi genellikle iki uę eğilimin arasında şekillenmektedir. Kimliği sosyal teorinin merkezine yerleştirmek ile onu sosyal teorinin dışına itmek olarak ifade edilebilecek bu eğilimlerin dışında kalan yaklaşımlar ise kimliğin modern toplumlar için ne anlama geldiğini açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımlar içerisinde etkili olanlardan biri sosyal inşacı yaklaşımdır. Sosyal inşacılık, sembolik etkileşimciliğin benlik/kimlik hakkındaki önermelerini geliştirerek kimliği, sosyalliğin içerisinde kurulan ilişkilerin bir tezahürü olarak açıklamayı hedefler.

Sembolik etkileşimcilik, modern toplumların karmaşık yapısı içerisinde kimliğin karşılık geldiği anlamları ararken benlik kavramına vurgu yaptı. Sembolik etkileşimcilik ve etnometodolojik yaklaşımlar için kimlik, gündelik yaşam içerisindeki etkileşimlerle inşa edilen benliğin bir tezahürüydü. Sosyal inşacılık ise kimliği, gerçekliğin inşa edilme biçimlerinden biri olarak ele aldı. Modern toplumlardaki karmaşık ilişki ağları içerisinde kimliğin rolünü ve işlevini açıklamaya yönelik bu yaklaşımlar, bir anlamda, modernizme iğkin olan ‘anlam krizini’ açıklamanın yollarını aramaktadır. Bu çalışmanın amacı, sosyoloji içerisinde kimliğin bir sosyal analiz birimi olarak kullanılmasından hareketle, sosyal inşacı teorinin kapsadığı yeri açıklamaktır.

Anahtar Kavramlar: Kimlik, Benlik, Sembolik Etkileşim, Sosyal İőacılık, Modernizm.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü

SOCIOLOGICAL DESIGN OF THE IDENTITY ISSUE: THE SOCIAL CONSTRUCTIVIST APPROACH

ABSTRACT

The sociological interest in identity is often shaped by two extreme tendencies. Apart from these tendencies, which can be expressed as putting identity social theory at the center and pushing it out of social theory, is trying to explain what identity means for modern societies. One of the most influential factors in these approaches is the social constructivist approach. Social constructivism aims to explain identity as a manifestation of the relations established within sociality by developing the propositions about selfhood/identity of symbolic interaction.

Symbolic interactionism emphasizes the concept of selfhood in searching for the meanings that identity corresponds to in the complex structure of modern societies. For symbolic interactionism and ethnomethodological approaches, identity is a manifestation of the self-constructed by interactions within everyday life. Social constructionism, on the other hand, treats identity as one of the ways in which reality is constructed. These approaches to explain the role and function of identity within the complex networks of modern societies are, in a sense, seeking ways to explain the 'crisis of meaning' of modernism. The purpose of this study is to explain the place covered by social constructivist theory, used as a social analysis unit in sociology.

Keywords: Identity, Selfhood, Symbolic Interaction, Social Constructivism, Modernism.

1. GİRİŞ

Sosyolojinin ilgi konularından biri olan kimlik, siyasetten kültüre, hukuktan dine, sosyal ilişkilerin gerçekleştiği alanların hepsinde, yerleşik ve zamana dirençli kabullere izin vermeyecek kadar akışkan, niteliği ve kapsamı hızla değişen olgulardan biridir. Sosyal bilimler içerisinde kimlik konusunun ele alınışının tarihi henüz çok yeni olmasına rağmen, birbirinden farklı ve birbirleriyle ilişkili birçok yaklaşım ortaya çıkmış ve konu etrafında yapılan tartışmalar bir literatür oluşturmuştur.

Kimlik, toplumsal kurumlar içerisinde gerçekleşen sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik bir kategori olarak ‘kişi’nin kendini ve ötekini tanımlamasının araçlarından biri olan kimlik, modern toplumla birlikte, farklı bağlamlar içerisinde gündeme gelmektedir. Bunun nedenlerinden biri, modern bir devlet biçimi olarak ulus-devlet rejimlerinin ortaya çıkmasıdır. Ulus-devlet rejimlerinin önemli bir çoğunluğu, ‘sosyal devlet’ olarak nitelendirilen bir işlevi üstlenmektedir. Kimlik konusunun bir sosyal sorun ya da kriz olarak ifade edilmesinde ulus-devletlerin niteliklerinden biri olan bu işlevin ve rolün zayıflaması, aşınması, ortadan kalkması ve prekarizasyonun, istihdam rejiminden gündelik yaşam rutinlerine kadar yaşamın bütün alanlarını kapsamaması; egemen birikim rejiminin toplumsal formasyonu düzenlemek ve onu yeniden üretmek için kimliklere seslenmesi; modern tahakküm mekanizmalarının kimlikler yoluyla kişiler ve gruplar üzerinde çalışması; toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık mekanizmalarının meşrulaştırıcı bir gösteren olarak kimlikleri kullanması; kimliklerin üretim ilişkilerine, sosyal ilişkilere ve mekânsal ayrışmalara dahil edilmek ya da hariç tutulmak için bir nitelik haline dönüştürülmesi; karmaşık sosyal sorunlardan gündelik yaşamın sıradan deneyimlerine kadar bütün toplumsal alanlarda kimliklere mübadele değeri atfedilmesi ve son olarak, modernliğin iddiası olarak siyasal, sosyal, hukuki, ekonomik rasyonalite pratiklerinin ve kurumlarının çöküşü sayılabilir (Berger ve Luckmann, 2015). Bu durum, bir anlamda, modernitenin krizi olarak da yorumlanabilir ve dolayısıyla, modernite ile kimlik arasında kapsamlı ve geçişken bir ilişkinin bulunduğu ifade edilebilir. Bu ilişkiyi geleneksel kimliklerin modernlik

tarafından tersyüz edilmesi ya da ele geçirilip yeniden üretilmesi gibi çok farklı biçimlerde izlemek de mümkündür.

Modernizmin çoklu krizlerine eşlik eden süreçlerden biri olarak kimlik sorununun/krizinin ortaya çıkması, modern toplumlardaki risk eşiklerinin düşmesi ile birlikte değerlendirilebilir. Kendisine benzemeyenleri yabancından daha yabancı, ötekenden daha öteki algılamaya ve yorumlamaya neden olan ve sıklıkla zenofobiye varan modern kimlik krizinin arkasında, modern toplumdaki risklerin müphem ve tekinsiz bir oluş hali olarak sosyal alanlarda dolaşıma girmesi bulunmaktadır. Beck'in (2014) *Risk Toplumu* eserinde ifade ettiği ve sonraki çalışmalarında da farklı temalar etrafında geliştirdiği düşünümsel modernizasyon (reflexive modernization) yaklaşımından hareketle, modern toplumun ürettiği riskler ile kimlikler arasındaki ilişkiden söz edilebilir. Beck'e göre toplumların tarihsel gelişimi içerisinde geline modern dönem, birçok belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuş ve *tehlike* –ki “risk toplumu” fikri, bu tehlikenin kendisine dayanır- gündelik yaşamın bileşenlerinden birine dönüşmüştür. Toplumun siyasetçilerden, bilim insanlarından, teknokratlardan ve benzeri meslek sahiplerinden beklentilerinden biri, bu tehlikelerin ve risklerin neden olduğu belirsizlikleri tahammül edilebilir hale getirmeleridir. Geçmiş, görece daha belirgin, daha makul ve daha fazla kesinliklere sahip iken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu sosyal yapı çözülmeye başlamış, belirsizlikler çoğalmış ve karmaşık, müphem ilişkiler ve süreçler toplumları sarmalamıştır. Sonuç olarak, birlikte yaşamaktan kaynaklanan tarihsel ve sosyal deneyimler çözülmektedir ve dahası, toplumsal eşitsizlikler bireyselleşmektedir. Eşitsizliğin bireyselleşmesi nedeniyle, toplumun üyesi olan kişiler, kendilerini tanımlayacak, hatta belirleyecek kimlikleri seçmek zorunda kalmaktadır. Bu seçim kolektif kimlik olabileceği gibi yaşam tarzı olarak da tercih edilebilir. Yeni bir risk biçimi olarak, kişilerin kimlik seçmek zorunda kalması, sınıfsal aidiyetleri işlevsizleştirirken aile gibi yakın sosyal bağları ve ilişkileri de anlamsızlaşmaktadır. Örneğin işçi olmak, ücretli çalışan olmak ya da işçi sınıfının üyesi olmak, bir kimlik ağına dahil olmak için yeterli değildir. Bunun yerine etnik ya da dinsel kimliklere ya da cinsiyet kimliklerine, bedensel görünümlere, yaşam tarzlarına ve benzeri farklılıklara, benlik duygusunun

manipülasyonuna dayanan bireysel kimlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu durum, sınıfların varlığını ortadan kaldırmaz; ancak sınıfsal eşitsizliklerin, sınıfsal olmayan ve sürekli-yeniden üretilen farklılaşmalar yoluyla sürdürülmesini ve benlik sunumunu temsil eden kimlikler üzerinden bu eşitsizliklerin içselleştirilmesini kolaylaştırır. Böylelikle kimlikler, kapitalist üretim biçiminin, sosyal eşitsizlikleri yeniden üretmesini kolaylaştıran düzenlemelerden birine dönüşür (Beck vd. 2003).

Bu durumun bir başka örneği Sennett'in (2008) *Karakter Aşınması* isimli eserinde görülebilir. Beck'in genellemelerinden farklı olarak Sennett, kişilerin, gündelik yaşama müdahil olabileme kapasitelerini izler. Kişinin kendi öyküsünü yaratabilme ve kimliğini inşa edebilme gücünün modern kapitalizm ile birlikte çözüldüğünü; kırılma ve prekarizasyonun istikrarlı sosyal ilişkileri ortadan kaldırdığını; herhangi bir mesleğe sahip olabilmenin uçucu hale geldiği bir çağda, kimliklerin zamana karşı sebatkâr olamadığını, her an aşınmakta olduklarını açıklar.

Geçmişin ve geleneğin her şeyi anlamayı ve açıklamayı kolaylaştıran kategorileri karşısında modern dünyanın her geçen gün artan karmaşıklığı, akışkanlığı ve modernliğin her şeyi kendine uyarlamak ile her şeye uyarlanabilmek konusundaki mahareti, kimlik konusuna ilişkin kuramsal perspektifleri, yaklaşımları, eleştirileri, analizleri ve hatta sosyal bir fenomen olarak kimliği ve onun periferisinde gerçekleşen tartışmaları belirlemektedir. Bu nedenle sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından kimlik konusunun bir problematik olarak ele alınmasının gerekçelerinden biri; kimliklerin siyasetten hukuka, eğitimden dine, felsefeden kültüre kadar bütün toplumsal alanları işgal etmesi ve etkisinin çok boyutlu ve kapsamlı olarak genişlemesidir.

Sosyolojik ilgi, bir sosyal fenomen olarak kimliği, hayatın içerisinde gömülü olduğu geniş bağlamlar etrafında anlamak ve açıklamak amacındadır. Metodolojik açıdan bu tür bir çaba, kimlik hakkında nihai bilgiyi üretilemeyeceğini kabul etmekle birlikte ona bir öz atfetmemeyi de içerir. Bu nedenle kimlik olgusunun gündelik yaşam içerisinde nasıl inşa edildiği, kimliklerin farklı toplumsal alanlar içerisinde

kurduğu bağların niteliği ve ne tür görünüşler içerisinde sunulduğu, özetle işlevinin ne olduğu sorusu, kimlik çalışmalarının güncel sorularını oluşturmaktadır.

2. KİMLİK KAVRAMINA YÖNELİK İKİ TEORİK EĞİLİM

Kimlik, sosyal ilişkiler içerisinde yer alan kişilerin özdeşleşme, karşılaştırma ve ayırıştırma yapabilmelerinin ön koşulunu oluşturur. Kimlik, kişinin “ben kimim” sorusuna verdiği cevap ve kendini tanımlamasının bir ifadesi olarak ‘bireysel kimlik’ ve “biz kimiz” sorusuna verdiği cevap ve sosyal aidiyetlerin çoğul ifadesi olarak ‘kolektif kimlik’ düzeyinde ele alınabilir. Kavrama ilişkin soyutlama düzeyi ne olursa olsun, kimlik, kişinin dahil olduğu sosyal ilişkiler içerisindeki yerini anlamlandırmasını sağlayan başlıca kavramlardan biridir. Sosyal olguları, sosyal ilişkileri, sosyal varoluşun çeşitli katmanlarını ve sosyal işleyişin dinamiklerini açıklamanın bir yolu olan kimlik kavramına yönelik yaklaşımlar iki temel eğilim etrafında değerlendirilebilir. Buna rağmen, kavramın sosyal bilimlerdeki yeri hala tam olarak kesinlik kazanabilmiş değildir. Bu iki eğilimden ilki kimlik kavramını, sosyal bilimlerin merkezi kavramlarından biri olarak değerlendirmektedir. İkinci eğilim ise kavramın sosyal bilim literatüründen çıkarılması gerektiğini, herhangi bir açıklayıcılık imkanı barındırmadığını öne sürmektedir. Bu iki zıt eğilimin kimlik konusundaki yaklaşımlarını belirleyen motivasyon ise kavramın tanımlanmasına yönelik sınırların nasıl belirleneceğine ilişkin teorik mülahazalardır.

Konuyla ilgili olarak Sökefeld (2001, s. 527-544) kimlik kavramının başta antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi olmak üzere sosyal bilimler için analitik olarak oldukça işlevsel ve kullanışlı bir kavram olduğunu, kavramın içerdiği farklı ve çoklu anlamların ve kesişimlerin analitik açıdan kavramın gücünü arttırdığını öne sürer. Benzer biçimde, kimlik kavramını sosyal bilimler için sabit/mutlak kavramlardan biri olarak değerlendiren Hall’a göre (1997, s. 21-23; 2003, s.1-16) kimlik, özgül açıklama gücüne sahip bir kavramdır. Ona göre modern toplumlarda ve birçok toplumsal alanda yaşanan değişim ve dönüşümlere rağmen kimlikler hala bir referans noktası olarak yerini korumakta, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte

de sabit bir referans noktası olmaya devam edecektir. Bu nedenle sosyal bilimlerin kimliği göz ardı ederek sosyal ve kültürel analiz ve eleştiri yapması mümkün değildir.

Kavramın sosyal bilimlerde işgal ettiği yeri eleştiren Brubaker ve Cooper ise (2000) sosyal ve siyasal bilimler açısından kimlik kavramının birçok anlamda kullanıldığını, bu nedenle herhangi bir sosyal olguyu, sosyal gerçekliğin herhangi bir biçimini açıklayabilecek gücünün bulunmadığını öne sürer. Çok farklı biçimlerde tanımlanması nedeniyle anlamını yitiren kimlik kavramı yerine farklı kavramlar geliştirilmesi gerektiğini öne süren yazarlar, sosyolojik analizlerin kimliğin ötesine geçmesi gerektiğini ifade eder. Rouse (1995) ve Handler (1996) ise kimlik kavramının, kültür eksenli ve kültürlerarası çalışmalar için uygun bir kavram olmadığını, açıklama düzeyinin belirsiz olduğunu ifade ederek, kültür eksenli çalışmaların kimlik kavramı dışında gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürer.

Buna rağmen kimlik konusu sosyal bilim literatüründe geniş bir yer kaplamaktadır. Sen (2007, s. 18-39) sosyal bilimler içerisinde kimliğe ilişkin söz konusu iki eğilimin ilkinin “kimliği görmezden gelmek” diğerini ise değişen sosyal bağlamlar içerisinde kimliğe “çoklu aidiyetler vermek” olarak değerlendirir. Sen “hayat kaderden ibaret olan bir şey değildir” diyerek, kimliği çeşitli sınırlılıklar içerisinde tercih edilen unsurlar arasında gezinen ve gelişen bir varoluş hali olarak yorumlar. Siyaset sosyolojisi açısından Sen’in kimlik konusundaki bu yaklaşımı, Huntington ve benzerlerinin “medeniyetler çatışması” tezinin kaynağını oluşturan kimlik nosyonunu tersyüz etmeyi hedefleyen bir müdahaledir. Bu nedenle tekinsizleşen ve risklerle dolu modern toplumlar içerisinde, şiddetin küreselleştiği ve kimliğin, şiddeti meşrulaştırıcı bir anlam kazandığı düşünüldüğünde, kimlik kavramı, “önceliklerimize karar vermek” anlamına gelen esnek bir kategoriye dönüşmektedir.

Bu tür yaklaşımlara göre sadece şiddet değil, birçok sosyal olgu kimlik kavramını göz ardı ederek düşünülemez. Örneğin Gleason (1983, s. 910-931), günümüzde kimlik konusuna değinmeden göç ve etnisite konularının tartışılmayacağı ifade eder. Gleason da kimliği tanımlanması zor bir terim olarak

değerlendirir. Ona göre bu zorluğun nedeni, kimlik kavramının tarihsel gelişimi ve kullanımındaki esneklikle ilişkilidir. Ancak buna ek olarak, günümüzde, özellikle post-modern teorilerle birlikte sosyal bilimlerde yaşanan “kültür”, “çeşitlilik”, “farklılık” ve benzeri kavramların, sosyal bilimlerin inceleme alanlarını belirsizleştirdiği ve bilim insanlarının anlamaya ve açıklamaya çalıştığı sosyal gerçekliği biricikleştirdiği öne sürülebilir. Bu nedenle sosyal gerçeklik gittikçe buharlaşmakta, anlaşılmaz ve açıklanamaz hale gelmektedir. Bu durum, bu tür sosyal bilim yaklaşımlarının, kimlik kavramını da anlamada ve açıklamada bazı zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır.

Kimlik kavramı, sosyal bilimler açısından, ilk kez Herberg’in 1956 yılında yazdığı *Protestant-Catholic-Jew* isimli eserinde, etnisite ve kimlik arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanıldı. Kavramın bu dönemden sonraki serüveni, genellikle “kimlik krizi” çerçevesinde ele alınan metinlerle şekillendi. “Kimlik krizi” kavramını literatüre kazandıran Erikson ile birlikte kavramın kullanımı yaygınlaştı ve epey esnek, hatta gevşek bir bağlamla literatürde yer aldı (Gleason, 1983, s. 912). Tarihsel gelişimi nedeniyle kavramın esnek kullanılması ve farklı nedenselliklerle, ilişkiselliklerle ve olgularla açıklanması gereken sosyal olguların kimlik gibi esnek bir kavramla açıklanması, sosyal bilimlerin bütün alt disiplinleri için kavramı kullanışlı hale getirdi.

Psikoloji, sosyal psikoloji ve devamında antropoloji ve sosyoloji disiplinleri içerisinde kullanılmaya başlayan ve onların ilgi konularından bir haline gelen kimlik kavramının, sosyoloji içerisinde yer edinmesinde “sembolik etkileşimcilik” ekolünün çalışmaları özel bir yere sahiptir. Sembolik etkileşimciler, sosyal ilişkiler içerisinde var olan ortak sembolik sistemler aracılığıyla bireylerin farkındalığını şekillendiren sosyal etkileşim sürecini anlamaya ve açıklamaya çalışırken “kimlik” kavramı yerine “benlik” kavramını kullanmayı tercih etseler de (Gleason, 1983, s. 917-918) özellikle Erving Goffman ve Peter L. Berger, benlik kavramından kimlik kavramına doğru geçişi sağlayarak, kimlik kavramına ilişkin sosyolojik bağlamı netleştirmeye çalıştı.

Kimlik tartışmalarına ilişkin sosyolojik ilginin artmasının ve çeşitlenmesinin nedenlerinden biri de, kimliklere ilişkin söylemlerin giderek artması oldu. Özellikle milliyetçiliğin ve dini hareketlerin politik etkisinin artması ve diğer taraftan küreselleşmenin gelişmesi, bununla birlikte uluslararası göç hareketlerinin yoğunlaşması ve bölgesel savaşlar nedeniyle hem ulus-devletlerin biçiminin hem de ulus kavramının kapsadığı gerçeklik düzeyinin değişmesi, kimliklere ilişkin sosyolojik ilginin yeni ve farklı bağlamlarla gelişmesine neden oldu. Böylece kimlik hareketlerinin yükselmesiyle birlikte kendi varlıklarını egemen otoritelere kabul ettirmek için verilen toplumsal mücadelelerle birlikte kimlik konusu, haklar konusuna/sorununa doğru ilerledi ve demokratikleşme tartışmaları içerisinde yeni bir tartışma alanı açtı. Sonuç olarak ulus-devlet formunun kendisini temellendirdiği, Weberci anlamda, yasal-rasyonel otoritenin kendi meşruiyetini sürdürebilmesinin yollarından biri olarak farklılıklar ve farklılıklara ilişkin talepler, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel talepler haline dönüştü ve kimlikler üzerinden ifade edilmeye başlandı.

3. SOSYAL ANALİZ BİRİMİ OLARAK KİMLİK

Sosyal bilimlerin konusu olarak kimlik, sosyal psikoloji içerisinde başlayan tartışmalarla gündeme geldi. Sosyal psikoloji disiplinindeki kimlik çalışmalarının temel ilgisi, sosyal gruplar içerisindeki aidiyetler, grupların kurulma ve çözülme süreçleri ve gruplar-arası ilişkilerdi. Burada kullanılan kimlik kavramı, önyargı ve ayrımcılık kavramlarını açıklamaya yönelik öncü bir kavram olmaktan daha çok, grup-içi ve gruplar-arası ayrımcılıkları ve ilişkileri açıklamak için kullanılan bir kavramdı. Kimlik kavramını sosyal psikolojiye uyarlayan Tajfel (1970, s. 96-102) gruplar-arası karşılaşma/ilişki/münasebet süreçlerinin grup-içi kimliğini geliştirdiğini, aidiyet duygusunu pekiştirdiğini öne sürdü ve bu grupların, kendileri dışındaki gruplara yönelik ayrımcı davranışlarından ve buna bağlı olarak gelişen gruplar-arası ilişkilerden söz etti. Turner ise (1975, s. 1-34) Tajfel'in kurduğu sosyal kimlik çerçevesine ilişkin tartışmayı geliştirdi ve grup kimliğini, sosyal alanlarda var olan rekabetin bir formu olarak değerlendirdi. Turner, Tajfel'in yaklaşımından yola çıkarak, iç-grup ve dış-grup olarak tanımladığı gruplar arasında, özellikle dış-gruplara

yönelik ayrımcılığın temel motivasyonunu *sosyal kategorizasyonlar* ile açıkladı. Turner'e göre sosyal kategorizasyonlar, her grubun kendisi dışındaki grupları belirli kategorilere yerleştirerek tasnif etmesi ve o grubun üyelerine yönelik mesafelerini kendi grup değerleri ile şekillendirmesidir. Böylelikle Turner, grup kimliğine, sosyal kategorizasyonların inşa edilmesini sağlayan rasyonel ve irrasyonel koşulları da ekledi. Böylece kimlik kavramı sosyal psikolojinin kavram setine dahil oldu ve kimlikle ilgili yaklaşımlar, grupları ve grup davranışlarını açıklamak için kullanıldı. Ağırlıklı olarak küçük gruplar sosyoloji içerisinde de yer alan ve psikolojik çerçeveleri bulunan bu yaklaşımlar, grup üyelerinin kendilerini ve içerisinde yer aldıkları ya da almadıkları grupları ve grup üyelerini algılama biçimlerine ve bunların gerçekleşme biçimine odaklanmaktadır.

Psikolojinin ve sosyal psikolojinin kimlik kavramıyla açıklamayı hedeflediği konu, bireyin 'kendisi için kendisinin' ve 'başkaları için kendisinin' kim olduğuyla ilişkilidir. Kimliği bir sosyal ilişkiler sistemi içerisinde ele almak, sosyal ilişkilerin bir konusu olarak değerlendirmek ise sosyolojinin konusunu oluşturmaktadır. Kimlik, sosyolojinin ilgi konularından biri olarak siyaset, nüfus hareketleri, göç, kentleşme, toplumsal cinsiyet, etnisite, dinsel aidiyet, toplumsal çatışma ve ayrımcılık çalışmaları dahil olmak üzere birçok alanda eksen kavram olarak kullanılmaktadır. Rouse (1995, s. 351-380) öncelikle Amerika'daki akademik yazın olmak üzere, kimlik kavramının kullanımının hızla yaygınlaştığını ifade eder ve farklı türden eşitsizlikler başta olmak üzere ırkçılık, milliyetçilik, etnisite, önyargı, ayrımcılık, yasal haklardan mahrum etme (disenfranchisement), cinsiyetçilik ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında olduğu kadar siyasal ve kültürel, kişisel-öznel ve sosyal ilişkiler arasındaki bağlantıları açıklayabilmek için kavramın kullanıldığını belirtir.

Klasik sosyolojinin kimlik konusundaki yaklaşımı ise kimliğin kolektif niteliğini ön plana almaktadır. Cerulo'nun (1997, s. 386-387) ifade ettiği üzere kimliğin kolektif niteliği, Durkheim'in "kolektif bilinç", Marks'ın "sınıf bilinci", Weber'in "idrak" (Verstehen), Tönnies'in "cemaat" (Gemeinschaft) konseptlerinde karşılık bulmaktadır. Bu yaklaşımların ortak vurgusu ve kökeni, grup aidiyeti bağlamında

oluşan “bizlik” (we-ness) kurgusudur. Cerulo’ya göre klasik sosyolojinin bu evresinde, çeşitli nitelikler etrafında oluşturulan “doğal” ya da “zorunlu” bizlik duygusunun, grup üyeleri tarafından inşa edilen benlik duygusunun nedeni olarak varsayılmaktadır. Bir diğer ifadeyle klasik sosyolojinin kimlik kavrayışı “somut bireysel davranış ve kolektifliğin gerektirdiği soyutlama arasındaki ilişkiyi” içermektedir (Jenkins, 2004, s. 17).

Sembolik ve simgesel dizgeler aracılığıyla inşa edilen sosyal gerçekliğin kendini görünür kılma biçimlerinden biri olarak ele alınan kimlik konsepti ise faile odaklanmaktadır. Buna göre failin çeşitli zaman dilimlerinde gerçekleştirdiği fiillerin anlamlı ve kalıcı olduğu varsayımına sahip olmasının nedeni kimliktir. Böylelikle sosyolojinin kimlik konusunu ele alışı, bir yandan klasik formülasyonda yer alan ve zamanla geliştirilen kolektiflik vurgusu, diğer yandan ise etkileşim ve ona eklenen kültür, dil, aidiyet, ötekilik, farklılık ve benzeri niteliklerin beraberinde getirdiği çağrışımlar, kimlik konusuyla ilgili sosyolojik merakın ve arayışların genel çerçevesini oluşturur.

4. ETKİLEŞİM OLARAK BENLİK VE KİMLİK

Kimliğin sosyal inşacı bir yaklaşımla açıklanmasının öncülleri sembolik etkileşimcilik (symbolic interactionism) olarak ifade edilen yaklaşımda yer alır. Bu yaklaşım, kimlik kavramının sosyolojinin kavramlarından biri haline gelmesinde önemli bir yere sahiptir. Klasik sosyoloji teorisinde sembolik etkileşimcilik yaklaşımının önemli isimlerinden biri olarak yer alan Mead, *benlik* (self) kavramı üzerinden kişinin kendisiyle ve toplumla kurduğu ilişkiyi açıklamaya çalışır. Psikolojinin konusu olan bireyi, sosyal gruplar içerisinde yer alan bağımsız özneler olarak değerlendirmek yerine, kendisi ve kendisi dışında yer alan grup üyeleri ile ilişkisi bakımından ele alan Mead, Gestalt psikolojisinin “birey” ve Durkheim sosyolojisinin “toplum” kavrayışlarını birleştirerek “benlik” kavramının sosyal bağlamını inşa etmeye çalışır.

Mead'e göre (1972, s. 194) ilişki içerisinde olduğumuz diğerlerini tanımadığımız sürece kendimizin kim olduğunun farkına varamayız. Bu nedenle ötekine karşı tutum alabilmek için bireyin bir benlik olarak kendini fark edebilmesi gerekir (Taylor & Spencer, 2004, s. 2). Mead, bireyin benlik olarak kendini ifade edebilmesini sağlayan ben-olmayan imgesini “genelleştirilmiş öteki” (generalized other) olarak tanımlar. Genelleştirilmiş öteki, benliğin oluşması için genel taleplerin içselleştirilmesini sağlar. Mead'in “genelleştirilmiş öteki” olarak tanımladığı ‘diğerleri’ nin dikkate alınmasıyla oluşturulan tutumlar sayesinde kimlik, hem benlik (self) kavramı ile hem de ‘kişisel kimlik’ ya da ‘karakter’ kavramları ile bütünleşir ve bireyin davranışlarının farklı yönlerini bütünleştirir (Santas, 2002, s. 109-118). Mead'in benlik konusundaki yaklaşımı şöyle özetlenebilir:

Mead'ın açıklamasına göre benlik (self), daha geniş olan yapının nesnel gerçekliğinin bir içselleşmesini ya da öznel bir yorumunu temsil eder. Gerçekten de ‘benlik’ kişinin ‘genelleştirilmiş diğerleri’ ya da daha geniş topluluğun toplumsal alışkanlıklarının içselleştirilmesidir. Bu ‘ben’in (I) ya da kendinden benliğin (self) ve ‘bana’ (me) ya da kişinin toplumsal yönünün diyalektik bir ürünüdür. Böylece her kişinin benliği, biyolojik ve psikolojik ‘ben’ (I) ile sosyolojik bir ‘bana’nın (me) bir bileşimidir. Bu benlik, kişiler ‘diğerlerinin rollerini almayı’ öğrendikçe ya da *oynamaktan* çok onlara *katıldıkça* gelişir (Poloma, 2007, s. 229).

Ritzer'e göre (2011, s. 365-367) Mead'in “genelleştirilmiş öteki” kavramı, kişinin, örgütlü grup faaliyetlerine dahil olmasını sağlayan benlik duygusunu da tanımlayan bir kavramdır. Genelleştirilmiş öteki sayesinde benlik, gruba aidiyeti ve uyumluluğu sürdürmeyi mümkün hale getiren rolleri içselleştirir. Kişinin, genelleştirilmiş ötekine karşı kendini bir benlik olarak kurabilmesi, sadece şimdiden değil, aynı zamanda geçmişten ve gelecekte kompozite ettiği daha kapsamlı bir genelleştirilmiş ötekiyi inşa etmesi ile gerçekleşir. Bireyin dinamik ve yaratıcı boyutunu içeren “ben”, kişinin ötekilere yönelik dolayimsız tepkisini içerir. Toplumun ve topluluğun üyesi olarak “beni/bana” ise toplum içerisinde rahatça (comfortably) yaşamasını sağlar. Bu nedenle birey üzerindeki sosyal denetim ve kontrol ile birlikte buna

eşlik eden tahakküm, “beni/bana” aracılığıyla sağlanır. Bir başka ifadeyle, “ben”, ancak toplumsal tahakkümün üzerinde çalıştığı “beni/bana” aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Mead, söz konusu sosyal denetim ve kontrolün bireyselliği oluşturan etkisinden söz ederek, bu mekanizmaların bireysel özeleştiriyeye olanak sağlayan bir mekanizma olduğunu öne sürer.

Mead’i takip eden Blumer ise (1986) sosyallığın gerçekleşmesini sağlayan koşulların, sosyal ilişkiler tarafından üretilen “anlamlar” ile oluştuğunu ifade eder. Ona göre sosyal ilişkiler içerisinde üretilen anlamlar üzerinden gerçekleşen kişilerarası etkileşimler, sosyallığın oluşmasını sağlar. Bu nedenle “sosyal ürünler olarak anlamlar” etkileşim içerisindeki kişilerin biçimlendirilmiş ve tanımlanmış eylemleriyle yaratılır ve yine bu nedenle anlamlar, kişiler arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Gelenek, adet, norm, değer, töre ve benzeri kavramlarla açıklanan “kültür” ya da sosyal konum, statü, rol, otorite, prestij ve benzeri kavramlarla kişiler arasındaki ilişkiyi açıklayan “sosyal yapı” kavramları ile toplumu açıklamaya çalışan sosyolojik pratiğin bu iki başat yaklaşımı, kişiler arasında ve sembolik düzlemde ortaya çıkan etkileşimlerin gerçekleşme sürecini anlamak için geliştirilmelidir. Bu nedenle Blumer’in sosyal eylem kavrayışında, kişinin davranışının, diğer kişiler tarafından nasıl yorumlandığı ve buna bağlı olarak kişinin devamında sergilediği eylemler ön plandadır. Blumer’e göre kişiler önce yorumlar, sonra eylemde bulunurlar. Her yorumlama süreci, anlamların değişimini beraberinde getirir. Yorumlama ve anlamlandırma süreci ise semboller aracılığıyla gerçekleşir. Yorumlama süreci ve devamında ortaya çıkan sosyal eylem yoluyla kişiler, kendilerini ve diğerlerini konumlandırırlar. Blumer’e göre bu konumlandırma, Mead’in ifade ettiği üzere, diyalektiktir ve sürekli değişir. Bu diyalektik ve sürekli değişim sürecine rağmen devam eden sosyal düzen ise “kolektif eylem” (collective action) sayesinde gerçekleşir. Blumer’e göre kolektif eylem grupların, kurumların, organizasyonların ve sosyal sınıfların hareket ve davranışlar tarzlarında gözlemlenebilir. Bir yorumlama, anlamlandırma ve tanımlama süreci olan sosyal eylem gibi, kolektif eylemin de bir oluşum süreci vardır ve sosyal yapı, kolektif eylem süreci içerisinde yer alan kişiler tarafından oluşturulmaktadır (Blumer, 1986, s. 2-60).

Blumer'e göre kolektif eylem sosyal yapının ve sosyal kurumların oluşmasını sağlar. Kolektif eylemler "anlamaları taşımak üzere dil ve jestleri kullanan sembolik etkileşimle" gerçekleşir. Buradaki sembolik setlerin kolektif bağlayıcılığı yoğunlaştıkça ortak yorumlar, anlamlar, tanımlamalar gerçekleşir ve böylelikle hem "nesnel yorumlanabilir ve tanımlanabilir" hale gelir, hem de kolektif eylemler yoluyla oluşan anlamlar, kişiler arası etkileşim sayesinde sosyal ilişkiler içerisinde dolaşıma girer (Poloma, 2007, s. 243).

Etnometodolojik yaklaşım üzerinde önemli etkisi olan Goffman ise (2009) benliğin kurulmasında beklentilerin rolüne işaret ederek, kişinin kendini kavramasının bir ürünü olan benlik ile toplumsallaşmış benlik arasındaki gerilimin aşılma pratikleri üzerinde durur. Goffman'a göre ötekiyle karşılaşmanın sonuçlarından en önemlisi, karşılaşılan kişinin izlenimlerini denetim altına almaktır. Buradaki kritik nokta, kişinin, "izleyiciler" için ürettiği sabit bir kimlik kurgusunun sürdürülmesine imkan oluşturan benlik kurgusuna ilişkin "performans"tır. Performans "belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri"ni içerir. Performansın içeriğini belirleyen eylemler *rol* ya da *rutin* olarak tanımlanır.

Goffman açısından benlik, Mead ve Blumer'in öne sürdüğüne benzer bir biçimde, etkileşimin ürünüdür. Bu etkileşim süreci bir *sahne* koreografisinin sahip olduğu unsurları içerir. Örneğin etkileşim sürecinde performansın sergileneceği bir gerçek/fiziksel mekân olarak *dekor* vardır. Dekor, sosyal eylemin gerçekleştirildiği mekâna yüklenen sembolik anlamdır. Goffman'ın benliğin sunumuna ilişkin diğer kavramları ise *ön* ve *arka* bölgeler/cepheler olarak ifade edilir. Benlik ve performans arasında kurulan bütünlük burada gerçekleştirilir. Örneğin bir doktorun beyaz önlük giymesi onun performansının ön cephesini oluşturur. *Görünüş* ve *tutum* olarak iki alt kısma ayrılan bu ön cephede *görünüş* performans sahibinin sosyal statüsünü, *tutum* ise performansı gerçekleştirme biçimini ifade eder.

Goffman “toplumsal yaşamdaki etkileşimleri, onları yönlendiren kültürel faktörlerle ilişkilendirerek ele alan [ve] ‘çerçeve analizi’ (frame analysis) olarak adlandırılan analiz tekniğini” geliştirerek (Kasapoğlu, 2014, s. 7) gündelik yaşamda karşılaşılan ve gözle görülmeyen, ancak bir şekilde hareket eden ya da yönlendirilen yapıların arka planını görmeyi hedefler. Goffman’ın yaklaşımında çerçeveler, gündelik yaşamda gerçekleşen olayları anlamlı hale getirerek kişisel deneyimlerin kolektif olarak örgütlenmesini sağlarlar. Böylelikle hem bireysel hem de kolektif eylemler söz konusu çerçeveler aracılığıyla yönlendirilmiş olur (Ritzer, 2011, s. 380-382). Goffman’a göre kişiler bu çerçeveleri sadece kendi eylemlerinin bir sonucu olarak geliştirmezler. İçerisinde yer aldıkları toplumun sosyo-kültürel yapısında yer alan bu çerçeveleri -Blumer’in ifade ettiğine benzer olarak- yeniden yorumlayarak ve onları yeniden anlamlandırarak edinirler. Yapı ve fail arasındaki etkileşimin gerçekleşmesini sağlayan kültürel olanaklar sayesinde kişiler, mevcut çerçeveleri görece değiştirerek, yorumlayarak, yeniden anlamlandırarak kendi menfaatlerine göre yeniden düzenlerler (Goffman, 2014; Kasapoğlu, 2014).

Goffman ve sembolik etkileşimcilik olarak tanımlanan sosyolojik yönelimin semboller ve anlamlar üzerinden faille ve kendisi dışındakilerle etkileşimine odaklanmaları, sosyalliği açıklamak için gündelik yaşamı eksene almalarına neden olur. Gündelik yaşam, kişisel deneyimlerin sosyal yapı içerisinde yer alan kolektif eylemlerle buluşmalarını sağlayan sosyal ilişki ağının tümünü kapsar. Bu nedenle gündelik yaşam deneyimleri, benliği ve kimliği açıklayan bir konsept olarak sosyolojik analizin merkezine yerleştirilir. Mead ve devamında gelen sosyal bilimcilerin önemli bir kısmı, benlik kavramı ile kişinin içerisinde yer aldığı sosyal yapı ve ötekilerle ilişkisini anlamaya çalışmış, kişinin kendisini ve kendisi dışındakileri anlama ve tanımlama ölçütü olarak benliği eksene yerleştirmiştir. Goffman ise, özellikle *Damga* (Stigma) isimli çalışmasıyla, kişinin kendi benliğini algılamasına ve hem diğerlerini hem de diğerlerinin gözünde kendisini anlamasına, tanımlamasına ve açıklamasına ilişkin analizleriyle benlik-kimlik ilişkisini iç içe geçirir. Böylelikle bu iki kavramın kapsamalarını anlamak ve açıklamak için bazı ipuçları sunar. Benliği sunma biçimlerinin türevlerini oluşturan “varsayılan (virtual) toplumsal kimlik” ve “fiili (actual) toplumsal

kimlik” arasındaki gerilimi eksene alan Goffman, sosyolojik bir mesele olarak, kimlik konusunun bağlamını oluşturur (Goffman, 2014, s. 30-32).

Tajfel’den Mead’e ve oradan Goffman’a uzanan bu kısa süreç içerisinde kimlik, bireyin bir grup üyesi olarak kendini ve ötekini anlama, algılama biçiminden benliğinin kişisel ve toplumsal anlamına ilişkin bir tanımlamaya dönüşür. Goffman ile birlikte kimlik, benliğin bireysel ifadesi olmaktan daha çok toplumun içerisinde yer alan kişinin, kendisi dışındakilerle ilişkisine bağlı olarak sorduğu “ben kimim” sorusunun cevabı olarak ifade edilir. Bu soru, kişinin kendi zihninde tasavvur ettiği benliğin, kendisinin bir ürünü olarak değil, sosyal ilişkiler içerisinde kurulduğunu ve bir bütünlük içerdiğini, bununla içsel bir ilişki içerisinde inşa edildiğini açıklamayı sağlamaktır.

5. SOSYAL İNŞA OLARAK KİMLİK

Kimlik konusunun sosyoloji içerisinde kazandığı boyutlardan biri Berger ve Luckman (1991) tarafından açıklanan ve kökenleri itibariyle, sosyal gerçekliğin, sosyal yapı ve ilişkiler içerisinde nasıl oluştuğuna yönelik geniş bir sosyolojik geleneğin yeniden yorumlanmasıyla oluşturulan sosyal inşacı (social constructionism) yaklaşımıdır. Fenomenoloji ile de bağlantılı olan bu sosyal teori kimliği, sosyal ilişkiler içerisinde sürekli inşa edilen bir kurgu olarak ele alır.

Sosyal inşacılık hakkında birçok farklı tanım yapılmaktadır. Genel olarak sosyal inşacılık, insan türünün türsel bir özelliği olan sosyalliğinin tüm yönlerini; bu sosyallikle ilişkili olarak ortaya çıkan birçok farklı bilgi formunu -buna sosyal bilimcilerin kendileri tarafından üretilenler bilgiler de dahil olmak üzere- sürekli ve içsel bir sosyolojik bakış açısıyla izlemeyi ve geliştirmeyi içerir (Weinberg, 2014, s. 20-21). Burr (2003, s. 1-9) sosyal inşacılığı dört nitelik üzerinden tanımlar. Bunlardan ilki, verili bilgiye karşı eleştirel duruştur ve sahip olunan dünya tasarımına karşı şüpheyi öne çıkarır. İkinci niteliği, tarihsel ve kültürel özgüllüklerin çözümlenmesidir ve dünyayı kavramak için sahip olunan spesifik kavramları ve kategorileri, ilgili toplumun tarihsel ve kültürel hikayesinde yer alan anlamlar olarak değerlendirir. Üçüncü niteliği, bilginin sosyal

süreçler ile nasıl sürdürüldüğüdür ve kişilerin dünya hakkındaki tasarımlarının dünyanın kendisinden değil, sosyal süreçler ve etkileşimlerin neden olduğu ortak anlamlardan ve yorumlamalardan kaynaklandığı varsayımına dayanır. Dördüncü niteliği ise bilgi ve sosyal eylemin birlikte hareket ettiği; buna göre “müzakere” edilen anlamlar çeşitli biçimlerde ifade edilebilir ve farklı sosyal yapılara neden olabilir. Bu nedenle dünyaya ilişkin bazı açıklamalar ve oluşan sosyal yapılar, bazı sosyal eylemleri içerirken bazılarını dışlar.

Kimliği, sosyal değerlerin kolektif olarak içselleştirilmesinin birey üzerindeki temsili olarak değerlendiren işlevselci yaklaşıma göre bir toplumda var olan kimlikler, aynı zamanda sosyal eylem modelleridir. Bir başka ifadeyle kimlik, sosyalliğin sürdürülmesi için toplum tarafından gerçekleştirilen bir inşadır. Böylelikle bireyin objektif/nesnel gerçeklik olarak kavradığı ve içinde yer aldığı toplum ile kurduğu ilişki, kimlik dolayısıyla temsil edilir. Berger ve Luckmann (1991) gündelik gerçekliğin “şimdi” ve “burada” düzenlenişinden hareket ederek, mekânsal ve zamansal olarak farklı düzeylerde deneyimlenen gerçekliğin sosyal analizi üzerine odaklanırlar.

Berger ve Luckmann (1991, s. 194-204), sembolik etkileşimci olarak tanımlanan sosyolojik yaklaşımdan hareketle kimliği, toplumla diyalektik ilişki içerisinde kurulan bir ilişki biçimi olarak ele alırlar. Bu nedenle sosyal gerçekliğin “öznel” olarak üretilmesinde kimlik büyük pay sahibi olarak değerlendirilir. “Kimlik sosyal süreçler tarafından biçimlendirilir” ve bir biçimde belirgin hale gelip ortaya çıktıktan sonra “sosyal ilişkiler tarafından süreklileştirilir, değiştirilir ve yeniden şekillendirilir.” Berger ve Luckmann’a göre kimliğin oluşumunda yer alan sosyal süreçler, sosyal yapının belirlenimi altındadır. Ancak bu belirlenim fonksiyonel bir biçimde ve mutlak olarak gerçekleşmez. Sosyal yapı tarafından belirlenme bir varoluş hali olarak değil, tam aksine “organizmanın,² bireysel bilincin ve toplumsal yapının etkileşimi (interplay)” ile

² Berger ve Luckmann (1991) “organizma” terimini, insan türünün doğadaki salt biyolojik ve türsel varoluşunu açıklamak için kullanır. Sosyal bir tür olarak insanların, sosyal gerçekliği inşa etme pratiğine ilişkin bütün süreçlerde

üretir. Bu nedenle kimlik, hem sosyal yapının sürdürülmesinde ve değişiminde hem de yeniden şekillenmesinde etkilidir. Berger ve Luckmann'a göre kimliğin diyalektik niteliği, "bireysel durumlarda ayırt edici" özelliklere göre kategorize edilebilecek olan *kimlik tiplerine* (identity types) neden olur. Söz konusu kimlik tipleri sayesinde kişiler içerisinde buldukları koşullara uyumlu davranışlar sergiler ve gerçekliğin, sosyal ilişkiler içerisinde yeniden inşa edilmesini sağlarlar. Çünkü kimlik nesnel bir gerçekliktir ve toplumsal uzlaşma devam ettikçe kişiler, kimliği referans alarak, gerçekliği sosyal olarak inşa edebilirler. Bu nedenle Berger ve Luckmann kimliği, bilinç ile sosyal yapı arasındaki etkileşimle kurulan bir süreç olarak değerlendirir. Bu yönüyle kimlik toplumdaki uzlaşmanın bir yansımasıdır ve toplumsal uzlaşma, bireyler kimlik tiplerinin referans alınmasıyla sürdürülür.

Sosyal gerçekliğin inşasında kimlik, "öznel gerçekliğin anahtar unsurlarından biri" haline gelir ve bir kez ortaya çıktığında "sosyal ilişkiler sayesinde devam ettirilir, değiştirilir ve yeniden biçimlendirilir" (Berger ve Luckmann, 1991, s. 183-189). Burada diyalektik bir ilişki söz konusudur, çünkü kimliğin oluşmasında ve süreklilik kazanmasında rol oynayan sosyal süreçler, sosyal yapı tarafından belirlenirken sosyal yapı, kimliklerin ortaya çıkmasına neden olan sosyal süreçler tarafından belirlenir. Bu nedenle kimlik, birey ile toplum arasındaki diyalektik ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan bir fenomendir. Kimlik tipleri ise sosyal ilişkiler içerisinde inşa edilen sosyal ürünlerdir ve sosyal gerçekliğin inşa edilmesini ve devamlılığını sağlar.

Kimliğin, birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkması, sosyal yapı ve sosyal süreçler arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Bu diyalektik ilişkinin genel formülü şöyle açıklanır: "Toplumlar, spesifik kimliklerin ortaya çıkmasını sağlayan tarihlere sahiptir, ancak bu tarihleri söz konusu spesifik kimliklere sahip olanlar tarafından yapılır" (Berger ve Luckmann, 1991, s. 194-195).

insanın biyolojik organizması doğrudan etkilidir. Organizma, bir yandan gerçekliği inşa etme sürecini etkilerken diğer yandan inşa edilen gerçeklikten etkilenmektedir.

Buna göre toplumların tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkarttıkları kimlikler, zaten bir kimliğe sahip olmuş kişilerin anlamlı eylemlerinin bir sonucudur. Dünyayı anlamamanın, yorumlamanın ve onu meşrulaştırmanın bir yolu olarak tarih ile kimlik –gerçekliğin iki kurgusu– iç içe geçer. Kimliklerin karşılaşması, etkileşimi ve ilişkisi ise hem tarihin hem de kimliğin otantisite iddiasını sürekli değişime uğratar. Dolayısıyla kişinin bireysel varoluşunun temsili olan kimlik, tarih-dışı ve zaman üstü bir biriciklik hali olarak değil, etkileşimlerin neden olduğu sosyal bir üründür. Bu nedenle kimlik tipleri, gündelik hayata uyumlu davranışlar geliştirmenin ön koşuludur ve gündelik hayat içerisinde gözlemlenebilir, kişinin içerisinde bulunduğu kimlik tipine göre dışarıdaki ve içerideki kimlikler konusunda çeşitli yargıları doğrulayan ya da yanlışlayan kanaatleri üretmeye devam edebilir. Bu doğrulama ya da yanlışlama süreci, öznel deneyimlerle yakından ilişkilidir.

Kimlik, birey ile toplum arasındaki diyalektik ilişkinin bir sonucuyken kimlik tiplerinin sosyal ürünler olması, sosyal gerçekliğin nispeten kalıcı (stable) unsurlarıdır. Bu sayede kimlik, kendisini kuşatan gerçekliğin içerisinde yorumlanır. Böylelikle içinde yer aldığı “sembolik evrenin ve onun teorik olarak meşrulaştırılmasının” içerisinde inşa edilen kimlik, teorinin niteliğine, bir başka ifadeyle, teorinin ihtiyaçlarına ya da arayışlarına göre inşa edilir ve yerleştiği bağlama göre anlam kazanır. Bağlamın oluşturulduğu teorik çerçeve ve analiz birimi ile gerçeklik arasındaki diyalektik süreç ise kimliğin niteliğini etkiler.

Berger ve Luckmann’a göre (1991, s. 201-204) herhangi bir sosyo-tarihsel durum içerisinde doğa ve toplum arasındaki diyalektik ilişki, kendisini birey üzerinden gösterir. Bireyin tüm yaşamını kapsayan sosyalizasyon süreci, söz konusu diyalektik ilişkinin bir sonucudur. Buradaki diyalektik ilişki, biyolojik organizmanın ve toplumun, birbirlerini karşılıklı olarak sınırlandırmasıyla ortaya çıkar. Söz konusu diyalektik ilişkinin dışsal boyutu bir organizma olarak insan ile (individual animal) sosyal dünya arasında gerçekleşir. Bu diyalektik ilişkinin içsel boyutu ise bireyin biyolojik temeli ile onun sosyal olarak üretilmiş olan kimliği arasında gerçekleşir.

Organizmanın doğal sınırlılıkları sosyal dünyada var olma çeşitliliğini sınırlandırırken, organizmadan daha önce kurulan sosyal dünya, onun biyolojik potansiyelini sınırlandırabilir. Örneğin kişilerin sınıfsal konumları, onların ömürleri konusunda belirleyici olabilir. Bu durum, toplumun organizmaya ya da bireye tahakkümünün boyutlarını göstermektedir. Gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesiyle ortaya çıkan gerçeklik algısı, sadece sosyal eylemleri ya da bilinci belirlemez, aynı zamanda organizmanın işleyişini de belirler. Bu nedenle organizma mimiklerden yürüme tarzına, jestlerden dilin kullanımına kadar geniş bir aralıkta, sosyal olarak yapılandırılmıştır. Berger ve Luckmann'a göre bu durum, organizmanın topluma ve toplumun organizmaya koyduğu sınırları göstermektedir. Bu diyalektik işleyişin içsel boyutu ise organizmanın biyolojik varoluşunun sosyal olarak şekillendirilmeye gösterdiği dirençle ortaya çıkan diyalektik ilişkidir. Sosyalizasyon süreci içerisindeki çocukların toplumdaki zaman kurgusuyla kendi organizmalarının zamansallığı arasında yaşadığı farklılık bunun bir örneği olarak kabul edilebilir. Açlık duygusunun ürettiği biyolojik baskı karşısında yemeğin belirli zamanlarda yenilebileceği gerçeğiyle karşı karşıya kalmanın neden olduğu mücadele, sosyalizasyon mekanizmaları yoluyla bireyin biyolojik varoluşunu sürekli bastırır. Böylelikle bireyi, kendisinden daha önce inşa edilmiş sosyal dünyaya uyumlu hale getirir. Sosyalizasyon süreci içerisinde şekillenen kimlik ile bireyin biyolojik temeli arasında da diyalektik bir ilişki vardır. Bireyin organizması ile inşa edilmiş sosyal kimliği arasındaki mücadele, sosyalizasyon sürecinin organizma üzerindeki galibiyetiyle sonuçlanır ve sosyal kimlik organizmaya - genellikle- hükmeder. Cesaret, korku, cinsellik, beslenmek ve benzeri durumların sosyal süreçlerle denetim altına alınmasını içeren bu süreç, aynı zamanda kimliğin sosyal inşasını içermektedir (Berger & Luckmann, 1991, s. 202-205).

Buradaki sosyolojik yaklaşım benlik konusunu, kimlik konusuna benzer biçimde, toplumsal etkileşim süreci içerisinde inşa edilen bir sosyal varoluş hali olarak ele almaktadır. Kimlik konusundan farklı olarak benlik, bireyin kendisini anlamlandırma ve kendini, özellikle kendisine açıklamanın öznel ifadesi olarak yorumlanabilir. Kimlik konusu, benlikten farklı olarak değerlendirilmez. Kimlik, ister atfedilsin ister

edinilsin, sosyal olarak inşa edilen ve benliği de kapsayan, kimi zaman biçimlendiren bir kurgudur. Dolayısıyla benlik, bir yönüyle kimliğin içselleştirilmesini ve bireyselleşmesini içeren bir açıklama birimidir. Benliğin ve kimliğin kuruluşunda rol oynayan simgesel ve sembolik dizgeler, toplumsal düzenin inşasını içeren ve bireyi toplumsal yaşama entegre eden süreçleri içermektedir. Bu nedenle öznel kimlik, belirsizliklerle maluldür ve kişinin ötekilerle kurduğu ilişkilere göre değişmeye açıktır. Kişi, kendine ilişkin sabit bir kimlik varsayımına sahip olsa da, öznel kimlik, nihayetinde, güvencesiz bir varoluş (precarious entity) halindedir ve ötekinin gerçekliği tarafından tehdit edilmektedir (Berger ve Luckmann, 1991, s. 118).

Berger ve Luckmann (1991, s. 110-121) açısından sembolik evrenler (symbolic universes), bir başka ifadeyle, sosyal ilişkiler içerisindeki farklı anlam alanlarını bir bütün haline getiren sembolik düzenekler, sosyal yapının biçimlendirdiği çerçeveden uzaklaşmaya yönelik her türden sosyal eylemi, yeniden düzene geri çağırma işlevini üstlenir. Böylelikle kişinin, inşa edilen sosyal gerçekliğe geri dönmesinin yollarını açar. Bu nedenle sembolik evrenler, bir yandan kişileri inşa edilen gündelik gerçekliğe çağırırken diğer yandan, kurumsal düzene verdiği öncelik nedeniyle, kurumsal hiyerarşinin meşrulaşmasını sağlar. Bu meşrulaştırma işlevinin en önemli ayağını ise tarihin düzenlenmesi oluşturur, çünkü sembolik düzenekler geçmişin, şimdinin ve geleceğin birbiriyle çelişmeyecek şekilde kurulmasıyla kimliği inşa edebilir. Ölüm gibi katı bir gerçekliğin varlığı karşısında, insan türünün kendisinden öncekiler ve sonrakilerle anlamlı bir bütünlük kurabilmesinde ya da geleceğe yönelik beklentiler oluşturabilmesinde toplumun üyelerini ortak bir referans çerçevesi içerisinde birleştiren sembolik dizgeler gereklidir. Bu sembolik dizgeler, kişilerin kendilerini ve kendileri dışındakilerini yorumlayabilmelerini sağlayan ortak anlamları oluşturur.

Belli bir tarihsel süreklilik ve sosyal etkileşim içerisinde inşa edilen kimlik, anlamın inşasının ön koşullarını oluşturur. Anlam, bir beden halindeki organizmanın bireyleşmesi ve bireyin sosyalizasyon süreci sayesinde toplumun içinde yer alabilmesiyle oluşan bilinç ile inşa edilir. Kimlik, tarihsel ve sosyal koşullar altında sürekli inşa edilmesine rağmen kişilerin, kendilerini sabit ve mutlak, istikrarlı ve kalıcı bir kimliğe sahip olarak anlamalarına neden olan bilinç durumu, “toplumsal anlamda garantiye alınmış uyumun ve yaşam

topluluklarında yüksek düzeyde paylaşılan anlamın bulunması”nı gerektirir (Berger ve Luckmann, 2015, s. 84).

Sosyal teori içerisinde kişilerin, bireysel ve sosyal varoluşlarına yönelik anlamlandırmalarının bir sonucu olarak ele alınan benlik kavramından kimlik kavramına geçişte sosyal inşacı yaklaşım, kimliği, kişinin kendi icadı olmadığı gibi kendisi tarafından yaratılan bir gerçeklik olarak da değerlendirmez. Bu yaklaşıma göre kimlik, beden ve toplum arasındaki diyalektik ilişkinin doğrudan sonuçlarından biridir. Kişinin deneyimleri kadar içerisinde yer aldığı sosyal ilişkilerin ve etkileşimlerin bir sonucu olarak oluşan kimlik, sosyalizasyon süreçleri gibi, sosyal yapının ve işleyişlerin kişi üzerinde güçlü etkilerinin bulunduğu süreçlerden bağımsız değildir. Kişinin kendi benliğini anlaması, yorumlaması ve hatta “ben kimim” sorusunu sormasında, kişinin içerisinde bulunduğu sosyal ilişkilerin ve etkileşimlerin büyük payı vardır. Bu pay, sosyal yapının değişimine bağlıdır ve bu değişim, kimliğe ilişkin referansları sürekli olarak yeniden düzenlemektedir.

Benlik ve kimlik konusu, sosyal inşacı bir yaklaşımla ele alındığında hem psikolojizm ile mesafeli bir konum hem de kimliği ‘kendinde bir öz’ olarak değerlendiren özcü sapmalardan korunaklı bir perspektif elde edilebilir. Konuya ilişkin sosyolojik yaklaşımlar, kimliğin sosyal bir inşa olduğundan hareket ederek, onun hem sosyal fenomen olarak değerlendirilmesini hem de kendisi dışındaki sosyallikle ilişkisini kurabilmeyi hedefler. Berger ve Luckmann’ın sosyal gerçekliğin inşası yaklaşımıyla öne sürdüğü üzere kimlikler, kendi başlarına herhangi bir şey göstermezler. Onların bir anlama karşılık gelebilmelerinin yolu, kendilerini ifade ettikleri sosyal bağlamdır. Bu bağlam ise boşlukta kendiliğinden oluşmaz, sosyal yapının ve ilişkilerin içerisinde kurulur.

6. SONUÇ

Mead'in, henüz 1930'lu yıllarda, 'özel benlik' ve 'sosyal benlik' kavramlarından hareket ederek etkileşime yaptığı vurguyla başlayan sosyal inşacı perspektif, kimliklerin kendi kendine ve kişilerin kendi deneyimleri ile ortaya çıkan haller olmadığını, bunun toplum halinde yaşamının bir sonucu olduğu varsayımına dayanıyordu. Sosyoloji içerisinde sosyal etkileşimciliğin açtığı bu yol, sosyal inşacılık tarafından geliştirilirken benlikten kimliğe doğru bir geçiş yaşadı. Benlik kavramının belirsizliğine karşı kimlik kavramının görece istikrarlı bir kavram olması, sosyolojik analiz açısından, kavramın yerini korumasını kolaylaştırıyor.

Mead, daha geniş bir ifade ile sembolik etkileşimcilik, gündelik yaşam içerisindeki kişiler arasındaki etkileşimlerin özel ve sosyal benliği kuran, bu etkileşimler içerisinde yer alan kişilerin, kendileri ve diğerleri hakkındaki algılarını biçimlendiren etkisinden söz etti. Gündelik yaşamın içerisinde gerçekleşen sosyal ilişkiler yoluyla inşa edilen anlamlandırmaların, kurulma ve idrak edilme süreçlerinin açıklanmasında sembolik etkileşimcilik önemli katkılar sundu. Fakat sosyolojinin kimlik konusuna yönelik açıklamaları içerisinde sosyal inşacılık yaklaşımının, özellikle de Berger ve Luckmann'ın katkısının, özel bir yeri bulunmaktadır (Burr, 1995, s. 7). Berger ve Luckmann, kimliği sosyal ilişkilerin bir türeği olarak görmekle birlikte, bunun oluşmasına ve sürdürülmesine neden olan sosyal yapının etkisini gözeterik, *dışsallaştırma*, *nesneleştirme* ve *içselleştirme* süreçlerinin sosyal kimliğin olduğu kadar benliğin, özel kimliğin inşasında da belirleyici olduğunu öne sürdüler. Kimlik konusunun bu kadar geniş bir bağlam içerisinde değerlendirilmesinin nedeni ise gerçekliği sosyal ilişkileri içerisinde inşa eden ve modernite altında yaşayan kişilerin, basit anlamlandırmalardan karmaşık yorumlamalara kadar uzanan gündelik deneyimlerinin, kimlikler üzerinden tanımlanmasına neden olan gerçeklik sorunuydu.

Bu durum, kimlik konusunun sosyolojinin güncel meselelerinden birine dönüşmesinin nedenlerinden de biridir. Bir anlamda modernlik ve anlam krizi olarak ifade edilebilecek bu durum, kimlik konusunu ve kimliğe dayanak oluşturduğu varsayılan anlamlandırma ve değer üretme sistemlerini yerle bir eden

etkileşimlerle sakatlandı. Kimlikleri dengede tutmaya ve onların kendilerinde varsaydıkları sabit ve mutlak kendiliğindenliği sürdürmeye yönelik her türden girişimin istikrar üretmediği modernlik koşulları, kişilerin kendilerini birey olarak kavramalarının önünde “varoluşsal tehditler” üretmektedir. Gündelik yaşamın sonsuz bir biçimde birbirine bağlanan sosyal eylem çeşitliliği içerisindeki ilişkiler ağı, katı ve değişmez bir öz olarak kimliği tahayyül etmeyi zorlaştırdığı gibi öznel kimliği de gittikçe daha da müphemleştirmektedir (Berger ve Luckmann, 2015).

Kimlik konusunda sosyolojik bilginin üretilmesine ilişkin sosyal inşacı yaklaşım, sadece kimliklerin sosyal bir entité olarak ne olduğuna, nasıl oluştuğuna ve ne işe yaradığına değil, aynı zamanda kimliklerin -bu kadar esnekleşmiş, akışkan hale gelmiş ve yüzeyselleşmiş bir dünyada- kendilerini sürdürmelerine neden olan dinamiklere de odaklandığı için etkisini sürdürmektedir.

7. SUMMARY

The aim of this study, first of all, is to follow the traces of the concept of identity in sociology as a social analysis unit and to explain the approach social constructivist theory's approach to identity. The use of the concept of identity as a social analysis unit led to the evaluation of social relations as a concept that explains social reality. In terms of psychology, social psychology and sociology, this concept is used as a means of defining oneself and one's exterior. But the use of identities as not only a means of identification but also as means of perception and identification of social reality has opened the way for the development of sociological knowledge about identity.

The difficulties in identifying the concept of identity cause some social scientists to be skeptical about this concept. According to them, to explain social relations with the concept of identity is not an explanation. The relationship between social phenomena and social reality and identity is insignificant. Therefore, this concept must be extracted from the social science literature.

Another view suggests that identities are a constructive phenomenon for social relations. According to this view, the concept of identity is functional to explain social relations and reality. Whatever the pace of social change, identities continue to exist in a stable manner. For this reason, identities should be considered as references for explaining social relations.

One of the first approaches to associate identity in sociology with everyday life and identify it as a social construction was symbolic interactionism. Symbolic interaction considered identity as a product and result of interaction. This approach, attempting to understand and explain the effects of the relationships established in everyday life on the self, emphasized the importance of the meanings that people place on the actions. For symbolic interactionism and ethnomethodological approaches, identity includes performances related to the construction of reality in everyday life. The social constructivist approach is

based on the fact that reality is constructed socially, and this approach considered the concept of identity as a social phenomenon with this perspective.

Social constructivism can be regarded as an epistemological intervention in the process of producing sociological knowledge.

The fact that social reality, and ergo sociological knowledge, is realized within a construction process, makes it compulsory to look critically at the produced knowledge. According to social constructivism, all aspects of the world's viewpoints are a design and a constructed form of reality. Identity is a result of the socialization process, but it is not limited to it. Identity is continuously reshaped by the intervention of social relations and processes in which the members of society take part. For this reason, identity is influential both in the maintenance and change of social structure and in its reshaping. According to social constructivism, identities do not show anything to themselves. Identities make sense in a social context. This social context does not occur spontaneously in space, but is established within social structures and relationships.

This study aims to contribute to the development and critique of the sociological knowledge of identity while explaining the social constructivist approach to identity. The concept of identity is maintained as one of the most important concepts for modern societies, nation-state regimes, pluralism and democracy debates. Despite being a new concept for sociology, it is a concept applied in social analyses because of the power of explanatoryism.

8. KAYNAKÇA

- Beck, U., Bonss, W., Lau, C. (2003). The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme. *Theory, Culture & Society*, 20/2, 1–33.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. K. Özdoğan, B. Doğan (Çev.), İstanbul: İthaki.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Penguin.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (2015). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*. Mustafa Derviş Dereli (Çev.), Ankara: Heretik.
- Blumer, H. (1986). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond Identity. *Theory and Society*, 29, 1-47.
- Burr, V. (1995). *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Burr, V. (2003). *Social Constructionism*. London: Routledge.
- Cerulo, K. A. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, 23, 385-409.
- Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69/4, 910-931. Kısa link: goo.gl/jiuec4, [05/08/2013].
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Barış Cezar (Çev.). Ankara: Metis.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı (Çev.). Ankara: Heretik.
- Hall, S. (1997). The Local and the Global: Globalization and Ethnicity. Anthony D. King (Ed.) *Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity* içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Hall, S. (2003) Who Needs Identity. Stuart Hall, Paul du Gay (Ed.) *Questions of Cultural Identity* içinde. London: Sage.
- Handler, R. (1996). Is 'Identity' a Useful Cross Cultural Concept. John Gillis (Ed.), *Commemorations: The Politics of National Identity* içinde. Princeton: Princeton University Press.
- Jenkins, R. (2004). *Social Identity*. New York: Routledge.
- Kasapoğlu, A. (2014). 13 Haziran 2013 ve Artçı Sarsıntıları. *Yurt ve Dünya Dergisi*, 7, 1-19. Kısa link: goo.gl/kTdFc1 [21.02.2014].
- Mead, G. H. (1972). *Mind, Self, and Society*. Chicago: The University of Chicago.
- Poloma, M. M. (2007). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Hayriye Erbaş (Çev). Eos: Ankara.
- Ritzer, G. (2011). *Sociological Theory*. New York: McGraw - Hill.
- Rouse, R. (1995). Questions of Identity: Personhood and Collectivity in Transnational Migration to the United States. *Critique of Anthropology*, 15/4, 351-380.
- Santas, A. (2002). Some Consequences of Mead's Institutional Theory of the Self. Paul Custodio Bube, Jeffrey L. Geller (Ed.), *Conversations with Pragmatism: A Multidisciplinary Study* içinde. New York: Rodopi.
- Sen, A. (2007). *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: Penguin.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Barış Yıldırım (Çev.). Ayrıntı: İstanbul.
- Sökefeld, M. (2001). Reconsidering Identity. *Anthropos*, 96/2, 527-544.
- Tajfel, H. (1970). Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 223/5, 96-102.
- Taylor, G., Spencer, S. (2004). *Social Identities: Multidisciplinary Approaches*. New York: Routledge.
- Turner, J. C. (1975). Social Comparison and Social Identity: Some Prospects for Intergroup Behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5/1, 1-34.
- Weinberg, Darin (2014). *Contemporary Social Constructionism*. Philadelphia: Temple University.

YAŞLILARIN SAĞLIK/HASTALIK DURUMLARININ TOPLUM SAĞLIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dilek ASLAN¹

Ekin KOÇ²

Merve ÇOLAKLAR³

ÖZ

“Bilgelik” ya da “ikinci çocukluk” olarak da adlandırılan yaşlılık dönemi bireylerde fizyolojik, psikolojik, sosyolojik vb. değişimler açısından önemli bir dönemdir. Bireylerin bu dönemi sağlıklı geçirebilmeleri için yaşamlarının çok erken evrelerinden itibaren önleyici davranışları içselleştirmeleri gerekir. Ülkemizde ve dünyada yaşlı birey sayısının artma eğiliminde olduğu dikkate alındığında, bütün toplumların yaşlılık konusunda sistem temelli değişiklikler yapma gereksinimleri öne çıkmaktadır.

Yaşlıların heterojen bir grup olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, yaşlılık döneminde sağlık ve diğer gereksinimler de birbirinden farklılaşabilmektedir. Bütün bu nedenlerle yaşlılar için planların ve programların bireylerin ve toplumun öncelikli gereksinimlerine göre yapılması uygun olur.

Bu yazı kapsamında; yaşlanınca nelerin değiştiği ve özellikle sağlık/hastalık durumlarındaki farklılıklar incelenmiştir. Bu inceleme sırasında yaşlılığın kavramsal olarak tanımı, geçmişten bugüne kavramlardaki değişimler, sağlık/hastalık konularında öne çıkanlar, sağlıklı bir yaşlanma için öneriler üzerinde durulmuştur. Hastalık yükünün azaltılmasının yanı sıra yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için koruyucu ve sağlığın korunması yaklaşımlarının geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Yaşlı, Sağlık, Değişim, Gereksinim, Sağlığın Geliştirilmesi

¹ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı

² Dr., Tıpta Uzmanlık Öğrencisi

³ Dr., Tıpta Uzmanlık Öğrencisi

EVALUATION OF HEALTH/DISEASE PROFILES OF THE AGED PEOPLE IN TERMS OF PUBLIC HEALTH

ABSTRACT

Aging period, also known to be the periods of “wisdom” and “second childhood” is a very important era of life in which major physiologic, psychologic, sociologic changes occur. To survive a healthy life in older ages, one should start to internalize preventive behaviors in the very early stages of life. As there is an increasing trend in aged population in number both in the world and in Turkey, the need for system-based changes about aging in all societies seem to be a high priority.

It is known that older people are heterogeneous groups. Consequently, health and disease related needs are expected to differentiate in older ages. Due to all these reasons, plans and programs for older ages are recommended to be done focusing to the prior needs of the individuals and societies.

In this paper, changes and the health/disease profiles when one ages have been studied. During this work, definition of aging, conceptual changes starting from the past, priorities about health and disease concern(s) and recommendations about healthy aging have been investigated. Preventive methods and health promotion strategies are recommended to be widened to lessen the burden of diseases as well as to improve quality of life in older ages.

Key words: Aged, Health, Change, Need(s), Health Promotion

1. GİRİŞ

Yaşlılık dönemi sağlık, sosyal, ekonomik açılardan farklı gereksinimlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Yaşın ilerlemesiyle bireyler ve toplumlar çeşitli değişim süreçlerini yaşarlar. Toplumların “yaş” açısından değişimi için doğum, ölüm ve göç gibi yaşamsal olayların belirleyici olduğu bilinmektedir. Bir başka ifadeyle, toplumların yaşlanma sürecini anlayabilmek için demografik ve epidemiyolojik geçişin (değişimin) iyi anlaşılması gerekmektedir. Sosyo-ekonomik gelişime paralel olarak toplumlar yüksek doğurganlık ve ölüm hızlarından düşük doğurganlık ve ölüm hızlarına doğru bir geçiş eğilimindedirler. Demografik değişim ise genç yaşlarda mortalite (ölüm) hızındaki düşme ile başlar. Doğurganlık hızı yüksektir, nüfus artış hızı yüksektir, nüfus gençtir. Bunu izleyen aşamalarda doğurganlık hızı düşer, nüfus artış hızı düşer ve toplum yaşlanır. Daha sonraları da ilerleyen yaşlarda da ölüm hızı düşer, nüfus yaşlanmaya devam eder. Epidemiyolojik geçiş denildiğinde ise toplumda ölümlerin nedenlerinin bulaşıcı hastalıklardan bulaşıcı olmayan hastalıklara doğru kayma eğiliminde olmasından bahsedilir (Martin, 2011, s.34-38).

Bir toplumda yaşlı nüfusun artması o toplumun pek çok açıdan “başarılı” bir toplum olarak kabul edilmesini de sağlamaktadır. Özellikle halk sağlığı, eğitim ve sosyal politikaların yaşlanan toplumlarda daha etkili olarak hayata geçirildiği belirtilmektedir (“UN”, 2008, s.3). Ancak bu gelişmiş ülkeler için geçerlidir çünkü gelişmiş ülkelerde yaşlanma 100 yıl sürerken Türkiye’de 30-40 yılda ve çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Bu yazı kapsamında tüm dünyada giderek artan yaşlı nüfus dikkate alınarak, yaşlıların sağlık ve hastalık durumları ile ilgili halk sağlığı bakış açısıyla bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Normal yaşlanma sürecinin (yaş alma) ve yaşlılıkta görülen hastalıklarla ilgili konuların geçmişten bugüne farklı şekillerde isimlendirildiği bilinmektedir. Örneğin, Aristotle, M.Ö. 367 yılında “başarılı yaşlanmaya vurgu yaparak” *Eugeria* sözcüğünü kullanmıştır. *Eu*; iyilik hali ve *Geria* ise yaşlılığın tedavisi için

kullanılan ifadeler olmuştur (Mulley, 2012, s.225). Selsus ve Galen *Gerocomie* sözcüğüyle yaşlılığın tedavisi ile ilgilenen bilime vurgu yapmışlardır (treatment of old age) (Mulley, 2012, s.225). Galen için yaşlılığın “soğuk (cold)” ve “kuru (dry)” olarak (Morley, 2004, s.1133) algılandığının düşünülmesi yanlış olmaz.

Günümüze yaklaştıkça Metchnikoff’un *gerontoloji* sözcüğünü yaşlılık dönemi ile ilgili biyolojik, davranışsal ve sosyal bilimler anlamında kullanmıştır. Ignatz Leo Nascher, geriatri nin en önde gelen isimlerinden olup 1909 yılında *Geriatri* sözcüğünü ilk kez yaşlılıkla ilgilenen tıp bilimi olarak tanımlamıştır (the medicine of old age). Dolayısıyla modern geriatri nin; geriatri sözcüğünün Nascher tarafından kullanılmasıyla doğduğu da düşünülebilir. Geriatri biliminin tarihsel gelişiminde yaşlılığın teorilerini içeren *biyolojik gerontoloji* (biological gerontology), bireyin yaşamını uzatan *başarılı yaşlanma* (successful aging), yaşlanma ile belirtilerin nasıl değiştiğini ortaya koyan ve hasta ve yeti kaybı olan kişilerin bakımına öncelik veren *klinik geriatri* (clinical geriatrics) bilimi öne çıkmaktadır. Nascher, yaşlılığın ve ilgili hastalıkların tıpkı pediatri gibi tıpta “ayrı/farklı” bir yeri olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Nascher aynı zamanda normal yaşlanma sürecini “patolojik” süreçlerden de ayırmıştır. Nascher’in çalışmalarının o dönemlerde “yaşlı ayrımcılığı” ile ilgili söylemleri olan Kanadalı William Osler’e karşı tez de oluşturduğu bilinmektedir (Mulley, 2012, s.227).

Yaşlanmanın genetik etkisinin bütün etkileyen durumlar içinde %25 olduğu, çevresel etkinin ise %50 olduğu belirtilmektedir. Daha uzun yaşam/yaş ile birlikte (örneğin 90-100 yaş) genetik etkinin daha etkili olduğu ifade edilmektedir (Taffet, 2015).

Bilimin hücre sel, fizyolojik, organ temelli ve genetik teorilerle açıklamaya çalıştığı yaşlılığı daha iyi anlamak için bazı tanımları bilmek yararlı olacaktır (Balcombe & Sinclair, 2001, s.836-838). Bunlar; **kronolojik yaş**; bireyin doğumuyla, hatta doğumdan önce başlayan bir süreçtir. Değerlendirmesi/ölçmesi kolaydır. Kronolojik temelli değerlendirmeler sırasında uluslararası kurumlar farklı kategorileri

kullanmaktadırlar. Örneğin, gelişmiş ülkeler yaşlılıkla ilgili olarak 65 yaş ve üzeri döneme vurgu yaparken, Birleşmiş Milletler çoğunlukla 60 yaş ve üzeri nüfusu kullanmaktadır (WHO, 2016; UN, 2008, s.3; UN, 2015, s.1). Bu tanımlara ek olarak; 100 yaşını doldurmuş kişiler için “asırlık (centenarian)” ve 110 yaşını doldurmuş kişiler için de “süperasırlık (supercentenarian)” kavramları kullanılmaktadır (Karahan, 2013, s.465). **Biyolojik yaş;** fiziksel bir hastalığın olmaması, fonksiyon ve bilişsel bir kaybın yaşanıp yaşanmadığı ile ilgilenir. Yaşamın ilerleyen yıllarında kronik hastalıkların sıklığında artış beklenir. Yaşa bağlı diğer durumlar yaşanabilir. **Sosyal yaş;** yaşın ilerlemesiyle birlikte bireylerin toplumdaki rolleri de değişmektedir. Bu kavram içerisinde toplumun yaş nedeniyle bireylere atfettiği rolleri işaret eder. **Fonksiyonel yaş (functional age)** ise; bireylerin kendi başına, bağımsız olarak yaşamını sürdürmesi için gerekli fonksiyonlarının varlığına vurgu yapan bir yaklaşımı kapsamaktadır (Morgan & Kunkel, 2016, s.2).

Yaşlılık döneminin homojen bir grup olmadığı bilgisi oldukça önemli bir bilgidir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından kullanılan 65 yaş ve üzeri kronolojik tanım kapsamındaki bu grup oldukça heterojen bir grup olup yaşamın her boyutunda farklılaşabilmektedirler (WHO Ageing and Health, 2015, s.7).

Yaşamın doğal bir süreci olan yaşlılık sıklıkla sanatta da konu edilmektedir. William Shakespeare’in eserlerinde yaşlanma ile beraber fonksiyon kayıpları, yeti yitimi görülmektedir (Covey, 2000, s.171).

Yaşlanmanın fiziksel, sosyal, psikolojik/ruhsal ve toplumsal boyutları bulunmaktadır. **Fiziksel yaşlanma (physical aging);** insan organizmasının zamanla gelişimini, olgunlaşmasını ifade eder. Doğal/normal bir süreç olarak kabul edilir. Saçların beyazlaşması, deride kırışıklıkların meydana gelmesi gibi fiziksel değişimlere işaret eder. Ancak “normal” değişimi “normal olmayan (patolojik)” değişimden ayırt etmek gerekmektedir. **Sosyal yaşlanma (social aging);** yaşlanmaya toplumun şekillendirdiği çerçevede anlam vermek anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda sosyal yaşlanmanın farklı yaşlarda toplumda nasıl davranacağımız, ne yapacağımız, vb. konularında beklentilerimizi ve varsayımlarımızı kapsamaktadır.

Psikolojik/ruhsal yaşlanma (psychological aging); kişilikte, mental işlevsellikte benlikte oluşan

değişimleri işaret eder. Bu kategoride bilişsel işlevlerdeki gerilemenin tek nedeninin yaşlanma olmadığına da vurgu yapılmaktadır. **Toplumsal yaşlanma (societal aging)** da toplumlarda yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payında artma ile birlikte demografik, yapısal ve kültürel değişimler olarak tanımlanır. Bu değişim bireyi, aileyi, kurumsal yapıları, çalışma ortamını, vb. yakından etkiler (Morgan & Kunkel, 2016, s.3).

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE YAŞLI NÜFUSA DAİR DEĞİŞİMLER

Dünyada her ay 1,2 milyon kişinin yaşlı nüfusa dahil olduğu ifade edilmektedir. Bu büyümenin dünya nüfusunun artma hızının iki katı bir hızda olduğu bilinmektedir (Morgan ve Kunkel, 2016, s.1).

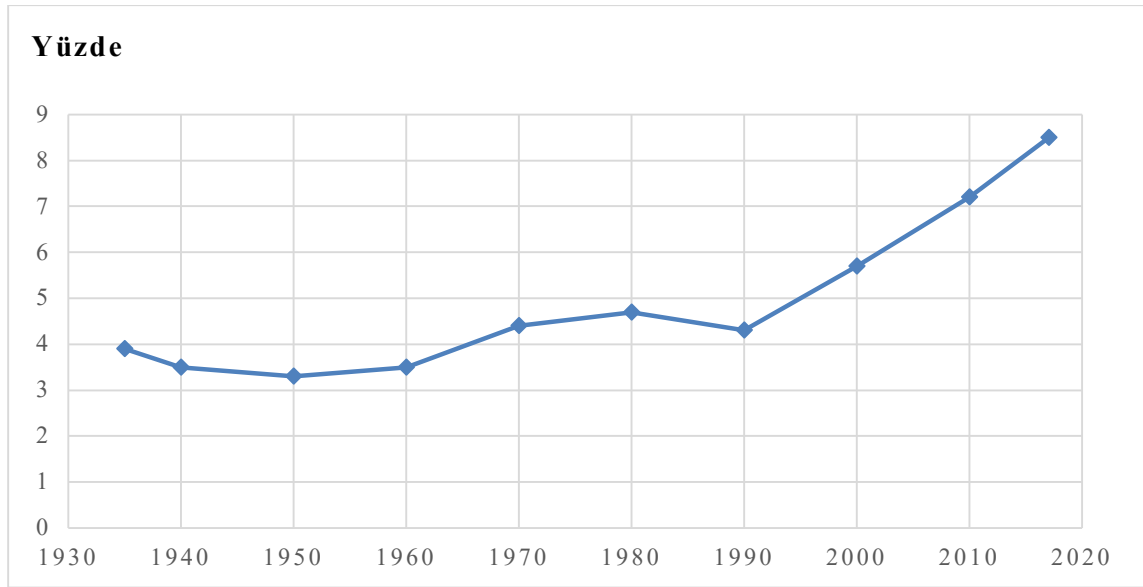
Dünyada 2015 ve 2050 yılları arasında 60 yaş ve üzeri nüfusun %12’den %22’ye yükselmesi beklenmektedir. Sayının 2050 yılında iki milyara ulaşması ve aynı yıl için yapılan tahminlere göre yaşlıların %80’inin az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda yaşayacakları tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu kategorideki ülkelerin özellikle sistemleri açısından zorlukları olacağı öngörülmektedir (WHO Ageing and Health, 2015).

Yaşlanan toplumların da zaman içinde daha da yaşlandıkları görülmektedir. Özellikle 80 yaş ve üzeri yaşlıların artma eğilimlerindeki yükseklik dikkat çekmektedir. Bu grup her yıl %3,5 artış göstermektedir. Yüzyılın ortasında yaklaşık yaşlı her beş kişiden birisinin (%19) 80 yaş ve üzerinde olacağı beklenmektedir (UN, 2001). Bu sayı da mevcut durumun üç katına denk gelmektedir (UN, 2013, s.3).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, ülkemizde 1935 yılında %3,9 olan yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı 2017 yılında %8,5 olmuştur. Ülkemizde toplam nüfus 2017 yılında 80 810 525 ve 65 yaş ve üzeri nüfus da 6 895 385’tir (TÜİK, 2017). Bu rakamlar göz önüne alındığında; Türkiye’deki yaşlı nüfusun dünyadaki bazı ülkelerin toplam nüfusundan daha fazla olduğunu hatırlamakta yarar bulunmaktadır. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü 2015 yılı rakamlarına göre Norveç’in nüfusu 5,211,000 olarak kayıtlıdır (WHO Norway, 2015). Ya da Uruguay’ın aynı yıl nüfusu 3,432,000 olarak belirtilmektedir (WHO Uruguay, 2015). Örnekler artırılabilir.

Grafik 1’de 1935 ve 2017 yılları arasında nüfustaki değişim görülmektedir (TÜİK, 2017). Bu değerlere göre Türkiye’de de 1990’lı yıllardan bu yana eğimin yukarı doğru bir ivmesi olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle, yaşlı nüfus 1990’lı yıllardan bu yana daha önceki dönemlere göre daha hızlı bir artış göstermiştir. Bu değerlendirmenin sadece 65 yaş ve üzeri nüfusu dikkate alan “kronolojik” bir değerlendirme olduğu unutulmamalıdır.

Nüfusun yaşlanması ile ilgili bilgi veren göstergelerden bir diğeri ise ortanca yaştır. Türkiye’de ortanca yaş 2013 yılında 30,4 iken 2017 yılında 31,7 olmuştur. Nüfus projeksiyonlarına göre yapılan öngörülerde, ortanca yaşın 2030 yılında 35,6, 2060 yılında 42,3 ve 2080 yılında 45 olacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2017). Ayrıca doğuştan beklenen yaşam süresi Türkiye geneli için 78 yıl, erkekler için 75,3 yıl ve kadınlar için 80,7 yıl olarak hesaplanmıştır. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yaşamakta olup, doğuştan beklenen yaşam süresi farkı 5,4 yıldır (TÜİK, 2017).

Şekil 1. Türkiye’de Yıllara Göre Yaşlı Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payındaki Değişim (1935-2017)

Kaynak: TÜİK, 2017.

3. YAŞLILIK DÖNEMİNDE ÖNE ÇIKAN SAĞLIK SORUNLARI

Yaşlanma ile birlikte kronik ve dejeneratif hastalıkların sıklığında artma eğilimi olduğu, ölümlerin ise metabolik disfonksiyon ve kanser nedenli beklendiği belirtilmektedir (Frankenberg & Thomas, 2011, s.87).

Yaşlılık döneminde çoğunlukla birden fazla hastalık birlikte görülmektedir (comorbidity). Komorbiditenin yaşlılar için hastane yatışı ve ölüm açısından bir risk olduğu ifade edilmektedir. Komorbiditesi olan hastalar sağlık hizmetlerini diğer gruplar göre daha sık kullanmaktadırlar (Vetrano vd., 2015, s.66).

Amerika’da CDC verilerine göre yaşlı bireylerin %80’inin en az bir ve %50’sinin en az iki kronik hastalığı bulunmaktadır (Shah & Hajjar, 2012, s.173).

Küresel olarak sık görülen kronik hastalıkları arasında; kalp hastalıkları, hipertansiyon, inme, astım, kronik bronşit-amfizem, kanser, diabetes mellitus, artrit yer almaktadır (Morgan & Kunkel, 2016, s.20).

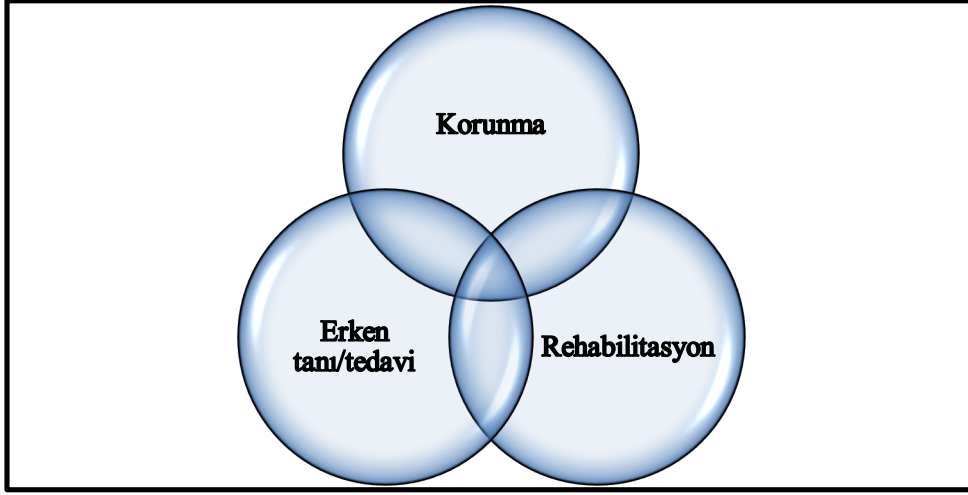
Yaşlılık döneminde yaşa bağlı olarak sık görülen, birden fazla faktöre bağlı olarak gelişen, fonksiyon (işlev) kaybı ve/veya olumsuz sonuçlara yol açan hastalık ve durumlar “geriatrik sendromlar” olarak da tanımlanmaktadır. Asya Pasifik ülkelerinde yapılan çalışmada; bası yaraları, idrar tutamama, düşme, fonksiyon kayıpları, uyku sorunları/bozuklukları, bilişsel fonksiyonlarda gerileme, deliryum, malnütrisyon, ağrının da içinde bulunduğu “geriatrik sendromlar” tedavi edilebilir durumlar olarak belirtilmiştir (Wu, Chang & Chen, 2012, s.14-15; Won vd., 2013, s.565).

Türkiye’de yaşlıların ölüm nedenleri incelendiğinde 2016 yılında ölümlerin %45,6’sının dolaşım sistemi hastalıkları nedeniyle, %16,3’ünün iyi huylu ve kötü huylu tümörler nedeniyle, %13,9’unun ise solunum sistemi hastalıkları nedeniyle olduğu görülmektedir (TÜİK, 2017).

4. SAĞLIKLI YAŞLANMA VE MEVCUT SORUNLARIN ÇÖZÜMÜ İÇİN ÖNERİLER

Bütün bu açıklamalardan sonra sağlıklı yaşlanma tanımını da hatırlamakta yarar bulunmaktadır. **Sağlıklı yaşlanma**; fiziksel çevrenin bireylerin sağlık ve iyilik halini sürdürmelerini sağlayan tutum ve davranışlarını desteklediğinde, sağlık hizmetleri ve toplumsal programların hastalıkların bireysel fonksiyon ve kapasiteye olan etkilerini en aza indiren nitelikte olduğunda sağlanabilmektedir (Satariano vd., 2012, s.1508). Dolayısıyla, sağlıklı yaşlanabilmek aslında çok geniş bir bakış açısına sahip olmayı gerektirmektedir. Sağlıklı yaşlanma vurgusu içinde sağlığın belirleyicileri, bireysel ve çevresel koşullara dikkat çekilmektedir. Sağlıklı yaşlanmayı önceleyen bir toplumda yaşlılık döneminde öne çıkan sorunların bilinmesinde yarar bulunmaktadır. Sağlıklı yaşlanma için “bütün politikalarda sağlık” vurgusu öne çıkarılmalıdır. Bu yaklaşım Helsinki’de yapılan uluslararası sağlığın geliştirilmesi konferansında dünya kamuoyu ile paylaşılmıştır (WHO Conference on Health Promotion Helsinki, 2013).

Sağlıklı yaşlanma ile ilgili önleyici çevresel ve bireysel düzenlemeler yapılırken yaşlılık döneminde var olan sağlık sorunlarına da eşgüdüm içinde çözümler üretmek gerekir. Yaşlılık döneminde görülen sağlık sorunlarının çözümü için korunma, erken tanı/televi ve rehabilitasyon hizmetlerinin herkesin gereksinimini karşılayacak şekilde, kesintisiz ve ulaşılabilir olması gerekmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Yaşlılık Döneminde Görülen Sağlık Sorunlarının Çözümü İçin Entegre Yaklaşım

Korunma denildiğinde hastalıkların oluşumunun önlenmesi anlaşılmalıdır. Bu başlıkta özellikle hastalıkları oluşturan risklerle mücadele önem kazanır. Yaşamın tamamı için geçerli olan başlıca yaklaşımlar aşağıda sıralanmıştır (Aslan, 2012, s.26; Gökçe Kutsal vd., 2015, s.83-84):

- Tütün kullanımından uzak bir yaşam
- Fizik aktivite
- Stresle uygun yöntemlerle baş edebilme
- Güneşin zararlı etkilerinden korunma
- Düzenli ve yeterli uyku
- Aşılama/bağışıklama hizmetleri

Davranış değişikliği gerektiren aşağıda da açıklanan bu adımlar yaşlılık döneminde sık görülen, hastalık ve ölümle sonuçlanan durumlarla karşılaşma riskini azaltmaktadır (Aslan, 2012, s.28):

Yeterli ve dengeli beslenme yaşlılık dönemi için de son derece önemlidir. Öğün atlanmaması, besin çeşitliliği, her besin grubundan denge içinde tüketim gibi genel yaklaşımlar herhangi bir özel durum/hastalık varlığında farklılaşabilir. Böylesi bir durumda mutlaka hekim ve diğer sağlık profesyonelleri ile iletişim önerilmektedir (Aslan, 2011, s.134).

Altmış beş yaş ve üzeri kişiler arasında tütün kullanma sıklığı diğer yaş gruplarına göre daha azdır. Bununla birlikte, tütün kullanımı yaştan bağımsız olarak her zaman bırakılması gereken bir davranıştır. Yaşlılık döneminde de bireyler diğer yaş gruplarında olduğu gibi pasif etkilenimden korunmalıdır.

Orta düzey fiziksel aktivite süresi DSÖ tarafından önerildiği üzere haftada 150 dakikadır. Önerileri yerine getirmeyen bir yaşlının düşme ve sağlık açısından diğer riskleri önerileri yerine getiren bir yaşlıya göre daha fazladır (Jefferis vd., 2014, s.4). Ankara'da bir huzurevinde 2014 yılında yapılan bir çalışmaya göre son bir yıl içinde erkeklerin %47,5'inin ve kadınların da %56'sının düştüğü saptanmıştır (Kibar, Aslan, Gökçe Kutsal & Karakoç, 2015, s.27). Dolayısıyla oldukça sık görülen düşmelerin de içinde olduğu hareketsiz yaşam sorununun çözülmesi için fiziksel aktivitenin mutlaka yaşlılar tarafından düzenli olarak yapılmasının sağlanması gerekir. Yürüme, bahçe işleri, ev işleri, bisiklete binme, yüzme, dans etme yaşlılık döneminde yapılabilecek bedensel etkinlik türleri arasındadır. Bu dönemde kas gücünü artıran ve dengeyi sağlayan/geliştiren hareket türlerinin de yapılması sağlık açısından yararlıdır (WHO, Physical activity, 2015, s.7; Şahin, 2005, s.78).

Aşılama/bağışıklama yaşlılık döneminde bulaşıcı hastalıklardan korunmak amacıyla önerilmektedir. Bu dönemde pnömoni, grip aşılı hekim danışmanlığında yaptırılmalıdır. Özel bir durum olduğunda da ek aşıların yapılması gerekmektedir.

Yukarıdaki önerilere ek olarak yaşlıların kaza ve yaralanmalardan korunabilmeleri için de özel önlemlere gereksinim bulunmaktadır. Bu önlem ve düzenlemeler ev içinde ve ev dışında alınmalıdır. Ev içinde kayan

(ıslak) zeminlerin olmaması, düşmeye yol açacak kablo, halı, vb. olmaması, tuvalet ve banyolarda tutamak yapılması, trabzanların düşmeyi önleyecek şekilde yapılması, vb. ev içi önlemlerin bazılarıdır. Ev dışının inşası, düzenlemesi de yaşlıların yaşamlarını engellemeyen tarzda olmalıdır (Erkılıç, Aydoğdu, Aslan & Gökçe Kutsal, 2006, s.9-31).

Sağlığın “bedenen, ruhen ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali” olarak bilinen evrensel tanımı dikkate alındığında, özellikle sosyal iyilik halinin sağlanması ve sürdürülmesi için sağlığın sosyal belirleyicilerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Sağlığın belirleyicileri denildiğinde ise barınma, beslenme, sosyo-ekonomik koşullar, kültür, toplumsal değerler, toplumsal cinsiyet, vb. konular anlaşılmalıdır (Aslan, 2012, s.26). Adı geçen koşulların herhangi birisinin eksikliğinde sağlıklı olma halinin sürdürülmesi olanaksız hale gelebilir. Kırılganlığın (frailty) arttığı yaşlılık döneminde ise bu tür olumsuzluklardan daha ağır olarak etkilendiği bilinmektedir (Liu vd., 2018, s 1). Sosyal sağlığın sürdürülmesi için son dönemlerde daha çok gündemde olan bir konu da yaşlı bireylerin sosyal ilişkilerini sürdürdükleri, geliştirdikleri ortamların varlığının önemi olmuştur. Sosyal sağlığın fiziksel ve ruhsal sağlık için destekleyici rolü olduğu literatürde yaygın olarak kabul edilmektedir (Fişek, 1985, s.1-2). Mental/zihinsel sağlığın korunması için ise bilişsel işlevlerin ve egzersizlerin sürekli olarak yapılması önerilmektedir. Böylelikle Alzheimer gibi demans tiplerinin önlenmesine ilişkin veriler bulunmaktadır (CDC, 2015).

Yaşlılık döneminde hastalıkların erken tanısı ve tedavisi yaşam süresini uzatan ve yaşam kalitesini artıran bir boyuttur. Bu tür hizmetlere ulaşım tanı ve tedavi hizmetlerinin herkes için eşit ve ulaşılabilir olması ile yakından ilişkilidir. Tarama programları, düzenli sağlık kontrolleri yaşlılık dönemindeki hastalıkların erken tespitini sağlamaktadır. Belirli yaşlarda/dönemlerde belirli tetkiklerin/kontrollerin yapılması önerilmektedir (Dağdelen, 2011, s.15):

- Hekimlerin önerdiği takvimde kan değerleri takibi

- Sık görülen hastalıklar (hipertansiyon, diabetes mellitus, kalp hastalığı, işitme ve görme açısından yeti kaybı, osteoporoz vb) açısından düzenli kontrol
- Kanser taramaları (meme, vb)

Olağan kontrol programları birey açısından riskli bir durum varlığında farklılaşabilir. Örneğin bireyin yaşam tarzında herhangi bir risk var ise hekimler daha farklı bir izleme/değerlendirme programı uygulayabilmektedir. Pek çok hastalıkta bilinen olguların, bilinmeyen olgulardan sayıca çok az olması erken tanının önemine işaret etmektedir. Bu anlatım buzdağı olgusu kavramını akla getirmektedir. Yukarıda yazılı olanlara ek olarak yaşlılık döneminde kötü muamele, ihmal, istismar olgularının da görüldüğü, istenmeyen bütün bu durumların önlenebileceği, önlenemediğinde ise tanı, tedavi ve rehabilitasyon olanaklarının varlığı unutulmamalıdır (Aslan, 2015, s.81-82).

Hastalıkların erken tanı ve tedavisinin yapılamadığı durumlarda da yapılacaklar vardır. Rehabilitasyon (esenlendirme) olarak adlandırılan bu hizmetler yeti yitimi ve işgücü kaybına uğrayan bireylerin yaşamlarında herhangi bir engel ile karşılaşmalarını önlemekte ve yaşam kalitesinin gerilemesini engellemektedir (Fişek, 1985, s.6).

Hekimler yaşlı başvuran/hastalarla karşılaştıklarında yaşlılarda görülen hastalıkların semptomlarının yaşlı olmayan bireylerin semptomlarından farklı şekilde görülebileceğini hatırlamalıdır. Buna ek olarak, yaşlıların hastalığa özel olmayan bulguları, hasta-hekim iletişimi sırasında yaşlılar tarafından çoğunlukla belirtilmeyen ve yaşlılığın doğal süreci olarak kabul edilen şikayet ve bulgular, birden fazla hastalığın görülme olasılığının yüksek olması gibi durumlar da hekimlerin dikkat etmesi gereken konular arasındadır. Dolayısıyla, öykü alırken, muayene ederken, tetkik için yönlendirirken ve tedavi ile ilgili kararını verirken hekim yaşlılığa özel bütün bu durumları göz önünde bulundurmalıdır (Gökçe Kutsal, 2015, s.30).

Yukarıda her ne kadar hekim rolüne vurgu yapılmış olsa da yaşlılara yönelik sunulan sağlık ve diğer hizmetlerin bir ekip hizmeti yaklaşımını gerektirdiği unutulmamalıdır. Hekim, hemşire, psikolog, sosyal hizmet uzmanı, sosyolog, diyetisyen, gerontolog, fizyoterapist, bu geniş ekibin temel elemanları arasındadır. Sağlık dışındaki hizmetler için de geniş bir ekip anlayışına ihtiyaç vardır. Yerel yönetimler, medya, eğitim sektörü, kamunun pek çok kurum ve kuruluşu, ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri bu ekibin dinamik üyeleridir.

Sonuç olarak yaşlıların sağlığının korunması ve geliştirilmesi son derece önem taşımaktadır. Bunun sağlanabilmesi için de halk sağlığı bakış açısıyla öncelikle yaşlıların sağlık ve hastalık durumlarının iyi anlaşılması ve toplumsal müdahalelerin bu çerçevede yapılması gereklidir.

5. SUMMARY

Aging period, also known to be the periods of “wisdom” and “second childhood” is a very important era of life in which major physiologic, psychologic, sociologic changes occur. To survive a healthy life in older ages, one should start to internalize preventive behaviors in the very early stages of life. However, healthy aging is not only an individual issue, but a system priority as well. As there is an increasing trend in aged population in number both in the world and in Turkey, the need for system-based changes about aging in all societies seem to be a high priority.

It is known that older people are heterogeneous groups. The fact that time interval starting from almost 60 years of age and ends when one dies is long, varieties in the interaction dynamics between the determinants of health and the individuals’ characteristics, differences in health/disease profiles are among major causes of the heterogeneity. Consequently, health and disease related needs are expected to differentiate in older ages. Due to all these reasons, plans and programs for older ages are recommended to be done focusing to the prior needs of the individuals and societies.

In this paper, changes and the health/disease profiles when one ages have been studied. During this work, definition of aging, conceptual changes starting from the past, priorities about health and disease concern(s) and recommendations about healthy aging have been investigated. When one ages, several diseases are expected increase in frequency due to the functional capacity decline. Preventive methods and health promotion strategies are recommended to be widened to lessen the burden of diseases as well as to improve quality of life in older ages.

6. KAYNAKLAR

- Aslan, D. (2015). Halk Sağlığı Bakış Açısıyla Yaşlılara Yönelik İstismar ve İhmal. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 24(2), 79-82. Erişim Adresi: <http://www.ttb.org.tr/STED/images/files/dergi/2015/2.pdf>. (Erişim Tarihi: 23.12.2016)
- Aslan, D. (2012). Yaşlılık Döneminde Koruyucu Hekimlik. *Türkiye Klinikleri Aile Hekimliği Özel Sayısı*, 3(6), 25-9. Erişim Adresi: <http://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-yaslilik-doneminde-koruyucu-hekimlik-64337.html>. (Erişim Tarihi: 07.11.2017)
- Aslan, D. (2011). Yaşlılık Döneminde Beslenme: Hekim Perspektifi. *Hekimleri İçin Temel Geriatri* (s. 133-139) içinde. Ankara: Ankara Tabip Odası ve Türk Geriatri Derneği yayınları, (ISBN: 978-605-5867-41-6).
- Balcombe, N.R. and Sinclair, A. (2001). Ageing: Definitions, Mechanisms and the Magnitude of the Problem. *Best Practice & Research Clinical Gastroenterology*, 15(6), 835-49. doi:10.1053/bega.2001.0244
- Centers for Disease Control (CDC) (2015). Alzheimer's Disease. Erişim Adresi: <http://www.cdc.gov/aging/aginginfo/alzheimers.htm> (Erişim Tarihi: 22.12.2015)
- Covey, H. (2000). Shakespeare on Old Age and Disability. *The International Journal of Aging and Human Development*, 50(3), 169-83.
- Dağdelen, S. (2011). Yaşlı Hastanın Değerlendirilmesi ve Periyodik Sağlık Kontrolü. *Hekimleri İçin Temel Geriatri* (s. 15) içinde. Ankara: Ankara Tabip Odası ve Türk Geriatri Derneği yayınları, (ISBN: 978-605-5867-41-6).
- Erkılıç, M., Aydoğdu, F., Aslan, D., Gökçe Kutsal, Y. (2006). *Yaşlının Evi ve Çevresi-Yaşlılık Dönemi İçin Uygun Çevre Koşulları Nasıl Düzenlenmelidir?* Ankara: Türk Geriatri Derneği Yayınları, (ISBN 975-92150-1-2).
- Fişek, N. (1985). *Halk Sağlığına Giriş*. (s. 6,76). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- Frankenberg, E. and Thomas, D. (2011). Global Aging. *Handbook of Aging and Social Sciences* içinde (p: 83-9). Binstock R. H., George L.K. (Eds). 7th Ed. Elsevier Publications. (ISBN:978-0-12-380880-6).

- Gökçe Kutsal, Y., Kabaroglu, C., Aslan, D., Sengelen, M., Eyigor, S., Cangoz, B. (2015). Gerontology in Turkey. *Advances in Gerontology*, 28 (1-Suppl.), 80-99. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.718.7861&rep=rep1&type=pdf#page=80>.
- Gökçe Kutsal, Y. (2015). Hekim Gözüyle Yaşlılık Olgusu ve Algısı. *Geriatik Bilimler Kitabı*, s. 24-35. Hacettepe Üniversitesi GEBAM Yayınları.
- Jefferis, B.J., Iliffe, S., Kendrick, D., Kerse, N., Trost, Sç, Lennon, L., Sartini, C., Morris, R.W., Wannamethee, S.G., Whincup, P.H. (2014). How Are Falls and Fear of Falling Associated with Objectively Measured Physical Activity in A Cohort of Community-Dwelling Older Men? *BMC Geriatrics*, 14(1), 114. doi:10.1186/1471-2318-14-114.
- Karahan, A.Y., (2013). Bir Olgu Eşliğinde Süperasırılık Kavramı. *Turkish Journal of Geriatrics/Türk Geriatri Dergisi*, 16(4), 464-6. Erişim adresi: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=d1b6d1d6-31b4-467f-a378-cded97f801a5%40sessionmgr104>. (Erişim Tarihi: 21.04.2017)
- Kibar, E., Aslan, D., Gökçe Kutsal, Y., Karakoç, Y. (2015). Ankara'da Bir Kurumda Yaşayan Yaşlılar Arasında Düşme Sıklığı, Risk Faktörleri ve Korunmaya İlişkin Yaklaşımlar. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(1), 23-32. Erişim adresi: <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=14bee523-0040-4d81-a6fa-4829d7be6551%40sessionmgr4008>. (Erişim Tarihi: 21.12.2016)
- Liu, L. K., Lee, W. J., Wu, Y. H., Hwang, A. C., Lin, M. H., Shimada, H., Peng, L. N., Loh, C. H., Arai, H., Chen, L. K. (2018). Cognitive Frailty and Its Association with All-Cause Mortality among Community-Dwelling Older Adults in Taiwan: Results from I-Lan Longitudinal Aging Study. *Rejuvenation Research*.doi:10.1089/rej.2017.2038
- Martin, L.G., (2011). Demography and Aging. *Handbook of Aging and Social Sciences*. Binstock, R.H., George, L.K. (Eds). Seventh Ed. Elsevier Publications, pp 33-45. (ISBN: 978-0-12-380880-6).
- Morgan, L.A. and Kunkel, S.R. (2016). Aging and Society. *Aging, Society and the Life Course*. Springer Publishing Company. Fifth Ed, p 1-22.

- Morley, J. E. (2004). A Brief History of Geriatrics. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 59(11), 1132-1152. doi:10.1093/gerona/59.11.1132
- Mulley, G., (2012). A History of Geriatrics and Gerontology. *European Geriatric Medicine*, 3(4), 225-227. doi:10.1016/j.eurger. 2012.06.007
- Satariano, W. A., Guralnik, J. M., Jackson, R. J., Marottoli, R. A., Phelan, E. A., & Prohaska, T. R. (2012). Mobility and Aging: New Directions for Public Health Action. *American Journal of Public Health*, 102(8), 1508-1515. doi:10.2105/AJPH.2011.300631
- Şahin, G. (2005). Yaşlılık ve Egzersiz. *Türkiye Klinikleri Journal of Internal Medical Sciences*, 1(27), 76-80. Erişim Adresi: <http://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-yaslilik-ve-egzersiz-36354.html>. (Erişim Tarihi: 21.04.2017)
- Shah B.M. and Hajyar E.R. (2012). Polypharmacy, Adverse Drug Reactions, and Geriatric Syndromes. *Clinics in Geriatric Medicine*, 28(2), 173-86. doi: 10.1016/j.cger.2012.01.002
- Taffet, G.E. (2015). Normal Aging. Schmader K. E. (Section Ed.), Sokol H.N. (Deputy Ed). *Up to Date*. Retrieved from <http://www.uptodate.com/contents/normal-aging?source=machineLearning&search=aging&selectedTitle=1%7E150§ionRank=1&anchor=H189995853#H189995853>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *İstatistiklerle Yaşlılar (2017)*. Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27595>. (Erişim Tarihi: 20.4.2018)
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2015). *World Population Ageing 2015 Report*. (ST/ESA/SER.A/390). Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf.
- United Nations (UN), Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2013). *World Population Ageing 2013 Report*. (ST/ESA/SER.A/348). Retrieved from <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/ageing/WorldPopulationAgeingReport2013.shtml>.

United Nations (UN) Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (May 2008). *Guide to the National Implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing*, p3. Retrieved from <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/papers/guide.pdf>.

United Nations (UN) Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2001). *World Population Ageing: 1950-2050*. Retrieved from <http://www.un.org/esa/population/publications/worldageing19502050/>.

Vetrano, D. L., Foebel, A. D., Marengoni, A., Brandi, V., Collamati, A., Heckman, G. A., and Onder, G. (2015). Chronic Diseases and Geriatric Syndromes: The Different Weight of Comorbidity. *European Journal of Internal Medicine*, 27, 62-67. doi:[10.1016/j.ejim.2015.10.025](https://doi.org/10.1016/j.ejim.2015.10.025).

Won, C.W, Yoo, H.J., Yu, S.H., Kim, C.O., Dumlao, L.C.I., Deviaty, E., Rowland, J., Chang, H.H., Wang, J., Akishita, M., Tan, T.L., Lum, C., Prakash, O., (2013). Lists of Geriatric Syndromes in The Asian-Pacific Geriatric Societies. *European Geriatric Medicine*, 4(5), 335-338. doi: 10.1016/j.eurger.2013.07.005

World Health Organization (WHO). (2015). *Ageing and Health*. Retrived, Retrieved from <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs404/en/>.

World Health Organization (WHO). (2016). *Definition of Older or an Elderly Person*. Retrieved from <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/>.

World Health Organization (WHO). (2015) *Countries Norway*. Retrieved from <http://www.who.int/countries/nor/en/>.

World Health Organization (WHO). (2015). *Physical Activity and Older Adults*. Retrieved from http://www.who.int/dietphysicalactivity/factsheet_olderadults/en/index.html.

World Health Organization (WHO). (2015). *Countries Uruguay*. Retrieved from <http://www.who.int/countries/ury/en/>.

World Health Organization (WHO). *World Report on Aging and Health 2015*. p 7. Retrieved from http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/1/9789240694811_eng.pdf?ua=1.

World Health Organization(WHO). (2013). *The 8th Global Conference on Health Promotion*. Helsinki. Retrieved from http://www.who.int/healthpromotion/conferences/8gchp/statement_2013/en/.

Wu, C.H., Chang, C.I., Chen, C.Y. (2012). Overview of Studies Related to Geriatric Syndrome in Taiwan.
Journal of Clinical Gerontology & Geriatrics,3(1), 14-20. doi: doi.org/10.1016/j.jcgg.2011.05.002.

SOSYAL MEDYA DAVRANIŞININ OLUŞUMU: EVİRİMİŐİ ORTAMLARDA GÜVEN, SOSYAL SERMAYE VE SAYGINLIK İLİŐKİŐİ¹

Fatma Ceyda BAŐ²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı üniversite gençliğinin sosyal medyada paylaşımlarını hangi davranış teorisi bağlamında gerçekleştirdiğini ve paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu etkileyen faktörleri değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışma, gençlerin sosyal medya mecralarında paylaőıma ilişkin tutumlarını açıklayan e-sosyal sermaye, e-sosyal güven ve sosyal medyaya güven gibi çevresel faktörler ile saygınlık gibi kişisel faktörler temelinde tasarlanmıőtır. Alan araştırmasına konu olan veriler 1232 üniversite öğrencisiyle yapılan anket çalışması neticesinde elde edilmiştir. Çalışmanın teorik erevesi temelinde oluşturulan araştırma modeli iki aşamalı olarak yapısal eşitlik modellemesiyle (YEM) analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları ilgili örneklem çerçevesinde değerlendirildiğinde üniversite gençlerinin sosyal medyada paylaşımlarını gerekçelendirilmiş eylem teorisi bağlamında gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ayrıca, sosyal medyaya güven, e-sosyal güven, e- sosyal sermaye ve saygınlık değişkenlerinin sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutum üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: E-Sosyal Sermaye, E-Sosyal Güven, Sosyal Medyaya Güven, Saygınlık, Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisi, Planlı Davranış Teorisi.

¹ Bu alıőma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen ve yayımlanmamıő doktora tezinden türetilmiştir.
² Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

FORMATION OF SOCIAL MEDIA BEHAVIOR: TRUST, SOCIAL CAPITAL AND REPUTATION RELATIONSHIP IN ONLINE NETWORKS

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the factors that affect the attitude towards the intention to share and the manner in which the university youth performs social media sharing. In this direction, this study is designed based on the environmental factors such as online social capital, e-social trust and trust in social network sites, and personal factors such as reputation that explain the attitudes of young people towards sharing in social media circles. The data subject to field research were obtained on the basis of the questionnaire survey conducted by 1232 university students. The research model based on the theoretical framework of the study was analyzed with a structural equation modeling by two-stage approach. When the results of the study are evaluated within the framework of the relevant sample, the results show that young people create intention towards sharing on social media in the context of reasoned action theory. In addition, it has been found that the trust in Social Network Sites, e-social trust, online social capital and reputation have a positive effect on the attitude towards sharing intention in social media.

Keywords: Social Media, Social Exchange Theory, E-Social Capital, E-Social Trust, Trust in Social Network Sites, Reputation, Theory of Reasoned Action, Theory of Planned Behavior.

1. GİRİŞ

Sosyal ağlar, genç kullanıcıları dünya genelinde kendine çekmiş durumdadır ve gençler genellikle kişisel ilişkilerini sosyal medya mecraları üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu yüzden gençlerle etkili bir iletişim kurma, düşünce yapılarını anlama ve nelerden etkilendiklerini anlama açısından sosyal medyada paylaşım yapma davranışını incelemek önem kazanmaktadır. Üstelik sosyal medyada paylaşım yapma davranışı literatürü bağlamında, sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu etkileyen inançsal boyutun (öncüllerin) kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın araştırma soruları “Gençlerin sosyal medyada paylaşım yapma davranışı hangi teorik temelde açıklanabilir?” ve “Sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu etkileyen değişkenlerin etkisi nedir?” olarak belirlenmiştir. Literatür araştırmaları neticesinde davranış teorileri temelinde sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutum üzerinde, sosyal medyaya güven, e-sosyal güven, e-sosyal sermaye ve saygınlık değişkenlerini dikkate alan çalışmalara rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın sosyal medyada paylaşım yapma davranışını açıklayan teorik temel ve paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu etkileyen faktörlerin etkisine odaklanması açısından literatüre olduğu kadar uygulamaya da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada üniversite öğrencilerinin sosyal medyada paylaşımları, iki davranış teorisi temelinde ve bu davranışa yönelik niyetin oluşumunda etkili olabilecek farklı öncülleri belirlenerek ele alınmaktadır. Bu doğrultuda sosyal medyada paylaşımlarının “Planlanmış Davranış” ya da “Gerekçelendirilmiş Eylem” teorilerinden hangisi temelinde gerçekleştiği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca davranışı açıklamaya ilişkin teorilerin, tutumun oluşumunda belirleyici olan inançları da tespit etmeye olanak vermesi neticesinde, gençlerin sosyal medya mecralarında paylaşım yapma niyetine yönelik tutumlarının, çevrimiçi ortamlarda sosyal sermaye (e-SS), çevrimiçi ortamlarda güven (e-SG) ve sosyal medyaya güven gibi çevresel faktörler ile saygınlık gibi kişisel faktörlerle olan ilişkisi çalışma kapsamında incelenmektedir.

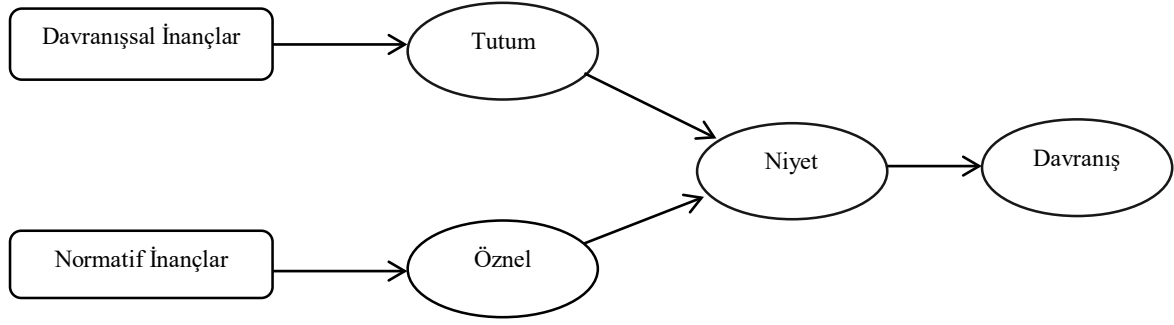
Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde sosyal medyada paylaşım yapma davranışı açıklayan teoriler ve sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu etkileyen çevresel (sosyal medyaya güven, e-sosyal güven, e-sosyal sermaye) ve kişisel faktör (saygınlık) ele

alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise teorik çerçeve temelinde oluşturulan araştırma modeline yer verilmektedir. Üçüncü bölümde ise iki aşamalı yapısal eşitlik modellemesi (YEM) analizi neticesinde analiz sonuçlarına yer verilecektir. Çalışmanın sonuçlarına ve ileride yapılacak çalışmalar için önerilere ise tartışma ve sonuç bölümünde yer verilmektedir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisi ve Planlanmış Davranış Teorisi

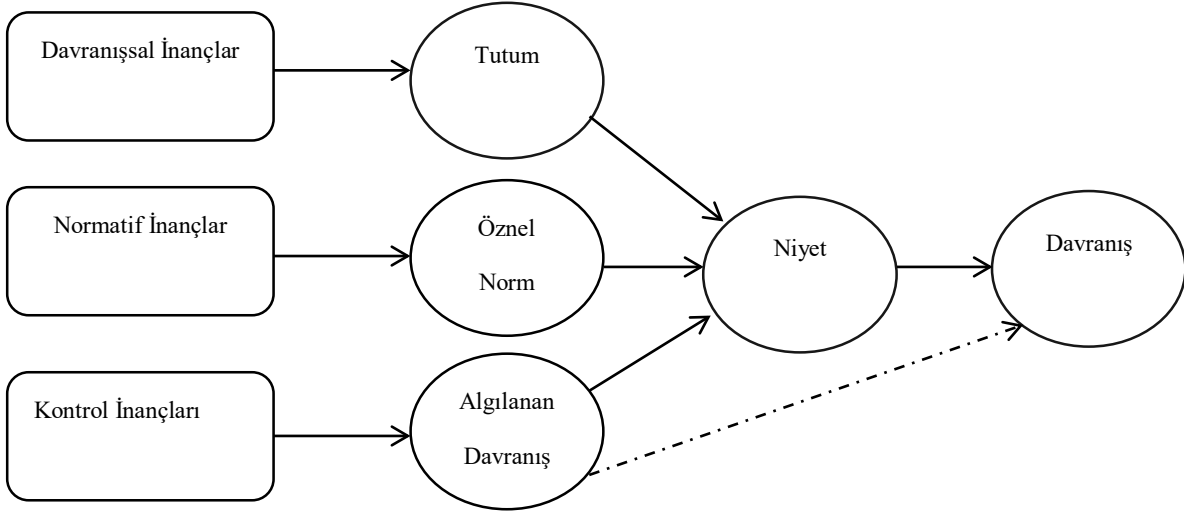
Ajzen ve Fishbein tarafından oluşturulan Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisi (Theory of Reasoned Action) ve Planlanmış Davranış Teorisi (Theory of Planned Behavior), davranışı açıklama amacıyla geliştirilmiş, sosyo-psikolojik temelli teorilerdir (Ajzen, 1985; Ajzen, 1991). Bu doğrultuda gerekçelendirilmiş eylem teorisi; tutum, niyet ve davranış arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kişinin bir eylemi gerçekleştirip gerçekleştirilmeye karşı tutumunun ve söz konusu eylem ilgili hissettiği sosyal baskının, davranışa yönelik niyeti etkilediği; niyetin ise davranışı belirlediği temeline dayanmaktadır (Fishbein & Ajzen, 1975). Gerekçelendirilmiş eylem teorisi, kontrol faktörü içermemekte ve bu sebeple de kişilerin kontrol edebildikleri, sistematik davranışları ele almaktadır (Fishbein & Ajzen, 1975; Ajzen, 2002c). Bunun anlamı, gerekçelendirilmiş eylem teorisi ile açıklanabilen eylemler, kişilerin istemli, iradi bir şekilde, belirli sebeplerin sağladığı motivasyonla ve herhangi bir kontrol sorunu yaşamadıkları eylemlerdir. Teori bu sebeple de bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Liska (1984: 71), teorinin başarısının sadece iradi-istemli davranışlar üzerinden gerçekleştiğini fakat her davranışın bu kategoriye girmediğini belirterek, iş birliği, beceri ve kaynak gerektiren davranışların göz ardı edildiğini belirtmiştir. Bu yüzden gerekçelendirilmiş eylem teorisinin açıklamakta yetersiz ya da zayıf kaldığı davranışları da kapsayacak şekilde, planlanmış davranış teorisi geliştirilmiştir.

Kaynak: Fishbein & Ajzen, 1975.

Şekil 1. Gereçekleştirilmiş Eylem Teorisi Modeli

Planlanmış davranış teorisi ise, gerçekleştirilmiş eylem teorisine kontrol değişkeninin (*algılanan davranış kontrolü*) eklenmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır (Fishbein & Ajzen, 1975; Ajzen, 1985; Ajzen, 2002a; Ajzen, 2002b). Bu haliyle, davranışa yönelik niyet sosyal baskı, tutum ve algılanan davranış kontrolü olmak üzere 3 (üç) faktörden etkilenmektedir. Algılanan davranış kontrolünün önemi ise, hem niyete etki edebilmesi hem de niyet ile birlikte doğrudan davranışa etki edebilme potansiyelinin bulunmasıdır (Ajzen, 1991; Ajzen, 2002a).

Kaynak: Ajzen, 1991.

Şekil 2. Planlanmış Davranış Teorisi Modeli

Algılanan davranış kontrolünün devreye girmesiyle birlikte planlanmış davranış teorisi, gerçekleşmesi için kişinin o eylemin zorluğu, kolaylığı ve yapılabilirliği gibi faktörleri de göz önünde bulundurduğu

davranışları da açıklamak üzere kullanılabilir hale gelmiştir. Bu yeni teori ile yeni davranışların çözümlenmelerinin yapılmasının yolu açılmış ve birçok araştırmacı tarafından teorinin katkısı ispatlanmıştır. Örneğin, Chang (1998) yayınların yasadışı yollarla çoğaltılması davranışını incelediği çalışmasında, planlanmış davranış teorisinin bu tarz etik dışı davranışları açıklamada, gerekçelendirilmiş eylem teorisine kıyasla daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla gençlerin sosyal medya paylaşımlarını hangi davranış teorisi temelinde gerçekleştirdiğini ortaya koymak dikkat çekici olmaktadır.

2.2. E-Güven

Güven, sosyal bağlamda ele alındığında tanımlaması ve açıklaması oldukça karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer insanlarla iletişime geçtiğimiz çok çeşitli durumlarda, örneğin birisiyle uyurken, kredi kartı kullanırken, evlenirken, uçağa binerken, birinin çocuğuna yemek alırken, bir suçu bildirip bildirmemeyi düşünürken ve nasıl oy vereceğimize karar verirken bizleri etkileyen en önemli etken güvendir (Field, 2008: 89). Güven kültürünün oluşması hem toplumsal bütünlük hem de sosyal sermaye birikimi açısından son derece önemli görünmektedir. Günümüz toplumlarında, böylesi güven kültürünün olabilirliği ayrı bir tartışma konusu iken, bu çalışma kapsamında artık zamanın çoğunu sosyal medyada geçiren genç neslin, sosyal medya ortamlarına ve oradaki kişilere karşı geliştirdiği güven seviyesinin, e-sosyal sermaye oluşumundaki etkisini ortaya koymak kritik önem kazanmaktadır.

Güven konusundaki önemli hususlardan biri, sosyal sermayenin bir bileşeni mi, bir sonucu mu yoksa sosyal sermayeden bağımsız fakat ona eşlik eden bir kavram mı olduğu konusundaki fikir ayrılıklarıdır. Bazı sosyal sermaye teorisyenleri güveni bir sosyal sermayenin bir bileşeni olarak değerlendirirken, güven konusunda çalışma yapan bazı araştırmacılar ise farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin Ahn ve Ostrom'a göre (2008: 80), güven tek başına sosyal sermayenin bir biçimi değildir, ancak sosyal sermayenin biçimleri ile çıktıları arasındaki kilit bir bağlantıdır. Güven kavramını, insanların başkalarına güvenmelerinin veya güvenmemelerinin sebeplerini ve bunların hangi durumlarda ne şekilde ortaya çıktığını anlamak, sosyal sermaye teorisinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Bok'a göre

(1979: 28), güven, tıpkı soluduğumuz hava ve içtiğimiz su gibi korunması gereken toplumsal bir varlıktır. Güven zarar gördüğünde, toplumun devamlılığı zarar görmektedir ve güven yok olduğunda toplum da çöküşe geçecektir. Dolayısıyla güvenin sağladığı faydalar ya da işlevleri hem kişisel hem toplumsal boyutta değerlendirilmektedir. Kişisel boyutta güvenin boşa çıkmaması ve güvenilebilmek, insanlar üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Daha rahat iletişim kurulmasına, anlayışlı ve mutlu olunmasına kaynaklık etmektedir. İkinci olarak ise güven toplumsal boyutta büyük etki yaratmaktadır. Sosyalleşmeyi, farklı birliktelilere katılım göstermeyi teşvik etmekte, kurulan ilişkilerde samimiyeti tetiklemektedir. Bu da sosyal sermayeyi geliştirmektedir. Yüksek güven seviyesi, farklılıkları kabullenebilmeyi ve hoşgörüyü arttığı gibi, kişilerin toplulukla olan bağlarını güçlendirmesine kaynaklık etmektedir. Tüm bu kişisel ve toplumsal faydaları göz önüne alındığında güven, sosyal sermayenin artmasına katkı sağlarken, yokluğu durumunda da sosyal sermayede düşüşe hatta çöküşe sebep olabilmektedir (Sztompka, 1999: 105).

Sosyal sermaye kuramcılarında Putnam'a göre (2000: 21) güven iş birliğini kolaylaştırır. İlişkilerin devamı için, güvenin varlığı bir ön koşul olarak dahi görülebilmektedir (Bok, 1979). Ağların ve ilişkilerin oluşumu ve sürekliliği için de kaçınılmaz bir gereklilik haline gelen güvenin (Sztompka, 1999), çevrimiçi ortamlardaki ilişkilerde ve bu ortamlarda yapılacak olan paylaşımlar üzerinde de aynı öneme sahip olması beklenmektedir. Güven kişilerin karşı tarafa duyulan iyi niyetini ve iyimserliğini arttırdığı için de sosyal medya ortamlarındaki kişilere duyulan güven, bu ortamlardaki ilişkilerin devamlılığı için önem arz etmektedir (Salehan vd., 2013; 2016). Yani kişilerin sosyal medya ortamlarında ilişkiler kurması ve bu ortamlarda paylaşımlarda bulunması, bu ortamda bulunan kişileri duyacağı güven ile mümkün olabilecektir. Sosyal medya ortamlarında güven boyutunun ne olduğu, nasıl oluştuğu ve şekillendiği gibi konular farklı alanlarda çalışan birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir (Fogel & Nehmad, 2009; McKnight & Chervany, 2001; Abdul-rahman & Hailes, 2000). Bu çalışma kapsamında ise güvenin (e-sosyal güven), ağların ve ilişkilerin kurulması ve genişlemesi sebebiyle sosyal sermaye birikimini olumlu yönde etkilerken, bu sermaye birikiminin de sosyal medya mecralarında paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir.

2.3. Sosyal Medyaya Güven

Sosyal medyaya güven, kullanıcılarının sosyal medya ortamlarının güvene dayalı ve sorumlulukları sadakatle yerine getirme güvencesi altında olduğunu bilmeleri olarak tanımlanabilir (Smith, 1997). Özellikle sosyal medya mecrasına ve bu mecradaki kişilere olan güven düzeyi, kişilerin sosyal medya mecralarında güvenle iletişim kurmalarına ve paylaşımında bulunmalarına pozitif katkı sağlamaktadır. Burada vurgulanması gereken, e-sosyal güven ve sosyal medyaya duyulan güvenin, e-sosyal sermayenin öncülleri olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, bu iki güven türü arasında da ayrıca bir ilişki olduğudur.³ Bu noktadan hareketle, sosyal medya ortamlarına olan güven eksikliği kullanıcıları gizlilikleri konusunda endişelendirip paylaşmaya yönelik tutumları üzerinde olumsuz bir etki yaratırken, bir sosyal medya ortamına olan yüksek seviyedeki güven, kullanıcıların özgür zihinle bilgi paylaşımlarına ve paylaşmaya yönelik tutumlarını geliştirmelerine olanak sunacaktır (Salehan vd., 2016: 9). Başka bir ifadeyle hem sosyal medya ortamına hem de bu ortamdaki kişilere duyulan güven seviyesi, kişilerin bu ortamlarda güvenle iletişim kurmalarını ve paylaşımlarda bulunmalarını olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca, sosyal medya ortamlarına duyulan güven ile bu ortamdaki kişilere duyulan güvenin de birbiriyle ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Alesina ve La Ferrara'ya (2002) göre güven, iki temel değişkene bağlı olarak oluşur. Bunlardan ilki kişinin karakter özellikleriyken, ikincisi içinde bulunduğu topluluğun özellikleridir. Bunun anlamı, kişinin geliştireceği güven seviyesinin, aslında içinde bulunduğu ortamın şartlarından etkilenebilmesinin mümkün olduğudur. Kramer ve arkadaşlarına (1996: 368) göre, bireyler kendilerini bir grup ya da sosyal kimlik ile tanımladıklarında, var olan kolektif ortama ve şartlara uygun olarak düşünme ve davranma eğilimi göstermektedirler. Başka bir ifade ile grupta bir güven ortamının mevcut olması halinde, kişilerin davranışlarında da güvenin etkili olması beklenmektedir. Shaw'ın da belirttiği gibi (1997'den aktaran Kalemci Tüzün, 2007: 107) güven gerek grup içi dinamikler gerekse karşılıklı

³ Çalışmada kullanılan sosyal sermaye ölçeği, ilişkileri sadece ağlar düzeyinde ölçtüğünden, güven düzeyi ayrıca ölçülerek sosyal sermaye ile olan ilişkisi belirlenmeye çalışılmaktadır.

ilişkiler açısından en temel, en etkili ve en yapıcı unsurlardan birisidir. Güvenin olmadığı bir ortamda kalıcı bir şüphe hâkim olmakta, bu da bireylerin birbirlerinden çekinmelerine yol açmaktadır.

2.4. E-Sosyal Sermaye

E-sosyal sermaye yabancı literatürde “online social capital” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal sermayenin önemli bileşenlerinden biri olan ağlar, kişinin sahip olduğu ilişkileri ve bu ilişkilerin niteliğini ve gücünü vurgulamaktadır. E-sosyal sermaye de benzer şekilde, kişilerin sosyal medya ortamları üzerinden ağlarının nasıl şekillendiğini ya da çeşitlendiğini belirlemeye çalışan bir kavram ve çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal sermayenin toplumsal hayatta olduğu kadar, çevrimiçi ortamlarda da belirlenmesi, Bourdieu’nun (1984) sermayenin dönüşümü ile ilgili yaklaşımı bağlamında da ayrıca önem arz etmektedir. Bourdieu’ya göre, sosyal sermaye ağlar ile ilgili bir birikim şekli olsa da yeri geldiğinde diğer sermaye türlerine de dönüşebilme özelliğine sahiptir. Bu bakış açısı ile yaklaşıldığında, sosyal ilişkilerin ve ağların çevrimiçi ortamlara taşınmaya başladığı günümüzde, e-sosyal sermaye çalışmalarının gerekliliği de kendini göstermektedir.

Daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında, e-sosyal sermaye ölçümlerinin, Putnam’ın (2000) bağlayıcı (bonding) ve köprü kuran (bridging) sosyal sermaye ayırımından faydalandıklarını görülmektedir. Putnam’ın bu ayırımına göre, gerçek hayattaki bağlayıcı sosyal sermaye seçkin kimlikleri desteklemek ve homojenliği sürdürmek eğilimindedir; gerçek hayattaki köprü oluşturan sosyal sermaye ise çeşitli sosyal bölümler içinden insanları bir araya getirme eğilimindedir (Field, 2008: 45). Diğer yandan bağlayıcı e-sosyal sermaye daha homojen ve kişinin yakın çevresi ile şekillenen ağ yapısına odaklanırken, daha heterojen bir görünüme sahip olan köprü kuran e-sosyal sermaye farklı sosyo-ekonomik kişiler ile kurulan ilişkilerle şekillenen ağ yapısına denk düşmektedir. Putnam’ın bu temel ayırımından hareketle, e-sosyal sermaye araştırmaları, kişilerin sıklıkla kullandıkları çevrimiçi ağlarda – sosyal medya ortamlarında- ne tür ilişkiler geliştirdiğini ve nasıl bir ağ yapılanmasına sahip olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ellison ve arkadaşlarına (2011) göre Facebook’un teknik ve sosyal koşulları, daha zayıf bağların korunması (kullanıcıların daha geniş ve daha çeşitli sosyal ağları

korumasına izin vermek) ve kaynak alışverişini kolaylaştırma maliyetini düşürür ve böylece kullanıcılar köprü kuran sosyal sermaye geliştirebilirler. Benzer şekilde birçok çalışma (Ellison vd., 2006; 2007; 2014; Steinfield vd., 2008; 2009; 2012) Facebook üzerinden ağların ve sosyal sermayenin yapısını açıklamak amacıyla saha araştırmaları yapmışlardır. Bu çalışmada da e-sosyal sermayenin yapısı ve sosyal medyada paylaşım yapma niyetine tutum aracılığıyla etkisini ölçmek adına köprü kuran ve bağlayıcı sosyal sermaye temel alınmıştır. Ellison ve arkadaşları (2014), Facebook ağlarına katılım ile köprü kuran sosyal sermaye arasında olumlu bir ilişki bulunduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde birçok çalışma, köprü kuran sosyal sermaye oluşumun sosyal medya ortamlarında artmaya başladığını çünkü daha geniş ve heterojen bir çevreye sahip olduğunda elde edilecek destek ve imkan erişiminin arttığı ifade edilmektedir (Boyd & Ellison, 2010; Ellison vd., 2007; Steinfield vd., 2008).

2.5. Saygınlık

Sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu belirleyen faktörlerden biri de, saygınlık olarak ele alınmaktadır. Saygınlık ise kişinin doğrudan kendisi ile alakalı ve psikolojik temelli bir beklenti olduğundan, çalışma kapsamında, tutum geliştirmeye etki eden bir kişisel faktör olarak ele alınmaktadır.

Bir ihtiyaç olarak saygınlık kazanma ya da saygı görme, toplumsal hayatta kişilerin eylemlerine yön verebilmekte ve karşı taraftan beklentilerini şekillendirebilmektedir. Maslow (1948a; 1948b)'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde de yer alan saygı görme, saygınlık kazanma ihtiyacı insan eylemlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Aynı şekilde saygınlık kazanma isteğinin, sosyal medya üzerinden sergilenen davranışlar üzerinde de bir motivasyon kaynağı olabileceğini öngörmek mümkündür. Bu konuda yapılan araştırmalar da saygınlık ve sosyal medya üzerinden gerçekleşen davranışlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Örneğin, Pi ve arkadaşları (2013) yaptıkları araştırmada Facebook Grup üyelerinin beklenen itibarının, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. Gruplara katılan katılımcıların, bilgi paylaşımı yoluyla itibarlarını artırabileceğine inandıkları ve tutumlarının başkalarından görmeyi bekledikleri saygıdan etkilendiğini ortaya

koymuşlardır. Benzer şekilde Hsu ve Lin (2008) yaptıkları araştırmada kişilerin sosyal medya ortamlarında yaptıkları paylaşımların kişisel itibarlarını arttıracığına inandıklarını belirtmişlerdir. Gençlerin sosyal medya ortamlarındaki saygınlık ve itibarlarını korumak için farklı yöntemler kullandığını da söylemek mümkündür. Madden ve arkadaşları (2013) da yaptıkları araştırma sonucunda, gençlerin itibarlarını şekillendirmek, ağlarını yönetmek ve başkalarının bilmesini istemediği bilgileri maskelemek için birçok farklı adımlar attıklarını; bunun bir örneği olarak da genç sosyal medya kullanıcılarının % 74'ünün uygun görmedikleri kişileri ağ veya arkadaş listesinden silmiş olduklarını belirtmektedirler. Ayrıca büyük ağlara sahip gençlerin profillerini şekillendirme ve özellikle itibar yönetimi faaliyetlerinde daha aktif olduklarını da ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla saygınlık edinme beklentisinin, diğer toplumsal ilişkilerde olduğu gibi sosyal medya mecralarında da var olduğunu ve bu beklentinin de davranışlara etki edecek bir motivasyon kaynağı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda saygınlık faktörünün, bu çalışmanın kapsamında ele alınan gençlerin sosyal medyada paylaşım yapmalarına yönelik niyeti açıklamada önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. HİPOTEZLER VE ARAŞTIRMA MODELİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Kişilerin karşı tarafa duyulan iyi niyetini ve iyimserliğini arttırdığı için sosyal medya ortamlarındaki kişilere duyulan güven, bu ortamlardaki ilişkilerin devamlılığı açısından önemlidir. (Salehan vd., 2013; 2016). Bu bağlamda sanal topluluklarda bilgi alıp verme davranışları ile kişilerin sahip olduğu güven seviyesi arasında olumlu yönde bir ilişki bulan Ridings ve arkadaşları (2002) güven seviyesinin sanal ortamlardaki önemine vurgu yapmaktadır. Kişilerin sahip olduğu kişiler arası güven seviyesi kadar, sosyal medya mecralarına duydukları güven de paylaşım yapma niyetine yönelik tutumlarında e-sosyal sermaye aracılığıyla etkili olabilmektedir. Facebook kullanıcılarının Facebook'a yüksek oranda güven duydukları ve bu sebeple paylaşım yapma konusunda (MySpace kullanıcılarına göre) daha fazla istekli oldukları ortaya konmuştur (Dwyer vd., 2007; Fogel & Nehmad, 2009). Diğer yandan, Chiu ve arkadaşları (2006) sosyal medya mecralarına duyulan güvenin, kişilerin bu mecralarda paylaşım yapmalarında etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Salehan ve arkadaşları (2016) çalışmalarında sosyal medya mecralarına duyulan güvenin paylaşım yapma davranışına yönelik tutuma ve paylaşım yapma

miktarına olan pozitif etkisini ortaya koymuştur. Hem kişisel hem de deneysel birçok farklı bilginin sosyal medyada paylaşıldığı göz önüne alındığında, sosyal medya mecralarında kişilerin paylaşım yapmasında ya da bu davranışa yönelik bir tutum geliştirmesinde güvenin etkisini incelemek gerekmektedir. Bu doğrultuda hem sosyal medya mecralarına duyulan güven seviyesi hem de bu mecralardaki kişilere duyulan güven seviyesi ile e-sosyal sermaye arasındaki ilişki için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Sosyal medya mecralarına duyulan güven seviyesi (SMG), E-Sosyal Sermayeyi (E-SS) pozitif yönde etkiler.

H2: E-Sosyal Güven (E-SG), E-Sosyal Sermayeyi (E-SS) pozitif yönde etkiler.

Sosyal medya mecralarına ve bu mecralardaki kişilere duyulan güvenin ayrı ayrı e-sosyal sermaye üzerinde etki etmesinin yanı sıra, bu iki güven türü arasındaki ilişkiden de bahsetmek mümkündür. Shaw'a (Aktaran Kalemci Tüzün, 2007) göre güven gerek grup içi dinamikler gerekse karşılıklı ilişkiler açısından en temel, en etkili ve en yapıcı unsurlardan birisidir. Bok'un (1979) ifade ettiği gibi, ilişkilerin devamı için güven ortamı oluşması gerekmektedir. Benzer şekilde Alesina ve La Ferrara'ya (2002) göre kişilerde güven oluşumundaki en önemli etkenlerden biri, kişinin içinde bulunduğu topluluğun özellikleridir. Yani güven duygusu yüksek bir ortamda, kişilerin de diğerlerine karşı güven hissetmesi ihtimali artmaktadır. Ortamdaki güven ile kişilerin geliştirdiği güven arasındaki bu ilişki, sosyal medya mecralarına duyulan güven ile bu ortamlardaki kişilere duyulan güven için uyarlanmış ve bu doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3: Sosyal medya mecralarına duyulan güven seviyesi (SMG), E-Sosyal Güveni pozitif yönde etkiler (E-SG).

Cao ve arkadaşları (2013) sanal mecraları ele alan çalışmalarında, bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermayenin, sosyal mecrada yapılan paylaşımı olumlu yönde etkilediğini ve ayrıca yapılan paylaşımların da kişisel ve toplumsal refahı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşımlardır. Steinfield

ve arkadaşlarına (2008) göre, Facebook kullanımı ve genel olarak internet kullanımı, köprü kurucu sosyal sermayeyi olumlu yönde etkilemektedir. Yine Steinfield ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan çalışmada, sosyal medya kullanımı ile farklı sosyal sermaye türleri arasında ilişki olduğunu belirtmektedirler. Yazarlar bunun sebebini kişilerin sosyal medya mecralarında diğer kişilerle iletişime geçtiklerinde, yeni insanla tanışmaya daha fazla istek duymaları olarak açıklamaktadırlar. Maksil ve Young (2013) ise Facebook kullanımı ile elde edilen bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermayenin, kişilerin şahsi bilgilerini paylaşmalarındaki rahatlık seviyesinin önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtmektedirler. Ahn (2012) Facebook ve MySpace gibi sosyal medya mecralarını kullanan gençlerin, hem okullarında hem de online ilişkilerinde daha fazla sosyal sermayeye sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bohn ve arkadaşları (2014) da Facebook üzerinden sosyal sermaye erişiminin temelinde yüksek miktarda aktif iletişimin yattığını belirlemişlerdir. Ellison ve arkadaşları (2007) yaptıkları çalışmada Facebook kullanımı ile sosyal sermayenin üç şekli (bağlayıcı, köprü oluşturan ve birleştirici sosyal sermaye) arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Literatür değerlendirmesi neticesinde kişilerin en etkin şekilde iletişim kurduğu ve etkileşim halinde olduğu sosyal medya mecraları ile kişilerin sahip olduğu ağlar ve bağlantılar arasında güçlü bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H4: E-Sosyal Sermaye (E-SS), Tutumu (TUT) pozitif yönde etkiler.

Kişileri gerçekleştirecekleri eylemler konusunda teşvik eden motivasyonlar ile ödüller bulunmaktadır. Sosyal alışveriş (exchange) kuramına göre (Blau, 1964), bireyler bir şey vermelerinin karşılığında bir şeyler edinmeyi beklerler. Pi ve arkadaşları (2013) elde edilmesi beklenen saygınlık ile paylaşım yapma tutumu arasında olumlu bir ilişki tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Wasko ve Faraj (2005) saygınlık kazanma beklentisinin, bilgi paylaşımına yönelik tavrı olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bu çalışmalar dikkate alınarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H5: Saygınlık (SAY), Tutumu (TUT) pozitif yönde etkiler.

Hem planlı davranış hem de gerekçelendirilmiş eylem teorisinde tutumun niyeti (Zhang & Ng, 2012; Wang & Noe, 2010; Pi vd., 2013) ve öznel normun da niyeti (Bock vd., 2005; Bock vd. 2010; Chow & Chan, 2008; Pi vd., 2013; Wahyuni, 2013) olumlu yönde etkilediği varsayılmaktadır. Fakat planlı davranış teorisinde kişinin davranışı gerçekleştirmesinin ne kadar kendi kontrol ve denetiminde olduğunu ifade eden algılanan davranış kontrolünün niyeti olumlu yönde etkilediğini dikkate alarak gerekçelendirilmiş eylem teorisinden ayrılmaktadır (Yang & Farn, 2009; Lin, 2006; Hajli & Lin, 2016).

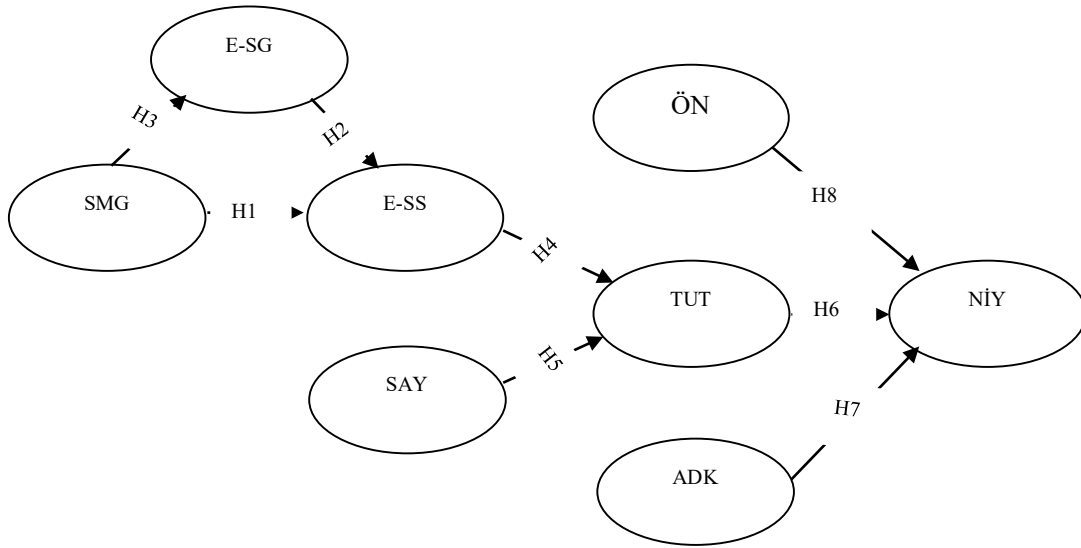
Bu kapsamda teorik temele bağlı olarak hipotezler şu şekildedir:

H6: Tutum (TUT), Niyeti (NİY) pozitif yönde etkiler.

H7: Algılanan Davranışsal Kontrol (ADK), Niyeti (NİY) pozitif yönde etkiler.

H8: Öznel Norm (ÖN), Niyeti (NİY) pozitif yönde etkiler.

Mevcut teorik çerçeveye bağlı olarak geliştirilen araştırma modeli ise aşağıdaki gibidir.⁴

Şekil 3. Araştırma Modeli

⁴ Çalışmada davranış teorileri değerlendirilirken, araştırma modeli niyet değişkeni ile sonuçlanmaktadır. Literatürdeki birçok çalışmada olduğu gibi (Yean vd., 2015; Shim vd., 2001; Rex, 2015; Parker, 1995; Jalalian vd., 2010; Pi vd., 2013; Bock vd., 2005; Huang, 2008) bu çalışmada da olumlu yönde niyet oluşumunun, davranışın oluşumunu belirlediği varsayımıyla araştırma modeline davranış değişkeni alınmamıştır.

4. METODOLOJİ

4.1. Ana Kütle ve Örneklem Belirlenmesi

Bu çalışmanın ana kütlelerini sosyal medyayı sıklıkla kullanan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. İlgili ana kütlelerin planlı davranış teorisi ve gerekçelendirilmiş eylem teorisi temelinde sosyal medyada paylaşım yapma niyetini etkileyen faktörleri değerlendirmede, sosyal mecralarını kullanmada etkin olması nedeniyle, uygun olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın örneklemini Dokuz Eylül Üniversitesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Karatay Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır.⁵ Örneklem tespitinde kolayda örneklem tekniği tercih edilmiştir. Toplam 377.674 büyüklüğündeki evren için $\pm\%3$ kabul edilebilir hata ve $\%95$ güven seviyesinde minimum örneklem sayısı 1064 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Veri toplamaya yönelik 1600 anket yanıtlayıcılara dağıtılmış ve 1232 anket değerlendirmeye alınmıştır.

4.2. Anket Formunun Oluşturulması

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde yanıtlayıcılara ilişkin demografik bilgiler yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise uygulama kapsamında test edilen değişkenlere ilişkin yargılara yer verilmiştir. Araştırmada yer alan değişkenleri test etmek amacıyla kullanılan ölçekler, geçerlilik ve güvenilirlikleri daha önceden test edilmiş ölçeklerdir. Kullanılan ölçekler şunlardır; Sosyal Medya Kullanım Amacı (Ellison vd., 2007), Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu (Hughes vd., 2012), Saygınlık (Pi vd., 2013), E-Sosyal Sermaye (Williams, 2006), Sosyal Güven (Salehan vd., 2016), Sosyal Medyaya Duyulan Güven (Salehan vd., 2016), Tutum (Salehan vd., 2016), Niyet (Hajli & Lin, 2016), Algılanan Davranış Kontrolü (Cheon vd., 2012) ve Öznel Norm

⁵ Araştırmaya ilişkin öncelikle öntest çalışması yapılmıştır sonrasında ise öneriler ve eleştiriler dikkate alınarak alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın öntesti kapsamında Çankırı Karatekin Üniversitesindeki 90 (doksan) öğrenciyle görüşülmüş ve elemeler sonrasında 83 (seksenüç) anket değerlendirmeye alınmıştır. Öntest neticesinde ölçeklerin güvenilirlikleri 0.70'in üzerinde çıkmıştır. Ayrıca öğrencilerin önerileri de dikkate alınarak anketin son hali oluşturulmuş ve saha araştırmalarına başlanmıştır.

(Salehan vd., 2016). Anket formunda yer alan değişkenler beşli Likert ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Tamamen katılıyorum) kapsamında yanıtlayıcılara sunulmuştur.

4.3. Araştırma Bulgularının Analizi ve Değerlendirilmesi

Çalışmada değerlendirilen araştırma modeli Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile test edilmiştir. Şimşek (2007: 55)'e göre Yapısal Eşitlik Modellemesi ile gerçekleştirilen analizlerde örneklem büyüklüğü kapsamında 100 sayısının asgari olduğu ve 200 sayısının da tercih edilebilir sınırlar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca verilerin normal dağıldığı ve değişkenler arasındaki ilişkilerin göreceli olarak yüksek olduğu modellerde ise gözlenen değişken sayısının on katı civarında bir örneklem sayısı yeterli olarak kabul edilmektedir (Şimşek, 2007: 55) 1232 kişilik örneklem sayısının uygulama için yeterli olduğu düşünülmektedir.

Saha araştırmasında elde edilen veriler iki aşamalı yaklaşım kapsamında analiz edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmış sonrasında ise yapısal eşitlik modellemesiyle modele ilişkin doğrudan etkiler değerlendirilmiştir. Ayrıca DFA ile test edilen ölçme modelinin güvenilirlik ve geçerlilikleri testleri de yapılmıştır. Araştırma modelinin test edilmesinde ilişkin analizlerde LISREL 8.51 ve IBM SPSS 21 istatistik paket programları kullanılmıştır.

4.3.1. Sosyo-Ekonomik Özellikler

Araştırmanın örnekleminin % 4.8'ini özel üniversite öğrencileri, geri kalan % 95.2'sini ise devlet üniversiteleri öğrencileri oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	802	65.1
Erkek	430	34.9
Toplam	1232	100

Katılımcılar cinsiyete göre değerlendirildiğinde kadın katılımcılar örneklemin % 65.1'ini oluştururken, erkek katılımcılar örneklemin % 34.9'unu kapsamaktadır. Ayrıca katılımcıların yaş dağılımları 18-42 yaş aralığındadır ve katılımcıların yaş ortalaması ise 21'dir.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyal Medyada Harcadıkları Günlük Süre

Sosyal Medya Geçirilen Süre	Frekans	Yüzde
1 saatten az	120	9.7
1-2 saat	292	23.7
2-3 saat	363	29.5
3-4 saat	255	20.7
4 saat ve üzeri	200	16.2
Belirtmeyen	2	.2
Toplam	1232	100

Katılımcıların sosyal medyada harcadıkları günlük süre değerlendirildiğinde % 29.5'i sosyal medyada 2-3 saat, % 23.7'si 1-2 saat, % 20.7'si 3-4 saat, % 16.2'si 4 saat ve üzeri ve % 9.7'si ise sosyal medyada 1 saatten az süre harcadığını belirtmektedir. Ayrıca katılımcılardan 2 (iki)'si sosyal medyada harcadıkları günlük süre hakkında bilgi vermemiştir. Katılımcıların % 66.4'ünün sosyal medyada en az 2 saat ve üzeri zaman harcadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların En Sık Kullandığı Sosyal Medya Mecrası

Sosyal Mecra	Frekans	Süre
Instagram	510	42
Twitter	318	26.2
Whatsapp	27	2.2
Facebook	343	28.3
Snapchat	9	.7
Tinder	1	.1
Linkedin	1	.1
Tumblr	3	.2
Ekşi Sözlük	1	.1
Belirtmeyen	19	1.5
Toplam	1232	100

Katılımcıların en sık kullandığı sosyal medya mecrası değerlendirildiğinde; % 42'si Instagram, % 28.3'ü Facebook, % 26.2'si Twitter ve % 2.2'si Whatsapp'ı etkin olarak kullandığını belirtmektedir. Diğer yandan sınırlı sayıda katılımcı Snapchat, Tinder, LinkedIn, Tumblr ve Ekşi Sözlük gibi sosyal medya ortamlarını kullandığını ifade etmektedir. Ayrıca katılımcılardan 19 (ondokuz)'u en sık kullandığı sosyal medya mecrası hakkında bilgi vermemiştir.

Tablo 4. Sosyal Medya Kullanım Amacı

	Ortalama	Standart Sapma
Son gelişmelerden haberdar olmak için kullanım.	3.94	1.05
Arkadaşlarla iletişim halinde olmak için kullanım.	3.78	1.06
Sosyalleşme aracıdır.	3.46	1.04
Bilgi bulmak ve yaymak için kullanım.	3.45	1.16
Bilgilendirme aracıdır.	3.34	1.29
Arkadaşlarım kullandığı için kullanım	2.62	1.22

Sosyal medya mecralarını kullanım amacına ilişkin yöneltilen yargılarda katılımcılar sosyal medya mecralarını kullanım amaçları arasında ilk sırada sosyal medyayı son gelişmelerden haberdar olmak için kullandıkları cevabını vermişlerdir. İkinci sırada ise arkadaşlarıyla iletişim için sosyal medya mecralarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Üçüncü sırada da sosyal medyanın sosyalleşme aracı olarak görülmesi yer almaktadır. Katılımcılar kullanım amacına göre dördüncü sırada ise sosyal medya mecralarını bilgilendirme aracı olarak kullandıklarını belirtmektedir. Son olarak, katılımcılar sosyal medya mecralarını arkadaşları kullandığı için kullandıklarını ifade etmektedir. Kullanım amacına ilişkin sıralama değerlendirildiğinde ilk sıralarda yer alan “arkadaşlarla iletişim halinde olma” ve “sosyalleşme aracı” olması bu çalışmanın amacına yönelik olumlu katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

Tablo 5. Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu Yüzdeleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyor Ne de Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
Günlük hayatımın bir parçasıdır.	% 10.2	% 13.1	% 27.4	%32.5	%16.3	3,3181	1.19
Kullandığımı söylemekten gurur duyuyorum.	%18.9	% 22.1	% 36	%13.9	% 8.7	3,3181	1.17
Çevrimdışı olduğumda iletişimde olmadığımı hissetmekteyim.	% 34.6	% 29.4	% 16.8	% 13	% 5.8	2,2561	1.22
Kendimi kullandığım sosyal medyanın bir parçası olarak hissetmekteyim.	% 22.2	% 25.6	% 26.4	% 18.3	% 7	2,6207	1.21
Kullandığım sosyal medya ortamı kapatılırsa üzülürüm.	% 17.5	% 16.1	% 21.3	% 26.7	% 17.9	3,1149	1.35

Sosyal medya kullanım yoğunluğuna ilişkin yöneltilen sorularda katılımcılar sosyal medya mecralarını öncelikle günlük hayatlarının bir parçası olarak gördüklerini belirtmektedir. Üstelik katılımcıların büyük çoğunluğu kullandıkları sosyal medya mecrası kapanırsa üzüleceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca diğer önermelere ise genel olarak katılmadıklarını belirtmişlerdir.

4.3.2. Ölçüm Modelinin Testi: Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Ölçeklerin Güvenilirlikleri

Ölçüm modelinde yer alan 8 örtük değişkenle ilgili 32 gözlenen değişkenle gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda düşük standardize edilmiş parametre değerleri gösteren ve yüksek düzeyde hata değerleri veren sekiz gözlenen değişken (*SMG1*, *ESG1*, *ESG2*, *ESG5*, *TUT5*,

OZNORM4, *OZNORM5*, *OZNORM6*) elenmiştir (Hau & Thuy, 2011). DFA analizi neticesinde 24 gözlenen değişkenle ilgili DFA sonuçları Tablo-6’da sunulmaktadır.

Tablo 6. DFA Sonuçları

Örtük Değişkenler (Yapılar)	Gözlenen Değişkenler	Standardize Edilmiş Parametre Değeri (β)	t-değeri	Standart Hata Değeri	Cronbach’s Alpha (α)	CR	AVE
SMG	<i>SMG1</i> **	-	-	-	0.854	0.911	0.774
	<i>SMG2</i>	0.67	21.62	0.56			
	<i>SMG3</i>	0.79	26.04	0.38			
	<i>SMG4</i>	0.88	28.83	0.23			
ESG	<i>ESG1</i> **	-	-	-	0.770	0.896	0.812
	<i>ESG2</i> **	-	-	-			
	<i>ESG3</i>	0.80	23.55	0.37			
	<i>ESG4</i>	0.77	22.96	0.41			
	<i>ESG5</i> **	-	-	-			
ESS	<i>Köprü Oluşturan</i>	0.71	23.67	0.50	0.844	0.652	0.535
	<i>Bağlayan</i>	0.66	25.25	0.56	0.896		
SAY	<i>SAY1</i>	0.70	25.25	0.51	0.836	0.890	0.670
	<i>SAY2</i>	0.80	30.53	0.36			
	<i>SAY3</i>	0.69	25.42	0.52			
	<i>SAY4</i>	0.74	28.02	0.45			
TUT	<i>TUT1</i>	0.81	30.07	0.35	0.845	0.896	0.683
	<i>TUT2</i>	0.75	29.06	0.44			
	<i>TUT3</i>	0.71	26.26	0.50			
	<i>TUT4</i>	0.81	31.48	0.34			
	<i>TUT5</i> **	-	-	-			
NİY	<i>NİY1</i>	0.75	23.99	0.44	0.814	0.890	0.730
	<i>NİY2</i>	0.77	28.12	0.41			
	<i>NİY3</i>	0.77	27.99	0.41			
OZNORM	<i>OZNORM1</i>	0.77	26.80	0.41	0.816	0.891	

Örtük Değişkenler (Yapılar)	Gözlenen Değişkenler	Standardize Edilmiş Parametre Değeri (β)	t-değeri	Standart Hata Değeri	Cronbach's Alpha (α)	CR	AVE
	<i>OZNORM2</i>	0.75	26.30	0.43	0.731		
	<i>OZNORM3</i>	0.76	22.74	0.43			
	<i>OZNORM4**</i>	-	-	-			
	<i>OZNORM5**</i>	-	-	-			
	<i>OZNORM6**</i>	-	-	-			
ADK	<i>ADK1</i>	0.69	14.61	0.53	0.772	0.853	0.661
	<i>ADK2</i>	0.76	16.16	0.42			
	<i>ADK3</i>	0.87	16.65	0.25			
<p><i>*Uyum iyiliği değerleri: $p < 0.05$, $\chi^2=781.75$, Serbestlik Derecesi (sd)= 214, $\chi^2/sd=3,65$, $RMSEA=0.046$, $NFI=0.95$, $NNFI=0.95$, $CFI=0.96$, $IFI=0.96$, $GFI=0.95$, $AGFI=0.93$, $SRMR=0.041$.</i></p> <p><i>**DFA kapsamında elenen değişken</i></p>							

DFA sonuçlarına bağlı olarak hem uyum iyiliği değerleri (Schermelleh-Engel vd., 2003) hem de ölçüm modelindeki gözlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında, modeldeki değerlerin 0.05 düzeyinde anlamlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmaktadır ($t > 1.96$). Ayrıca araştırma modelinde yer alan değişkenlerin içsel tutarlılık katsayılarının (Cronbach's Alpha (α)) 0.70'ten yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırma modelini oluşturan değişkenler yakınsama ve ayırım geçerliliğinin sağlanması açısından değerlendirildiğinde ise her bir yapıyı oluşturan gözlenen değişkenlerin ortalama açıklanan varyans değerlerinin (AVE) önerilen sınır değer olan 0.50'den yüksek olması (Bagozzi & Yi, 1988) beklenmektedir. Bu da gözlemlenebilen değişkenlerdeki değişimin, gizli değişkendeki değişimi açıklayıcı özeliğinin göstergesidir. Bununla birlikte örtük değişkenler arasındaki korelasyonların karelerinin (paylaşılan varyans değerlerinin), her bir yapıya ilişkin AVE değerinden düşük olması yakınsama ve ayırım geçerliliğinin sağlandığını

göstermektedir (Fornell & Larcker, 1981). Ayrıca yapı güvenilirliğinin sağlanmasına ilişkin ölçüm modeli sonuçlarına bakıldığında yapıları betimleyen ilişkiler 0.59'dan yüksek ve 0.01 düzeyinde anlamlı olmalıdır (Hair vd., 1998). Üstelik yapı güvenilirliği değerlerinin de 0.50 sınır değerinden yüksek olduğu Tablo 6'da görülmektedir (Fornell & Larcker, 1981).

4.3.3. Yapısal modelin test edilmesi

Üniversite gençliğinin sosyal medyada paylaşım yapma niyetinin hangi davranış teorisi temelinde gerçekleştirdiğine ilişkin analiz neticesinde algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerinde etkisi olmadığının ortaya çıkması gençlerin sosyal medyada paylaşım yapma niyetini *gerektelendirmiş eylem teorisi* temelinde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Yapısal modelin test edilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuçlar Tablo-7'de görülmektedir.

Tablo 7. Hipotez Sonuçları^{a,b}

Hipotez Testi		Sonuçlar
H ₁ :SMG →ESS	0.44 (10.75)	Desteklendi
H ₂ :E-SG →ESS	0.33 (7.68)	Desteklendi
H ₃ :SMG →ESG	0.41 (11.20)	Desteklendi
H ₄ :ESS →TUT	0.59 (14.17)	Desteklendi
H ₅ :SAY →TUT	0.27 (9.03)	Desteklendi
H ₆ :TUT →NİY	0.47 (13.01)	Desteklendi
H ₇ :ADK → NİY	0.04 (1.34)	Desteklenmedi
H ₈ :ÖN → NİY	0.45 (12.63)	Desteklendi
Açıklanma Değerleri		
E-SG = 0.41*SMGUV		R² = 0.17
E-SS = 0.33*E-SG + 0.44*SMG		R² = 0.42
TUT = 0.59*E-SS + 0.27*SAY		R² = 0.49
NİY = 0.47*TUT + 0.45*ÖN + 0.038*ADK		R² = 0.56

^aParantez içinde yer alan sonuçlar t değerleridir. Tüm ilişkiler en az $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır ($t > 1.96$).

^bUyum iyiliği değerleri: $p < 0.05$, $\chi^2=1449.22$, Serbestlik Derecesi (sd)= 228,, $RMSEA=0.066$, $NFI=0.90$, $NNFI=0.89$, $CFI=0.91$, $IFI=0.91$, $GFI=0.91$, $AGFI=0.88$, $SRMR=0.10$.

Hipotez sonuçları değerlendirildiğinde; sosyal medya güveninin e-sosyal sermayeyi ($\beta= 0.44$, $t:10.75$) olumlu, E-sosyal güven e-sosyal sermayeyi ($\beta= 0.33$, $t:7.68$) olumlu, Sosyal medya güveni e-sosyal güveni ($\beta= 0.41$, $t:11.20$) olumlu, e-sosyal sermaye tutumu ($\beta= 0.59$, $t:14.17$) olumlu, saygınlık tutumu ($\beta= 0.27$, $t:9.03$) olumlu, tutum niyeti ($\beta= 0.47$, $t:13.01$) olumlu ve öznel norm niyeti ($\beta= 0.45$, $t:12.63$) olumlu yönde etkilemektedir. Fakat algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerinde olumlu bir etkisi yoktur ($\beta= 0.04$, $t:1.34$). Ayrıca model uyum iyiliği değerleri açısından oldukça iyi sonuçlara sahiptir (Şimşek, 2007: 88-89). Diğer yandan, E-sosyal güven, E-sosyal sermaye, Tutum ve Niyete ilişkin açıklanma değerleri de Tablo-7’de model sonuçları arasında yer almaktadır. Niyet değişkenine ilişkin R^2 değerinin 0.56 olması, araştırma modelinin Üniversite gençlerinin sosyal medyada paylaşım yapma niyetini 0.56 oranında açıkladığını göstermektedir.

Bu aşamadaki sonuçlar değerlendirildiğinde ilgili örneklem kapsamında algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerinde etkisi olmaması nedeniyle üniversite gençlerinin sosyal medyada paylaşım yapma niyetinin gerekçelendirilmiş eylem teorisi temelinde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

4.3.4. Model Modifikasyonu

Üniversite gençlerinin sosyal medyada paylaşım yapma niyetinin gerekçelendirilmiş eylem teorisi temelinde gerçekleştirdiğinin tespitine bağlı olarak ve teorik temel de dikkate alınarak algılanan davranışsal kontrol değişkeni çıkarıldıktan sonra model yeniden test edilmiştir. Yapısal modelin test edilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuçlar Tablo-8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Hipotez Sonuçları^{a,b}

Hipotez Testi		Sonuçlar
H ₁ :SMG →ESS	0.44 (10.72)	Desteklendi
H ₂ :E-SG →ESS	0.33 (7.72)	Desteklendi
H ₃ :SMG →ESG	0.41 (11.18)	Desteklendi
H ₄ :ESS →TUT	0.59 (14.17)	Desteklendi
H ₅ :SAY →TUT	0.27 (9.03)	Desteklendi
H ₆ :TUT →NİY	0.47 (13.06)	Desteklendi
H ₈ :ÖN → NİY	0.45 (13.02)	Desteklendi
Açıklanma Değerleri		
KGVSM = 0.44*SMGUV		R ² = 0.17
ESS = 0.33*KGVSM + 0.44*SMGUV		R ² = 0.42
TUT = 0.59*ESS + 0.27*SAY		R ² = 0.49
NİY = 0.47*TUT + 0.45*ÖZNORM		R ² = 0.56

^aParantez içinde yer alan sonuçlar t değerleridir. Tüm ilişkiler en az p <0.05 düzeyinde anlamlıdır (t >1.96).

^bUyum iyiliği değerleri: $p < 0.05$, $\chi^2=1114.38$, Serbestlik Derecesi (sd)= 170, $\chi^2/sd=6,55$, RMSEA=0.067, NFI=0.91, NNFI=0.90, CFI=0.92, IFI=0.92, GFI=,0.92, AGFI=0.89, SRMR=0.11.

Hipotez sonuçları değerlendirildiğinde modifiye modelde yer alan tüm değişkenler arası ilişkiler 0.05 düzeyinde anlamlı çıkmaktadır. Bu doğrultuda sosyal medya güvenin e-sosyal sermayeyi ($\beta= 0.44$, t:10.72) olumlu, E-sosyal güven e-sosyal sermayeyi ($\beta= 0.33$, t:7.72) olumlu, Sosyal medya güveni e-sosyal güveni ($\beta= 0.41$, t:11.18) olumlu, e-sosyal sermaye tutumu ($\beta= 0.59$, t:14.17) olumlu, saygınlık tutumu ($\beta= 0.27$ t:9.03) olumlu, tutum niyeti ($\beta= 0.47$, t:13.06) olumlu ve öznel norm niyeti ($\beta= 0.45$, t:13.02) olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Ayrıca, E-sosyal güven, E-sosyal sermaye, Tutum ve Niyete ilişkin açıklanma değerleri de Tablo-9'da model sonuçları arasında yer almaktadır. Niyet değişkenine ilişkin R² değerinin 0.56 olması, araştırma modelinin Üniversite gençlerinin sosyal

medyada paylaşım yapma niyetini 0.56 oranında açıkladığını göstermektedir. Ayrıca model uyum iyiliği değerleri açısından oldukça iyi sonuçlara sahiptir (Şimşek, 2007: 88-89).

Algılanan davranışsal kontrol değişkeninin olmadığı model kapsamındaki dolaylı ve toplam etkilerin değerlendirilmesi de sosyal medyada paylaşım yapma niyetini açıklamada önemlidir. Dolaylı ve toplam etkilerin sonuçları Tablo-9 ve Tablo-10'da sunulmaktadır.

Tablo 9. Toplam ve Dolaylı Etkiler^a

	Toplam Etkiler			Dolaylı Etkiler		
	SMG	SAY	OZNORM	SMG	SAY	OZNORM
E-SG	0.41 (11.18)	--	--	--	--	--
TUT	0.34 (12.28)	0.27 (9.03)	--	0.34 (12.28)	--	--
NİY	0.16 (9.62)	0.13 (7.80)	0.45 (13.02)		0.13 (7.80)	--
ESS	0.58 (14.27)	--	--	0.14 (6.90)	--	--

^aParantez içinde yer alan sonuçlar t değerleridir. Tüm ilişkiler en az $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır ($t > 1.96$).

Doğrudan ve dolaylı etkileri değerlendiren Tablo-9 incelendiğinde; doğrudan etkilerin yanında dolaylı etkiler de anlamlı sonuçlar göstermektedir. Örneğin, sosyal medya güveni e-sosyal güven ve e-sosyal sermaye aracılığıyla tutum üzerinde dolaylı etkiye sahiptir ($\beta = 0.34$, $t:12.28$). Benzer şekilde, saygınlık değişkeni tutum aracılığıyla niyeti etkilemektedir ($\beta = 0.13$, $t:7.80$). Sosyal medya güveninin de e-sosyal güven üzerinden e-sosyal sermaye üzerinde dolaylı etkisi vardır ($\beta = 0.14$, $t:6.90$). Tablo-9'da yer alan tüm dolaylı etkiler anlamlıdır ($p < 0.05$).

Tablo 10. Toplam ve Dolaylı Etkiler^a

Toplam Etkiler				Dolaylı Etkiler				
	E-SG	TUT	NİY	E-SS	E-SG	TUT	NİY	E-SS
E-SG	--	--	--	--	--	--	--	--
TUT	0.19 (7.40)	--	--	0.59 (14.17)	0.19 (7.40)	--	--	--
NİY	0.09 (6.66)	0.47 (13.06)	--	0.28 (10.44)	0.09 (6.66)	--	--	0.28 (10.44)
ESS	0.33 (7.72)	--	--	--	--	--	--	--

^a Parantez içinde yer alan sonuçlar t değerleridir. Tüm ilişkiler en az $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır ($t > 1.96$).

Doğrudan ve dolaylı etkileri değerlendiren Tablo-10 değerlendirildiğinde de; doğrudan etkilerin yanında dolaylı etkiler de anlamlı sonuçlar göstermektedir. Örneğin, e-sosyal güven e-sosyal sermaye aracılığıyla tutum üzerinde dolaylı etkiye sahiptir ($\beta = 0.19$, $t:7.40$). Benzer şekilde e-sosyal güven e-sosyal sermaye ve tutum aracılığıyla niyet üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir ($\beta = 0.09$, $t:6.66$). Ayrıca e-sosyal sermaye tutum aracılığıyla niyet üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir ($\beta = 0.28$, $t:10.44$). Tablo-10'da yer alan tüm dolaylı etkiler anlamlıdır ($p < 0.05$).

Tablo-9 ve Tablo-10'da yer alan toplam etkilerin değerlendirilmesi modelde yer alan değişkenlerin modele olan katkılarına ilişkin değerlendirmeler sunmaktadır. Dolayısıyla, niyet oluşumunda sırasıyla tutum ($\beta = 0.47$, $t:13.06$), öznel norm ($\beta = 0.45$, $t:13.02$), e-sosyal sermaye ($\beta = 0.28$, $t:10.44$), sosyal medya güveni ($\beta = 0.16$, $t:9.62$), saygınlık ($\beta = 0.13$, $t:7.80$) ve e-sosyal güven ($\beta = 0.09$, $t:6.66$) etkili olmaktadır. Bu bağlamda niyet oluşumunda tutum ve öznel normun yanında e-sosyal sermayenin de etkili olduğu görülmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışma sonuçları neticesinde, öncelikle üniversite gençlerinin sosyal medyada paylaşım davranışlarını iradi ve istemli davranışları açıklayan gerekçelendirilmiş eylem teorisi temelinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu durum sosyal medya paylaşımlarının kişilerin istemli, iradi bir şekilde, belirli sebeplerin sağladığı motivasyonla ve herhangi bir kontrol sorunu yaşamadıkları eylem olduğunu göstermektedir.

Kişilerin iletişimde ve etkileşimde olmasını olumlu açıdan etkilemesi nedeniyle sosyal medya ortamlarına duyulan güven önemlidir. Sosyal medya ortamlarına duyulan güvenin bir diğer önemi de bu ortamdaki kişilere olan güveni etkiliyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle sosyal medya güveni yani ortamın kendisine duyulan güven, bu ortamdaki kişilere olan güveni (e-sosyal güven) etkilemektedir. Örneğin Shaw (Aktaran Kalemci Tüzün, 2007) güvenin karşılıklı ilişkiler açısından etkili olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Bok (1979) ilişkilerin sürdürülebilmesi için güven ortamının oluşması gerektiğini ifade etmektedir. Yine Alesina ve La Ferrara (2002) kişilerin güveninin oluşumunda, kritik unsurlardan birinin içinde bulunulan topluluğun özellikleri olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre de sosyal medya güveni e-sosyal güven üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Sosyal medya ortamları bağlamında değerlendirildiğinde, ortama duyulan güvenin o ortamda bulunan kişilere duyulan güveni olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Hem sosyal medya ortamına hem de bu ortamdaki kişilere olan güven duygusu arttıkça, kişilerin sosyal medya ortamlarındaki sosyal sermaye edinme (ağlarını genişletme) eğilimleri de artmaktadır. Dolayısıyla hem sosyal medya güveninin hem de e-sosyal güvenin, e-sosyal sermayeyi olumlu yönde etkilediği dikkate alınmaktadır. Örneğin Salehan ve arkadaşları (2013; 2016) sosyal medyadaki kişilere duyulan güvenin, ilişkilerin devamlılığı açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Ridings ve arkadaşları (2002) güven seviyesinin sanal ortamlardaki önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Chiu ve arkadaşları (2006) sosyal medya mecralarına duyulan güvenin kişilerin paylaşım yapmalarında etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde ise e-sosyal sermayenin

toplumsal hayattaki sosyal sermaye ile benzerlikler gösterdiğini, güvenden beslendiğini söylemek mümkündür. Yine bu sonuçlar ışığında, sosyal medya güveninden ve e-sosyal güvenden etkilenen e-sosyal sermayenin, davranışsal bir inanç olarak, sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmış olmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya mecralarından elde edilebilecek potansiyel sosyal sermaye, bu ortamlarda yapılacak paylaşımlara bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Diğer bir deyişle, gerekçelendirilmiş bir eylem olan sosyal medya paylaşımlarının gerekçelerinden biri olan e-sosyal sermaye oluşturma isteğinin aynı zamanda sosyal medya güveni ve e-sosyal güven duygularından etkilendiği tespit edilmiş olmaktadır.

Sosyal sermayenin e-sosyal sermaye olarak, sosyal medya mecralarındaki oluşumu ve e-sosyal sermaye kazanımının sosyal medya paylaşımlarına bir motivasyon kaynağı olduğu ifade edilebilir. Örneğin, Cao ve arkadaşlarına göre (2013) bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye sosyal medyada paylaşımı olumlu yönde etkilemektedir. Benzer şekilde Steinfield ve arkadaşları (2009) da sosyal sermaye ile sosyal medya kullanımının ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Yine Ellison ve arkadaşları (2007) Facebook kullanımı ile sosyal sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğuna dikkat çekmektedir. Bu çalışmada da köprü kuran ve bağlayıcı e-sosyal sermaye olarak iki boyutlu ölçülen e-sosyal sermayenin, sosyal medyada paylaşım yapmaya yönelik olumlu tutum geliştirmede etkili olduğu tespit edilmiştir. Bunun anlamı, çalışmaya dâhil olan üniversite öğrencilerinin, hem tanıdıkları kişileri, hem de yeni kişileri kapsayacak şekilde ağlarını genişletmelerinin, davranışın sonunda elde edilmesi planlanan bir sonuç olarak tutumu olumlu yönde etkilediğidir. Başka bir deyişle, gençlerin paylaşımlarının ardında, bu ortamlardaki ağlarını hem yatay (bağlayıcı) hem de dikey (köprü kuran) şekilde genişletmek arzusu yer almaktadır. Bu sonuç bize, toplumsal hayata özgü temel kavramlardan biri olan sosyal sermayenin, artık sanal ortamlarda da var olduğunu göstermektedir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin sosyal medya mecralarında yaptıkları paylaşımlarla, gerek yakın çevreleri (bağlayıcı sosyal sermaye) ile gerekse farklı gruptan insanlarla (köprü kuran sosyal sermaye) olan ağlarını genişletme amacı taşıdıkları ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın bulgularıyla birlikte, kullanıcıların sosyal medya aracılığıyla farklı yerler, mekânlar, fikirler ve kişilere olan merakının ve ilgisinin arttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda sosyal

medya sadece gençlerin zaman geçirdiği bir ortam olmaktan çıkmakta, yeni bir tür sosyal sermaye oluşumuna imkân sağlayan bir ortam olarak yepyeni bir anlam ve boyut kazanmaktadır.

Özellikle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer bulan saygınlık edinme, kişinin hem psikolojik hem de sosyal bir ihtiyaç olarak tanımlanmaktadır. Başkaları tarafından saygı görme ve saygınlık kazanma isteği, kurulan ilişkiler ve gerçekleştirilen eylemler sonucunda elde edilmesi arzulanan bir sonuçtur. Bu sebeple saygınlık, davranışı etkileyen önemli bir faktör olarak değerlendirilmiş ve sosyal medya ortamlarında da aynı öneme sahip olup olmadığını tespit etmek amacıyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Örneğin Pi ve arkadaşları (2013) saygınlık ile sosyal medya paylaşımları arasında olumlu bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Wasko ve Faraj (2005) saygınlık kazanma beklentisinin bilgi paylaşımına yönelik tutumu olumlu şekilde etkilediğini belirtmektedir. Elde edile sonuçlar göstermiştir ki, sosyal medya mecralarında saygınlık kazanma isteği, bu ortamlarda paylaşım yapma davranışını tutum aracılığıyla etkilemektedir. Yani, saygınlık edinme isteği, sosyal medyada paylaşım yapma niyetine yönelik tutumu olumlu yönde etkilerken, tutum niyeti, niyet ise davranışı belirlemektedir.

Bu çalışma ile ortaya çıkan sonuçlar göstermiştir ki, gençler sosyal medyayı rastgele kullanmamakta, sosyal sermaye ve saygınlık edinme gibi amaçlar ile oradaki yeni toplumsal oluşuma dâhil olmaktadır. Yüz yüze ilişkilerde sahip olmadıkları güven seviyesi, sanal ortamlarda oluşmaktadır. Dolayısıyla tartışılması gereken gençlerin sosyal medyayı ne sıklıkla, ne kadar süre kullandığı ya da sosyal medyayı kötü göstermeye çalışmak olmamalıdır. Yapılması gereken öncelikle sanal ortamların kendilerini sunmada kullandıkları stratejileri ve teknik detayları doğru kavramak, ardından da bu ortamların nasıl daha bilinçli, duyarlı, bilgili ve donanımlı şekilde kullanılması gerektiği ile ilgili çalışmalar üretmektir. Bu çerçevede hem akademik çevrelerin, hem ailelerin, hem de başta devlet kurumları olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin doğru bir bakış açısıyla konuyu değerlendirmesi gerekmektedir.

Bu çalışma literatüre ve uygulamaya yönelik katkılarının yanında belirli kısıtlara da sahiptir. Öncelikle, bu çalışma üniversite öğrencileri örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden çalışmanın sonuçları ilgili örneklem çerçevesinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla gelecekte farklı sosyo-ekonomik

düzeydeki örneklerde yapılacak çalışmaların farklı sonuçlar ortaya çıkarmasının mümkün olacağı dikkate alınmalıdır. İkincisi, bu çalışmada sosyal medyada paylaşım yapma davranışına ilişkin “Planlı Davranış” ve “Gerekçelendirilmiş Eylem” teorileri ele alınmıştır. Bu yüzden gelecekte yapılması muhtemel çalışmaların sosyal medyada paylaşım yapma davranışını farklı davranış teorileri çerçevesinde değerlendirmesi farklı sonuçların tespit edilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, bu çalışmada ele alınan e-sosyal sermaye, e-güven, sosyal medyaya güven ve saygınlık gibi davranışsal inançlar, sosyal medyada yapılan paylaşımlarının arka planını anlamlandırmak açısından önemli veriler sunmakla beraber, örneğin gerçek hayattaki sosyal sermaye ve güven gibi farklı davranışsal inanç boyutlarını dikkate alacak gelecekteki çalışmaların, sanal ortamlardaki davranış ve ilişki biçimlerini başka özellikleriyle açıklamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

6. SUMMARY

The aim of this study is to determine the students' social media sharing on the basis of “planned behavior” or “justified action” theories. In addition, the impact of environmental factors such as online social capital, online trust and Trust in Social Network Sites and reputation as a personal factor on the attitudes of young people towards sharing in social media is evaluated. The research questions of this study were identified as "Which theory can explain the behavior of sharing in the social media?" and "What are the influences of variables affecting attitudes towards sharing in social media?"

The population of the study is university students who frequently use social media. 1232 questionnaires were evaluated. The research model evaluated in the study was tested by structural equality modeling. The data obtained from field research by questionnaire survey were analyzed by a two-stage approach. In this context, firstly confirmatory factor analysis (DFA) was done and then direct effects on the model were evaluated by structural equation modeling.

The emergence of perceived behavioral control has no effect on the intention shows that young people have realized their intention to share in social media related to the reasoned action theory. As a result of the determination that the intention to share in social media was realized on the basis of the reasoned action theory, the model was retested after the perceived behavioral control variable was removed.

When the hypothesis results are evaluated, the relationship between all variables in the modified model becomes significant at 0.05 levels. According to hypothesis results, Trust in Social Network Sites has a positive impact on online social capital, online trust has a positive impact on online social capital, online trust and Trust in Social Network Sites has a positive impact on online trust, online social capital has a positive impact on attitude, reputation has a positive impact on attitude, attitude effects intention positively, and subjective has a positive impact on intention.

7. KAYNAKÇA

- Abdul-Rahman, A. ve Hailes, S. (2000). Supporting Trust in Virtual Communities. *System Sciences, Proceedings of the 33rd Annual Hawaii International Conference*. Hawaii: IEEE: 1-9.
- Ahn, J. (2012). Teenagers' Experiences with Social Network Sites: Relationships to Bridging and Bonding Social Capital. *The Information Society*, 28 (2): 99-109.
- Ahn, T. K. ve Ostrom, E. (2008). Social Capital and Collective Action. Dario Castiglione, Jan W. Van Deth ve Guglielmo Wolleb (Ed.) *The Handbook of Social Capital* içinde (s. 70-100). New York: Oxford University Press.
- Ajzen, I. (1985). From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior. *Action Control*. Berlin Heidelberg, Springer: 11-39.
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2): 179-211.
- Ajzen, I. (2002a). Perceived Behavioral Control, Self-Efficacy, Locus of Control and The Theory of Planned Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 32 (4): 665-683.
- Ajzen, I. (2002b). Constructing A TPB Questionnaire: Conceptual and Methodological Considerations. Working Paper, University of Massachusetts, Amherst (online erişim: http://chuang.epage.au.edu.tw/ezfiles/168/1168/attach/20/pta_41176_7688352_57138.pdf).
- Ajzen, I. (2002c). Residual Effects of Past on Later Behavior: Habituation and Reasoned Action Perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 6 (2): 107-122.
- Alesina, A. ve La Ferrara, E. (2002). Who Trusts Others? *Journal of Public Economics*, 85 (2): 207-234.
- Bagozzi, Richard P. ve Youjae Y. (1988). On The Evaluation of Structural Equation Models. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 16 (1): 74-94.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
- Bock, G. W., Lee, J. Y. ve Lee, J. (2010). Cross Cultural Study on Behavioral Intention Formation in Knowledge Sharing. *Asia Pacific Journal of Information Systems*, 20 (3): 1-32.

- Bock, G. W., Zmud, R. W., Kim, Y. G. ve Lee, J. N. (2005). Behavioral Intention Formation in Knowledge Sharing: Examining The Roles of Extrinsic Motivators, Social-Psychological Force and Organizational Climate. *MIS Quarterly*, 29 (1): 87-111.
- Bohn, A., Buchta, C., Hornik, K. ve Mair, P. (2014). Making Friends and Communicating on Facebook: Implications for the Access to Social Capital. *Social Networks*, 37: 29-41.
- Bok, S. (1979). *Lying; Moral Choice in Public and Private Life*. New York: Vintage Books.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Boyd, D. ve Ellison, N. (2010). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *IEEE Engineering Management Review*, 3 (38): 16-31.
- Cao, Q., Lu, Y., Dong, D., Tang, Z. ve Li, Y. (2013). The Roles of Bridging and Bonding in Social Media Communities. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 64 (8): 1671-1681.
- Chang, M. K. (1998). Predicting Unethical Behavior: A Comparison of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics*, 17 (16): 1825-1834.
- Cheon, J., Lee, S., Crooks, S. M. ve Song, J. (2012). An Investigation of Mobile Learning Readiness in Higher Education Based on the Theory of Planned Behavior. *Computers & Education*, 59 (3): 1054-1064.
- Chiu, C. M., Hsu, M. H. ve Wang, E. T. (2006). Understanding Knowledge Sharing in Virtual Communities: An Integration of Social Capital and Social Cognitive Theories. *Decision Support Systems*, 42 (3): 1872-1888.
- Chow, W. S. ve Chan, L. S. (2008). Social Network, Social Trust and Shared Goals in Organizational Knowledge Sharing. *Information & Management*, 45 (7): 458-465.
- Dwyer, C., Hiltz, S. ve Passerini, K. (2007). Trust and Privacy Concern Within Social Networking Sites: A Comparison of Facebook and Myspace. *AMCIS 2007 Proceedings*: 339-351.
- Ellison, N., Steinfield, C., Lampe, C. (2006). Spatially Bounded Online Social Networks and Social Capital. *International Communication Association*, 36: 1-37.

- Ellison, N. B., Steinfield, C. ve Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook “Friends:” Social Capital and College Students’ Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12 (4): 1143-1168.
- Ellison, N. B., Vitak, J., Steinfield, C., Gray, R. ve Lampe, C. (2011). Negotiating Privacy Concerns and Social Capital Needs in a Social Media Environment. *Privacy Online*. Springer Berlin Heidelberg: 19-32.
- Ellison, N. B., Vitak, J., Gray, R. ve Lampe, C. (2014). Cultivating Social Resources on Social Network Sites: Facebook Relationship Maintenance Behaviors and Their Role in Social Capital Processes. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19 (4): 855-870.
- Field, J. (2008). *Sosyal Sermaye*. B. Bilgen ve B. Sen (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fishbein, M. ve Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Addison-Wesley, Reading, MA.
- Fogel, J. ve Nehmad, E. (2009). Internet Social Network Communities: Risk Taking, Trust, and Privacy Concerns. *Computers in Human Behavior*, 25 (1): 153-160.
- Fornell, C. ve Larcker D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1): 39-50.
- Hair, J.F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve Black, W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis*. Prentice-Hall, New Jersey, USA.
- Hajli, N. ve Lin, X. (2016). Exploring the Security of Information Sharing on Social Networking Sites: The Role of Perceived Control of Information. *Journal of Business Ethics*, 133 (1): 111-123.
- Hau, L. N. ve Thuy, P. N. (2011). Impact of Service Personal Values on Service Value and Customer Loyalty: A Cross-Service Industry Study, *Service Business*, 3: 293-307.
- Hsu, C. L. ve Lin, J. C. C. (2008). Acceptance of Blog Usage: The Roles of Technology Acceptance, Social Influence and Knowledge Sharing Motivation. *Information & Management*, 45 (1): 65-74.
- Huang, Q., Davison, R. M. ve Gu, J. (2008). Impact of Personal and Cultural Factors on Knowledge Sharing in China. *Asia Pacific Journal of Management*, 25 (3): 451-471.

- Hughes, D. J., Rowe, M., Batey, M. ve Lee, A. (2012). A Tale of Two Sites: Twitter vs. Facebook and the Personality Predictors of Social Media Usage. *Computers in Human Behavior*, 28 (2): 561-569.
- Jalalian, M., Latiff, L., Hassan, S. T. S., Hanachi, P. ve Othman, M. (2010). Development of a Questionnaire for Assessing Factors Predicting Blood Donation among University Students: A Pilot Study. *Southeast Asian Journal of Tropical Medicine and Public Health*, 41 (3): 660-666.
- Kalemci Tüzün, İ. (2007). Güven, Örgütsel Güven ve Örgütsel Güven Modelleri. *Karamanoğlu Mehmet Bey İ.İ.B.F. Dergisi*, (13): 93-118.
- Kramer, R. M., Brewer, M. B. ve Hanna, B. A. (1996). *Collective Trust and Collective Action. Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research*, London: Sage Publications.
- Lin, H. F. (2006). Understanding Behavioral Intention to Participate in Virtual Communities. *Cyberpsychology & Behavior*, 9 (5): 540-547.
- Liska, A. E. (1984). A Critical Examination of the Causal Structure of the Fishbein/Ajzen Attitude-Behavior Model. *Social Psychology Quarterly*, 47 (1): 61-74.
- Madden, M., Lenhart, A., Cortesi, S., Gasser, U., Duggan, M., Smith, A. ve Beaton, M. (2013). Teens, Social Media, And Privacy. *Pew Research Center*, 21: 2-86.
- Maksl, A. ve Young, R. (2013). Affording to Exchange: Social Capital and Online Information Sharing. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16 (8): 588-592.
- Maslow, A. H. (1948a). "Higher" and "Lower" Needs. *The Journal of Psychology*, 25 (2): 433-436.
- Maslow, A. H. (1948b). Some Theoretical Consequences of Basic Need-Gratification. *Journal of Personality*, 16 (4): 402-416.
- McKnight, D. H. ve Chervany, N. (2001). While Trust is Cool and Collected, Distrust is Fiery and Frenzied: A Model of Distrust Concepts. *Amcis 2001 Proceedings*: 171.
- Parker, D., Manstead, A. S., ve Stradling, S. G. (1995). Extending The Theory of Planned Behaviour: The Role of Personal Norm. *British Journal of Social Psychology*, 34 (2): 127-138.
- Pi, S. M., Chou, C. H. ve Liao, H. L. (2013). A Study of Facebook Groups Members' Knowledge Sharing. *Computers in Human Behavior*, 29 (5): 1971-1979.

- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Rex, J., Lobo, A., ve Leckie, C. (2015). Evaluating the Drivers of Sustainable Behavioral Intentions: An Application and Extension of the Theory of Planned Behavior. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 27 (3): 263-284.
- Ridings, C. M., Gefen, D. ve Arinze, B. (2002). Some Antecedents and Effects of Trust in Virtual Communities. *The Journal of Strategic Information Systems*, 11 (3): 271-295.
- Salehan, M., Mousavizadeh Kashipaz, S. M. ve Xu, C. (2013). Information Sharing on Social Networking Websites: Antecedents and Consequences of Trust. *Proceedings of the Nineteenth Americas Conference on Information Systems*, August 15-17: 1-12.
- Salehan, M., Kim, D. J. ve Koo, C. (2016). A Study of the Effect of Social Trust, Trust in Social Networking Services, and Sharing Attitude, on Two Dimensions of Personal Information Sharing Behavior. *The Journal of Supercomputing*, 1-24.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8 (2): 23-74.
- Shim, S., Eastlick, M. A., Lotz, S. L., ve Warrington, P. (2001). An Online Prepurchase Intentions Model: The Role of Intention to Search. *Journal of Retailing*, 77 (3): 397-416.
- Smith, J. B. (1997). Selling Alliances: Issues and Insights. *Industrial Marketing Management*, 26 (2): 149-161.
- Steinfeld, C., Ellison, N. B. ve Lampe, C. (2008). Social Capital, Self-Esteem, and Use of Online Social Network Sites: A Longitudinal Analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29 (6): 434-445.
- Steinfeld, C., DiMicco, J. M., Ellison, N. B. ve Lampe, C. (2009, June). Bowling Online: Social Networking and Social Capital Within the Organization. *Proceedings of The Fourth International Conference On Communities and Technologies*: 245-254.
- Steinfeld, C., Ellison, N., Lampe, C. ve Vitak, J. (2012). Online Social Network Sites and The Concept of Social Capital. *Frontiers in New Media Research*, 15: 115.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. New York: Cambridge University Press.

- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.
- Wahyuni, P. (2013). Predicting Knowledge Sharing Intention Based on Theory of Reasoned Action Framework: An Empirical Study on Higher Education Institution. *American International Journal of Contemporary Research*, 3 (1): 138-147.
- Wang, S. ve Noe, R. A. (2010). Knowledge Sharing: A Review and Directions for Future Research. *Human Resource Management Review*, 20 (2): 115-131.
- Wasko, M. M. ve Faraj, S. (2005). Why Should I Share? Examining Social Capital and Knowledge Contribution in Electronic Networks of Practice. *MIS Quarterly*, 29 (1): 35-57.
- Williams, D. (2006). On and Off The'net: Scales for Social Capital in an Online Era. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11 (2): 593-628.
- Yang, S. C. Ve Farn, C. K. (2009). Social Capital, Behavioural Control, and Tacit Knowledge Sharing— A Multi-Informant Design. *International Journal of Information Management*, 29 (3): 210-218.
- Yean, T. F., Johari, J., ve Sukery, A. F. M. (2015). The Influence of Attitude, Subjective Norms, and Perceived Behavioural Control On Intention to Return to Work: A Case of Socso's Insured Employees. *Journal of Malaysian Studies*, (33): 141-154.
- Zhang, P. ve Fai Ng, F. (2012). Attitude Toward Knowledge Sharing in Construction Teams. *Industrial Management & Data Systems*, 112 (9): 1326-1347.

MIGRATORY KITCHEN: THE EXAMPLE OF SYRIANS IN MARDIN

Nazife GÜRHAN¹

ABSTRACT

Due to immigration, lifestyle and dietary habits transform depending on the change in the socio-economic situation, social position, and status of migrants. These changes can be observed in various stages, such as in the availability of food and its preparation, and consumption. This article attempts to demonstrate the transformation in dietary habits after immigration of people who migrated to Turkey since 2011 due to the Syrian war. The study focused on the city of Mardin, located in southeastern Anatolia, and was conducted in the form of fieldwork. Using snowball sampling methods, participant observation, and qualitative research techniques, in-depth interviews were made with 25 people who migrated to Mardin from different regions of Syria. The change in dietary habits varies greatly in parallel with the amount of change in socio-economic status to a large extent. However, there was some differentiation in terms of food structure and diet. This study shows that immigrants' views on food were different. It was observed that Syrians continued their traditional dietary habits or fully adopt the dietary habits of the new country or engage in a hybridization of dietary practices due to cultural transition.

Keywords: Immigration, Food, Change, Adaptation, Kitchen Acculturation, Syrian Immigrants.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

GÖÇ EDEN MUTFAK: MARDİN'DEKİ SURİYELİLER ÖRNEĞİ

ÖZ

Göç ile birlikte göçmenlerin sosyo-ekonomik durum, toplumsal konum ve statülerindeki değişimlere bağlı olarak yaşam tarzı ve beslenme alışkanlıklarında da değişim meydana gelmektedir. Bu değişiklikler besinin ulaşılabilirliği, hazırlanması veya tüketimi gibi çeşitli veçhelerde görülebilmektedir. Bu makale, Suriye'de 2011 yılından beri yaşanan savaş nedeniyle ülkelerinden göç ederek Türkiye'ye gelen göçmenlerin göçten sonraki beslenme alışkanlıklarındaki değişim ve dönüşümü ortaya koymaya çalışmaktadır. Araştırma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Mardin kentine odaklanarak saha çalışması şeklinde yürütülmüştür. Bu bağlamda nitel araştırma teknikleri kullanılarak kartopu örnekleme yöntemiyle Suriye'nin farklı bölgelerinden Mardin'e göç etmiş 25 kişiyle derinlemesine mülakat ve katılımlı gözlem yapılmıştır. Araştırmada beslenme alışkanlıklarındaki değişimin büyük ölçüde sosyo-ekonomik statüdeki farklılaşmaya paralel olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Bununla birlikte yemeğin yapısı ve beslenme düzeniyle ilgili farklılaşmalar olabilmektedir. Araştırmada göçmenlerin yemek manzaralarının farklı yörüngeler izlediği ortaya çıkmış; Suriyelilerin geleneksel yemek alışkanlıklarını sürdürdükleri veya yeni ülkenin beslenme alışkanlıklarını tamamen benimsedikleri veyahut da kültürel geçişlere bağlı olarak beslenme pratiklerinde melezleşmenin ortaya çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Yemek, Değişim, Uyum, Mutfak Kültürleşmesi, Suriyeli Göçmenler.

1. INTRODUCTION

Today, immigration, which has entered the global agenda, stands for social and cultural movement for economic, political, ecological or individual reasons carried out with the aim of relocation from one place to another (Yalçın, 2004: 13). The phenomenon of migration is a social action that deeply affects the emigrant and immigrant-receiving countries. People who migrate do not only face spatial change in the society in which they live, they also start to live in an unfamiliar, new culture which most of the time brings about social and cultural changes and transformations.

It is known that in recent years the influence of the war in Syria caused a global wave of immigration from all over the world, with Turkey as the most important stop in a neighboring country. As a transit country for migrants from Asia, Middle East and African countries to other countries, the geographical location on migration routes has made Turkey a center of attraction (Kolukırık, 2014: 39). After the events in Syria, which began in March 2011 and increased the density of international mass mobilization since April 29, 2011, Turkey has become the first stopping point for forced migration. On that date, the immigration wave, which started out with 260 asylum seekers arriving at the border crossing in Hatay province, has spread rapidly in a short period of time. It has made the number of refugees outside the camps reach a higher figure than the immigrants within the camps. Thus, Turkey became the host country with the maximum number of refugees in the world starting in 2014, as of 2016. According to the AFAD's report from March 13, 2018, there are 3,547,194 Syrian refugees in Turkey. The Syrian immigrants who come to Turkey preferred dense Mardin, one of the cities that is closest to the Syrian border. According to this report, 2763 Syrians reside in the tent city of Mardin / Midyat. In addition, the number of Syrians outside the camp is reported to be 89,285 (AFAD, 2018).

Regardless of the reason for migration, immigrants have to break away from the social landscape they are used to, and ensure that they adapt to the new situation they are coming into. Although there are individual differences among immigrants in terms of experiencing immigration in terms of the form or reason for immigration, there is a general tendency concerning changes in food culture (Sauner-Leroy, 2012 163). Changes in food culture emerge as immigrants due to radical changes such as moving to a

social and physical environment completely different from their own culture, changing their livelihoods, and altering the relationship with the tools that they use. Changes in social relations affect the level of shopping, preparation and consumption habits (Goody, 2013: 195).

People always have to make a choice and decide about food in the environment where they live. These choices, when decoupled from their usual environment, can awaken a sense of anxiety. The main issue for people who travel to a different cultural destination is food. That is why food cultures give people a sense of clarity through the classifications and the rules they set, and offer a peaceful way. Immigrants encountering a new social structure in the place they moved to, as a result of this situation, are inevitably affected. The stability and identity aspects of food become more pronounced during migration, and as the dietary habits of immigrants come into contact with both old and the new food systems, both adaptation and change bear importance in terms of food reflecting the social functions (Sauner-Leroy, 2012: 162-163).

Several studies were conducted for Syrian immigrants in Mardin. The effect of Syrian immigrants in Turkey (Çağaptay, 2014), adaptation period of immigrants (Apak, 2014), working processes of informal recruitment (Özkarslı, 2015), future expectations (Apak, 2015) and the effects of changing dynamics in labor market (Lordoğlu and Aslan, 2016) were conducted for Syrian immigrants in Mardin. The common point of these studies was the economic and social aspects of immigration. The study focused on change and transformation in the food culture of Syrian immigrants who settled to Mardin as a result of the forced migration to Turkey from Syria and aims to characterize the change in dietary habits and perceptions of the existing dining habits of the Syrians after their migration to Mardin. There are several studies conducted on Syrian immigrants in Turkey. These studies are focused on legal rights, their statues, acculturation, etc. The aim of this study is to fill a gap in the literature, by focusing on changes in cuisine and drinking and eating habits. It tries to address how migration affects and shapes the culture of food from a sociological perspective. It is one of the aims of this study to define the changes in the dietary habits after migration and to try to understand the effects of socio-economic and adaptation factors on these changes. Indeed, the age, gender and demographic factors such as duration of time living

in Mardin as well as one's socio-economic level (education and income) and factors related to the integration process (Turkish/Arabic/Kurdish language dominance, contact with the local people of Mardin) are important parameters in understanding the change in dietary habits.

This work is based on field research carried out in the city of Mardin, located in the Southeastern Anatolia Region. For this purpose, an in-depth interview technique of qualitative research methods and participatory observation were used. The research was carried out from June (2017) to March (2018). The data set of the research carried out by snowball sampling comprises 25 first generation immigrants from different parts of Syria who migrated to Mardin, the majority of whom are university students. The participants, whose ages range from 18 to 60, migrated to Turkey from various towns in Syria, such as Qamishli, Latakia, Damascus, Homs, Aleppo, Raqqa, Idlib and Jerablus. It was observed that these immigrants moved to various cities in Turkey such as Kilis, Şanlıurfa, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Manisa and Midyat first, and from there they fled to Mardin. The reason they moved to Mardin as their second stop is because most of them are students. Of the participants, 15 were male and 10 were female. Interview of research data were obtained by voice recorder. The duration of interviews varied from twenty minutes to one hour. Interviews were transcribed by the researcher. The places where interviews took place were different. University students were interviewed in school and the other interviews took place in their houses. During home interviews, Syrian women offered their traditional dishes to researcher. Although mostly Turkish-speaking people were selected for interview, as the researcher's mother tongue is Turkish, interviews with the non-Turkish-speaking immigrants were not neglected and in-depth interviews were conducted with them with the help of people who speak Arabic or Kurdish.

2. THE SHAPING OF DIETARY HABITS IN THE POST-MIGRATION ADJUSTMENT PROCESS: IMMIGRANTS' KITCHEN EXPERIENCES

Along with migration, a large number of changes in the socio-cultural environment might emerge. These changes are in socio-economic situation, in working life, in lifestyle, forms of eating and drinking, physical activity, and so on. Adaptation to new dietary habits in a variety of immigrant groups can follow very different trajectories. Individual values and dietary habits, worldviews, factors like religious beliefs, new economic conditions, and food availability in the new country may determine the process of adaptation for immigrants (Wandel, Ra'berg, Kumar& Holmboe-Ottesen, 2008: 376-377).

Satia Abouta, Patterson, Neuhouser and Elder (2002: 1107), in their study conducted among immigrant groups in the United States, underlined that some factors are influential in understanding the resulting change in emerging dietary habits. These factors are social-economic and demographic factors and cultural elements. While the socio-economic and demographic factors are comprised of age, gender, socio-economic level, and duration in the new country, employment, fluency of the local language, place of residence, and rural-urban residence in the immigration-receiving country, the cultural factors are comprised of religious beliefs, cultural values and life in an ethnically-closed community. With socio-economic, demographic and cultural factors combined with the exposure to the new country's culture and changes in the food supply, preparation, and taste differentiation, serious changes in the dining forms of migrants occur.

Changes in the food and eating environments of immigrants also change the trajectories of their food choices. For the immigrants who, as an important landmark in the country's post-war, were forced to emigrate, food choices may change suddenly in their trajectories. These turning points gives rise to radical reconfigurations of patterns of food and beverage selection, which form new food systems which start different personal food trajectories (Terragni, Garnweidner, Pettersen & Mosdøl, 2014: 275). Based on the fieldwork we conducted in Mardin, in this study, the Syrian immigrants who first had a forced migration experience to all the different provinces of Turkey and from there to Mardin, stated that after arriving in a new country, a number of changes in dietary habits occurred. The most important of these

changes, in parallel with changing socio-economic situation, is access to good food. The fall in the economic capital of migrants who experienced a loss of status with immigration is one of the main causes of the change in dietary habits. Some participants describe this situation as follows.

“In the past, the rich people could buy anything. For example they could buy meat every day. But they were impoverished when they came here. Maybe once or twice a month they can get meat or they eat more chicken.” (Male, 24, Idlib, student, has lived in Turkey for 5 years)

Sometimes a change in status occurs in the opposite direction; someone who in their own country was engaged in a low-status occupation can increase their status by establishing a business after immigrating and their dietary habits change accordingly. The same participant described this situation as follows:

“In Syria a poor man could eat meat once or twice a month. Now he set up a business here. He began working. Now he can eat meat every day.” (Male, 24, Idlib, student, has lived in Turkey for 5 years)

Although a decline in socio-economic status affects dietary habits, most Syrian immigrants overcome this challenge in some way and can continue their traditional dietary culture. A participant expresses this situation as follows:

“We did not exactly give up eating meat. We can't do without eating meat once a week. What is tea for you is meat for us.” (Male, 25, Latakia, student, has lived in Turkey for 3 years)

During our discussions, the participants stated that the change in the dietary habits occurs due to the style of preparation of food, mostly its appearance, and the changes in taste associated with the use of spices. Participants describe this situation as follows:

“Mardin's local food is too hot and the dominance of green pepper is not nice. Other than that, it is the same. Some things are similar. But our food is different from theirs. It is not hot. We do not add green pepper when we make meals. And we do not add that much hot pepper to the

potato dish. Their potato dish is too spicy. We can't eat it.” (Female, 60, Damascus, housewife, has lived in Turkey for 3 years)

“After returning to Turkey, we did not see much change. I mean, our food culture is similar to Turkey's. We use the same materials. But because of the spices, it tastes different.” (Female, 59, Qamishli, Housewife, has lived in Turkey for 3 years)

“There were some differences between the time I immigrated and the time after. There were differences in the taste of our dishes. Food looks very different here. They make everything bigger.” (Female, 20, at Jerabulus, student, has lived in Turkey for 4 years)

“Aleppo's cuisine is very different. But it's very similar to Antep's. The stuffed zucchinis and bell peppers are very famous. Their meatballs are famous. Mardin's cuisine is maybe similar to that of Qamishli side so it does not look a lot like ours. It is not similar in terms of dish types. People here cook a chickpea dish. It is watery. I saw it here for the first time in my life. We make *felafel*. The first time I saw the potato meal here, it was watery. We do not have such food. We cannot eat spicy food. Food here is too spicy.” (Male, 24, Aleppo, student, has lived in Turkey for 5 years)

“I'm used to it. But there is some annoyance. *Stuffed bell peppers* are too big here. They are very small in Syria. Our stuffed eggplant is very small. And we generally only make stuffed eggplant. When I go to the bazaar, everybody buys big bell peppers. When I ask if there is any small bell pepper, the guy asks if I am Syrian. He knows us now.” (Male, 26, Qamisli, Student, has lived in Turkey for 5 years)

According to the statements of the respondents, the difference in appearance between Mardin's meals and the Syrian meals, and the changes in taste due to the use of different spices along with red hot chilli pepper are the main points of the change in the dietary practice of immigrants. In the study conducted by Nicolau et al (2009: 237), on the changes in the food culture of Turkish and Moroccan immigrants in the Netherlands, they mention the importance given by the immigrants to the taste of the food and the

spices and other ingredients they typically use in their own cuisine. In a sense, special food items and meals are a way of expressing their identity and showing their sense of belonging to the country of origin.

The high prices of, or the inaccessibility of the food used in traditional dishes, lack of information regarding shopping and choice of dishes, and changes in lifestyle and working conditions may result in the differentiation of dining habits of immigrants after immigrating. Especially with the inaccessibility of familiar foods, immigrants face the uncertainty of how they will adapt to the food habits of the new country (Terragni et al, 2014: 274). One of the issues most of the participants underlined is that they cannot access the main ingredients of especially some of the traditional Syrian dishes in Turkey. That the *kizbera* plant, which is the special spice of the dish *Muluhiyye (Molokhia)*, cannot be found in Turkey constitutes a big problem for them. Participants expressed this situation as follows:

“My problem is that there is a green spice, *kizbera plant*, which I add to some Syrian dishes. It cannot be found here. Local people here do not use it. I use it in spinach meal, *muluhiyye* dish and rice. I cannot find it now. *Kizbera* looks like parsley but the taste is very different. I do without using it because it is not accessible now. I cannot fully enjoy the taste, but it has to be like this. It's missing.” (Female, 60, Damascus, housewife, has lived in Turkey for 3 years)

Some participants say that it is very important because it is the main material for this dish, and they order it from friends who go to Syria.

“It is a plant that grows there. This plant used to grow in Turkey too but now we finished it. We now bring it from the border towns. We order it from people who go to Syria, and we have it brought here.” (Female, 22, Damascus, student, has lived in Turkey for 5 years)

Some participants also emphasized the change in nutritional forms. The general dietary habits of the Syrians are composed of three main dishes: morning, lunch and dinner. But in general, lunch is at the forefront of meals where the family is gathered together and heartier meals are made. This situation is in line with the evening meal when viewed from the perspective of the Turkish cuisine. The most

challenging issue for participants is this change in diet. As a result of the fact that it is not possible for the family to gather together at lunch time due to school or work hours, the diet has been changed. However, when they go abroad to visit their families, they continue to have the same diet. Participants expressed this situation as follows.

“Our habits are not what they used to be here. I'm waiting for those who go to school. Now nobody works. In the past those who work used to come home between 3 and 5. We used to have lunch. But it is not possible now. We have breakfast at one o'clock. My husband comes home at that time. It's not the old order anymore.” (Female, 60, Damascus, housewife, has lived in Turkey for 3 years)

“There was a problem at meal times. For example, we do not eat cooked meals at dinner. We eat cooked meals at around 2 or 3. In the evening we also eat something light, like breakfast. Now we changed it. Now we eat cooked meals at dinner.” (Male, 26, Qamisli, Student, has lived in Turkey for 5 years)

“We generally have a saying. Eat breakfast like a prince. Eat like a king at noon. Eat like a poor man in the evening. When you say poor, eat less. Eat more at lunch. Eat normal in the morning. On the contrary, you eat like a king in the evening.” (Male, 21, Qamisli, Student, has lived in Turkey for 3 years)

Friday is the official holiday in Syria, but the official holidays in Turkey are on Saturday and Sunday, and this also affects their diet. In Syria, the Friday breakfasts and dinners of the family were moved to Saturdays, which changed the day following migration. One participant states this situation as follows:

“We have breakfast with the family in the morning on Fridays. You have it on Sunday. It's very important. We make *hummus all the time*. My family still does. My mom always makes it on every holiday, so every Friday. The families are gathered for the holiday today. We used to go to my grandfather or something. But we changed that. Now we do it on Saturdays.” (Male, 26, Qamishli, Student, has lived in Turkey for 5 years)

Studies about immigrants in general use the concept "*acculturation*". The process of immigration, together with the migration of both migrating groups is subject to change and mutual interaction in the culture of the region. In this case, most of the time, "*acculturation*" describes the situation and is considered along with cultural interaction, cultural exchange and cultural adjustment processes (Zafer, 2016: 76). Güvenç (2002: 87) too defines acculturation as the change in two or more cultures due to mutual interaction and the emergence of new syntheses.

The food/nutrition-related processes of acculturation are referred to by the concept of "*dietary acculturation*". Dietary acculturation is defined as the process which emerges in the adaptation of the immigrant groups to the host country's dietary forms and choice of food (Satia Abouta et al., 2002: 1106). In other words, dietary acculturation is about the individual's dining experiences, challenges and adaptation to the new country's food culture.

Another point is that the distance between two cultures, that is, cross-cultural similarities and differences, is very important in the process of acculturation. The smaller the cultural distance (concerning religion, language, lifestyle and social relationships) is between the immigrant country and the immigration-receiving country, the easier it is for the immigrants to adapt to the host culture (Zafer, 2016: 88). However, although the two countries' languages, religions, lifestyles and dietary habits have similarities, there could be a local twist or differentiation within the common features (Chambers, 2014: 13). The city of Mardin, which forms the sample space of the research, largely bears similarities in terms of ethnicity, language and religion with immigrants' own country's culture. Therefore, the short cultural distance leads the new immigrants to adapt more easily in terms of food culture.

The positive attitude of Mardin city residents towards Syrian immigrants facilitates the process of adaptation. There is no doubt that the causes of this situation are the city's cultural codes, social memory, the same religious belief affiliation, cultural heritage, geographical proximity, kinship relationships with the region continuing since the past, and the multi-ethnic, multi-religious culture experienced in the practice of living together in Mardin. Syrian immigrants are familiar with the region, due to factors such

as having social ties with the region's culture through ethnicity, language and relatives they had in the past. For the Syrians coming from Qamisli especially, there is cultural familiarity, and they do not experience as many problems in adapting to the food culture as those who come from other regions of Syria (Raqqqa, Latakia, Idlip, etc.). In other words, in the interviews, especially the participants coming from Qamisli, which is close to Mardin stated that, due to the small physical distance and cultural distance between Qamisli and Mardin, no critical change occurred in their dietary habits. This is also due to the fact that there are kinship relations based on earlier periods, as these two cities are very close to each other. Some participants expressed the similarity with Mardin's food culture as follows:

“Each region of Syria has a separate food culture. Since we came from the border region, that is Qamisli, it looks a lot like here for us. Actually, we are from Mardin. We used to live in Syria. First my grandfather moved to work there. Then the family of my grandfather moved all together. We were born and bred there. Since my mother made our dishes, she always cooked Mardin dishes. After coming to Turkey we always eat at home. We don't eat out at all. Since my mom makes the dishes, it is not difficult. But in Aleppo, Damascus, Idlib, the food culture changes there. Those who came from Damascus, Aleppo, Rakka- they experience more difficulty.” (Male, 21, Qamisli, student, has lived in Turkey for 5 years)

Kinship relationships are a determining factor in choosing routes of migration for Syrian immigrants. Just as the Syrians living in Qamisli primarily prefer Mardin where their relatives live, other immigrants living in other cities of Syria preferred cities which have borders with their own and where their relatives live. One participant states this situation as follows:

“Everyone goes over to their next of kin. Those who came from Aleppo were working as construction workers as it is an industrial city. They went to big cities such as Antep to work. Those who came from the border region usually went to their relatives. They went wherever their relatives lived.”(Male, 21, Qamisli, Student, has lived in Turkey for 3 years)

As is well known, religion is one of the most important factors affecting the individuals' dietary preferences. Religion, due to the symbolic meanings it invests in food, affects the production, preparation and consumption processes deeply, categorizing foods as edible/hallal and inedible/haram, and with its changes and limitations on existing dietary orders, it holds power over believers' bodies and their dietary forms. Therefore, it is not possible to talk about dietary practices independent of the influence of religion in a community (Gürhan, 2017: 1221). One can assert that, for Muslim immigrants who migrate to a country that has a dietary culture formed in line with the rules of Islam, compared to immigrants who migrate to Christian European countries, their process of adaptation to the food culture is experienced more easily. Especially the presence of a market in Turkey, in terms of access to halal food, where the food industry is shaped according to the prevailing Islamic references, is a big relief to the Syrian immigrants. A participant, who stated that one of his relatives migrated to a European country, maintains that his own adaption to the diet after immigration has been more comfortable:

“My brother went to Europe. He had a lot of difficulty regarding food. They mostly eat at Arab and Turkish restaurants.” (Male, 24, Idlib, student, has lived in Turkey for 4 years)

In the study conducted by Ezme on the food culture of Muslim immigrants in United States, it is emphasized that Syrian families prefer Turkish restaurants when they wish to eat out. Because, it is maintained, Syria and Turkey's dietary cultures are very similar as they are neighboring countries (Ezme, 2016: 750-751). Based on both the Syrians in United States mentioned by Ezme's study and data on our research, one can assert that for Syrians the cuisine most similar to their culture and religious references is the Turkish cuisine.

3. IMMIGRATION, IDENTITY, BELONGING AND FOOD

As an important element in defining cultures, food is a key element in the immigrant dining experience. When immigrants are in a unfamiliar environment, food forces them to form physical, emotional and cognitive interaction with the surrounding and makes it an important part of daily life (Parasecoli, 2014: 418). Visser, Bailey and Meijering (2015: 614), who maintain that dining experiences are a clear expression of their identities in host countries, also stated that food has the power to represent the country

they came from. Immigrants migrate with their different cultural norms, foods and eating practices, and the conservative attitude in dietary habits form a “common well-being” feeling with their families in their country by creating a sense of identity (Bailey, 2017: 51). Therefore, as an important indicator of ethnicity, food is one of the most important points that the immigrants are resistant (Harbottle, 1997: 87).

Kanık (2016: 133-136) maintains that identity is not static, but has an aspect that is constantly re-produced and re-constructed, and social mobility, such as migration, create the identity of the subject in an interactive way. In this process the subject can produce an attitude of anxiety regarding the differences while building his/her identity, or can experience these differences and build a versatile identity with more choices. Therefore the hybrid identities emerging as a result of the immigration experience form fusion cuisines which bring together materials belonging to different cultures.

Fischler (1988) also states that it is a way to express otherness and inclusion as the basis of collective identity. Individuals with similar dietary habits resemble each other, and their groups distinguish themselves from other groups. In this respect, food is an important part of the process of building identity. Therefore, the process of adaptation of immigrant individuals to the dietary habits of the new country deeply affects them, sometimes resulting in conflict and tension. Sauner-Leroy, who indicated that the studies on the food culture of the immigrants are mostly about the changes in their dietary habits, maintain that the aforementioned changes can be observed in the changes in the choice/supply, preparation and consumption of food (Sauner-Leroy, 2012: 163). According to her, in these cases, the conservative aspects of most people become salient; immigrants, on one hand, try to accommodate the society they have recently entered, by on the other hand, they do not want to give up the traditional meals of the society they belong to. Therefore, in the dietary habits of immigrants, contradictory aspects, such as conservatism and openness to change, emerge and there is always tension between the adoption and rejection of new dietary habits (Scholliers, 2008: 333-334).

Food choices enable us to introduce yourself, to shape your identity and to express our distance from others. Changes in eating habits reflect the changes in cultural perception (Koç and Welsh, 2001: 9). Change in the dietary habits of the migrants in the process of migration and their process of adaptation vary. This situation can be explained by the fact that each individual experiences the process of immigration differently. Individuals, having different immigration experiences, may have different processes of adaptation to the cultures of the new society, and therefore different adaptation to their food cultures. This, according to Berry, stems from the immigrants' different strategies of acculturation, and there can be different processes of change and adaptation (Berry, 2005: 704). The basic determinant factors in acculturation strategies are the differentiation in the individual's desire to keep alive their own culture and identity and desire to have a relationship with, and take part in, the host society. Similarly, Oussedik maintains that, in general, a certain time after the immigration, immigrants tend to maintain and protect their dietary habits, which form an important part of their cultural baggage (Oussedik, 2012: 56).

Fieldhouse (2002) states that there are some factors determining the process of change in the dietary habits. These are the social context of migration, new social networks, the strength of the relations with the host country, age, and continuing participation in work and school life. Immigrants are affected more by the host society in public spaces (Visser et al., 2015: 619). In interviews with the participants, it was observed that the immigrants who participate in school and work life adapt more to the food culture of the host society, whereas women who are housewives continue their dietary habits in terms of adaptation. Here the main point is that the immigrants encounter the host culture and they engage in a process of mutual interaction. That housewives only communicate with people from their own culture make them a closed group and thus cultural interaction and harmony is not in question. A similar situation was observed in our study between students who stay at dormitories versus those who stay in homes. All students living in dormitory stated that they have adopted the food culture of Mardin while the students who share a house with Syrian friends stated that they continue to make the traditional Syrian cuisine, and they have not adapted to the food culture of Mardin.

“I came from Aleppo. I never ate Turkish food. I still haven't eaten it at all. I live in a home. We cook our own meals. Our food is spicier. Our rice is spicier. Yours is tasteless. We have yellow and red rice. We have a spice called "*asfur*." These spices are not available in Turkey. We call it *asfur*. It makes our rice yellow.” (Male, 23, Aleppo, student, has lived in Turkey for 2 years)

“I came from Aleppo. There are a lot of different dishes here. I had so much difficulty in my city, you can't eat yogurt dishes with tomato sauce. You eat it here. It was a little difficult for my palate.” (Male, 24, Aleppo, student, has lived in Turkey for 4 years)

In the other approach, immigrants both protect their own food culture and assert that they have adapted to the Mardin food culture. Those participants engage in cultural interaction and integrate with the new culture they have met.

“I now eat Turkish food. Now I'm used to it. I live in the dorms. I eat everything I find. But when I go to Urfa my mother makes Syrian food. And sometimes she makes Turkish food. It was already like that in the past.” (Female, 20, Rakka, student, has lived in Turkey for 3 years)

“When I first came, we did not like Turkish food. But later on, I loved it.” (Female, 19, Hummus, student, has lived in Turkey for 3 years)

“I live in the dorms. I always eat Turkish meals here. Those who live in their houses all eat the Syrian meals.” (Male, 24, Aleppo, has lived in Turkey for 4 years)

As we have seen, the change in the dietary habits of students living in dormitory is more apparent. Similarly, Ezme emphasized that the Muslim students in United States are not as conservative as other families in protecting their food culture or lifestyle and they are more open to change (Ezme, 2016: 758). Because they are in a relationship with Americans more than their families, their adaptation processes may be easier. The school environment can be seen as a major cause of this situation.

It was observed that very few participants in the survey (except for students living in dormitories) experienced the Mardin cuisine. Generally, meals are prepared at home and they prefer Syrian dishes.

Although their traditional dietary habits continue, they are introduced to Turkish meals through the dishes their neighbors bring to them.

“Some neighbors make a cake and bring a slice to us. Sometimes they make rice pudding. But it's not like ours. We make it better.” (Female, 35, Damascus, housewife, has lived in Turkey for 3 years)

“Sometimes food is brought in from our neighbors. But we give them too. Our neighbors like our food more. They bring us food in Ramadan but we cannot eat it that much. Their taste does not sit well with us.” (Male, 21, Qamisli, Student, has lived in Turkey for 3 years)

The social networks that immigrants build among themselves to maintain their cultural values and habits are to some extent an indication of belonging to their own country (Visser et al., 2015: 620). In our study, the participants stated that they had gathered together sometimes and ate together. These meals are usually a selection of the Syrian dishes. The act of eating and gathering together in the company of traditional meals prepared with ingredients not available or not common in Turkey involves re-building cultural identity.

“Sometimes I go to my friend's house. We meet all together. We usually make Syrian dishes there.” (Male, 24, Aleppo, student, has lived in Turkey for 5 years)

“When my husband died, I made a meal for him. I invited all my Syrian friends. They had food. Dishes are also made when there is a Syrian funeral. Everyone goes and eats. It is very nice.” (Female, 35, Damascus, housewife, has lived in Turkey for 3 years)

Food is a mediator to protect the connection with home and to maintain the identity for immigrants (Kershen, 2014: 203). Fischler (2011: 536) too considers these communions as a way of re-building identities and forming bonds among relatives, but he states that these are to great extent fictive (artificial) relationships through affinity. Moreover, this can be considered, according to Bailey (2017: 51), as the smell, taste and texture of the food bringing back memories or the normality of the feeling of home.

The food landscapes of immigrants do not only involve the consumption of the food, but also their integration into the food market of the new country with the food they import from their own country through their attempts to build an identity (Bailey, 2017: 51). In other words, looking at the food landscape of immigrants, it is possible to observe the import of the food from their "home" lands, its preparation, sale, sharing and consumption in order to re-build an identity.

Participants in general stated that they did not have any problem with the preparation of their traditional dishes. The participants, stating that "We can find any food we wish here," prefer small supermarkets which sell Syrian food in order to reach the food special to their own regions. These products are mostly spices and pulses special to their own regions.

Recently, at the small shops which have newly opened in Mardin and belong to Syrians, ingredients and spices not available or rare in Turkey are sold. Moreover, the bread special to Syria and often consumed by Syrians is sold at these supermarkets. Participants stated that they shopped in these small shops in almost every neighborhood in Mardin. These spaces are related to their identities and were promoted as spaces with an identity. Some participants stated that they prefer these venues because they are cheaper than other shopping venues in Mardin, and they feel more comfortable there. In fact, participants expressed that they felt like they were in their own country when shopping in these stores.

“There is a dish called *full* and I make it. The pulse I add into this meal is not available here. I buy it at the Syrian shop. It comes canned. There are many Syrian shops here. They are in every neighborhood. They're not expensive. Besides, they are cheap.” (Male, 21, Kobani, Student, has lived in Turkey for 4 years)

“There are 6 to 7 Syrian shops in Mardin Yenişehir and upper Mardin. We buy the spices there. They are cheap. 1 liter of olive oil at Turkish supermarkets costs 15 Turkish liras. At Syrian shops it is 6.5 Turkish liras. Their prices are more reasonable than the Turkish supermarkets.” (Male, 24, Aleppo, student, has lived in Turkey for 5 years)

Visser, Bailey and Meijering (2015: 615-616) who conducted a study on Ghanaian immigrants in the Netherlands, state that the migrants call these shops “home” that surround their customers with products coming from Ghana and Africa. These shops are spaces where the immigrants' ethnic identities and sense of belonging appear and create the opportunity for them to re-engage in their own local culture. These spaces also create their own market within the economical market of the host country and form a partially competitive environment. A participant we interviewed expressed a similar description:

“There's a meal called *mulûhhiye*. It is not available here. There are many Syrian shops for the food that is not available here. We buy the ingredients there. When I go there, I feel like I went to my own country.” (Male, 24, Aleppo, student, has lived in Turkey for 4 years)

In the study conducted by Ezme (2016: 757), she states that there was no change in the dietary habits of the Muslim immigrants after they moved to United States. International supermarkets and Muslim supermarkets play a very important role in this. They can be seen as an adaptation tools for Muslims.

Ingredients, dishes, and practices have the potential to become cultural markers that identify and rally individuals and communities, who frequently display fierce attachment to their food traditions (Parasecoli, 2014: 423). Food brought from home reinforces the sense of belonging of the immigrants through the memories they create (Bailey, 2017: 51). Some participants who went back to Syria to visit their families brought specific food ingredients or special tools used in making food when returning to Turkey. This reinforces their sense of belonging and re-produces their identity:

“I went to Syria to visit my family last week. On my way back I brought *kizbera plant* for the meal *muluhiyye*. I invited all my friends. We made the meal and ate together.” (Female, 20, İdlip, student, has lived in Turkey for 3 years)

“I have a special tool I brought from Damascus. I use it. I make it finer. Our food is different” (Female, 60, Damascus, housewife, has lived in Turkey for 3 years)

Some college students, among the participants whose families still live in Syria, stated they travel to Syria when they have the opportunity. These immigrants who make the meals they learned in Mardin

when they returned to their families expressed that they come back to Turkey with food ingredients such as spices, special plants and pulses. Therefore, as Oussedik has pointed out (2012: 57), it can also be regarded as a sign that hybridization works in both directions.

“We stay in the same house with Turkish friends. We cook every day. We created a shift. We make Syrian dishes when it is our shift. They make their own meals when it is their shift. We make meals such as *maklube*, *beans*, and *muluhiyye*. Turkish friends like what we make a lot. We've learned meals from them. I loved the meal called *menemen*. I learned it from him. When I visited my family I made *stuffed grape leaves* and the *spinach meal* for them. They like them too.” (Female, 21, Damascus, student, has lived in Turkey for 3 years)

4. CONCLUSION

One of the countries most affected by the global wave of migration that occurred beginning in 2011 in Syria after the war is undoubtedly Turkey. Turkey, being geographically the neighbour of Syria, has become a popular place for immigrants. The city of Mardin, located in the Southeastern Region of Turkey, has become one of the stopping points in the immigration route of immigrants as it is a border town neighboring the city of Qamisli in Syria. Migration is not only spatial displacement of migrants but also a phenomenon which involves social and cultural change and transformation.

Migration separates the individuals both from the physical environment where they live and from the social circle comprised of family, friends and relatives. At the same time, the individual has to abandon the language and culture of the society in which he or she lives. Individuals also suffer status loss when they have to abandon the professions that determined their status, and these losses make it quite difficult for the individual. They make it hard for them to adapt to the culture of the country they migrated to. Moreover, in addition to all the aforementioned difficulties, the individual has a hard time because the dietary culture of the host country is unfamiliar and they cannot find the tastes they are used to. However, immigrants, who abandon their social situations, such as the physical environment, social relationships, language and status, migrate with their own dietary habits. Most of the time, they bring and continue their dietary habits in the new country.

Food, as a basic necessity, is the main issue that immigrants have difficulty with most often after they have migrated and it is an issue they try to solve first. For the Syrian immigrants who were forced to emigrate due to the war which broke out in their own country, their food choices have a sudden change in trajectory, as well as in their socio-economic conditions, status and lifestyle. These radical changes in the dietary habits of immigrants, which occupy an important place in their daily practices, may result in new personal food systems formed by the immigrant individuals.

Just as the food landscapes of the immigrants differ, there are different trajectories in these food landscapes. In this study based on fieldwork in Mardin, it was clearly observed that there have been

changes in the dietary habits of Syrian immigrants due to the experience of immigration. The most important of these changes, in parallel with changing socio-economic situation, is access to good food. The apparent fall in the economic capital of migrants who experienced a loss of status with immigration is one of the main causes of a change in dietary habits.

In our study, we can say that changes in the dietary habits of immigrants after migration and their strategies against them emerge in three different categories of diet. These are the maintenance of traditional dietary habits, the adaptation to the new country, that is, the adoption of the food habits of the new country, and bi-cultural dietary habits, i.e. hybridization. In interviews, it was seen that for some immigrants, food can turn into a symbol of identity as means to protect and maintain identity, and it can become a tool to express identity. Some participants even stated that they have never had Turkish food since they came to Turkey and they maintain their own traditional food culture.

Especially the appearance of the meal and differences in taste due to changes in the use of spices are the two areas with the most transformation. Unavailability of some food and spices in Turkey which form the main ingredients of the traditional Syrian dishes resulted in the opening of small shops which sell Syrian food products, leading to the re-shaping of the city's food market.

As a result of the kitchen acculturation which defines the immigrant groups' dietary experiences in the host country, the problems they encounter and their process of adaptation to the food culture of the new country, adoption of new dietary habits, or kitchen hybridization may emerge. In our study, it was observed that university students staying in the dormitories in particular are more likely to interact with the host culture and tend to achieve integration with the culture they are new to, and also tend to be hybrid in their dietary habits.

Although in general immigrants face ethnic, linguistic and religious borders in the country to which they migrated, one can assert that both linguistic and religious borders did not give Syrian immigrants who immigrated to Mardin a very hard time. Mardin shows a resemblance to a great extent in terms of ethnicity, culture, language and religion with the culture of the immigrants. Therefore, the lack of

cultural distance accelerates the process of adaptation of the immigrants to the host culture's food culture. The geographical proximity of both countries, the similarities in food ingredients, similarities in religious beliefs, the closeness of having a shared history, the post-immigration relation with Turkey and the continuing relationship by affinity in the region, and the familiarity with the Turkish food culture also impacts this case.

5. ÖZET

Bu çalışma, Suriye'den Türkiye'ye yapılan zorunlu göç neticesinde Mardin'e yerleşen Suriyeli göçmenlerin yemek kültürlerindeki değişim ve dönüşüm üzerine odaklanmakta ve Suriyelilerin Mardin'e gerçekleştirdikleri göç sonrası beslenme alışkanlıklarındaki değişime ilişkin algılarını ve mevcut yeme-içme alışkanlıklarını karakterize etmeyi amaçlamaktadır. Göçün yemek kültürünü nasıl etkilediği ve şekillendirdiği sosyolojik bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Göçten sonra oluşan beslenme alışkanlıklarındaki değişiklikleri tanımlamak ve demografik, sosyo-ekonomik ve uyum faktörlerinin bu değişiklikler üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmak çalışmanın amaçlarındandır. Nitekim yaş, cinsiyet ve Mardin'de yaşama süresi gibi demografik faktörlerin yanı sıra sosyo ekonomik düzey (eğitim seviyesi ve gelir getirici bir işe girişme) ve entegrasyon süreciyle ilgili faktörler (Türkçe/Arapça/Kürtçe diline hakimiyet, Mardinlilerle temas) beslenme alışkanlıklarındaki değişimi anlamada önemli parametrelerdir.

Bu çalışma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Mardin kentinde gerçekleştirilen saha araştırmasına dayanmaktadır. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği ve katılımlı gözlem kullanılmıştır. Araştırmanın verileri 2017 yılı haziran ayından başlayarak aralıklı olarak 2018 yılı mart ayına kadar toplam 10 aylık bir süre içerisinde gerçekleştirilmiştir. Kartopu örneklem yoluyla oluşturulan araştırmanın veri setini Suriye'nin farklı bölgelerinden Mardin'e göç etmiş çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan 25 birinci kuşak Suriyeli göçmen meydana getirmektedir. Yaşları 18 ile 60 arasında değişen katılımcılar, Kamışlı, Şam, Laskiye, Humus, Halep, Rakka, İdlip, Cerablus gibi Suriye'nin çeşitli kentlerinden Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bu göçmenlerin ilk olarak Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Manisa ve Midyat gibi Türkiye'nin çeşitli kentlerine oradan da Mardin'e yerleştikleri görülmüştür. İkinci durak olarak Mardin'e gelişlerinin nedeni çoğunun öğrenci olmasıdır.

Araştırmamızda göç sonrası göçmenlerin beslenme alışkanlıklarındaki değişimler ve bunlara karşı stratejilerinin üç farklı beslenme şekli ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bunlar geleneksel yemek yeme alışkanlıklarının sürdürülmesi, yeni ülkeye adaptasyon yani yeni ülkenin beslenme alışkanlıklarının

benimsenmesi ve iki kültürlü beslenme alışkanlıkları yani melezleşmedir. Yapılan görüşmelerde bazı göçmenler için yemek, kimliğini koruma ve devam ettirmenin bir aracı olarak kimlik sembolüne dönüşebilmekte ve kimliğini ifade etmenin bir aracı olmaktadır. Hatta bazı katılımcılar Türkiye'ye geldikleri günden beri hiç Türk yemekleri yemediklerini ve hala geleneksel yemek kültürlerini devam ettirdiklerini belirtmişlerdir.

Özellikle yemeğin görünümü veya baharat kullanımındaki değişime paralel olarak tat farklılıkları en çok değişimin görüldüğü alanlardır. Geleneksel Suriye yemeklerinin ana malzemesini oluşturan bazı besin ve baharatların Türkiye'de bulunmaması, Suriyeli gıda malzemelerini satan küçük dükkanların açılmasına neden olarak kentin gıda piyasasının yeniden şekillenmesine neden olmuştur.

Göçmen grupların ev sahibi ülkedeki yeme-içme deneyimleri, karşılaştığı sorunlar ve yeni ülkenin yemek kültürüne adaptasyonu sürecini tanımlayan mutfak kültürleşmesi sonucunda yeni yeme-içme alışkanlıklarının benimsenmesi veya mutfak melezleşmesi de olabilmektedir. Araştırmamızda özellikle yurttan kalan üniversite öğrencilerin daha çok ev sahibi kültürle etkileşime geçerek yeni karşılaştıkları kültürle bütünleşme sağlamaya meyilli oldukları ve beslenme alışkanlıklarında da melezleşmenin olduğu görülmüştür

Genel olarak göçmenler göç ettikleri ülkede etnik, dilsel ve dinsel sınırlarla karşılaşmalarına rağmen Mardin'e göç eden Suriyeli göçmenleri hem dilsel hem de dinsel sınırların çok da zorlamadığını söyleyebiliriz. Mardin kenti, etnisite, dil ve din noktasında göçmenlerin kültürüyle büyük oranda benzerlik taşımaktadır. Dolayısıyla kültürel mesafenin az olması göçmenlerin ev sahibi kültürün yemek kültürüne uyum sürecini hızlandırmaktadır. Hem ülkelerin coğrafi olarak yakın konumlanması ve böylelikle yemek malzemelerindeki benzerlikler, dini inanışlardaki benzerlikler, ortak bir tarihi geçmişe sahip olmanın verdiği yakınlıklar, bölgede akrabalık ilişkilerinin devam etmesiyle birlikte daha öncesinden Türkiye'yle kurulan bağların olması ve Türk yemek kültürüne olan aşinalık da bu durum üzerinde etkili olmaktadır.

6. REFERENCES

- AFAD (2018). Geçici Barınma Merkezleri, on 19 March 2018, Retrieved from https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/13_03_2018_Suriye_GBM_Bilgi_Notu.pdf.
- AFAD (2017). Türkiye'deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması, on 19 March 2018, Retrieved from https://www.afad.gov.tr/upload/Node/25337/xfiles/17a-Turkiye_deki_Suriyelilerin_Demografik_Gorunumu_Yasam_Kosullari_ve_Gelecek_Beklentilerine_Yonelik_Saha_Arastirmasi_2017.pdf.
- Apak, H. (2014). Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği. *Mukaddime*, 5 (2), 53-70.
- Apak, H. (2015). Suriyeli Göçmenlerin Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 125-142.
- Bailey, A. (2017). The Migrant Suitcase: Food, Belonging and Commensality Among Indian Migrants in The Netherlands. *Appetite*, Vol. 110, 51-60.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living Successfully in Two Cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, Vol.29, 697-712.
- Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*. I. Türkmen and M. Beşikçi (Trans.), İstanbul: Ayrıntı.
- Çağaptay, S. (2014). *The Impact of Syrian Refugees On Southern Turkey*. The Washington Institute for Near East Policy.
- Ezme, A. T. (2016). Muslim Immigrants Food Culture and Its Effect On Location Preference. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, CİEP Özel Sayısı*, 735- 759.
- Fieldhouse, P. (2002). *Food and Nutrition; Customs and Culture*. Cheltenham, UK: Nelson Thornes Ltd.
- Fischler, C. (1988). Food, Self and Identity. *Social Science Information*, 27, 275-293.
- Fischler, C. (2011). Commensality, Society and Culture. *Social Science Information*, Vol. 50, 3-4.
- Goody, J. (2013). *Yemek, Mutfak, Sınıf - Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması*. M. Günay Güran (Trans.), İstanbul: Pinhan.
- Gürhan, N. (2017). Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme. *Journal of the Human and Social Science Researches*, Vol. 6 (2), 1204-1223.

- Güvenç, B. (2002). Kültürün ABC'si. *Cogito*, Vol.67, İstanbul, Yapı Kredi.
- Harbottle, L. (1997). Fast Food/Spoiled Identity. Iranian Migrants in The British Catering Trade. (Ed) P. Caplan, in *Food, Health and Identity*, New York: Routledge.
- Kanık, İ. (2016). *Gastro Gösteri-Popüler Kültür Ürünlerinde Yemeğin Kültürel Gösterisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Kershen, A. J. (2014). Food in the British Immigrant Experience. *Crossings: Journal of Migration and Culture*, 5: 2,3, 201-211.
- Koç, M., Welsh, J. (2001). *Food, Foodways and Immigrant Experience*. Paper written for the Multiculturalism Program, Department of Canadian Heritage Program at the Canadian Ethnic Studies Association Conference, Halifax. https://www.researchgate.net/profile/Mustafa_Koc2/publication/253449347_Food_Foodways_and_Immigrant_Experience/links/0a85e52fe76e2cff51000000/Food-Foodways-and-Immigrant-Experience.pdf.
- Kolukırık, S. (2014). Uluslararası Göç ve Türkiye: Yerel Uygulamalar ve Görünümler. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal Of World Of Turks*, 6 (2), 37-53.
- Lordoğlu, K., Aslan M. (2016). En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, S.2, 789-808.
- Nicolaou, M. Doak, C. M., Van Dam, R. Brug, J. Stronks, K. Seidell, J. C. (2009). Cultural and Social Influences On Food Consumption in Dutch Residents of Turkish and Moroccan Origin: A Qualitative Study. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, Vol. 41, 232-241.
- Oussedik, S. (2012). Food and Cuisine: Part of The Migration Process. *Quaderns de la Mediterrània*, Vol. 17, 55-60.
- Özkarlı, F. (2015). Mardin'de Enformel İstihdamda Çalışan Suriyeli Göçmenler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 175-192.
- Parasecoli, F. (2014). Food, Identity, and Cultural Reproduction in Immigrant Communities. *Social Research*, 81(2), 415-440.
- Satia Abouta, J. Patterson, R., Neuhouser, M. L. and Elder, J. (2002). Dietary Acculturation: Applications to Nutrition Research and Dietetics. *Journal of the American Dietetic Association*, Vol. 102(8), 1105-1118.

- Sauner-Leroy, M.H. (2012). Yemeğin Değişken Anlamları ve Göç: İstanbul'daki Fransızların Yemek Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme, (Eds.) A. Avcı, S. Erkoç and E. Otman, in *Yemekte Tarih Var -Yemek Kültürü ve Tarihçiliği-*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Scholliers, P. (2008). *Yenilik Ve Gelenek: Gastronominin Önündeki Yeni Ufuk*. (Ed). S. Haznedaroğlu, (N. Elhüseyni Trans.) İstanbul: Oğlak.
- Terragni, L., Garnweidner, L. M., Pettersen, K. S. and Mosdøl, A. (2014). Migration as a Turning Point in Food Habits: The Early Phase of Dietary Acculturation Among Women from South Asian, African, And Middle Eastern Countries Living in Norway. *Ecology of Food and Nutrition*, Vol. 53, 273-291.
- Visser, S. S., Bailey, A., Meijering, L. (2015). Food, Faith and Community: Social Well-Being of Ghanaian Migrants in The Netherlands. *Gender, Place & Culture*, Vol. 22 (5), 608-625.
- Wandel, M., Raaberg, M., Kumar, B. and Holmboe-Ottesen, G. (2008). Changes in Food Habits After Migration Among South Asians Settled in Oslo: The Effect of Demographic, Socio-Economic and Integration Factors. *Appetite*, Vol.50, 376-385.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı.
- Zafer, A. B. (2016). Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak "Kültürleşme" Kavramı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.3, 75-92.

ERKEK EGEMEN İŞ ORTAMLARINDA KADIN YÖNETİCİLERİN DENEYİMLERİ VE STRATEJİLERİ

Cansu GÜVENEL KARADUMAN¹

Ayça ERGUN²

ÖZ

Ataerkil toplumlarda kadınlar kamusal ve özel alandaki eşitsizlikler sonucunda ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Söz konusu eşitsizlikler kamusal alanın önemli bir bölümünü teşkil eden iş hayatında da geçerlidir. Kadının eğitim alması, meslek edinmesi ve hatta çalıştığı alanında yönetici konumuna gelmesi bile bu eşitsizliklerin ortadan kalkmasını mümkün kılmamaktadır. Bu makalenin amacı kadınların iş alanında karşılaştıkları zorlukları ve bunlarla başa çıkma stratejilerini belirleyerek ayrımcılık ve eşitsizlikleri hangi yollarla aşmaya çalıştıklarını incelemektir. Çalışmada yönetici pozisyonunda çalışan kadınların çalışma hayatlarındaki deneyimleri, karşılaştıkları sorunlar, bunlarla başa çıkma stratejileri incelenmiş ve eşitsizliklerin aşılmasında sahip oldukları sosyal çevrenin rolü sorgulanmıştır. Çalışmanın örneklemini Türkiye’de bir teknoparkta çalışan kadın yöneticiler oluşturmaktadır. Alan araştırmasında kadın yöneticilerle derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Çalışmanın savı kadınların eğitim düzeylerinin yükseldiği ve profesyonel alanda yönetici konumunda bulunmalarına rağmen kamusal ve özel alanda iş hayatında ataerkil davranış kalıplarını sürdürüp içselleştirmekte ve hatta yeniden üretebildikleridir. Sosyal çevre ve sosyal sermaye, eşitsizliklerin giderilmesinde önemli bir etken olmakla birlikte çalışma hayatındaki eşitsizlik ve ayrımcılık örüntülerinin ortadan kaldırılmasında sadece kolaylaştırıcı etki göstermekte, bunların ortadan kaldırılmasında yapısal bir katkı sağlayamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Ataerkillik, Ayrımcılık, Teknopark, Kadın Yöneticiler,

¹Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Nüfus Bilim Bölümü

² Doç.,Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

WOMEN MANAGERS' EXPERIENCES AND STRATEGIES IN MALE DOMINATED BUSINESS ENVIRONMENT:

ABSTRACT

In patriarchal societies, women are subjected to discrimination as a result of inequalities in the public and private spheres. Those discriminations are prevailing in the work life as well. Although women are able to get better education, participate in work force, becoming a manager, is still a challenge. The purpose of this article is to examine the ways in which women try to overcome discrimination and inequalities by identifying the challenges and coping strategies they face with in their professional lives. This article is based on the data collected during a fieldwork where in-depth interviews were conducted with female managers in one of the techno parks in Turkey. It argues that women tend to internalize and reproduce patriarchal norms and behaviours in their respective professional fields even though they used to face with gender biased behaviour and experience discrimination in the workplace. Social environment and social capital have considerable impact on the overcoming of inequalities, yet they cannot provide a structural contribution to their elimination.

Key Words: Social capital, patriarchy, discrimination, women managers, science and technology parks

1. GİRİŞ

Kadınlar tarih boyunca gündelik hayatın her alanında erkekler ile kıyaslanmıştır. Bu kıyaslama özellikle iş yaşamında içerisinde ayrımcılık ve dışlayıcılık boyutlarına ulaşmıştır (Walby, 1990). Eğitim olanlarını arttıran ve çeşitlendiren kadınlar mesleki anlamda erkekler ile aynı eğitimi alıp iş yaşamında aynı ya da benzer pozisyonlarda çalışmaya başlamışlardır. Bugün düzenli ve yoğun eğitim sonucunda iş dünyasında yöneticilik gibi üst düzey pozisyonlarda daha çok kadın yer almaktadır. Geçmişte kadınlara daha uygun ve kadınların daha iyi yapabileceği düşünülen hemşirelik, sekreterlik, asistanlık, öğretmenlik, bakım ve hizmet sektörü gibi mesleklerin yanı sıra, kadınlar günümüzde erkeklerin yoğun olarak yer aldıkları iş alanlarında da çalışmaktadırlar (Walby, 1990). Erkekler ile kadınların aynı eğitimi almalarına veya aynı donanıma sahip olmalarına rağmen, kadınların erkeklerden daha düşük pozisyonda çalışmaları akademik yazında bir tartışma konusu olmuştur. Erkeklerin kadınlardan üstün olduğu düşüncesi yeni bir düşünce değildir; ayrıca bu düşünce, bir başka deyişle ataerkil bakış açısı, hayatın her alanında güçlü ve yaygındır. Teknoloji, üretim, piyasa ve temelde ekonomi üzerinde hakim olan erkek egemenliği kadınları iş dünyasında kısırlaştırmış ve kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumlu tanımlanan mesleki alanların dışına çıkmalarına engel olmuştur. Hakim'e (1979) göre kadınlar erkekler ile aynı iş gücüne katılsalar bile erkek çalışanlardan daha düşük düzeyde yer almakta ve onlardan daha az gelir elde etmektedirler. Bu gelir ayrımının ardındaki bir başka sebep ise erkekler ile aynı yoğunluk ve düzeyde çalışan kadınların ev işlerine ve ailelerine daha az vakit ayıracakları için daha çok gelir sağlayan üst düzey pozisyonlara ulaşmalarındaki güçlüktür (Walby 1990). Bununla birlikte kadınların iletişim ve empati yeteneklerinin erkeklere oranla daha fazla olduğu gerekçesiyle bazı yöneticilik pozisyonlarında özellikle tercih edilmeye başlanmıştır (Ecevit vd. 2003).

Bu makalenin amacı erkek egemen çalışma alanlarında yönetici konumunda çalışan kadınların, çalışma hayatında yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmek için sosyal ilişkilerini kullanım şekilleri ile sosyal

sermayenin önemini incelenmek; sosyal sermayelerini kullanarak eril düşünce merkezli ayrımcılık ve eşitsizliklerle mücadeledeki stratejilerini belirlemektir.

Bu çalışma kapsamında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretildiği bir mekan olarak saha çalışması Orta Doğu Teknik Üniversitesi teknoparkında (ODTU Teknokent) gerçekleştirilmiştir. Şirket sahibi olan ve/veya yöneticilik yapan 30 kadınla derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşmecilere iş tecrübeleri, toplumsal cinsiyet farklılıklarından kaynaklanan sorunları ve bu sorunların aşılması için ürettikleri çözüm yolları; sosyal çevre ve sermayelerinin rolü; iş hayatlarının çeşitli aşamalarında yaşadıkları eşitsizlik ve ayrımcılık hikayelerine ilişkin sorular sorulmuş, böylelikle kadınların kendi deneyimleri, algıları ve bakış açılarını yansıtmaları sağlanmıştır.

Hem Türkiye’de hem de ODTÜ Teknokent’ teki şirketler çoğunlukla yazılım, bilişim, elektronik ve savunma sanayi sektörlerinde faaliyet göstermektedirler. İlgili yazına bakıldığında ise teknoparklar ile ilgili araştırmalar genellikle teknoparkların gelişimi (Yalçıntaş 2014), teknoparkların güncel problemleri (Başalp vd. 2014) ve teknoparkların yeni iş birliği alanları oluşturulması (Çetin vd. 1997) gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle eğitim düzeyi yüksek beyaz yakalı çalışanların oluşturduğu bir çalışma mekânı olan teknopark örnekleri kadının çalışma hayatındaki yeri ve rolü kapsamında değerlendirilmemiştir. Bu çalışma, mühendislik ve teknoloji üretimi gibi daha erkek egemen ve/veya erkek mesleği olarak tanımlanan iş istihdamının (Ibarra vd. 2010) daha çok bulunduğu teknokentleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kamusal alanda yeniden üretildiği mekânlar olarak ele almaktadır.

Çalışma kapsamında yer alan ODTU Teknokent’te, firmaların %45’i yazılım ve bilgi teknolojilerinde ve %30’ u savunma sanayi sektöründe çalışmaktadır. Faaliyet gösteren 320 şirketten 59’unun yöneticisi veya kurucusu kadındır. Aynı zamanda görüşme yapılan yöneticilerin şirketlerinde erkek çalışanların sayısının kadın çalışanlardan daha fazladır. Erkek egemen bir ortamda çalışan kadın yöneticilerin, deneyimleri ve

algıları kadınların iş yaşamında maruz kaldığı eşitsizlikler, bunlarla mücadele yollarının belirlenmesi ile ataerkillik örüntülerinin değişimini anlamak açısından önemlidir.

2. İŞ YAŞAMINDA SOSYAL SERMAYE

Klasik ekonomi teorisyenleri sermaye kavramını fiziksel kapasite ve iş gücü olarak temel almış olsalar da daha güncel değerlendirmeler sermaye kavramının diğer boyutları üzerinde de durmuşlardır. Marx için sermaye kavramı tamamen ekonomik bir bütünlük içerisinde yer alır ve üretim ile sınıf ilişkilerinden ayrı düşünülemez. Sermaye kavramının sosyal anlamı bile metanın üretimi ve meta üzerindeki ilişki bütünlüğü ile açıklanabilir (Althusser, vd. 1997). Sermaye kavramının ekonomik temelden piyasa ilişkileri içerisinde sosyal bir anlam kazanması ise Pierre Bourdieu, James Coleman ve Robert Putnam gibi teorisyenlerin çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır (Adam, vd. 2003).

Bourdieu'ye göre sermaye kavramı toplumun birikmiş ve süregelen tarihinden ayrı düşünülemez (Bourdieu, 1977) ve “sermaye, aktörlerin veya grupların düşünce ve davranışlarını formüle ettikleri, topluma ait alışkanlık, kodlama veya kalıpların bütünüdür” (Yarar, 2011: 130). Aynı zamanda sermaye “karşılıklı tanıdık ve tanımanın az ya da çok kurumsallaşmış ilişkilerinden oluşan, dayanıklı bir ağa sahip olmakla birlikte bağlantılı gerçek veya potansiyel kaynakların toplamıdır” (Bourdieu, 1985). Ayrıca Bourdieu için sermayeye sahip olmak ve sermayeyi kullanım biçimi toplum içerisinde bireyin veya grupların diğer birey ve gruplardan ayrılmasına neden olur. Bourdieu'nun *ayrım* ile bahsettiği farklılaşma durumunun temel kaynağı veya aracı sermayedir.

Bireysel açıdan değerlendirildiğinde sosyal sermaye; bireyin ailesi, arkadaşları ve tanıdıklarıyla olan iyi ilişkilerinden kazandığı ve sosyal hayatının kalitesini olumlu olarak etkileyen ilişkiler olarak açıklanmaktadır. Bu nedenle kişi, sahip olduğu ilişkiler yardımıyla günlük yaşamını kolaylaştırabilir, yeni bir işe girebilir, sorunlarını çözebilir ve yaşam kalitesini arttırabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde sosyal sermaye, ekonomik terimden çok daha fazlası olarak anlaşılmalıdır (Bezanson, 2006: 427).

İş yaşamı açısından düşünüldüğünde ise sivil toplum örgütlerine olan üyelikler, aile, etnik ve sosyal topluluklara aidiyet, bağlar ve ilişkiler sosyal sermaye yaratımını bireyler açısından farklılaştıran unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Karagül, vd. 2006). İş dünyasında sahip olunan bilgi, beceri ve niteliklerin değer yaratması için sosyal bir süreçte başkaları ile etkileşime girilmesi gerekmektedir. Bourdieu'ye göre ekonomik sermaye veya eğitim ile biçimlenen beşeri sermaye aynılığına karşın yaşanan ayrımların temel nedeni sosyal sermaye kullanımı kaynaklıdır. Bireyin ilişki kurduğu kişilerin kültürel ve ekonomik sermayesi ne kadar güçlüyse, o kadar büyük bir sosyal sermaye kazanımı gerçekleşir. Bu nedenle tüm ilişkiler eş değerde değildir ve kimileri diğerlerinden fazla getirisi vardır.

Bourdieu sosyal sermaye kavramını daha birey temelli açıklarken James Coleman ve Robert Putnam gibi teorisyenler sosyal sermaye kavramını içinde yer alan toplum ile olan ilişkilerle açıklamaktadır. Coleman (1988) için sahip olunan bağlar ve bağlantıların niteliği niceliğinden öncelikli bir konumdadır ve sosyal sermaye, daha çok işlevselliği üzerinden tanımlanmaktadır. Sosyal sermayeyi tek bir varlık olarak düşünmek yerine çoğul olarak sosyal yapı içerisinde düşünmek gereklidir.

Bu nedenle bireyler özellikle kurdukları ilişkileri ve geliştirdikleri bağlantıları, amaçları doğrultusunda şekillendirir. Coleman için sahip olunan sosyal sermayenin değeri, içerisinde barındırdığı güven ilişkilerine bağlıdır. Gerek toplumsal yaşamda gerekse iş dünyasında, bireyin güvene dayalı kapalı bir ağ sisteminde örülü bağlantıları kendisine avantaj sağlayacak ve aktörler arası hiyerarşide olumlu etkisi bulunacaktır. Sahip olunan güvene dayalı ilişkilerin yeni bağlantılar yaratması ve var olan bağlantıların güçlenmesine vurgu yapan bir diğer isim ise Putnam'dır. Putnam'a (2001) göre sosyal sermaye, sosyal ağlar ve karşılıklılık değerine sahip olan ikili ilişkiler bütünüdür. Ortak bilincin oluşması ve benzer normlara sahip olunmasının sosyal sermayeyi güçlendirdiğini savunan Putnam için güven unsuru da önemli bir araçtır.

Tüm çalışanlar, özellikle işverenler ve yöneticiler için sahip olunan bağlantılar ve etkileşim ağlarının kullanımı ve yenilerinin yaratılması önemlidir. Sosyal sermaye kavramı ile açıklanan bu bağlantıların gücü,

iş dünyasında yer alan aktörler arasında farklılıklar yaratmıştır. İş ortamında gösterilen performans sadece kişinin sahip olduğu eğitim ve tecrübeler ile açıklanamaz; sahip olunan bilgi ve becerilerin sosyal sermaye ile ilişkisi (iş yerinde kurulan sosyal bağlar, ilişki biçimleri ve güven yaratımı) çerçevesinde anlam bulmaktadır (Timberlake, 2005). Bu çalışmada yeni bilgiye erişim, yeni olanaklar yaratımı, bilgiye hızlı erişim ve sonuca çabuk ulaşma gibi getirilere sahip olan sosyal sermaye sahipliği, kadın yöneticiler açısından anlamı, etkisi ve faydası açısından değerlendirilmektedir. Kadın yöneticilerin sosyal sermaye kullanım örüntüleri; iş yaşamındaki deneyimleri, karşılaştıkları sorunlar ve bunlarla mücadele araç ve mekanizmaları çerçevesinde incelenecektir.

3. KADIN YÖNETİCİ OLMAK

Kadını ucuz ve vasıfsız iş gücü olarak gören ve ailenin yeniden üretimine iten anlayış ile birlikte kadının iş yaşamında yer alması aslında kadının iş yaşamındaki konumunun aleyhine şekillenmesine neden olmuştur. Hem dünyada hem de Türkiye’de nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmasına rağmen, kadınlar ekonomik faaliyetlerde yeteri kadar yer almamaktadır. TÜİK 2017 yılının verilerine baktığımızda meslek gruplarına göre istihdam edilen 28.189 kişiden yalnızca 8.729 (bin kişi) kadındır. Bu durum çoğu zaman toplumsal rollerle ilişkilendirilmiş ve kadını daha çok aile gibi kamusal alandan uzak mekan ile sınırlamıştır. Ekonomik yaşamda iş tanımlarının, iş ortamının ve çalışma koşullarının genellikle erkek ağırlıklı belirlenmiş olması da kadının iş dünyasında ikincil plana itilmesinde etkin rol oynamıştır (Negiz, vd. 2011).

Kadının erkeklerle eşit eğitim olanaklarından yararlanması ve çalışma hayatına girmesiyle birlikte, maruz kaldığı problemler ve ayrımcılıklar da farklılaşmış ancak toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler devam etmiştir. Yöneticilere atfedilen cesaretli olma, girişimcilik, rekabet ortamında çalışabilme ve hırs gibi özellikler erkeklerde daha baskın ve yoğun olduğu düşüncesinden dolayı yöneticilik erkekleştirilmiştir (Basow, 2013). Kadının içinde bulunduğu eril düşünce ortamı, aile yapısı ve yetiştirilme tarzı ile toplumsal değerler düşünüldüğünde kadının kendisine atfedilen ‘anne’ rolünden başka bir vasfa sahip olması

düşünülmemektedir. Bu nedenle iş yaşamında da kadınlar yöneticilikten uzakta, daha çok asistanlık, yardımcılık veya destekleyici personel gibi, yönetime yardım sağlayan birimlerde yer almaktadır.

Kadın istihdamının son 10 yıllık dönemine bakıldığında, oransal ağırlığın en çok sağlık ve sosyal hizmetler alanlarında arttığı gözlenmiştir. Ancak kadın istihdamının sağlık, eğitim ve finans gibi kollarında etkinliğinin karşısında eril ortamlarda faaliyetlerin devam ettiği bilişim, ticaret ve mühendislik gibi alanlarda kadın istihdam oranı düşüktür (Akgeyik, 2017). Araştırmanın gerçekleştiği 2016-2017 yıllarının TÜİK değerlerine bakıldığında iş kollarına göre kadın istihdamının en yüksek olduğu sektörler; sağlık ve hizmet sektörü (%69) ile eğitim (%50), finans ve bankacılık (%47) olduğu görülürken; çalışma kapsamında yer alan bilişim ve iletişim sektörlerinde bu oran %25 e kadar düşmektedir. Bağımsız denetim, vergi, muhasebe ve danışmanlık firması Grant Thorton tarafından 35 ülkeden 2.500’den fazla katılımcıyla yapılan araştırmaya göre Türkiye’de yönetimdeki kadın yüzdesi 2016 yılında %20 iken 2018 yılında %27 ye yükselmiştir. 2016 yılında 35 ülke arasından 27. Sırada yer alan Türkiye; 2018 yılında ancak 5 basamak yükselerek 22. Sıraya geçmiştir. Lider ülke olan Filipinler’de ise bu oran %47 ile önde gelmektedir (IBR, 2018). Araştırmanın 2016 yılı sonuçlarına göre ise kadın yöneticilerin üstlendiği roller de ağırlıklı olarak satış, pazarlama ve insan kaynakları alanlarında yoğunlaşmaktadır. Türkiye’de Kadın yöneticilerin yer aldığı yöneticilik pozisyonlarında %25 ile CFO/finans direktörlüğü bulunurken, %14 ile pazarlama, %14 ile satış direktörlüğü rolleri yer almaktadır. Bu oran 2018 yılı için halen geçerli olup, global ortalama da kadın yöneticilerin en yüksek olduğu sektör %33 ile turizm & seyahat sektörü olarak belirlenmiştir (IBR, 2018). Ancak bu çalışmada yöneticilerin hangi birimde yönetici rollerini gerçekleştirdikleri anlamlı veriler oluşturmadığı için kapsam dahilinde tutulmamıştır.

Kadınların toplumsal değer yargılarından uzaklaşıp, kadın – anne eşdeğerliliğinden sıyrılıp, iş dünyasında yer alması görüldüğü üzere kolay değildir. Ataerkil toplum değerleri ve eril düşünce sonucunda kadının toplumdaki yeri aile içerisine itilmekte ve annelik ile özdeşleşmektedir. Kadınlar için ekonomik bağımsızlığın gereksiz görüldüğü toplumsal cinsiyet temelli bir ayırım ve ayırıştırma hem kamusal alanda

hem de iş dünyasında yaşanmaktadır. Elde ettiği ekonomik özgürlüğün kendisine ve çevresine yeterli katkı sağlamayacağı yani ‘cep harçlığı’ olarak kalacağı düşüncesinden dolayı birçok kadın iş dünyasında yer almayı düşünmemektedir. Ayrıca yöneticilik için gerekli kişilik özelliklerinin erkekler ile ilişkilendirilmesinden dolayı kadınlar çalışma hayatında yer alabilseler bile belirli bir kademeye kadar yükselmekte ve daha çok ilerlemeleri literatürde cam tavan olarak adlandırılan görülmez engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu engeller arasında kadınların yöneticilikten uzak pozisyonlarda, daha çok ikincil konumlarda görevlendirilmeleri; mesleki görev tanım ve içeriklerinde ayrımcılık yaşamaları; iş yerinde yer alan mentörlük ilişkilerinden faydalanamamaları; enformel örgüt kültürü içinde yer bulamamaları ve ataerkil zihniyet çerçevesinde iş dünyasından ziyade ev-çocuk ikilisine yönlendirici ayrımcı davranışlara maruz kalmaları örnek gösterilebilir.

Kadınlar ailevi öncelikleri, toplum tarafından benimsenen cinsiyet rolleri ve cinsiyet eşitliğinden uzak, eril zihniyette kurulmuş örgütsel uygulamalar nedeniyle kadınlar günümüz koşullarında bile yöneticilik gibi üst düzey pozisyonlarda nadiren yer alabilmektedirler. Yönetici olduktan sonra dahi ‘anne’ ve ‘kadın’ algısı yüzünden iş dünyasında sorunlar yaşamaktadırlar. Kanter’e (1977) göre kadınların duygusallıklarına ilişkin yapılan genellemelerde; onların “iş yerinin annesi konumuna itilmeleri”, “çok sevecen olmaları” beklendiği için onlara “evcil hayvan” gibi etiketlemelerin yapılması veya beklentinin dışında, sert davranmaları durumunda ise onlara “demir kadın” gibi yakıştırmaların yapılması kadınların maruz kaldıkları bazı eril düşüncelerin yansımalarıdır. Ayrıca kadınlar yöneticiliğin ‘erkek işi’ olması, kadınların ‘işe bağlı olmamaları’ ve işe bağlı olmaları durumunda ‘aile sorumluluklarını yeterli derecede yerine getiremeyecekleri’ düşüncelerinden dolayı yöneticilikte birincil olarak yer alamamaktadır (Acuner, vd. 1993: 79).

Kültürel, ekonomik, politik ve tarihi farklılıklara rağmen kadınların iş yaşamına girmeleri ve yönetici olmaları konusundaki tutum ve davranışlar ülkelerarası ortaklıklar göstermektedir. Kanter’e göre kadınların iş yaşamlarında yönetici pozisyonlara yükselmelerinin önündeki engellerden sadece biri kadın ve erkeklerle

ilişkin farklı önyargılardır: “Ofis içerisinde kadınlar sekreter veya asistan; eğer bir erkek çalışma arkadaşıyla seyahat ederlerse eş veya kız arkadaş; erkek çalışanın yardımcısı veya onunla randevulaşan bir kadın olarak algılanmaktadır” (Kanter, 1977: 292). Yapılan çalışmalar yöneticiliğin ağırlıklı olarak eril davranışlar ve ataerkil düşüncelerle ilişkilendirildiğini göstermektedir (Koenig, vd. 2011). Yöneticilik için gerekli hırs, çalışkanlık, azim, cesaret, girişkenlik ve rekabet gibi özelliklerin erkeklerde var olduğu inancı; kadınların yükselmeleri önündeki eril düşüncelerden beslenen engelleri oluşturmaktadır. Ayrıca kadınların da kendilerini yetersiz görmeleri, başarısız olacaklarına olan inançları ve zirvede olmanın kadını yalnızlaştıracağı (Negiz, vd. 2011) düşüncesinden dolayı birçok kadın içselleştirdiği ataerkil zihniyet doğrultusunda kariyerlerinde yükselmeyi talep etmemektedir.

İyi bir yönetici “ya erkek olmalı ya da erkeksi davranış biçimlerine ve görünüşe sahip olmalıdır” algısı halen tartışılmaya devam edilmektedir. Çünkü bu algı hem kadınlar hem erkekler arasında yaygındır (Powell, vd. 1979: 401). Erkeklerin daha çok sahip olduğu düşünülen bağımsız ve bireysel benlik ile hırs, cesaret, rekabet ve baskınlık gibi özelliklerin yöneticilik ile uyum içerisinde olduğu; ancak kadınların daha çok sahip olduğu düşünülen samimiyet, sıcaklık, empati yetisi ve yardımseverlik gibi daha toplumsal normlar çerçevesinde bütünleşmiş özelliklerle ilişkilendirilmeleri onların yöneticilik gibi idari pozisyonlarına yükselmelerinin önündeki en büyük engel olduğu yeni bir tartışma değildir (Basow, 2013). Ancak kadınların duygusallığı veya empati yeteneklerinin fazla olmasından kaynaklı iyi ilişkiler kurabilen ve geniş bir sosyal çevreye sahip olacakları düşüncesi ile duygusallıktan kaynaklı rasyonel karar vermeden uzakta, anne rolü üstlenip iyi bir yönetici olamayacakları ön yargıları çatışmaktadır. Kadınların duygusallıklarından kaynaklı sosyal ilişkilerdeki *yetenekli olma* durumları ile erkeklerin *mantıklı olma* durumları hep bir çelişki yaratır (Umberson, vd. 1996). Kadınların kolaylıkla yakınlık kurabilmelerinden kaynaklanan ‘beklenti’, onların iş dünyasında daha çok sosyal çevre yaratabilecekleri düşüncesini beraberinde getirir. Bu nedenle kadınların iş yaşamlarında erkeklere oranla sosyal ilişkilerini daha hızlı geliştirecekleri ve daha etkin kullanacakları beklentisi mevcuttur. Ancak ilgili yazına bakıldığında

kadınların iş dünyasında yaşadıkları problemler ve maruz kaldıkları ayrımcılıklar değerlendirildiğinde; sahip oldukları düşünülen sosyal çevre yaratma kabiliyetleri iş dünyası dinamikleri içerisinde incelenmemiştir. Kadın ve erkeklik üzerinden gerçekleşen ve toplumsal cinsiyet temelli rollerden beslenen bu ayrım, onlara iş dünyasında sosyal çevre yaratabilme kabiliyeti yaratıp yaratmayacağı açısından tartışılmamıştır. Bu çalışmada hem eril bir ortamda yer alan kadın yöneticilerin sorunları incelenmiş hem de bu sorunların aşılmasında ‘kolaylıkla yaratabildikleri’ sosyal ilişkilerin önemi tartışılmıştır.

4. İŞ YERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIKLARLA MÜCADELEDE SOSYAL İLİŞKİLERİN ROLÜ

Kadın yöneticiler iş dünyasına girdikleri andan itibaren yöneticilik gibi üst düzey konumlara ulaşırken yaşadıkları süreçte farklı etiketlemelere ve ayrımcılıklara maruz kalmaktadır. Bu nedenle hem var olan sorunların aşılmasında hem de iş dünyası için temel olan yeni bilgilere erişim, yeni olanakların yaratımı açısından sosyal ilişkiler, yöneticiler için önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında yönetici kadınların iş tecrübeleri, çalışma yaşamı hikayeleri, yaşadıkları sorunlar, bu sorunlarla başa çıkma stratejileri sosyal sermaye kapsamında değerlendirilebilecek ilişki ve bağlantılarına ilişkin sorular sorulmuştur.

4.1. Sosyal Sermaye Yaratımı

Kişilere karşılıklı değerler ve avantajlar yaratan bağlantılar ve ilişkiler bütünü olarak adlandırılan sosyal sermaye kavramı (Putnam, 2001), oluşturulması açısından çeşitli kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynakların bireysel (Bourdieu, 1985; Burt, 1992) ya da aile ve akraba kaynaklı ilişkilerden (Woolcock, 1998) desteklendiği düşünülmektedir. Karagül’e göre sosyal sermaye kaynakları “ aile, sivil toplum kuruluşları, firmalar, kamu kurumlarıyla olan ilişkiler ve etnik – sosyal topluluklara olan üyelikler” ile çeşitlendirilebilir (Karagül, vd. 2006). Bu çalışmada sosyal sermaye kaynakları üç farklı boyutta ele alınmıştır: dernek ve kuruluşlara üyelik açısından sosyal sermaye, aile - akraba gibi sosyal çevre aracılığıyla ve sahip olunan sosyal sermaye ve geçmişten gelen eski iş ortakları, çalışma arkadaşları gibi profesyonel çevreyle yaratılan sosyal sermaye.

Sosyal sermaye kaynağı olan aile – akraba gibi sosyal çevre etkisi, mülakatlarda en çok vurgu yapılan kaynak olmuştur. Woolcock’ un da (1998) bahsettiği üzere aile üyeleri, arkadaşlar ve akrabalar sosyal sermaye yaratımı ve bu sermayenin etkin kullanımı açısından derneklere ve birliklere üyeliklere oranla daha fazla etki sağlamaktadır. Sadece iş dünyasında değil aynı zamanda özel hayatta da sahip olunan bu tür ilişkilerin, dolaylı olarak işteki başarıya ve yükselmeye etkisi bulunmaktadır. Girişimci bir kadın yöneticiyle yapılan görüşmede görüldüğü gibi sosyal çevrenin işe etkisi dolaylı yoldan da olsa görülmektedir:

“Sosyal çevre her anlamda önemli tabi ki. Mesela manevi destek. Maddi olmasa da bu işi kurarken ve geliştirirken bende zorluklar yaşadım, ama hep yanımda sevdiğilerim vardı. Çevremde danışıp fikir aldığım kişiler oldu ve bu destek olarak çok önemli. Sıfırdan bir iş yaratıyorsunuz, sosyal çevreniz sizi her anlamda desteklemezse çok zorlanırsınız. Hiçbir şey yapmasalar bile sanki ev ve iş ayrımında iş bölümü yapmışız gibi, sanki ben buradan sorumluyum, onlar da oradan” (G14).

Aynı şekilde tüm görüşmeciler aile bireylerine danışmak ve güvene dayalı ilişkilerden destek almanın sorunlarla başa çıkmanın önemli yöntemlerinden biri olduğunu ifade etmişlerdir. İşe ilk giriş aşamasında veya işin ilk kuruluşunda sosyal çevrenin öneminden söz eden görüşmeciler için; aile, akraba veya arkadaşlar bazen şirketin gelişiminde de rol oynamaktadır. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu “iş ve iş dışı yaşamlarındaki ilişkileri birbirinden ayrı tutmanın gerekliliğini”, “sosyal çevreleri ile iş yaşamlarını farklı düzlemler olarak gördüklerini” ve “iş hayatlarını özel hayatlarından uzak tutmaya çalıştıklarını” belirtmişlerdir. Ancak, aynı zamanda görüşmeciler hem işe girişlerinde hem de çalışma hayatları boyunca “sosyal çevrelerinden gelen destek olmasa” sorunları ile başa çıkmakta zorlanacaklarını da ifade etmişlerdir. Zira “zorluk anlarında” ilk başvuru ve yardım alınan yerin aslında özel hayatlarını oluşturan aile, arkadaşlar, eş, dost gibi yakın sosyal çevreleri olduğu görülmektedir. Bu durum bize sosyal sermaye kaynaklarından biri olan aile, arkadaş, tanıdıklar üzerinden oluşturulan sosyal çevrenin kamusal alandaki önemini göstermektedir.

Eski çalışma arkadaşları, güncel çalışma ortamında kurulan ilişkiler ve iş dünyasındaki bağlantılar sosyal sermaye kaynaklarından profesyonel çevreyi oluşturmaktadır. Görüşmecilere iş dünyasında yaşadıkları zorlukların veya problemlerin üstesinden gelinmesinde başvurdukları yerler sorulduğunda ağırlıklı olarak eski çalışma arkadaşları, iş çevreleri ve halihazırdaki çalışma arkadaşları olduğu öğrenilmiştir. Bir görüşmeci kendi deneyimini şu şekilde ifade etmiştir:

“İlk ise girerken bir üniversite hocam yardımcı olmuştu. Sonrasında ise çalıştığım yerlerde iyi referanslar edindim. Yeni bir işe başladığımda hep eskiden gelen referanslarım yardımcı oldu. Bu işe başlarken de onlar bana oldukça fayda sağladı. Her bir referans yeni bir iş imkanı doğurur ve yeni referanslar olacak şekilde işler ilerler.” (G4).

Bir diğer görüşmeci ise iş bulma sürecini şu şekilde değerlendirmektedir:

“Aslında benim hikayem tam da bu şekilde oldu. Ben bir gün tez hocam ile görüşmeye gitmiştim ve o zaman bana sunulan bir fırsat vardı. Bu iş imkanını söylediğimde kendisi bana birlikte bir firma kurmayı teklif etti. Ben de teklifini değerlendirdim ve şimdi bu firma 10 senedir var. Eğer o gün hocam bana bu şekilde bir öneride bulunmamış ve benimle bu işe girmemiş olsaydı şimdi burası olmazdı. Bana cesaret veren de motive eden de hep profesyonel çevremdekiler oldu” (G11).

Sosyal çevre bütünlüğünde değerlendirildiğinde formal olarak adlandırılan profesyonel ilişkilerin enformal olarak kişiye özel fayda sağlaması sosyal ilişkilerin profesyonel bağlamda önemini göstermektedir. Bu nedenle sahip olunan profesyonel çevrenin, hem şirketin kurulmasında hem de kişinin kariyer basamaklarında yükselmesinde önemli etkisi bulunmaktadır.

Dernek, kurum ve kuruluşlara üyelikler, yeni bağlantılar yaratılmasında veya var olan bağlantıların güçlendirilmesinde önemli yere sahiptir. Ayrıca sahip olunan bağlantılar kişinin kimlik oluşumu ve aidiyeti açısından da etkin rol oynamaktadır. Molyneux’ün (2002: 175) “katılım önemlidir, sadece gelişim ve yeterlilik anlamında değil aynı zamanda son zamanlarda yapılan çalışmalardan da öğrendiğimiz üzere uzun

sürelili devamlılık ve dayanıklılık için de organizasyonlara katılım önemlidir” savından da anlaşılacağı üzere; görüşmecilere düzenli olarak katıldıkları veya üyelikleri bulunan, etkileşim içerisinde oldukları dernekler veya kuruluşlar sorulduğunda; çalışma alanı olarak çok geniş bir sektörde yer aldıklarından bireysel üyeliklerin sosyal sermaye açısından çok fazla bir önemi olmadığı belirtmişlerdir. Aynı şekilde mezun derneklerine katılımlarının da son derece sınırlı olduğunu ve bir fayda sağlamadığı ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle görüşmeciler için sivil toplum alanı olarak kullanılan dernek, kurum ve kuruluşlar bir sosyal sermaye kaynağı oluşturmamaktadır.

4.2. Kadın Yöneticilerin İş Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlar

Evetts’a göre “kadınlar özel yaşamları ve evdeki sorumluluklarıyla çok meşgullerdir, halbuki iyi bir yöneticinin dikkatinin dağılmaması ve disiplininin bozulmaması gerekir. Bu nedendir ki kadınlar iyi birer yönetici olmazlar” (1997: 229). Bu düşünce yapısının hakim olduğunu bilen kadın yöneticiler, başarılı olmanın sırrının “erkek gibi olmaya” bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir deyişle kadınlık ve kadınsılık, eril önyargılardan dolayı yöneticilik pozisyonu önünde engel teşkil etmektedir. Bununla başa çıkmanın yolu ise kadınlıktan arınarak kadınlığa atfedilen özellikleri arka plana itmek ya da görünmez kılmaktır. Kadınların “dedikoduyu sevmesi”, “anne olunca veya evlenince iş yerinden ayrılacakları” veya “eski performanslarında çalışamayacakları” düşüncesi görüşme yapılan yöneticilerin en çok maruz kaldıkları genellemeler ve ön yargılardır. Ancak bu önyargılardan kaynaklanan sorunlarla karşılaşmamak için aslında kendi işlerini kuran kadın yöneticilerin aynı önyargıları kadın çalışanlarına uyguladıkları görülmektedir. Kadınların hassas olmaları, duygusal olmaları, profesyonel davranamayacakları, anne olunca işi aksatacakları gibi eril yargılarla yargılanan bazı görüşmeciler kadın çalışanları da aynı şekilde yargılamaktadırlar. Bu durumu kadınlar tarafından içselleştirilmiş ataerkil zihniyetin yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Kadın yöneticilerin sosyal çevrelerinin hangi tür sorunlara ne şekilde yardım ettiklerinin anlaşılması için öncelikle kadınların iş yerlerinde hangi problemleri yaşadıklarının belirlenmesi gereklidir. Bu bağlamda

öncelikle yönetici kadınların iş yerlerinden kaynaklı yaşadıkları problemlere, sonra kadın olma durumlarından kaynaklı sorunlara ve son olarak iş – ev ikileminden kaynaklı ve toplumsal cinsiyet merkezli ayrımcılıklara değinilecektir. Jagacinski'nin (1987) de belirttiği gibi birçok çalışmada kadınların eril ortamlarda çalıştıklarında iş yerlerinde kendilerine karşı bir izolasyon, destek yoksunluğu ve kadın olmalarından kaynaklı duygusallık, cesareten ve hırstan uzak olma, çabuk vazgeçme ve liderlik vasıflarına sahip olamama gibi ön yargılar ve buna bağlı ayrımcılıklar yaşadıkları görülmüştür. Kadınlar çalışma yaşamına girebilseler bile vasıfsız ve ucuz iş gücü olarak görülmeleri, var olan iş dünyasında iş tanımlarının ve çalışma koşullarının eril merkezde belirlenmesi ve kazandıkları paranın “cep harçlığı” olarak nitelendirilen ve destek sağlayıcı para olarak algılanması, “eve ekmek getirenin yine erkek olması” gibi etmenlerden yönetici olmaktan çok uzak konuma itilmektedirler. Yönetici pozisyonuna yükselen kadınlar ise çok daha farklı sorunlarla karşılaşmaktadır. ‘İyi bir yöneticinin erkek’ olması algısından kaynaklanan dışlanma, kadının annelik ile ilişkilendirilmesinden kaynaklı yöneticilik vasıflarının sürekli sorgulanması yönetici kadınların deneyimlerinden sadece birkaçıdır.

Beşpınar (2010) yüksek – orta sınıfa ait kadın çalışanların, iş yaşamlarında duygusal veya maddi olarak bir tatminsizlik yaşamadıkları ancak çok daha başka problemlerle uğraştıkları belirtmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen yöneticilerden tümü iş yaşamlarını sevdiğileri ve mesleki açıdan tatmin olduklarını ifade etmişlerdir. İdari pozisyonda olmalarının getirdiği zorluklar veya önemli kararları tek başlarına vermelerindeki yükümlülüklerden zaman zaman yakınsalar da içinde buldukları konumdan mutludurlar. Kadın yöneticilerin deneyimledikleri en büyük sorunlardan biri kadın olma durumundan kaynaklanan ön yargılı eril bakış açısıdır. Yapılan görüşmelerde kadın yöneticilerin en sık değindikleri sorunlar toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, çalışan kadınlara ilişkin önyargılar, erkeklere göre başarısız, hırssız ve yetersiz oldukları görüşleri ile her zaman kendilerini kanıtlamak zorunda olmalarıdır. Hem savunma sanayi hem de bilişim sistemleri gibi alanların daha çok erkek egemen alanlar olduğuna dikkat çeken görüşmeciler için çalıştıkları ortamlar çok kadın dostu değildir. Jagacinski'nin (1987) de bahsettiği üzere kadın ve erkek

çalışanların aynı yeterlilikleri ve donanımları olmasına rağmen, erkek egemen sektörlerde kadınlara kariyer hedefli yaklaşımaması ve gereken yükümlülüklerin verilmesinden kaçınılması, onların sadece yardımcı olarak görülmesi de bu çalışma da sıklıkla dile getirilmiştir. Bundan kurtulmak veya kaçınmak için kadın yöneticiler, erkeklerden daha çok çalıştıklarını kendilerini kanıtlamaya çaba harcadıklarını belirtmişlerdir. Şirketteki güçlerini göstermek için bazen ‘yüksek sesle konuşmaktan’ kaçınmayan kadın yöneticiler ancak bu sayede erkek çalışan tarafından dikkate alındıklarını söylemektedir. Bir görüşmeciye göre: “*Yönetici olanın sızlanmaya hakkı yok. Yönetici ayakta durur, sen hangi iddia ile yönetici oluyorsun? Gerektiğinde yüksek sesle konuşmaktan kaçınmayacaksın*” (G5).

Ayrıca kadın yöneticiler “ciddiye alınmak” için bir yol olarak sürekli çalışkanlıklarını kanıtlama mücadelesi içinde olduklarını şu şekilde ifade etmişlerdir: “*Çok fazla özel hayatım yok aslında. Herkes işten çıkınca da ben burada çalışmaya devam ediyorum. Bu şekilde alıştık, yoksa ciddiye alınmazsın zaten. Bu sektör içindeysen eğer çok çalışmak zorundasın*” (G6) .

Ecevit, Gündüz - Hoşgör, Tokluoğlu’ nun 2003 yılında yaptıkları çalışmada da görüldüğü üzere kadınlar kendilerini kanıtlamak için erkeklerden daha fazla ve daha yoğun çalışmaktadırlar. Kimi zaman çalışma saatlerinin dışında ve tatillerde kimi zamansa hafta sonları şirkete gelerek çalışan kadın yöneticiler için bu durum artık eril dünyada bir norm haline gelmiştir. Bir görüşmeci için ise; “*Sabah 9 da başlıyorum akşam 23.30 a kadar genelde çalışıyorum. Onlardan daha fazla çalıştığımı görünce kimse bana bir söz söyleyemiyor. Sosyal hayatım yok, hayatımın merkezinde işim var*” (G5). Bir diğeri için ise çalışma hayatında tatilin yeri olmadığı anlaşılmaktadır: “*ilk defa bu yıl 4 günden fazla izin aldım ve tatile gittim. O da eğer yasalar değişmeseydi ben yine tatile gitmezdim. Ama artık yıllık izninizi kullanmak zorundasınız. İşimi fiziki olarak bıraksam bile evde bilgisayarımdan veya telefonumdan takip ediyorum. Evet eşimden daha çok çalışıyorum, çünkü iyi olmak zorundayım*” (G2). Sonuç olarak kadınlar işe dair becerileri ile yöneticilik vasıflarını kanıtlayabilmek için erkeklerden daha çok çalışma gereksinimi duymakta ve hatta kadınlık kimliklerinden sıyrılmak için çaba göstermektedirler.

İyi olmak algısı aslında eril bir alanda ve ataerkil bakış açısıyla çalışmanın getirmiş olduğu bir algıdır. Kadınların sürekli erkeklerden daha alt pozisyonlarda çalışmaya zorlanmaları, üst düzey yöneticilik yapamayacakları ön yargısıyla başa çıkmaya çalışan kadınlar için “iyi hatta daha iyi olmak”, “beklentinin çok üzerine çıkmak”, “erkeklerden daha çok çalışmak” gibi stratejiler belirleyerek adeta kendileriyle yarış halindedirler. İyi olma çabası sadece kamusal alanda değil özel alanda da sürdürülmektedir. Görüşmeciler için iyi bir yönetici olma düşüncesi aynı zamanda mükemmel bir eş ve mükemmel bir anne olma düşüncesiyle perçinlenmektedir. Kadınları çoğu zaman evlerini veya çocuklarını da “şirket yönetir gibi yönettiklerini” belirtmiştir. Bir görüşmeciye göre;

“Burada yönetici de olsam sonuçta evde ev kadınıyım. Nasıl buradaki işlerim mükemmelse, evde de her şeyin mükemmel olması lazım. 23 senedir evliyim ve bir kızım var ve ilk defa bu sene eve yardımcı almaya başladık. Eğer rahatsızlanmasaydım (bel fitiği) ben yine de evdeki görevlerimi de tamamıyla yerine getirirdim. Yönetici oldum diye evdeki görevlerimi aksatamam” (G12).

Bir başka görüşmeci ise mükemmel eş ve iyi bir yönetici ikileminin ataerkil baskı ile perçinlenmiş halini ve bunun içselleştirilen kimlikler olarak yansımaları şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ben burada mühendisim, ben kadın değilim. Ama evde kadını, mühendisim ben çalışıyorum diyemem. Eşimin bir beklentisi yok aslında ama benim bakışıma göre eğer iş mükemmel ise evde mükemmel olmalı. Evde kadın olduğum için kadın görevlerimi yapıyorum. Ama burada mühendisim, kadın gibi davranmıyorum” (G10).

Ev ve aileye ilişkin olarak sıklıkla dile getirilen kadın olmak, kadınlık rolleri ve kadının rol ve görevleri kamusal alanda yani çalışma yaşamında kesinlikle kaçınılması, saklanması, örtülmesi gereken özelliklerdir. İş yaşamında *kadın gibi davranmak* ve *kadın olmaktan* kaçınmak görüşmeciler tarafından en çok telaffuz edilen kavramlar olmuştur. Toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden belirlenen ön yargılar yüzünden kadın yöneticiler kimi zaman kadın olma durumunu sakladıklarını, erkek gibi davranmayı tercih

ettiklerini belirtmişlerdir. Yöneticilik için gerekli olan hırs, cesaret, girişimcilik ve rekabet ortamında çalışabilme erkek cinsiyeti ile özdeşleştirilen meziyetlerdir. Kadınlar ise ‘anne’ rolünün bir getirisi olarak daha yardımsever, cana yakın, empati gücü yüksek ve duygusal olarak tanımlanmaktadır. Ancak anneliğe atfedilen bu özelliklerin iş yaşamında bazen zayıflık ve zaafı özdeşleştirildiğini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde kendilerine atfedilen ve sürekli yeniden üretilmesi beklenen duygusallık ve cana yakınlık kadın yöneticileri, erkeklere göre ikincil bir pozisyona itmektedir. Yaşadıkları zorlukları aşmak için kimi görüşmeciler ‘erkek’ gibi davranmayı, konuşmayı tercih etmektedir. Bir görüşmeci *“Ben burada kadın değilim, biri benim kadınlar günümü bile kutlasın istemem. Ben burada işimle varım ve kadın gibi davranmaktan da kaçınıyorum. Böylece kadındır, annedir gibi şeyler duymuyorum”*(G5) ifadesi ile geliştirdiği stratejiden bahsetmektedir. Ancak “kadın gibi davranmak” ifadesi ile kadınlık rollerine ilişkin önyargıları yeniden üretmektedir. Kimileri ise özellikle daha duygusal, hassas ve kırılgan davranmaya yani bir nevi ataerkil bakışta yer alan genellenmiş kadınsı davranışları sergilemeye çalışarak kendi kimliklerini özellikle cinsiyetlendirerek, deneyimledikleri zorlukları bir nebze engellediklerini ve yardım almak istediklerini söylemişlerdir. Bir görüşmeci bu eril önyargıları tekrarlayarak dezavantajlı durumunu yararına çevirdiğini şu sözlerle belirtmiştir: *“Kamu da bir proje oldu diyelim ve benim anlamadığım bazı noktalar var. Ben kendim gidiyorum ve yardım istiyorum. ‘Ben zaten elimin hamuruyla anlamam bu işlerden ama işte.... ‘diyorum. Onların gözünde zaten kadın kompleks işleri halledemez, böylece istediğim her şeyi bana detaylıca açıklayıp öğretiyorlar. Kadın olmaktan kaynaklı dezavantajları bu şekilde avantaja çevirebiliyorum”*(G2). Görüldüğü üzere yönetici kadınlar ya ön yargılarından sıyrılmak için beklentilere göre davranmayı tercih ederek, “kadın gibi davranmayarak” ya da “elinin hamuru” ile de olsa yönetici olarak kendilerine atfedilen ikincilliği yeniden üretmektedirler.

Kadın yöneticiler iş yaşamının her alanında (terfi, promosyon, yeni görev dağılımı vb.) karşılaştıkları kendilerini kanıtlama zorunluluklarını ifade etmiş, özellikle “kadın eşittir anne” algısının iş yaşamlarında zorluklara neden olduğunu belirtmişlerdir. İşe alım sürecinde karşılaştıkları ‘anne olunca işi bırakma’ ön

yargısının özellikle yöneticilik gibi yoğun ve sürekli disiplin isteyen pozisyonlarda daha çok problem teşkil ettiği kanısı görüşmeciler arasında da yaygındır. Adak'ın (2007) çalışmasında yer aldığı gibi eril bakış açısında kadınların evlendikleri zaman ve özellikle anne oldukları zaman kendilerini tamamen aile kurumuna adanmaları beklenir. Bu nedenle iş yaşamında kadın olma durumundan kaynaklı birçok kadın, erkeklerin maruz kalmadığı ayrımcılık ve genellemelere maruz kalır. Bunlarla başa çıkabilmek için de birtakım stratejiler geliştirirler. Beşpınar'a göre;

Çalışmak veya çalışmamak, aile üzerinde söz sahibi olabilmek veya ailenin erkek üyelerinden gelen, kadının çalışmasına karşıt düşünceleri yumuşatmaya çalışmak, hem işte hem de evde toplumsal cinsiyet rolleri temelli bir denge kurabilmek... aslında kadınların geliştirmek zorunda oldukları stratejilerdir. (2010: 523).

Kadınların iş yaşamları ve evde kendilerinden beklenen roller sorulduğunda aslında daha önce bahsedilen *evi de şirket gibi yönetme* ve *evde de mükemmel olma* algısının geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Kadının yuva yapıcı ve ev kurucu olması, kadınsız bir evin düşünülmemeyeceği gibi hususlarla alakalı eril söylemler vardır (Akbalık, 2013). *Evinin kadını olmak* algısı üzerinden gerçekleşen ve içselleştirilmiş ataerkilliğin yansıması olan ev – iş dengesinin kurulması esnasında kadınlar birçok sorunla karşılaşmaktadır. Toplumda var olan *evi dışı kuş yapar* algısı ile şekillenen evin maddi olmayan tüm ihtiyaçlarıyla kadının ilgilenmesi baskısı yüzünden, görüşülen birçok kadın yönetici evliliği ötelediklerini ve hatta çocuk sahibi olmayı da ertelediklerini belirtmişlerdir. Evin temizliği, bakımı, yemek yapımı, ütü gibi ev içi hizmetlerin tamamının kadınlardan beklenilmesi, hem işte yoğun çalışan hem de sık seyahat etmek zorunda kalan yönetici kadınlar için oldukça zorlayıcı faktörler olup, evliliğin ötelenmesine neden olmaktadır. Bir görüşmeciye göre *“kadınlar hem özel hayatları ile uğraşıyorlar hem de iş ile. Birden fazla şeyle aynı anda uğraşmaları dikkatlerini dağıtıyor ve işte başarısız oluyorlar. Ama bir yönetici disiplinli ve konsantre olmalı. Bu özellikler erkeklerde daha fazla. Bu nedenle ben de çok geç evlendim ve şimdilik çocuk sahibi olmayı düşünmüyorum”*(G6). Diğer bir görüşmeci için ise bu erteleme geçici olmamaktadır:

“Benim bir sosyal hayatım yok. Tatile falan da gitmem ben. Arkadaşım çok fazla yok, olsun diye bir amacım da yok. Sabah 9.00 da başlarım gece 23.00 a kadar da asla yerimden kalkmam. Bu tempoda tabi ki bir çocuğa veya evlenmeye vakit olamaz!”(G5). Bir başka görüşmeci ise çocuk sahibi olmayı yükselmede bir engel olarak görmektedir: “Şimdi bir çocuğum olsa mesela, 2 yıl boyunca hep bana bağlı olacak. Emzirmesi, gazı, hastalığı otomatik olarak bu 2 yıl boyunca anne olunca işime gereken özeni gösteremeyeceğim. Neden bunlara rağmen bir aile kurayım ve çocuk sahibi olmak isteyeyim ki?(G1)”. Sonuç olarak iş hayatında yükselme ve başarı için özel hayattaki istek, tercih ve sorumlulukların ötelenmesi gerektiği algısı yönetici kadınlar arasından oldukça yaygındır.

Birçok yönetici kadın için eril zihniyetin bir yansıması olan *çocuk ile iş aynı anda yürümez* algısının yaygın olduğu görülmüştür. Bu önyargının kadınlar tarafından yeniden üretilmesi kayda değerdir. Aynı kadın yöneticiler tam da mağdur oldukları gerekçelerden dolayı kadınlarla çalışmayı tercih etmediklerini belirtmişlerdir. Kadın çalışanları için eril önyargılardan arındırılmış bir iş ortamı sağlamak yerine bunları yeniden üretmektedirler ve çalışma yaşamlarına yansıtmaktadırlar. Görüşmecilere göre “erkeklerin çalıştıkları alanda daha yeteneklidir”; “kadınlar kendilerini işe tam verememektedirler”, “çocuk işi aksatmaktadır”, “seyahat için kocalarından ya da babalarından izin almaları gerekmektedir”, “kadınlar duygusal davranmakta ve ağlamaktadırlar” ve bütün bu faktörler “verimlilik ve sürdürülebilirliği” azaltmaktadır. Bir görüşmeci bu tür durumları şu şekilde örneklendirmiştir: *“Ben de kadını, bana gelip ‘çocuğum hasta eve gideceğim’ diyorlar. Kesinlikle izin vermem. Erkekler nasıl izin istemiyorlarsa kadınlar da istememeli. Ama kadınlar çok duygusal. Hemen hassaslaşıp ağlayabiliyorlar. Bu nedenle ben kadınlarla çalışmaktan hoşlanmıyorum. Burada da gördüğümüz üzere tek kadın benim”(G3). Bir başka kadın görüşmeci için de annelik ya da anne olma ihtimali iş yaşamındaki önemli engellerden biridir: “Yeni bir projeye başlanacağı zaman, tam da her şey hızlanacakken kadın bana gelip hamile olduğunu ve çocuğunu yetiştirmek için işten ayrılacağını söylüyor. Ben de bunu engellemek için işe aldığım her kadın çalışan için*

3 yıl çocuk yapmama kuralı olan bir sözleşme imzalattım. Ama bu zaman içinde bu da yeterli gelmedi ve bu nedenle artık kadınlarla çalışmıyorum” (G7).

Sonuç olarak kadın yöneticiler mağdur ve şikâyetçi oldukları erkek egemen bir ortamda, ataerkil ve erkek kayırcı bir zihniyetle çalışmalarının ne kadar zorlayıcı olduğunun farkında olmakla birlikte bu zihniyeti yeniden üreterek içselleştirmekte, kadın çalışanlarını benzer mağduriyetlerle karşı karşıya bırakmakta ve bunları ortadan kaldırmak için herhangi bir çaba göstermemektedirler. Kadın olmak algısından yola çıkarak gerçekleşen ve eril ortamda çalışmakla perçinlenen zihniyet ile yöneticiler hem kendileri bu zihniyetten zarar görmekte hem de kadın çalışanlara karşı bu zihniyette yaklaşmaktadır. Hatmaker (2013)’a göre kendilerini başarılı erkekler ile özdeşleştiren kadınlar aslında kendilerini sıradan ve başarısız gördükleri diğer kadınlardan uzaklaştırarak güçleneceklerini düşünmektedir. Bu nedenle görüşme yapılan bazı kadın yöneticiler görüşmeler esnasında kendilerinden ‘erkek gibi’ olduklarını söyleyerek ve hatta bundan ‘gurur duyarak’ kadınlara atfedilen davranışlardan (duygusallık, hassasiyet, aileye bağlılık, çocuk merkezli yaşamak vb.) uzak durduklarını, hatta aile kurmaktan kaçındıklarını, çocuk sahibi olmak istemediklerini ve çalışma arkadaşlarını da kendileri gibi düşünen insanlardan seçtiklerini vurgulamışlardır.

4.3. Güvenlik ve Rahatlık Kaynağı Olarak Sosyal Sermaye

Yönetici kadınlar hem kadın olma durumlarından kaynaklanan hem de toplumsal cinsiyet temelinde şekillenen anne ve eş olma algısından yola çıkarak sürekli maruz kaldıkları başarısızlık ve yetersizlik hissi ile başa çıkmak için sosyal ilişkilerini kullandıklarını belirtmişlerdir. Yaşadıkları veya maruz kaldıkları eril ön yargılardan, ayrımcılıklardan ve düşüncelerden uzak durabilmek için kadın yöneticiler geçmişlerinde birçok iş değişikliği yaptıklarını, aile – iş dengesi kurmak için yardım aldıklarını ve iş dünyasında erkek egemen dünyaya girebilmek için sosyal sermayelerini kullandıklarını söylemişlerdir.

Schwartz’ın (1992) çalışmasında görüldüğü üzere mühendislik, mimarlık gibi bölümlerden mezun kadınlar, çalışma yaşamları boyunca erkek egemen ortamlarda çalışmak zorunda kalmakta, imkan bulduklarında ya

da yaratabildiklerinde kendi şirketlerini kurmayı tercih etmektedirler. Bu çalışmada kapsamındaki görüşmeciler de sosyal sermayelerini kullanarak şirketlerini kurmayı tercih etmiş ya da yakınlarının şirketlerine yönetici olmuşlardır. Bir görüşmeci tecrübesini şu şekilde ifade etmiştir:

“Eski işimde sürekli seyahat etmem gerekiyordu. Ve genel olarak hep erkeklerle birlikteydim. Onların davranışları, şakaları bile beni rahatsız ediyordu. Sonra bu şirketi kurma fikri olunca eşime ve arkadaşlarımla paylaştım. Onlarla ortak durumdayız şimdi ve artık bu tarz problemler yaşamıyorum. Bir nevi aile şirketi gibi oldu, herkes herkesi tanıyor ve bu şekilde problemler yaşanmıyor(G10)”.

Bir başka görüşmeci yine kadına ilişkin önyargılardan dolayı yaptığı iş değişikliğini şu şekilde aktarmaktadır:

“Eski çalıştığım şirkette müdür ile hep problemler vardı. Çok az kadın çalışan vardı ve bize davranışları biraz farklıydı. Hamile olduğumu söylediğimde bana ‘geçmiş olsun’ dediler. İşe başlarken hamile kalmamak üzerine anlaşma bile yapmışlardı. Sonra oğlum küçükken izin almam gerektiğinde izin alamıyordum. Yasal haklarımı kullanmam bile garip karşılanıyordu. Ama şimdi eşim ile bu yeri kurduk, tanıdık ve referansı sağlam olan kişilerle çalışıyoruz(G9)”.

Maruz kaldıkları ayrımcılıklarla veya eril düşünceden kaynaklı genellemelerle ile başa çıkmak istemeyen kadınlar kendi şirketlerini kurmakta veya sosyal sermayeleri ışığında tanıdıkları kişilerle çalışmayı tercih etmektedir. Tanıdıkları kişiler ile çalışan kadın yöneticiler için kadın olmalarıyla alakalı veya eril düşünceden doğan sorunları artık yaşanmadıklarını ifade etmektedirler.

“Eski deneyimlerimde pek de güzel anılarım yok. Mobbing ve sözlü taciz yaşadım. Sonra kendimi iş dünyasından geri çektim. Ama sonra zaman geçince düşündüm eğer tanıdığım bildiğim kişilerle çalışırsam bir daha bunları yaşamam. Şimdi cv ye bakıp işe almıyorum. Benim için referans en

başta geliyor. Hep tanıdığım, bildiğim ya da yakınlarım tarafından önerilen kişilerle çalışıyorum (G16)”.

Kadın girişimciler ve yöneticiler sosyal sermayelerini bu şekilde araçsallaştırarak, daha önce yaşadıkları sorunların tekrarlanmamasını sağlamaktadırlar. Bir görüşmeciye göre:

“Aslında teknoparklar çok korunaklı bir yapı. Hep belirli eğitim seviyesindeki kişilerle muhatap oluyorsunuz. Ama Facebook’un direktörü bile mobbing yaşadığını söylerken biz tabi ki yaşıyoruz. Ama benim bunu önleme şeklim hep tanıdığım kişilerle iletişimde olmam. Sosyal sermayelerimi kullanıyorum ve sorun yaşamıyorum. Bu bana hem iş alanlarında yeni fırsatlar hem de yeni bilgilere güvenilir kaynaklardan ulaşmamı sağlıyor (G10)”.

Sosyal sermaye aracılığıyla tanıdıkları kişilerle aynı ortamda çalışan görüşmeciler daha önce deneyimledikleri iş – ev ikilemelerinden de uzak kalabilmektedirler. İstedikleri saate kadar çalışabilmeleri, çalışma arkadaşlarının kendi sosyal bağları aracılığıyla kurmaları ve artık cinsiyete bağlı ayrımcılıklarla mücadele etmemeleri sayesinde hem iş yerinde daha verimli çalışabildiklerini hem de ev ile ilgili problemler yaşamadıklarını belirtmişlerdir:

“Eskiden işim bitmemiş olsa da eve gideceğim diye stres yapardım ve işimi yarım bırakıp eve dönerdim. Bu beni çok bölüyordu. Ama şimdi kendi işimi yapıyorum ve evde hiçbir iş yapmam gerekmiyor. Evde her zaman bir yardımcımız oluyor ve eşim de bu durumdan çok memnun. Şimdi işime daha çok vakit ayırabiliyorum, toplantılara katılabiliyorum ve yurtdışına rahatlıkla gidiyorum. Aklım evde kalmıyor. Kendimi burada olduğu kadar ev içinde başarılı hissediyorum (G9)”.

Sonuç olarak yönetici kadınlar sosyal sermayeleri ile yarattıkları kadın dostu iş ortamı sayesinde yalnızca kamusal alandaki önyargılardan ve ayrımcılıktan kendilerini soyutlamamakta aynı zamanda ev ve iş

dengeğini de sağlayabilmektedir. Bununla beraber aynı kadın yöneticiler maruz kaldıkları ataerkil önyargıları yeniden üreterek çalışma yaşamında sürdürebilmektedirler.

5. SONUÇ

Ataerkil anlayışın yaygın olduğu çalışma ortamlarında, kadınlar toplumsal cinsiyete bağlı eril ön yargılara ve ayrımcılıklara maruz kalmakta, kendilerini sürekli kanıtlama, yeterli kılma ve gösterme çabası ile sorunlarının üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Kadının annelik ile özdeşleştirilmesi, iş dünyasında gerekli olan ilgi, özveri, hırs ve cesaret gibi özelliklerden uzakta görülmesi yöneticilik ve kadın algısının birlikte düşünülmesini zorlaştırmaktadır. Kadının işe bağlı olmadığı, ailevi sorumlulukları nedeniyle işte yeterli performansı gösteremeyeceği gibi eril ön yargılarından dolayı, kadınlar yöneticilik gibi üst pozisyonlardan uzağa itilmekte; yardımcı veya destekleyici personel pozisyonlarında çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Aynı zamanda çocuk sahibi olmanın konsantrasyonu ve performansı azaltacağı düşüncesi nedeniyle de kadın yöneticiler iş yerlerinde çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar. Yaşadıkları sorunlar ve deneyimledikleri problemlerin üstesinden gelebilmek için ise sosyal ilişkilerini kullanarak farklı stratejiler belirlemektedir.

Araştırma kapsamı için seçilen ODTÜ Teknokent’de ise firmaların çoğunluğunu yazılım ve bilgi teknolojileri alanında faaliyet gösteren firmaların oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda kadın yöneticilerin son derece eril bir ortamda çalıştıklarını görülmektedir. Bu nedenle de görüşme yapılan yöneticiler bu eril ortamda yaşadıkları problemlerin üstesinden gelebilmek için birtakım stratejiler belirlediklerini söylemişlerdir. Şirketteki güçlerini göstermek için zaman zaman ‘yüksek sesle konuşmaktan’ kaçınmayan kadın yöneticiler ancak bu sayede erkekler tarafından dikkate alındıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca ciddiye alınmak için girdikleri her ortamda kendilerini kanıtlama çabası içinde olduklarını ve bunu sağlayabilmek için erkek çalışanlardan daha çok mesai yaptıklarını ifade etmişlerdir. ‘yüksek sesle konuşmak’ ve daha fazla mesai yapmanın yanı sıra görüşülen birçok kadın yönetici; kadın gibi davranmaktan kaçındıklarını ve maskülen davranışlar sayesinde kendilerini dinletebildiklerini, ciddiye alındıklarını veya eril ön yargılardan sıyrıldıklarını da özellikle belirtmişlerdir. Bazı kadın yöneticiler görüşme esnasında sıklıkla ‘erkek gibi’ olduklarını ifade ederken aslında yöneticilik pozisyonunun

maskülen özellikler gerektirdiğini vurgulamışlardır. Bu durum aslında eril düşünce yapısının yeniden üretimini örneklendirmektedir.

Ayrıca kadın yöneticiler, eril düşünce temelli problemlerden uzak kalabilmek için kendi şirketlerinde tanıdıkları, bildikleri kişiler ile çalışmayı tercih etmektedirler. Çalışma hayatlarında karşılaştıkları sorunlarda sosyal çevrelerine danışmakta ve onlardan yardım almaktadırlar. Aynı şekilde özel alanda, ev içi sorumlulukların paylaşılmasında da aile ve akrabalık ilişkilerinden yararlanmaktadırlar. Aile – iş dengesi kurmada yaşadıkları zorlukları ise sosyal sermayeleri sayesinde aşmaktadırlar. Ancak sosyal ilişkiler kısa süreli çözümler yaratsalar da ataerkil zihniyetin ortadan kaldırılmasında etkili değildir.

Kadın yöneticiler; ideal eş, mükemmel anne ve başarılı iş kadını üçgeninde şekillenen ikilemler etrafında deneyimledikleri ayrımcılık, dışlama ve aşağılama ile mücadele etmekten ziyade iş ortamında ataerkil davranış kalıpları ve önyargıları içselleştirilmekte ve yeniden üretmektedirler. Kadınlar iş hayatlarında hem erkeğe atfedilen özellikleri benimsemekte hem de kendilerinin maruz kaldığı önyargılar ve ayrımcılığı kadın çalışanlarına uygulayabilmektedirler. Şikâyette buldukları ‘kadın oldukları için ciddiye alınmama’ durumunun üstesinden gelmek için maskülen davranışlar sergileyen kadınlar hatta daha da ileri giderek kadınların çok duygusal oldukları gerekçesiyle sadece erkeklerle çalıştıklarını, işveren olarak sadece erkekleri işe aldıklarını belirtmişlerdir. Sahip oldukları sosyal çevrelerini bir kalkan olarak gören yönetici kadınlar için eril zihniyet halen devam etmekte hatta mücadeleden ziyade her deneyimde yeniden üretilmektedir.

6. SUMMARY

Women are exposed to discrimination and inequalities both in public and private sphere. This problem is much more dominant especially in patriarchal societies. Those discriminations are prevailing in business life as well. Today, although women are able to get better education, participate into the labour force and work in highly qualified jobs in higher positions, they are still facing some inequalities or disproportionate experiences at work. This article aim is to make an analysis of the difficulties that women face in their business lives and the strategies that they use in order to overcome gender inequalities. This study is based on the data collected during a two months fieldwork where in-depth interviews were conducted with women managers in one of the techno parks in Turkey.

Women managers developed some strategies by using their social connections. It is seen that they are able to develop their social connections in three ways; through the membership to associations, using their social environment like their families or friends and finally through their professional life. By creating social connections, women managers try to overcome problems which are mainly based on gender biased approaches. They not only deal with the double burden of work and family life they also try to overcome stereotypical attitudes and practices of their workmates. Although women managers developed strategies to change their work places, set up their own businesses, adjust family – work balance or get rid of the business environment where gender inequalities persist; they, themselves, reproduce patriarchal values. Even though the strategies that women managers developed result in short term gains, there is still apparently a long-term failure in changing the masculine and gendered organizational culture. The argument of study is that women tend to internalize and reproduce patriarchal norms and behaviours in their respective professional fields even though they face problems that caused by patriarchy. Although social environment and social capital have significant influence on solving the problems that women experience in their workplace, they do not necessarily contribute to overcome gender based inequalities particularly in cases where women managers become the actors of their reproduction and preservation.

7. KAYNAKÇA

- Acuner, S., & Sallan, S. (1993). Türk Kamu Yönetiminde Yönetici Kadınlar. *Amme İdaresi Dergisi*, (3), 77-92.
- Adak, N. (2007). Kadınların İkilemi: İş ve Aile Yaşamı. *Sosyoloji Dergisi Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı*, 137-132.
- Adam, F., & Rončević, B. (2003). Social Capital: Recent Debates and Research Trends. *Social Science Information*, 42(2), 155-183.
- Akbalık, E. (2013). Türk Atasözlerinde Cinsiyet Algısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 81-90.
- Akgeyik, T. (2017). Türkiye'de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (70), 31-53.
- Althusser, L., & Balibar, E. (1968). *Reading Capital*. Ben Brewster (Trans.). London. Version (1997).
- Başalp, A., Yazlık, B. (2014). Türkiye'de Teknoparklar ve Sorunları. *XI. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
- Basow, S. A. (2013). Women in Management: Does Manager Equal Male? *Women and Management: Global Issues and Promising Situations*, 3-17.
- Beşpınar, F. U. (2010). Questioning Agency and Empowerment: Women's Work-Related Strategies and Social Class in Urban Turkey. *Women's Studies International Forum* (33), 523-532.
- Bezanson, K. (2006). Gender and The Limits of Social Capital. *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne De Sociologie*, 43(4), 427-443.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of A Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1985). The Social Space and The Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14(6), 723-744.
- Burt, R. S. (1992). *Structural Hole*. Harvard Business School Press, Cambridge, MA.
- Çetin, A. C. (1997). Teknolojide Yeni Bir Ufuk: Teknoparklar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 209-217.

- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in The Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, (94), 95-120.
- Ecevit, Y., Gündüz-Hoşgör, A., & Tokluoğlu, C. (2003). Professional Women in Computer Programming Occupations: The Case of Turkey. *Career Development International*, 8(2), 78-87.
- Evetts, J. (1997). Women and Careers in Engineering: Management Changes in The Work Organization. *Women in Management Review*, 12(6), 228-233.
- Hakim, C. (1979). *Occupational Segregation*. Research paper, (9). London.
- Hatmaker, D. M. (2013). Engineering Identity: Gender and Professional Identity Negotiation Among Women Engineers. *Gender, Work & Organization*, 20(4), 382-396.
- IBR (2018). *The Grant Thornton International Business Report*.
http://www.gturkey.com/default.asp?PG=BSN2TR&NWS01_ID=523
- Ibarra, H., Carter, N. M., & Silva, C. (2010). Why Men Still Get More Promotions Than Women. *Harvard Business Review*, 88(9), 80-85.
- Jagacinski, C. M. (1987). Engineering Careers: Women in A Male-Dominated Field. *Psychology of Women Quarterly*, 11(1), 97-110.
- Karagül, M., & Dündar, S. (2006). Sosyal Sermaye ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(12).
- Kanter, R. M. (1977). *Work and Family in The United States: A Critical Review and Agenda for Research and Policy*. Russell Sage Foundation.
- Koenig, A. M., Eagly, A. H., Mitchell, A. A., & Ristikari, T. (2011). Are Leader Stereotypes Masculine? A Meta-Analysis of Three Research Paradigms. *Psychological Bulletin*, 137(4), 616.
- Molyneux, M. (2002). Gender and The Silences of Social Capital: Lessons from Latin America. *Development and Change*, 33(2), 167-188.

- Negiz, N., & Tokmakçı, E. (2011). Women's Burnout in Work Life: Burnout in Terms of Family-Work-Social Life: A Case Study of Suleyman Demirel University. *Journal of Yasar University*, 24(6), 4041-70.
- Powell, G. N., & Butterfield, D. A. (1979). The "Good Manager": Masculine or Androgynous? *Academy of Management Journal*, 22(2), 395-403.
- Putnam, R. (2001). Social Capital: Measurement and Consequences. *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 41-51.
- Schwartz, F. N. (1992). Women as A Business Imperative. *Harvard Business Review*, 70(2), 105-113.
- Timberlake, S. (2005). Social Capital and Gender in The Workplace. *Journal of Management Development*, 24(1), 34-44.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2017). *İş Gücü İstatistikleri:2017*, www.tuik.gov.tr
- Umberson, D., Chen, M. D., House, J. S., Hopkins, K., & Slaten, E. (1996). The Effect of Social Relationships On Psychological Well-Being: Are Men and Women Really So Different? *American Sociological Review*, 837-857.
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Cambridge USA: Oxford.
- Woolcock, M. (1998). Social Capital and Economic Development: Toward A Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*, 27(2), 151-208.
- Yalçıntaş, M. (2014). Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10), 83-106
- Yarcı, S. (2011). Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1).

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN ÖZ-DUYARLIK, DEĞER YÖNELİMLERİ VE DINDARLIK EĞİLİMLERİ (DEVLET VE VAKIF ÜNİVERSİTELERİ KARŞILAŞTIRMASI)¹

Ferda Şule KAYA²

ÖZET

Bu araştırma, üniversitede öğrencilerinin öz-duyarlık, değer yönelimleri ve dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Araştırma grubu Kırklareli ve Marmara Üniversitesi ile İstanbul Bilim Üniversitesi'nde öğrenim gören 437 öğrenciden oluşmaktadır. Veriler 2014 yılında Mart ve Nisan aylarında toplanmıştır. Araştırma rastgele seçilmiş örneklem üzerinden tarama ve ilişkisel model olarak kurgulanmış; Neff tarafından geliştirilen “Öz-duyarlık Ölçeği”, “Dini Tutum ve Davranış Ölçme Envanteri” ve “Schwartz Değer Listesi” ölçme aracı olarak belirlenmiştir. Verilerinin değerlendirilmesinde SPSS-20 programı kullanılmıştır. Değişkenler arası karşılaştırmalar bağlamında öz-duyarlık ve dini yönelimler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Katılımcıların genel dindarlık düzeyi yükseldikçe öz-duyarlığın aşırı-özdeşleşme boyutuna giren tutumlarının da yoğunlaştığı görülmüştür. Veriler, öz-duyarlıkta, mezun olunan okulun kurumsal yapısından ziyade aile ve yakın çevrenin etkili olduğunu düşündürmektedir. Özetle, “Evrensel değerler ve öz duyarlılığın sevecenlik ve bilinçlilik alt boyutları arasında pozitif ilişki vardır” yorumu yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, Öz-Duyarlık, Değer Yönelimi, Dindarlık

¹ Bu makale, 1-3 Aralık 2016'da ODTÜ'de gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde aynı başlıkla yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Dr., İstanbul Bilim Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

YOUTHNESS, SELF-COMPASSION, VALUE ORIENTATION, RELIGIOSITY

ABSTRACT

This research is based on the self-compassion, value orientation and religiosity tendencies of young people studying at university. The research group consists of students from Kırklareli and Marmara State Universities and İstanbul Bilim Foundation University. Total number of samples is 437. The data collected in March and April of 2014. This research was designed as a screening and relational model from a randomly selected sample. Three scales were used in the study. These are "Self-Sensitivity Scale", "Religious Attitude and Behavior Measurement Inventory" scale and "Schwartz Value List" (SDL / Schwartz Value List). The SPSS-20 statistical program used in the evaluation of the data. As a result of the research; there was a significant relationship between the self-awareness and religious orientation of the participants. Moreover, as the level of general piety of participants increased, attitudes of self-sensitivity to over-identification increased. This suggests that in the self-awareness, family and close encounters are more effective than the institutional structure of the graduated school. In summary, there is a positive relationship between "universal values and self-awareness and compassion and consciousness sub-dimensions".

Keywords: Youth, Self-Compassion, Value Orientation, Religiosity

1. GİRİŞ

Kişinin ruh sağlığının iyi olması için gerek öncesinde, gerek sağlığı bozulduğu durumda gerekse iyileştikten sonra sağlıklı durumun devamlılığı için neler yapılabileceği konuları psikoloji alanında çalışan uzman ve bilim adamlarının temel sorgulama alanını oluşturmaktadır. Bunlardan birkaçını sayacak olursak benlik saygısı (Rosenberg, 1979:54; Coopersmith, 1967:14, Seligman, 1995:26) konusunda yapılan çalışmalar kendine saygı duyan ve kendisini değerli gören kişilerin ruh sağlığı adına önemli bir aşama kat ettiğini göstermektedir. Çalışmamız Bandura tarafından ileri sürülen öz yeterlik (1990:2) konusuna dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile çevresel koşulların veya toplumsal öğretilerin ruh sağlığımız ve kendimizi sağlıklı ve güçlü hissetmemize nasıl bir etkisi olacağını incelemektedir. Psikolojik iyi olma açısından alternatif olarak görülen öz-duyarlık kavramı (Bennett-Goleman, 2001:562; Brown, 1999:23; Rosenberg, 2000:43; Salzberg, 1997:103; Wallace, 1999:128) 2000 yıllık Budist felsefesine dayandırılmaktadır.

Neff (2003a) öz-duyarlık kavramının psikolojik iyi oluş ile yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Neff ve Vonk, 2009:26; Neff ve McGehee, 2010:237). Öz-duyarlık; duyarlı olma kavramı ile benzer tanımlanabilir fakat burada kişinin başkalarına karşı duyarlılığından ziyade kendisine karşı ne kadar duyarlı olabildiği sorgulanmaktadır.

Bireyler; kişisel başarısızlıklara nelerin sebep olduğunu anlayabilirse, davranışları ve sonuçları hakkında bağlantılar kurabilirler. Olumsuz deneyimi fark etme, nedenlerine odaklanma ve bu durumu bir sonraki yaşantılar için edinilmiş olan deneyim olarak algılamak kişinin öz-duyarlık geliştirmesiyle mümkün kılınabilir (Neff ve Vonk, 2009:39). Bu şekilde birey, hata yapmaktan korkmaktan ziyade olumsuzlukları deneyim zenginliği olarak görecektir ve hem kendini hem de olayı önyargısız bir şekilde kabul etmeye yönelecektir (Bishop, vd., 2004:52).

Öz-duyarlılık kavramı; kişinin kendisini sevmesi (öz-sevecenlik); herkesin hata yapabileceği anlayışı (paylaşımların bilincinde olma) ve yaptığı hataların kaynağını algılayabilmek (bilinçlilik) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır.

Öz-sevecenlik bireyin ön yargısız bir şekilde kendisini tanıma ve anlama çabasıdır. Yaptığı hatalar karşısında kendisini acımasızca eleştirmek ve yargılamak yerine nazik ve anlayışlı bir tavır takınmasıdır. Neff (2003a); bireyin gelişim sağlaması benliğine zarar verip örselemektense yanlış davranışı anlayıp tekrarlamak için kendisine daha kibar ve sabırlı biçimde yaklaşım cesaretlendirmesi önermektedir (Akın ve diğerleri, 2007:1-2).

Öz-duyarlığın ikinci unsuru olan paylaşımların bilincinde olma ise, olumlu ve olumsuz hayat deneyimlerinin yalnızca kişinin kendi benliğine özgü olmadığını diğer insanların da benzer deneyimleri olduğunu fark etmesi olarak ifade eder. Böylesi bir birey; başarısızlık, acı veya sıkıntı gibi olumsuz deneyimleri kendisini yargılama veya toplumdaki uzaklaşmak yerine insanlık deneyimlerinin bir parçası olarak görür (Neff, 2003b:227).

Öz-duyarlığın üçüncü unsuru olan bilinçlilik ise, bireyin yaşadığı olumsuzluklar konusunda kendisini yalnız ve biricik olarak algılamayıp, herkes gibi sıkıntı çeken olarak görüp toplumun bir parçası olduğu fark etmesidir (Gunnaratana, 1993:53; Martin, 1997:292; Neff, 2003b:224; Nisker, 1998:27; Rosenberg, 1999:11).

Değerler; davranışımızın ortaya çıkmasında lokomotif görevi olan ve sonuçları ile ruh sağlığımızı etkileyen psikolojik yapılardır (Brown ve Kasser, 2005:350). Değerler; gerek toplumu gerekse bireyin davranışını düzenleyen oluşumlardır. (Welzel, C., & Inglehart, W. 2010).

Schwartz (1994) değerleri, kişinin yaşamında ya da sosyal kurumların işleyişinde referans noktası olan, toplumsal yapıdaki değişimle beraber önemi değişen veya idealize edilen oluşumlar olarak

tanımlamaktadır. İnsanoğlunun bireysel veya toplumsal olarak ihtiyaç duyduğu konu olarak değerleri dört kategoride ele almaktadır. Sosyal kurumların ihtiyaçlarına hizmet edenler, insanları yöneterek ve duygusal yoğunluk vererek eylemde bulunmalarına sebep olan, bireylerin yaptığı davranışları yargılama ve doğrulama konusunda ölçü vazifesi gören ve toplumun önerdiği baskın değerler yönünde sosyalleştirmektedir. (Bilsky & Schwartz 1994)

Schwartz'ın belirlediği 10 değer tipinin evrensel olduğu ve bireylerin davranışlarında belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Değerlerin devamlılığı bireyin ruh sağlığı ve topluma uyum düzeyi açısından önem arz eder (Schwartz, 2010:226). Değerler birbirileri ile ilişkilidir. Örneğin, başarı değerlerini önemseyen bir kişi iyilikseverlik değerlerini ortaya koymakta zorlanabilir.

Değerler birbirine karşıt iki boyut olarak da açıklanmıştır. Birinci boyutta yer alanlar değişime açık olmaya karşı muhafazacılık değerleridir. Bu boyut değişime hazır olma, düşünce, davranış ve duygularda bağımsızlığı vurgulayan değerler (özyönelim ve uyarılım) ile düzen, kendini sınırlandırma, geçmişi koruma ve değişime direnç göstermeyi vurgulayan (uyma, geleneksellik ve güvenlik) değerler arasındaki çatışmayı içerir. İkinci boyut ise özaşkınlığa karşı özgenişletim değerlerini içerir. Bu boyut diğer insanlara yardımcı olma ve onların iyiliği için çaba göstermeyi vurgulayan değerler (evrenselcilik ve iyilikseverlik) ile başkaları üzerinde kontrol, bireysel başarı ve kendi ilgilerini sürdürmeyi vurgulayan değerler (güç ve başarı) arasındaki çatışmayı içerir. Hazcılık değeri ise hem değişime açıklık, hem de öz-genişletim boyutlarında yer almaktadır (Schwartz, 1992:14-15).

Değişime açık olma toplumun bize öğrettiği değerleri sorgulama, zamana ve koşullara göre yeniden değerlendirme olarak tanımlanmaktadır. Değişime açık olma değerleri; olumlu duyguları geliştiren, davranışlarda mutlu ve başarılı olanı seçme imkânı tanımaktadır. Bireyci toplumlarda daha fazla rastlanabilir. (Parks & Guay 2009) Muhafazakârlık değerleri toplumun devamı ve toplumun güvenliğini esas alır, gelenek görenek ve kurallara uymayı yüceltir. Toplulukçu toplumlarda daha fazla öne

çıkılmaktadır. Özgenişletim değerleri, gelişmeye yönelik değerler olarak da ifade edilen statüyü sürdürme, başkaları üzerinde kontrol sağlama, başarma ve onaylanma ile ilişkilidir. Öz-aşkınlık değerleri, aşkınlık olarak da ifade edilir, kişisel çıkarılardan daha çok doğanın iyiliği ve diğer insanların iyiliği ile ilgilenmeyi içermektedir (Burr, Santo ve Pushkar, 2011:22).

Bu çalışma gençlerin değer yönelimleri, dini algılama düzeyini ve özduyarlılık yaklaşımlarını incelemektedir. Sahip olduğumuz değerler yaşama olumlu veya olumsuz bakmamızda etkilidir(Burroughs ve Rindfleisch,2002). Ayrıca değer yönelimleri ile dindarlık ve özduyarlılık düzeyi arasındaki ilişki ve etkileşimi araştırmaktadır. Bir başka ifade ile üniversitede öğrenim görenlerin kendilerini hataları ile kabul etme veya yargılama eğilimi açısından nasıldır, değerler açısından evrensel değerlere mi geleneksel değerlere mi daha yakındır, sahip olduğu değerler ile dini yaklaşımlar arasında nasıl bir ilişki vardır, kendisini hataları ile kabul etmesi veya etmemesinin dini tutumları ile ilişki ve etkileşimi nasıldır sorularına cevap bulmaya çalışılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu araştırma üniversitede okuyan gençlerin öz-duyarlık, değer yönelimleri ve dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Çalışma aynı zamanda cinsiyet, medeni durum sosyal çevre gibi demografik özellikler açısından incelenmiştir.

2.1. Araştırmanın problem cümleleri;

1. Örnekleme öz-duyarlık düzeyi ile dindarlık eğiliminde anlamlı farklar doğurması beklenmektedir.
2. Genel dindarlık eğilimi ile “genel öz-duyarlık, gelenekçilik ve güvenlik değer yönelimleri” arasında pozitif ilişki vardır. Dindarlık düzeyi (puanı) arttıkça genel öz-duyarlık ve söz konusu iki değer tipini benimseme (puanı) de artar.
3. Öz-duyarlık değişkenleri ile değerler ve dindarlık eğilimleri (boyutları) arasında pozitif ilişki vardır.

4. Evrensel değerlerle, öz duyarlılığın sevecenlik ve bilinçlilik alt boyutları arasında pozitif ilişki bekliyoruz.
5. Dini tutumlar ile öz-duyarlılığın alt boyutu olan paylaşımların farkında olma arasında pozitif ilişki vardır.
6. Geleneksel değerler ile öz duyarlılığın alt boyutları arasında negatif bir ilişki vardır.

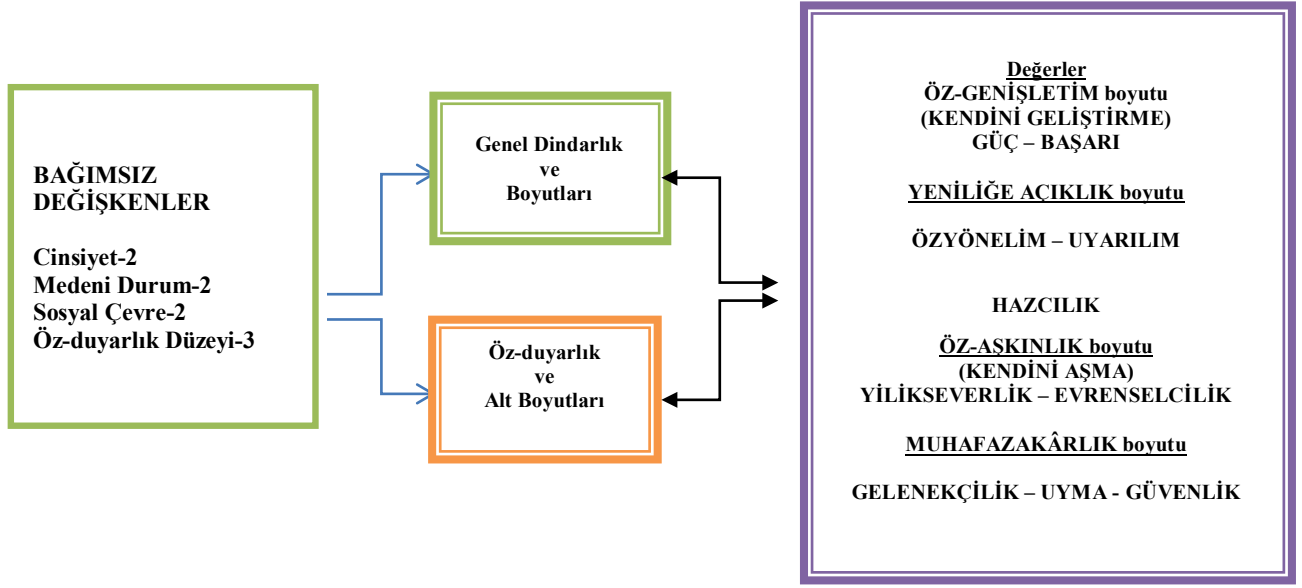
2.2. Ön-kabuller ve sınırlılıklar

1. Araştırma bulguları, genelde yükseköğretim kurumlarında okuyan öğrencilere ve benzer nitelikteki katılımcılara genellenebilir.
2. Öz-duyarlık, değerler ve dindarlık eğilimi düzeyleri kullanılan ölçme araçlarının ölçtüğü kapsam ile sınırlıdır.
3. Araştırmaya katılan 468 kişi ile sınırlıdır.
4. Araştırma örneklemini en az 18 yaş ile sınırlıdır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE METODOLOJİSİ

3.1. Araştırma Modeli

Nicel ve betimleyici yönü öne çıkan bu araştırma, katılımcıların “öz-duyarlık, değer yönelimleri ve dindarlık” ile ilgili tutum ve davranışlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma; rastgele seçilmiş örneklem üzerinde tarama ve ilişkisel model olarak kurgulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşim bağlamında oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini Kırklareli devlet ve İstanbul'un çeşitli ilçelerinde kalan biri devlet, diğeri vakıf olmak üzere iki farklı kategori olarak hangi üniversitede okuduklarını belirten öğrencilerinden oluşmaktadır. Örneklemin sayısı toplam 437 kişidir ancak İstanbul'daki bütün öğrencileri temsil etmeyeceği de açıktır.

Katılımcıların 280'i (%64,1'i) kadın, 155'i (%35,5) erkek olup ve 2 kişi de cinsiyetini belirtmemiştir. Medeni durum açısından ise; %80,3'ü (351 kişi) bekâr, %17,4'ü (96 kişi) evli ve % 2,1'i (9 kişi) boşanmış veya duldur. Ayrıca; örneklemin %15,3'ü (67 kişi) kırsal çevrede, buna karşın %87,9'u (370 kişi) ise kentsel çevrede yaşamlarını devam ettirmektedir.

3.3. Bilgi Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu ile katılımcıların cinsiyet, sosyal çevre, medeni durum, okuduğu üniversite türü (devlet ve vakıf üniversitesi) gibi konulardan bilgi alınmıştır. Katılımcıların “öz-duyarlık, değer yönelimleri ve dindarlık” ile ilgili tutum ve davranışları arasındaki ilişki ve etkileşim durumunu incelemek, çalışmanın amacıdır.

3.3.1. Öz-duyarlık Ölçeği

Neff (2003b) tarafından geliştirilen Öz-duyarlık Ölçeği; öz-duyarlığın alt boyutlarıyla ilişkili özellikleri değerlendiren ve bireyin kendisi hakkında bilgi vermesine dayanan bir ölçme aracıdır. Öz-duyarlık Ölçeği 5’li likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. 26 maddelik bir ölçme aracı olan Öz-duyarlık Ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizinde, öz-duyarlık yapısını oluşturan 6 alt boyutun varlığı doğrulanmıştır. Bunlar öz-sevecenliğe karşı öz-yargılama, paylaşımların farkında olmaya karşı yabancılaşma ve bilinçliliğe karşı aşırı-özdeşleşmedir. Bu alt ölçeklere ait maddelerin faktör yükleri, öz-sevecenlik (.71-.77), öz-yargılama için (.65-.80), paylaşımların bilincinde olma (.57-.79), yabancılaşma (.63-.75), bilinçlilik (.62-.80) ve aşırı-özdeşleşme için (.65-.78) arasında değiştiği ve bu alt ölçekler için iç tutarlılık-güvenirlilik katsayıları sırasıyla .78, .77, .80, .79, .75 ve .81 olarak bulunduğu belirtilmektedir (A. Akın-R. Abacı, 2007:3).

Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Akın, Akın ve Abacı (2007) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar Sakarya Üniversitesi, Hendek Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 633 katılımcı üzerinden gerçekleştirdikleri yapı geçerliğinde açıklayıcı faktör analizi sonucunda varyansın %68’ini açıklayan 26 madde ve 6 faktör belirlemişlerdir.

3.3.2. Schwartz Değer Yönelimleri Ölçeği

Araştırmada kişisel değerlerin ölçümünde “Schwartz Değer Listesi” (SDL/ Schwartz Value List) kullanılmıştır (Schwartz, 1992). Schwartz ve Bilsky (1987), değerlerin temel bazı boyutlar yardımıyla

incelenebileceğini düşünerek kuramsal bir çerçevede içinde yaptıkları araştırmalar sonucunda 56 değer belirlemişlerdir. Bu 56 değer aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 54 ülkeden yaklaşık 44.000 kişiden veri toplanarak hazırlanmıştır (Schwartz, 1992). Aynı değer listesi Türkçeye çevrilerek ve kültüre özgü dört yeni madde eklenerek "Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimi"yle ilgili bir araştırmada kullanılmıştır (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000). Araştırmada 10 temel değer yapısını ölçmek üzere 39 madde seçilmiştir. Mesela güç değeri için 4, başarı 4, hazcılık için 4, özyönelim 4, iyilikseverlik 4, evrenselcilik 4, uyma 4, gelenekselcilik 4 güvenlik 4 t ve uyarılım 3 madde olmak üzere toplam 39 madde ile yetinilmiştir. Değerlerin ölçümünde, 7'li Likert ölçeği kullanılarak, katılımcılara her bir değer ne kadar önemli olduğu sorulmuştur.

3.3.3. Dindarlık Ölçeği

Araştırmada; Uysal ve diğer din psikolojisi alanındaki çalışmalardan yararlanılarak 18 maddeden oluşan "Dini Tutum ve Davranış Ölçeği" kullanılmıştır. Sözü geçen ölçek ilk olarak bu çalışmada kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri toplanan veriler üzerinden yapılmış ve analiz sonuçlarında 14 maddeye indirilmiştir. Ölçekte kullanılan maddeler tablo1'de verilmiştir. Geriye kalan 14 maddenin 3 boyuta ayrıldığı görülmüştür.

Faktör 1: Dini-ahlaki davranış boyutu denince dindarlığı oluşturan: "*Günah olduğu için rüşvet alıptan vermekten kaçınma, Allah ana-babaya iyi davranmayı emrettiği için anne ve babama iyi davranma*" gibi tutum ve davranışları içermektedir.

Faktör 2: Bireysel-Bilişsel-dindarlık eğilimi: "*Hayata ilişkin bütün düşünceleri dinsel inancın belirlediği dini inanç, tutum ve davranışları kapsayan*" bireysel dini yönelimi ifade etmektedir.

Faktör 3: Sosyal-Bilişsel-dindarlık eğilimi: "*Toplumsal ve ekonomik statüsünü koruyabilmek için, yer yer dinsel uygulamalardan taviz vermek gerektiğini düşünme*" olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 1. Dindarlık/Dini Eğilim Ölçeği İçin Yapılan Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Faktör 1: Dini-ahlaki davranış boyutu (Toplam 7 madde, KMO:920 p=,000; %77,257; Alfa=,949)	Madde Yüğü
13) Rüşvet alıp-vermek, günah olduğu için rüşvet alıp-vermekten kaçınıyorum.	,880
16) Allah ana-babaya iyi davranmayı emrettiği için anne ve babama iyi davranıyorum.	,866
15) İnsanları aldatmak dini inancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum.	,865
12) Dini inancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden, doğru söylemeye gayret ediyorum.	,831
17) Söz verildiği zaman sözünde durmak dini bir kural olduğundan, verdiğim sözü tutuyorum.	,813
14) Komşulara iyi davranmak dini bir prensip olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.	,790
3) Allah'ın varlığını her zaman güçlü bir şekilde hissederim	,718
Faktör 2: Bireysel-Bilişsel-dindarlık eğilimi (Toplam 4 madde. KMO: ,794, p=,000; %67,84; Alfa=,834)	Madde Yüğü
2) Hayata ilişkin bütün düşüncelerimi dinsel inançlarım belirler	,831
9) Kişilerin, diniyle ilgili çeşitli yayınları takip etmesi çok önemlidir.	,718
1) Dinimin gereklerini hayatımın her alanına uygulamaya çalışırım 1	,677
11) Mensup olduğum dinde içki yasak olduğu için içmemeye özen gösteririm.	,643
Faktör 3: : Sosyal-Bilişsel-dindarlık eğilimi (Toplam 3 madde, KMO:657, p=,000; %59,49; Alfa=,659)	Madde Yüğü
10) R “Toplumsal ve ekonomik statümü koruyabilmek için, yer yer dinsel uygulamalarımın taviz vermem gerektiğini düşünürüm.”	,788
5) R “Dinimin gereklerini yerine getirmeme rağmen, dinsel düşüncelerimin günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.”	,769
7) R “İnanan bir insan olmama rağmen, hayatımda dinden daha önemli şeyler olduğunu düşünürüm.”	,620
Toplam 14 madde, KMO:925 p=,000; %73,199; Güvenirlik Alfa : ,929	

3.4. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Bu araştırmada kullanılan verilerin bir kısmı 2010 Kırklareli ili devlet üniversitesi diğer bölümü 2015 İstanbul devlet ve vakıf üniversitelerinden Mart ve Nisan aylarında anket yoluyla toplanmıştır. Verilerin bilgisayar ortamına aktarılması için sosyal bilimlerde kullanılmak üzere hazırlanmış SPSS-20 istatistik paket programı kullanılmıştır.

Verilerin analizinde değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek ve gruplar arası karşılaştırmalar yapmak için iki grup için bağımsız grup t-testi (independent samples t-test); ikiden fazla grupların karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) kullanılmıştır. Farkların hangi gruplar arasında olduğunu ve anlamlılığın güvenilirliğini belirlemek için Scheffe testi uygulanmıştır. (Altunışık, 2001). Dindarlık ile Öz-duyarlık ve değer eğilimleri ya da değişkenler arasındaki ilişkiyel ve etkileşimsel yapıları ortaya koymak için çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. Başka bir anlatımla değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ve yönünü gösteren değerler bağlamında, kurgulanan regresyon modellerinde modele dâhil edilen ve analiz sonucunda modelde kalan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi incelenmiştir.

4. BULGULARIN YORUMU

Araştırmanın ana temasını Öz-duyarlık ile değer yönelimleri ve dindarlık eğilimi ya da dini inanç ve tutumlar arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Ayrıca demografik özellikler/değişkenler ile araştırmanın bağımlı değişkenleri (dindarlık, öz-duyarlık ve değerler) arasındaki ilişkiler de incelenmiştir.

Öz-duyarlık, Değerler ve Dindarlık Eğilimine ilişkin genel profili çıkarmak için kullanılan ölçeklerin parametrik yapısına göre, ölçülen tutum ve davranışlar bağlamında, örneklemin öz-duyarlık, değerler ve dindarlık eğilimleri genel profilini yansıtan bulgular söz konusudur.

Örneklemin genel öz-duyarlık düzeyini yansıtan ortalama puan (3,29), ölçek parametresine göre ortalamasının (3,00) biraz üstündedir. Genel öz-duyarlık ortalaması (3,28) esas alındığında ise “izolasyon (3,51) ve aşırı-özdeşleşme”(3,45) alt boyutları ilk iki sırada gelirken; “paylaşımların bilincinde olma (2,97) ve öz-sevecenlik (2,99) puanları son iki sırada yer almaktadır.

Temel değerler ve önemslenme derecesine gelince durum nedir? Sorusuna cevap bulmak amacıyla ilkönce değerlerin 4 temel yönelim boyutuna ilişkin genel bir durum tespiti yapılmış ve ardından 10 temel değer tipine ilişkin önemslenme derecelerini yansıtan puanlara göre sıralanarak genel bir profil çıkarılmıştır.

Bu araştırma örneklemini oluşturan gençlerde 4 temel yönelim boyutunda “öz-aşkınlık” temel yönelim/boyut puanı (5,86) ve muhafazakârlık boyutu puanı (5,08)” olarak ilk iki sırada bulunmaktadır.

10 değer tipine ilişki bulgulara göre ise katılımcıların en fazla önemsedikleri ilk üç değer tipi evrenselcilik(5,84), güvenlik(5,82) ve İyilikseverlik(5,76) şeklinde sıralanmaktadır. En az önemsenen üç değer tipi ise sırasıyla; uyarılım(4,00), güç(3,96) ve gelenekçilik(3,95) şeklinde dizilmektedir. Bu durum, değerler ile ilgili literatür ve ülkemizde yapılan empririk araştırmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Genel profil olarak örneklemin dindarlık eğilimini yansıtan puan (2,84) katılımcıların kendilerini “dindar” olarak algıladıklarını gösterir. Çünkü ölçek parametresine göre 3 ve 4 puanları yüksek dindarlık eğilimini yansıtmaktadır.

4.1. Demografik Değişkenlere Göre İncelenen Tutum ve Davranışlarda Farklılıklar

Bu alt başlık altında kullanılan ölçeklerin parametrik yapısına göre ölçülen tutum ve davranışlar bağlamında yapılan gruplar arası karşılaştırmalara ilişkin bulgular sunulacaktır. İlk önce “cinsiyet, medeni durum, sosyal çevre” faktörlerine ilişkin t-test sonuçları,” daha sonra ise ANOVA testi sonuçları rapor edilecektir.

4.2. Cinsiyet, medeni durum ve sosyal çevre faktörleri “Öz-duyarlık, Değerler, Dindarlık” eğilimleri üzerinde anlamlı farklara yol açıyor mu?

Cinsiyet faktörüne göre yapılan T-test analizi sonuçları, kadınlarla erkekler arasında sadece öz-duyarlığın “aşırı-özdeşleşme” boyutuna giren tutum ve davranışlar bakımından erkekler lehine ve $p < .05$ düzeyde anlamlı fark olduğunu göstermiştir.

Medeni durum farklılaşmasına göre gruplar arasında öz-duyarlığın sadece 2 alt boyutunda farklılaşma olduğunu görülürken;. “genel öz-duyarlık” üzerinde anlamlı farklar doğurmadığı, buna karşın “Öz-

sevecenlik, “Paylaşımların bilincinde olma” ve “Bilinçlilik” alt boyutlarında ise anlamlı farklılığa yol açtığı gözlenmiştir.

Evlü ve bekârlar arasında analizlerine göre istatistik açıdan $p < 0,05$ düzeyde anlamlı fark gözlenen iki değer tipi bulunmaktadır. Bu iki değeri önemseme düzeyi evlilerde daha yüksektir. Bulgulara göre hazcılığı ve evrenselcilik değerini benimseme evlilerde daha yüksektir.

Sosyal çevre değişikliğinin katılımcıların incelenen dini tutum ve davranışlar bağlamında hem genel dindarlıkta, hem de alt boyutlarda anlamlı farklar doğurduğu görülmektedir. Hayatlarının çoğunluğunu “kırsal çevre”de geçirenlerin dindarlık eğilimleri diğer gruptan daha yoğundur. [Kır(67) ort. 3.10, Kent(348) Ort. 2.77 ($t = 3,528$, $p = .001$)]. Bu duruma göre katılımcıların dindarlıklarını, sosyal çevrenin bireyin dini kimlik ve kişiliği üzerinde etkili olduğunu savunan sosyal psikolojik teoriler bağlamında değerlendirmek gerekir.

Dindarlığın “Bireysel-Bilişsel-dindarlık eğilimi” boyutunda ise her iki grubun puanları en düşük seviyededir ve aralarında kırsal çevre lehine $p < .01$ düzeyde anlamlı fark gözlenmektedir [Kır(67): 2.97 & Kent(348): 2.67/ $t = 2,995$, $p = .003$]. Bu durum, katılımcıların bireysel ama dini bilinç ve içtenlik açısından daha düşük dini yönelimlere sahip olduğunu düşündürmektedir.

Dindarlık eğilimi puanlarına gelince, uzun süre yaşadıkları sosyal çevreleri farklı olan grupların en yüksek ortalama puanları dindarlığın “Dini-ahlaki davranış” boyutuna aittir ve aralarında istatistik açıdan anlamlı fark bulunmuştur [Kır(67): 3.26 & Knt(348): 2.82 / ($t = 3,708$, $p = .000$)]. Bu durum, araştırmaya katılan üniversite gençlerinin dindarlık eğilimlerinde dinin ya da dini yönelimlerin daha çok toplumsal yönüne atıfta bulunulduğunu ve dinin sosyal etkisine vurgu yapıldığını göstermektedir.

Öz-duyarlılık-sosyal çevre ilişkisi bağlamında ise yaşanan geniş sosyal çevre farklılaşmasının “öz-sevecenlik [Kır(67): 2.71 & Kent(348): 3.06/ $t = 2,995$, $p = .003$], paylaşımların bilincinde olma (2.781&3.03,

$p < .01$), bilinçlilik (3.00&3.30, $p < .01$), ve öz-yargılama [Kır: 3.36&Kent: 3.69/ $t = 2,995$, $p = .003$].” olmak üzere öz-duyarlığın 4 boyutunda anlamlı farklara yol açtığı, buna karşın “izolasyon ve aşırı-özdeşleşme” boyutlarında anlamlı fark doğurmadığı tespit edilmiştir.

Değerler ile sosyal çevre arasındaki ilişki açısından bakıldığında bulgulara göre üst yönelim boyutları bakımından gruplar arasında anlamlı fark gözlenmemiştir. Değerleri önemseme düzeyini yansıtan ortalamalar incelendiğinde “Kırsal” çevrenin 4 temel yönelim boyutundan sadece “Muhafazakârlık” boyutunda daha yüksek puan (5.15) alırken; diğer 3 boyutta ise “kentsel” çevrenin puanları daha yüksek olduğu görülmüştür.

4.3. Dindarlık eğilimleri, öz-duyarlık, değerler ve okunan üniversite bağlamında durum nedir?

Araştırmanın bir alt problemi olarak “ölçeklerin uygulandığı yıl ve üniversiteye göre örneklem grupları farklı olduğu için bu açıdan gruplar arasında dindarlık, öz-duyarlık ve değerleri önemseme derecesi bakımından anlamlı farklar var mı?” sorusuna cevap aranmıştır.

Bu soruya cevap olabilecek bulgulara ulaşabilmek için yapılan ANOVA testi sonuçları, “Genel dindarlık ve alt boyutlarına ilişkin eğilimler” bakımından gruplar arasında anlamlı fark olduğunu göstermektedir. Yıl, statü, fiziki ve sosyal çevre olarak birbirinden farklı olan biri 2010 yılı Kırklareli örnekleme ve diğeri 2015 yılı İstanbul örnekleme olmak üzere 2 grup bulunmaktadır. Devlet üniversitesinde (Kırklareli) okuyan bu grubun genel dindarlık eğilimi diğer iki İstanbul gruptan (İlahiyat fakültesi devlet/vakıf üniversitesi) daha düşüktür ve aralarında istatistik bakımından da anlamlı fark vardır.

Din öğretimi ve eğitimi ağırlıklı İlahiyat Fakültesi grubunun dindarlık eğilimi, diğer iki grubundan daha yüksektir. Bu ilahiyat fakültesi öğrenci grubunun dini tutum ve davranışları ile diğer iki grubun (Vakıf ve Kırklareli devlet Üniv. Öğrencileri) dindarlıkları arasında, beklendiği gibi dindarlığın 3 boyutunda da,

anlamli fark bulunması tabii bir durumdur. Ancak burada daha başka sosyo-kültürel faktörlerin rolü olduğunu da belirtmek gerekir.

4.4. Öz-duyarlık farkları

Genel öz-duyarlık bakımından yıllara göre değerlendirirsek Özel Üniv./2015 İstanbul ile 2010 Devlet Üniv./Kırklareli ve Devlet Üniv./2015 İstanbul arasında birincisi lehine anlamli fark vardır. Bu durum, 2015 yılı örneklemindeki özel üniversite öğrencilerinin devlet üniversitesi öğrencilerden daha yüksek düzeyde öz-duyarlığa sahip olduğunu göstermektedir.

2015 yılı Devlet Üniv. Grubu olan (İlahiyat/2015), öz duyarlığın “öz-sevecenlik (2,83) izolasyon (3,40) ve öz-yargılama (3,45)” boyutları bakımından en düşük puanlara sahip iken; 2010 yılı Devlet Üniv. (Kırklareli 2010) öğrencileri ise “paylaşımların bilincinde olma (2,80), bilinçlilik (3,11) ve aşırı özdeşleşme (3,29)” boyutlarında en düşük puanlara sahiptir.

2015 yılı Özel Üniv. örneklemini ise bütün alt boyutlarda daha yüksek ortalamalara ulaşmaktadır. Dolayısıyla grup tutumları arasında farkların kaynağı da bu gruptur. Özel üniversite öğrencilerinin daha yüksek öz-duyarlık tutumları sergilediğini söyleyebiliriz. Çünkü analiz sonuçlarına göre “Aşırı-özdeşleşme” hariç, hem “genel öz-duyarlık”, hem de diğer 5 alt boyutuna ilişkin puanlar, bu grubun tutumları ile diğer iki grubun tutumları arasında $p < .01$ ve $p < .05$ düzeyde anlamli fark olduğunu göstermiştir.

Değer yönelimlerine gelince, örneklemin hazcılık değerinin ortalama puanı 4.35 olup, bu puanın üstünde ve en yüksek ortalama (4.75) Özel üniversite (İstanbul-2015) öğrencilerine aittir. Bunun yanında M.Ü. İlahiyat/2015 öğrencilerinin hazcılığı benimseme puanı en düşük düzeydedir.

Devlet Üniv./Kırklareli 2010 öğrencilerinin en düşük ortalamaya sahip oldukları ve diğer iki grup ile aralarında anlamli fark gözlenen değerler “Gelenekçilik Uyarılım, İyilikseverlik ve Evrenselcilik” olarak sıralanmaktadır.

Önemsene düzeyi en düşük olan hazcılık değeri (3,92) hariç, M.Ü İlh./2015 öğrencilerinin “İyilikseverlik, Uyma, Güvenlik, Evrenselcilik, Gelenekçilik ve Uyarılım” değerlerini önemseme düzeyini temsil eden ortalamaları diğer iki grubun ortalamaların daha yüksektir. Analiz sonuçlarına göre İlahiyat öğrencilerinin bu değer tiplerini diğer iki üniversite grubundan daha fazla önemsedikleri anlaşılmaktadır. Zira yüksek ortalamaya sahip İlahiyat/2015 grubu ile iki grubun (Kırklareli/2010 ve Özel Ün./2015) değer yönelimleri arasında farklılık söz konusudur.

İlahiyat öğrencilerinin güç değerini önemseme derecesi en düşük çıkmıştır. Ancak diğer iki grubun ortalamaları ile arasında istatistik bakımdan anlamlı fark yoktur. Bulgulara göre Kırklareli/2010 öğrencileri güç değerine en çok önem veren grubu oluşturmaktadır. Başarı değerini benimseme düzeyi İlahiyat ve Kırklareli öğrencilerinde daha yüksek olma eğilimindedir.

4.5. Değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşimler

Bu başlık altında daha önce gruplar arası karşılaştırmalarda bağımlı değişken olarak kabul edilen değişkenlerin (dindarlık, öz-yönelim ve değerler) kendi aralarındaki ilişki ve etkileşimsel yapılara ilişkin bulgular özetlenmiştir.

4.5.1. Değer yönelimlerinin öz-duyarlık tutumlarına etki ve katkısı var mıdır?

Değişkenler arası ilişki ve etkileşimi incelemek için kurgulanan çoklu regresyon modellerinde değer tipleri “bağımsız” değişken, Öz-duyarlık ise “bağımlı” değişken kabul edilmiştir. Burada bağımsız değişkenlerin yani değer yapılarının öz-duyarlık değişkenleri üzerindeki etkisini tasvir ve tahlil etmek maksadıyla yapılan Multiple regresyon analizlerinde adım adım metodu kullanılmıştır.

Değer yönelimleri ile Öz-duyarlık arasındaki ilişki ve etkileşimi açıklayan faktörlerin etki ve açıklama güçlerini ortaya koymak için gerekli regresyon modelleri kurgulanmıştır.

Araştırmanın bir alt problemi olarak “Dindarlık tutumu ile değerler arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim var?” sorusuna cevap verebilmek ve ” Öz-duyarlık ile “Gelenekselcilik, uyma ve güvenlik” temel değer tipleri” arasında pozitif ilişki vardır” şeklinde ifade edilen araştırma hipotezlerini sınamak için gerçekleştirilen analiz sonuçları tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2: Öz-duyarlık ve Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki ve Etkileşim (Regresyon Analizi Sonuçları / Stepwise)

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER (TEMEL DEĞİŞKENLER)	Öz-yargılama Adj R ² =,017 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 4,744, p=,009	İzolasyon Adj R ² =,041 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 7,137, p=.000	Aşırı özdeşleşme Adj R ² =,014 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 7,383, p= .007	Öz-sevecenlik Adj R ² =,057 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 9,734, p=,000	Paylaşım. bilin. olma Adj R ² =,012 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 6,278, p<.05	Bilinçlilik Adj R ² =,039 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 9,750, p<.01
Güç	Std.Beta= -,120 t= -2,155, p=,032/<.05	Std.Beta= -,200 t= -3,616, p=.000/<.01	Std.Beta= -,129 t= -2,717, p=,007/<.05	Std.Beta= -,235 t=-3,782, p=.000-	Yok	Yok
Başarı	Yok	Yok	Yok	Std.Beta= ,181 t=3,205, p=.001	Std.Beta= ,119 t=2,506, p=,013/<.05	Yok
Hazcılık	Std.Beta= ,168 t=3,007, p=,003/<.01	Std.Beta= ,141, t=2,482, p<.05		Std.Beta= ,223 t=4,058, p=.000	Yok	Yok
Özyönelim	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Std.Beta= ,211 t=4,255, p=,000/<.01
Uyarılım	Yok	Std.Beta= -,127 t=-2,576, p<.05	Yok	Yok	Yok	(Std.Beta= ,168)
Evrenselcilik	Std.Beta= ,122 t=2,553, p=,011/<.05	Yok	Yok	Std.Beta= ,202 t=4,291, p<.001	Yok	Std.Beta= ,129 t=2,491, p<.05
İyilikseverlik	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Std.Beta= ,108 t=2,077, p<.05
<i>Uyma, Gelenekçilik ve Güvenlik değer tipleri ile Öz-duyarlık değişkenleri arasında anlamlı ilişki ve etkileşim bulunmamıştır.</i>						

Tablo 2’de çoklu regresyon analizinde regresyon modeline göre standart beta (β) değerleri ve anlamlılık düzeylerini gösteren (p) değerleri yer almaktadır. Bu verilere göre “güç” değerinin öz-sevecenlik alt boyutundaki değişimlerin yaklaşık %24’ünü açıklayacak güçte olduğu görülmektedir. Aynı şekilde güç değeri izolasyon alt boyutundaki değişimlerin %20’sini (Std.Beta= -,200) açıklarken, aşırı özdeşleşmede ise yaklaşık %13’ünü açıkladığı ve nihayet öz-yargılama üzerinde ise değişimlerin %12’sini açıklayacak bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu veriler göre standart beta değerlerinin (-) negatif olması ve değişkenler arasındaki ilişki-etkileşim $p<.01$ ve $p<.05$ düzeyde anlamlı bulunması, güç değerini önemseme arttıkça duyarlığın bu dört boyutuna giren tutumlarda azalma olduğunu göstermektedir.

“Hazcılık” değeri ile duyarlığın “öz_sevecenlik (Std.Beta= ,223), ve öz-yargılama(Std.Beta= ,168) izolasyon (Std.Beta= -,141) $t= -2,482$ ” boyutları arasında standart beta değerlerinin (+) olması, pozitif yönde karşılıklı anlamlı bir ilişki ve etkileşim içinde olduklarını belirtmektedir.

“Başarı” değerinde ise önemseme arttıkça “Öz-sevecenlik (Std.Beta= ,181 $p<.01$)” ve “Paylaşımların bilincinde olma” (Std.Beta= ,12 $p<.05$) boyutlarına giren tutumlarda da artış olduğu görülmüştür.

Bulgulara göre “öz-yönelim” değeri, “bilinçlilik” alt boyutundaki değişimlerin %21’ini açıklayacak güçte iken; “uyarılım” değeri sadece “izolasyon” boyutunda negatif ilişkiyle değişimlerin yaklaşık %14’ünü açıklayabilecek etki ve katkı yapmaktadır. Keza “İyilikseverlik” değeri de sadece “bilinçlilik” alt boyutunda etkilidir. Bu verilere göre öz-yönelim ve iyilikseverlik değer tiplerini önemseme arttıkça öz duyarlığın bilinçlilik boyutu da yükselmektedir.

Değer tipinin etkili olduğu öz-duyarlık alt boyutları üzerindeki etkiye göre sıralandığında;

- Öz-sevecenlik boyutu üzerinde 4 değer tipinin etkili olduğu anlaşılmaktadır: Güç değerinin negatif yönde ilişki ve etkisi gözlenirken, pozitif yönde ilişkisi ve etkisi bulunan değerler hazcılık, başarı

ve evrenselcilik şeklinde sıralanmaktadır. Bu verilere göre değerlerin öz-duyarlığın öz-sevecenlik boyutuna giren tutum ve davranışlar üzerinde daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

- İzolasyon alt boyutunda ise durum şöyledir: Güç negatif ilişki, Hazcılık değeri negatif ilişki ve Uyarılım değeri pozitif ilişki olarak görülmektedir. Bu sonuçlar “güç ve hazcılık” değerini önemseme azaldıkça “izolasyon” eğilimlerinin arttığını; buna karşın “evrenselcilik” değerleri arttıkça öz-duyarlığın izolasyon boyutuna ilişkin tutumlarda da azalma olabileceğini göstermektedir.
- Öz-yargılama alt boyutu üzerinde 3 değer tipinin etki ve katkısı söz konusudur. Bulgulara göre: Hazcılık pozitif ilişki, Güç değerinin negatif ve Evrenselcilik değerlerinin ise pozitif ilişki ile öz-yargılama tutumları üzerinde anlamlı etki ve katkı yapmaktadır.
- Bilinçlilik alt boyutuna giren tutum ve davranışlar üzerinde anlamlı etki ve katkı yapan 3 değer tipi tespit edilmiştir. Bunlar Öz-yönelim, Evrenselcilik, ve İyilikseverlik şeklinde sıralanmaktadır. Bu değer tiplerini önemseme arttıkça öz-duyarlığın bilinçlilik alt boyutu da artmaktadır.

Sadece bir değer tipinin etkili olduğu 2 alt boyut bulanmaktadır. Bunlar öz-duyarlığın “Aşırı-özdeşleşme” ve Paylaşımların bilincinde olma” alt boyutlarıdır.

Özetle bu sonuçlar “Evrensel değerler ve öz duyarlılığın sevecenlik ve bilinçlilik alt boyutları arasında pozitif ilişki vardır” şeklinde ifade edilen hipotezimizi doğrular mahiyettedir. Aynı zamanda daha önce yapılan araştırmaların bulgularıyla da paralellik göstermektedir (Mehmedoğlu A., 2006).

4.5.2. Dindarlık değişkenlerinin değer yönelimleri ve öz-duyarlık tutumları üzerinde etki ve katkısı var mıdır?

4.5.2.1. Dindarlık ve değerler

Araştırmamızda kullandığımız çoklu regresyon modellerinde dindarlık “bağımsız” değişken, temel değer yönelimleri ise “bağımlı” değişken kabul edilmiştir. Burada dindarlık değişkenlerinin yani dini tutumların “değer yapıları” üzerindeki etkisini tahlil etmek amacıyla yapılan Multiple regresyon analizlerinde (stepwise) metodu kullanılmıştır.

Araştırmanın bir alt problemi olarak “Dindarlık tutumu ile değerler arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim var?” sorusuna cevap verebilmek ve ”Dini tutumlar ile “Gelenekselcilik, uyma ve güvenlik” temel değer tipleri” arasında pozitif ilişki vardır” şeklinde ifade edilen hipotezi sınamak için yapılan analiz sonuçları Tablo 3’de özetlenmiştir.

Tablo 3: Dindarlık ve Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki ve Etkileşim (Dini Yönelim ve Değerler üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları)

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKENLER					
	İyilikseverlik Adj R ² =,055 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 26,090, p<.001	Gelenekçilik Adj R ² =,181 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 9,852, p<.001	Güvenlik Adj R ² =,034 F _(1- 437) =16,276, p<.001	Uyarılım Adj R ² =,034 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 8,707, p<.01	Hazcılık Adj R ² =,026 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 12, 632, p<.001	Uyma Adj R ² =,113 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 56, 567, p<.001
Genel dindarlık	Std. β = ,238 t=5,108, p<.001	Yok	Yok	Yok	Yok	Std. β = ,340 t=7,521, p<.001
Fak-1: Dini- Ahlaki davranış boyutu	Yok	Std. β = ,428 t=5,108, p<.001	Std. β = ,190 t=4,034, p<.001	Std. β = ,199 t=3, 843, p<.001	Yok	Yok
Fak-2: Bireysel- Bilişsel eğilim boyutu	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Fak-3: Sosyal- Bilişsel eğilim boyutu	Yok	Yok	Yok	Std. β = -,159 t=-3,072, p<.001	Std. β = -,168 t=-3,554, p<.001	Yok
Dindarlık değişkenleri ile “Güç, Başarı, Öz-yönelim ve Evrenselcilik” değer tipleri” arasında anlamlı ilişki ve etkileşim bulunmamıştır.						

Bu verilere göre genel dindarlık eğiliminin “iyilikseverlik ve uyma” değerlerini benimsemeye anlamlı etki ve katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Genel dindarlık eğiliminin iyilikseverlikteki değişimlerin yaklaşık %24'ünü açıklayacak güçte olduğu uyma değerindeki değişimlerin %34'ünü açıklayacak bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, dindarlık eğilimindeki artışa paralel olarak “uyma ve iyilikseverlik” değerlerini önemseme düzeylerinin de arttığını yansıtan empirik bir gösterge sayılabilir. Bu verilere göre “uyma, gelenekçilik ve güvenlik” değerleriyle dindarlık arasında pozitif ilişki olduğunu belirten araştırma hipotezi kısmen doğrulanmaktadır.

Dindarlık-değer yönelimleri arasındaki ilişki ele alındığında “Dini-ahlaki davranış ve Sosyal-Bilişsel eğilim” boyutlarına giren dini tutum ve davranışlar ile bazı değer tiplerini benimseme arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu tespit edilmiştir.

Bulgulara göre dindarlığın dini-ahlaki inanç boyutunun “gelenekçilik” değerini önemsemedeki değişimlerin yaklaşık %43'ünü, “uyarılım” değer tipinde %20'sini açıklarken; “güvenlik” değerindeki değişimlerin %19'unu açıklayacak güçlü ilişki içinde olup, söz konusu bu 3 değer tipi üzerinde anlamlı etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Keza dindarlık ölçeğiyle belirlenen 3. Faktörü oluşturan görüşleri benimseme seküler ya da laik bir dindarlık eğilimi dile getirmektedir. “Sosyal-Bilişsel dini eğilim” diye adlandırılan bu boyut altında kümeleşen “Toplumsal ve ekonomik statüsünü koruyabilmek için, yer yer dinsel uygulamalarımından taviz vermek gerektiğini düşüncesini tasvip etmeme”; “Dininin gereklerini yerine getirmesine rağmen, dini düşüncelerinin günlük işlerini etkilemesine izin vermeme” ve “İnanan bir insan olmasına rağmen, hayatında dinden daha önemli şeyler olduğunu düşünme” yönündeki tutum ve davranışlar azaldıkça, “Hazcılık” ve “Uyarılım”, değerlerini önemseme düzeylerinin arttığı gözlenmektedir. Bu durum, günümüzde dile getirilen seküler dindarlık ve post modern dindarlık tartışmaları çerçevesinde yorumlanabilir. Bu veriler,

“dış güdümlü dindarlık” ile “hazcılık ve uyarılım” değer yönelimleri arasında pozitif ilişki olduğunu savunan görüşleri destekler niteliktedir.

4.5.2.2. Dindarlık ve öz-duyarlık

Dindarlık değişkenleri ile genel öz-duyarlık ve alt boyutları arasında ilişki ve etkileşimi yansıtan analiz sonuçlarına göre “genel dindarlık” ile “genel öz-duyarlık” arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; buna karşın öz-duyarlığın “Aşırı-özdeşleşme” alt boyutundaki değişimlerim %30’unu açıklayacak güçte ve pozitif yönde ilişki bulunmuş ve Tablo 4’de gösterilmiştir. Bu duruma göre katılımcıların genel dindarlık düzeyi yükseldikçe öz-duyarlığın aşırı-özdeşleşme boyutuna giren tutumlarının da yoğunluğu artmaktadır.

Tablo 4: Dindarlık ve Öz-duyarlık ve Arasındaki İlişki ve Etkileşim (Dindarlığın Öz-duyarlık üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları)

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKENLER			Dindarlık değişkenleri ile Öz-sevecenlik, Paylaşımların bilincinde olma ve Bilinçlilik arasında anlamlı ilişki ve etkileşim bulunmamıştır.
	Öz-yargılama Adj R ² =,012 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 6,197, P<.05	İzolasyon Adj R ² =,018 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 5,083, P<.01	Aşırı özdeşleşme Adj R ² =,028 F ₍₁₋₄₃₇₎ = 7,208, P<.01	
Genel dindarlık	Yok	Yok	Std. B = ,302 T=3,102, P<.01	
Faktör 1: Dini-Ahlaki davranış boyutu	Yok	Yok	Yok	
Faktör 2: Bireysel-Bilişsel eğilim	Std. B = -,110 T= -3,007, P<.01	Std. B = ,118 T=2,220, P<.05	Std. B = -,350 T= -3,792, P<.001	
Faktör 3: Sosyal-Bilişsel eğilimi	Yok	Yok	Yok	

Dindarlık ölçeğinde 2. Faktörü ya da alt boyutu oluşturan ve “Bireysel-bilişsel eğilim” diye isimlendirilen bu boyut “Hayata ilişkin bütün düşüncelerini dinsel inançların belirlemesi, kişilerin, diniyle ilgili çeşitli

yayınları takip etmesini önemli bulma, Dininin gereklerini hayatının her alanına uygulamaya çalışma ve Mensup olduğu dinde içki yasak olduğu için içmemeye özen gösterme” hususlarına ilişkin tutum ve davranışları kapsamaktadır (Kırş., Tablo 1). Dindarlığın bu yönüne ilişkin eğilimler ile Öz-duyarlığı 3 alt boyut arasında pozitif yönde ve istatistik bakımdan anlamlı ($p<.01$ ve $.05$) ilişkiler gözlenmiştir. Bu veriler ışığında dindarlık ile öz-duyarlık arasında olumlu yönde ilişki ve etkileşim olduğu şeklindeki görüşümüzü kısmen desteklemektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Öz-duyarlık; kişilerin duygularını anlamak ve çektiği acıyı dindirmek için desteklemek, kişilerden uzaklaşma veya sevecen, yapılan yanlış davranışa önyargısız bir anlayışla yaklaşma ve herkesin bütün itinasına rağmen yanlıgı payının olabileceğini anlatmaktır. Hatalı davranmanın da insani bir durum olduğuna dikkat çekmektir.

İnsanların genel anlamda başkalarının yaptığı hatalara daha toleranslı fakat kendi hatalarına daha katı yaklaştıkları görülmektedir. Birey kendi yetersizlikleri ile yüzleştğinde çoğu zaman bu yetersizliklere yalnızca kendisi sahipmiş gibi (aşırı özdeşleşip) kendisine yönelik negatif düşünceler ve duygular geliştirir. Bu durum kişinin hayatla mücadele konusunda kendisini diğer insanlara göre eksik algılamasına ve çevresinden uzaklaşarak yalıtılmışlık ve yalnızlık duyguları içinde olmasına sebep olabilir.

Araştırmamızda genel öz-duyarlık düzeyi ortalamanın biraz üstündedir. Bu durum kınama korkusu yaşamaya eğilimli olup ihtiyacı olan duygusal güvenliği sağlamakta zorlandığını düşündürebilir. Bununla beraber “izolasyon ve aşırı-özdeşleşme alt boyutlarının ilk iki sırada yer alması, bireyin beklentilerini karşılayamadığı durumlarda kendisini sert biçimde eleştirip kınayarak benliğine zarar verebildiği şekilde tanımlanmaktadır. Benzer durum Sardoğan M. (Kaygusuz ve Karahan 2006) tarafından yapılan çalışmada da dış denetim odağı arttıkça bireylerin iletişim becerilerinin geliştirilmesinde yatkınlık oluşturduğu görülmüştür.

Öz-duyarlılık ölçeğinin diğer alt boyutları olan; paylaşımların bilincinde olma ve öz-sevecenlik” puanları son iki sırada yer alması ise kişinin başarısızlık, acı ve sıkıntı veren deneyimleri karşısında öz-yargılama, toplumsal yabancılaşma ve izole olma duyguları yaşadığını ve bu durumu insanlık deneyimi olarak görmekte zorlandığını göstermektedir. Bu durum Aydın ve Hiçdurmaz’ın (2016) hemşirelik öğrencileri ile yaptığı çalışma bulguları ile paralellik içermektedir.

Çalışmamızın diğer sorgulama alanı ise değerlerdir. Değerler; insan davranışlarını açıklamada temel bir öneme sahiptir (Kuşdil & Kağıtçıbaşı, 2000:75; Kızılcılık & Erjem, 1992:168). Araştırmaya katılan gençlerin değerleri önemseme düzeyine göre sıralandığında ise “öz-aşkınlık ve muhafazakârlık” eğilimleri daha yüksek çıkmaktadır.

En fazla önemsedikleri ilk üç değer tipi sırasıyla; evrenselcilik, güvenlik ve iyilikseverlik şeklinde sıralanmaktadır. En az önemsenen üç değer tipi ise sırasıyla; uyarılım, güç ve gelenekçilik olarak belirlenmiştir. Bulgulardan anlaşılacağı üzere evrensel değerler en üst sırada yer almaktadır. Bu durumu güvenlik ve iyilikseverlik takip etmektedir. Bu durum belli ölçülerde eğitim düzeyinin yüksek olması ile ilişkilendirilebilir. Üniversite eğitimi evrensel değerlerin vurgulandığı bir ortamdır. Gelenekçilik değerinin alt sıralarda yer alması da bu durumu desteklemektedir. Fakat güvenlik alt boyutunun da üst sırada yer alması ve uyarılım konusunun alt sırada yer alması çelişkili görülebilir. Bu tablo evrensel değerleri önemseyen fakat güvenliği de önemseyen bireyler olduklarını ve risk almak konusunda çekimser bireyler olduğunu düşündürmektedir. Bu durum Akın'ın (2009 ve 2010) yaptığı çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Bu durum müteşebbis davranabilmek için dezavantaj oluşturmaktadır. Özetlersek katılımcılar evrensel değerleri önemseyen, geleneksel olmak istemeyen; güvenlik konusunu maceraya tercih eden, iyiliksever ve güç kullanımını tasvip etmeyen bir grup olarak tanımlanmaktadır. Bu bulgular Oğuz'un (2011) öğretmen adayı üniversite öğrencileri ile ve Açıkgöz ve Fırat'ın (2012) öğretmen adayları ile yaptığı çalışmalar ile paralellik göstermektedir.

Genel profil dindarlık açısından değerlendirmesinde gençlerin kendilerini “dindar” olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu durum Kurt'un (2009) çalışması ile paralellik göstermektedir. Çünkü ölçek parametresine göre 3 ve 4 puanları yüksek dindarlık eğilimini yansıtmaktadır. Burada dini-ahlaki boyut 2,9 aritmetik ortalama ile birinci sırada yer alırken, bireysel-bilişsel dindarlık 2,7 aritmetik ortalama ile sonuncu

sırada yer almaktadır. Dini-ahlaki davranış boyutu dindarlığı oluşturan “Günah olduğu için rüşvet alıp- vermekten kaçınma, Allah ana-babaya iyi davranmayı emrettiği için anne ve babaya iyi davranma, dini inancından dolayı kimseyi aldatmamaya özen gösterme, dini inancına göre doğru sözlü olmak gerektiğinden doğru söylemeye gayret etme, sözünde durmak dini bir kural olduğundan verdiği sözü tutma, dini bir prensip olduğundan komşularına iyi davranma, Allah’ın varlığını her zaman güçlü bir şekilde hissetme” gibi dinin toplumsal hayatla ilgili bölümünü daha fazla dikkate aldıklarını düşündürmektedir. Bunun yanında bireysel-bilişsel dindarlığın en son sırada olması; bireysel hayatında (dini yayınları takip etmek, yasak olduğu için alkol almamak gibi durumlarda) çok fazla hassasiyet göstermediği düşünülebilir. Bu bulgular; Aydın ve Kaya’nın (2010) dini inanç ve ahlaki olgunluk düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma ile paralellik göstermektedir.

Cinsiyet değişkenine göre hazcılık alt boyutunda erkek öğrencilerin puanın kız öğrencilerden yüksek olması erkek çocuklarının daha sosyal ve dışa dönük yetiştirilmesi ile ilişkilendirilebilir. Öz denetim, yardımseverlik, uyum, güvenlik değerlerinin önemseme düzeyinin kız öğrencilerde daha yüksek olması dikkat çekmektedir (Aydın ve Soyer 2016). Bu durum toplumsal cinsiyet konusu açısından, cinsiyete dayalı çocuk yetiştirme ve toplumsal algının yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu durum İkiz ve Totan (2012), Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu ve Taşkın’ın (2007) üniversite öğrencileri ile yapmış olduğu çalışma bulguları ile paralellik göstermektedir.

Hazcılık ve evrenselcilik değerleri evlilerde bekârlara göre daha yüksek çıkmaktadır. Hazcılığın hayattan memnuniyet duyma ve evrenselciliğin ise topluma ve tüm canlılara saygı olarak tanımlandığı dikkate alınır; toplumun kurum olarak da bir parçası olmak kişisel mutluluğu ve hayata olumlu bakma düzeyini arttırdığı düşünülebilir. İçinde bulunduğumuz toplum yapısının toplulukçu özellikleri olumlu algılamasının da birey üzerinde böyle etki yarattı düşünülebilir (Asıcı ve Karaca, 2014).

Bulgulara göre öz-duyarlığı 6 boyutunun hepsinde ortalama puanlar, kentsel çevre lehine daha yüksektir. “Aşırı özdeşleşme ve izolasyon” hariç, diğer dört boyuta ilişkin tutum ve davranışlar bakımından kentsel çevrede yaşayanların lehine anlamlı düzeyde fark bulunması, kentsel çevrenin öz-duyarlığı arttırdığını gösteren açık bir gösterge olarak görülebilir. Değerleri açısından ise “Kırsal” çevrenin 4 temel yönelim boyutundan sadece “Muhafazakârlık” boyutunda daha yüksek puan alırken; diğer 3 boyutta ise “kentsel” çevrenin puanları daha yüksek olduğu görülmüştür. Her iki grubun da en yüksek puanlara sahip olduğu Öz-aşkınlık/kendini aşma boyutunda ise kentsel çevrenin puanı, kırsal çevredekilerin puanından daha yüksek çıkmıştır. Bu duruma göre “Öz-aşkınlık” boyutunu oluşturan “iyilikseverlik ve evrenselcilik” değer tiplerini önemsemenin en yüksek düzeyde olduğu ve bunun ardından “Muhafazakârlık” boyutunda kutuplaşan “güvenlik, uyma, gelenekçilik” değer tiplerinin öne çıktığını söyleyebiliriz. Ayrıca söz konusu boyutlar ya da değerleri benimseme açısından sosyal çevre farklılaşmasının anlamlı bir katkı yapmadığı ve değer yönelimlerinde farklılıktan çok benzerlik olduğunu da belirtmek gerekir. Bu sonuçlar kent-birey konusunda yapılan çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir (Göregenli,1995; Bilgin,2011).

10 Temel değer tipi bazında yapılan karşılaştırmalara göre sadece “hazcılık” değer tipinde anlamlı fark vardır. Bu bağlamda hazcılığı önemseme düzeyini yansıtan ortalama puanı “kentsel çevre” de daha yüksek (4,44) iken; “kırsal çevre”de (3,94) daha düşüktür. Ortalamalar arasında $p<.05$ anlamlı farkın olması, kentsel çevrenin hazcılık değerini benimsemeyi ve önemsemeyi arttırdığını göstermektedir. Diğer 9 temel değer tipinde anlamlı farkların bulunmaması ise katılımcıların değerinde benzerliğin hâkim olduğuna işaret etmektedir (Mehmedoğlu,2006:165).

2015 yılı Vakıf Üniversitesi (İstanbul, 2015) örneklemini öz-duyarlılık düzeyi açısından bütün alt boyutlarda daha yüksek ya da en yüksek ortalamalara ulaşmaktadır. Bu durum Vakıf Üniversitesi öğrencilerinin İstanbul gibi metropol bir şehirde öğrenim görmesi ile açıklanabilir. Şehir kültürü bireylerin farklılıkları görmek ve farklılıklarla yaşamak konusunda geliştirici etki yaratmaktadır (Bilgin,2011). Dolayısıyla Vakıf

üniversite öğrencilerinin hem yıl bazında, hem de devlet üniversitesinde okuyanlar bazında daha yüksek öz-duyarlık tutumları sergilediğini söyleyebiliriz. Çünkü analiz sonuçlarına göre Aşırı-özdeşleşme hariç, hem genel öz-duyarlık, hem de diğer 5 alt boyutuna ilişkin puanlar, bu grubun tutumları ile diğer iki grubun tutumları arasında $p<.01$ ve $p<.05$ düzeyde anlamlı fark bulunduğu gözlenmiştir.

Değerler insanların duygu, düşünce ve davranış boyutlarıyla yakından ilgilidir. Sosyal bilimciler değerlerin insan davranışlarını açıklamada temel bir öneme sahip olduğunu ifade eder. Bu çerçevede değerler toplumların oluşmasında ve gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir (Kuşdil & Kağıtçıbaşı, 2000:75; Kızılcılık & Erjem, 1992:168, Jopling 2000:2). Araştırmamızın sonuçları “Evrensel değerler ve öz duyarlılığın sevecenlik ve bilinçlilik alt boyutları arasında pozitif ilişki vardır” şeklinde ifade edilen hipotezimizi doğrular mahiyettedir.

Değerlerin dindarlıkla ilişkisine bakıldığında; dindarlık eğilimindeki artışa paralel olarak “uyuma ve iyilikseverlik” değerlerini önemseme düzeylerinin de arttığını yansıtan bir bulgu sayılabilir. Bu verilere göre “uyuma, gelenekçilik ve güvenlik” değerleriyle dindarlık arasında pozitif ilişki olduğunu belirten araştırma hipotezi kısmen doğrulanmaktadır. Bu bulgular; Mehmedoğlu'nun (2006) yaptığı çalışma ile paralellik göstermektedir. Dindarlık-değer yönelimleri arasındaki ilişki durumu, genel dindarlık eğilimini oluşturan temel faktörler/alt boyutlar bağlamında, ele alındığında “Dini-ahlaki davranış ve Sosyal-Bilişsel eğilim” boyutlarına giren dini tutum ve davranışlar ile bazı değer tiplerini benimseme arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamızın dindarlık düzeyi ile öz-duyarlılık arasındaki ilişkinin sorgulanmasında “genel dindarlık” ile “genel öz-duyarlık” anlamlı bir ilişki olamadığı; buna karşın genel dindarlıkla öz-duyarlığın “Aşırı-özdeşleşme” boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bir başka ifade ile genel dindarlık düzeyi yükseldikçe öz-duyarlığın aşırı-özdeşleşme boyutuna giren tutumlarının da yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca dini tutumların “Bireysel-bilişsel eğilim” alt boyutu ile özduyarlılığın aşırı

özdeşleşme, öz yargılama ve izolasyon arasında anlamlı ilişki gözükmemektedir. Bu durum dindarlık düzeyinin artmasının öz duyarlılığa olumsuz yönde etki ettiğinin göstermektedir. Dindarlık düzeyi arttıkça bireyin hataları ile kendisini kabul etmesi zorlaşmaktadır. Bilinçlilik alt boyutu bireyin güç ve sıkıntılı duygu ve düşüncelerini dengede tutması, onlarla aşırı biçimde özdeşleşmemesi ve kendini onlara kaptırmaması olarak tanımlanmaktadır. Aşırı özdeşleşme ise bu durumun tersi gibi düşünülebilir. Bu durum da bireyin tutumlarını (düşünce, duygu, davranış) belirleyen olgunun kendisi mi, toplumsal değerler mi olduğunu sorgulamamıza zemin hazırlamaktadır. Aşırı özdeşleşme toplumsal değerleri, kendi düşüncesinin önünde tutanların dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğunu ifade edilmektedir.

Araştırmamızın şehirde yaşayanların ve eğitim düzeyi yüksek olanların değerler ölçeğinin evrensellik puanlarının yüksek olduğu da dikkate alınırsa bireyci ve toplulukçu bakış açısıyla durumu açıklamak mümkündür. Öz-duyarlılık bireysel toplumların özelliği olarak düşünülebilir. Bireyin kendi düşünce ve duygularını geliştirmek konusunda yapılan çalışmalar öz-duyarlılık düzeyini arttırmaktadır. Din konusunun ise daha çok dini-ahlaki boyut açısından yaşanması sebebi alt boyutlar açısından yukarıda açıklandığı üzere ilişki ve etkileşim bulunmasına rağmen genel dindarlık ve genel öz-duyarlılık arasında ilişki bulunamamış olabilir.

6. SUMMARY

The aim of this study is to reveal whether there is a relationship between the self-awareness, value orientations and religious propensity of young people. In the same time try to find out is gender, social environment, education level, age and other socio-demographic aspects is effective on this relationships in this study.

Firstly, the relationship between self-sensitivity and value orientations and religiosity tendencies or religious beliefs and attitudes has been examined. And relations between demographic characteristics / variables and dependent variables (religiosity, self-esteem and values) of the research were also examined.

As a result of the research, it was observed that the attitudes of the university students participating in the study to the degree of over-identification of self-sensitivity increased as the level of general religiosity increased. Within the scope of the data, self-awareness is thought to be influenced by family and social environment more than the structure of the school. When we look at to the level of consideration of values of university students self-transcendence and conservatism trends are at a higher level. As evidenced by the findings the most important value types for students were universalism, security and benevolence.

This can be attributed to the high level of education at a certain level. University education is an environment where universal values are emphasized.

There seems to be a meaningful difference between sub dimensions of values according to sex variables. There appears to be a significant difference between female students and male students in the hazing subscale. This difference is in favor of male students. On the other hand, it is seen that the arithmetic mean of the female students indicates a meaningful difference. This difference is in favor of girl students. It seems that the averages of benevolence, harmony, security sub-dimensions also favor girls. These findings show that male students hold the hedonism value ahead of girls and female students are more helpful, coherent

and secure than male students. In terms of social gender issues, this can be regarded as a reflection of sex-based child rearing and social upheaval.

It is understood that young people regard themselves as "religious" when evaluating the general profile in terms of religiosity. These findings are parallel to Kaya and Aydın's (2010) study, which is reveal the relationship between religious belief and moral maturity level. However, looking at the findings of the research, it is possible to say that as the age progresses from inner-guided religiosity to outer-guided religiosity, to be valid for our sample, which is generally composed of higher education students.

In our research; The statistically insignificant difference between the scores reflecting the attitudes of the graduates of Imam-Hatip High School and those of the other schools shows that the participants are very similar to the difference in self-awareness tendencies. This data suggests that family and close encounters are more effective than the institutional structure of the school for self-awareness.

In summary, there is a positive relationship between "universal values and self-awareness and compassion and consciousness sub-dimensions".

7. KAYNAKLAR

- Akın, A. (2009). Özduyarlık ve Boyun Eğici Davranış. *Eğitim ve Bilim*, 34 (152), 138-147.
- Akın, A. (2010). Özduyarlık ve İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi –H. U. Journal of Education*, (39), 01-09.
- Akın, Ü., Akın, A. ve Abacı, R. (2007). Öz-duyarlık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 1-10.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Yıldırım, E. ve Bayraktaroğlu, S. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Asıcı, E. ve Karaca, R. (2014). Öğretmen Adaylarında Affetme Özelliği ve Öz-duyarlık. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, p. 489-505, Autumn I.
- Aydın A. ve Soyer U. (2016). Özel Eğitim Öğrencilerinin Öz Duyarlık Ve Sürekli Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı: 35, Sayfa: 5-18.
- Aydın, A. ve Hiçdurmaz, D. (2016). Nursing and Interpersonal Sensitivity. *Journal of Psychiatric Nursing*. 2016; 7(1): 45-49.
- Aydın, F. ve Kaya, H. (2010). Sosyal Bilimler Lisesi Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının Değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 229-257.
- Bandura, A. (1990). Reflections On Nonability Determinants of Competence. R. J. Sternberg ve J. Kolligian, Jr. (Ed.) *Competence Considered* içinde (s. 316–352). New Haven, Ct: Yale University Press.
- Bennett-Goleman, T. (2001). *Emotional Alchemy: How the Mind Can Heal the Heart*. New York: Three Rivers Press.
- Bılsky, W. ve Schwartz, S. H. (1994). Values and Personality. *European Journal of Personality*, 8, 163-181.
- Bilgin, N. (2011, Mayıs). Sosyal Düşüncede Kent Kimliği. *İdeal Kent* (3), 20-47.

- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., Zindel, V. S., Abbey, S., Speca M., Velting, D. Ve Devins, G. (2004). Mindfulness: A Proposed Operational Definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11 (3): 230–241.
- Brown, B. (1999). *Soul Without Shame: A Guide to Liberating Yourself from The Judge Within*. Boston: Shambala.
- Brown, K. W. ve Kasser, T. (2005). Are Psychological and Ecological Well-Being Compatible? The Role of Values, Mindfulness and Lifestyle. *Social Indicators Research*, 74, 349-368.
- Burr, A., Santo, J. B., ve Pushkar, D. (2011). Affective Well-Being in Retirement: The Influence of Values, Money, and Health Across Three Years. *Journal of Happiness Studies*, 12, 17–40.
- Burroughs, J. E., ve Rindfleisch, A. (2002). Materialism and Well-Being: A Conflicting Values Perspective. *Journal of Consumer Research*, 29, 348–370.
- Göregenli, M. (1995). Kültürümüz Açısından Bireycilik-Toplulukçuluk Eğilimleri: Bir Başlangıç Çalışması [Individualism-Collectivism Orientations in The Turkish Culture: A Preliminary Study]. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(35), 1-14.
- Gunaratana, V. H. (1993). *Mindfulness in Plain English*. Somerville, Ma: Wisdom Publications.
- İkiz, E. Ve Totan T. (2012). Üniversite Öğrencilerinde Öz-duyarlık ve Duygusal Zekânın İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, Sayfa: 51-71.
- Jopling, D. A. (2000). *Self-Knowledge and The Self*. New York: Routledge.
- Kızılcılık, S. ve Erjem, Y. (1992). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Konya: Günay Ofset.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, s. 1-26.
- Kuşdil, M. E ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15, 45, 59-76.
- Martin, J. R. (1997). Mindfulness: A Proposed Common Factor. *Journal of Psychotherapy Integration*, 7 (4): 291–312.

- Mehmedoğlu, A. (2006). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (MÜ İlahiyat Fakültesi Örneği). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 133-167.
- Neff, K. D. (2003a). Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85-102.
- Neff, K. D. (2003b). The Development and Validation of a Scale to Measure Self-Compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250.
- Neff, K. D. ve Mcgehee, P. (2010). Self-Compassion and Psychological Resilience Among Adolescents and Young Adults. *Self and Identity*, 9 (3): 225-240.
- Neff, K. D. ve Vonk, R. (2009). Self-Compassion Versus Global Selfesteem: Two Different Ways of Relating to Oneself. *Journal of Personality*, 77 (1): 23-50.
- Nisker, W. (1998). Mindfulness: The Opposable Thumb of Consciousness (Bölüm 3). *Buddha's Nature: A Practical Guide to Discovering Your Place in the Cosmos* içinde (s. 26-30). New York: Bantam Books.
- Oğuz, A. (2011). Öğretmen Adaylarının Demokratik Değerleri İle Öğretme ve Öğrenme Anlayışları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9 (22), 139-160.
- Parks, L., ve Guay, R. P. (2009). Personality, Values and Motivation. *Personality and Individual Differences*, 47, 675-684.
- Rosenberg, L. (1999). Breathing with the Body (Bölüm 1). *Breath by Breath: The Liberating Practice of Insight Meditation* içinde (s. 10-39). Boston: Shambala.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving The Self*. New York: Basic Books.
- Rosenberg, M. B. (2000). *Nonviolent Communication: A Language of Compassion*. Encinitas, Ca: Puddledancer Press.
- Salzberg, S. (1997). *Lovingkindness: The Revolutionary Art of Happiness*. Boston: Shambala.
- Sardoğan, M. E., Kaygusuz, C. ve Karahan T. F. (2006). Bir İnsan İlişkileri Beceri Eğitimi Programının Üniversite Öğrencilerinin Denetim Odağı Düzeylerine Etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2. Sayı 2. Ss.184-194.

- Seligman, M. E. (1995). *The Optimistic Child*. Boston: Houghton Mifflin.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries. M. Zanna (Ed.). *Advances in Experimental Social Psychology* içinde (Vol. 25, s. 1-65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). Are There Universal Aspects in The Content and Structure of Values? *Journal of Social Issues*, 50, 19-45.
- Schwartz, S. H. (2010). Basic Values: How They Motivate and Inhibit Prosocial Behavior. M. Mikulincer, P. Shaver, (Eds.). *Prosocial Motives, Emotions, And Behavior: The Better Angels of Our Nature* içinde (s. 221-241). Washington, Dc, Us: American Psychological Association.
- Schwartz, S. H., Sagiv, L., ve Boehnke, K. (2000). Worries and Values. *Journal of Personality*, 68, 309–346.
- Schwartz, S. H. ve Bilsky, W. (1987). Toward a Universal Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 53(3), 550- 56.
- Şahin, F. ve Açıkgöz, K. (2012). Bazı Değişkenler Açısından Öğretmenlerin Değer Sistemleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (43),422-435.
- Vefikuluçay, D. Zeyneloğlu, S. Eroğlu, K ve Taşkın, L. (2007). Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 14,2, 26-38.
- Wallace, B. A. (1999). *Boundless Heart: The Four Immeasurables*. Ithaca, Ny: Snow Lion Publications.
- Welzel, C., ve Inglehart, W. (2010). Agency, Values, and Well-Being: A Human Development Model. *Social Indicators Research*, 97, 43-63.

MODERN ONKOLOG HEKİMİN GELENEKSEL TIP UYGULAMALARI KARŞISINDAKİ STRATEJİLERİ¹

Vefa Saygın ÖĞÜTLE²

Duygu SARIMURATOĐLU³

ÖZ

Kanser, tedavisi çok zor ya da bazı durumlarda mümkün olmayan bir hastalıktır. Bu hastalığa yakalandığında çaresizliğe düşen ve her yolu denemeyi düşünen hastaların kanserle mücadele esnasında başvurduğu pratiklerden birisi de geleneksel tedavi uygulamalarıdır. 10 onkolog hekimle yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda, böylesi kritik bir alanda kanıta dayalı tıp yaptıklarını savunan modern onkolog hekimlerin geleneksel tedavi hususunda iki farklı stratejiye başvurdukları görülmüştür. Söz konusu stratejilerden ilki, geleneksel olanı tamamen reddetmektir. İkincisi ise modern kozmolojide geleneksel olanın yeri olmasa da geleneksel olanı bağlamından koparıp onu modern kozmolojiye entegre etme eylemidir. Weber'in tipoloji kuramı bağlamında ve elbette saf tıp özelliklerini taşımasa da ilk grup rasyonel hekimler; ikinci grup ise karizmatik hekimler olarak adlandırılmıştır. Rasyonel hekimlerin biçimsel rasyonaliteye, karizmatik hekimlerin ise tözel rasyonaliteye atıfla eyledikleri görülmüştür. Bu da bize sahada çoklu rasyonalitenin işlediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp, Kanıta-dayalı Tıp, Kanser, Rasyonelleşme, Biçimsel Rasyonalite, Tözel Rasyonalite.

¹Bu makale, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Hekim Tipolojileri Bağlamında Geleneksel ve Modern Tıp Ayrımının Sorunsallaştırılması" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

³M.SC., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

STRATEGIES OF MODERN ONCOLOGIST PHYSICIAN'S IN RELATION TO TRADITIONAL MEDICINE PRACTICES

ABSTRACT

Cancer is a disease that is very difficult, or even in some cases impossible, to treat. Patients who get this disease think about every way for to get rid of cancer. So one of the practices applied by them is traditional medicine. As a result of dept interviews conducted with 10 oncologist, it is observed that modern oncologists who advocate the evidence-based medicine have applied two different strategies. The first is to reject it altogether and the second is to remove it from its context and introduce it to the modern cosmology. In the context of Weber's theory of typology, the first group was named rational physicians; the second was named charismatic physicians. It is observed that rational physicians refer to the formal rationality and the others to the substantial rationality. This illustrates us that multiple rationalities operate in the field.

Key Words: Traditional and Complementary Medicine, Evidence-based Medicine, Cancer, Rationalization, Formal Rationality, Substantial Rationality.

1. GİRİŞ

Günümüzde çoğu hekim, geleneksel tıbbı işe yaramayan uygulamalar topluluğu ve birkaç şarlatanın safı safı şeklinde bakmaktadır ama öte yandan geleneksel tedavi yöntemlerinin görünürlüğünün arttığı da ortadadır. Ayrıca geleneksel tıbbi yöntemleri öneren hekimlerin varlığı da bilinmektedir. Rasyonelleşmenin egemenliğini ilan ettiği modern dünyada, geleneksel tıbbi öneren hekimlerin varlığını neye bağlamamız gerekir? Bu sorudan yola çıkarak bizatihi geleneksel tıp ile modern tıp arasında gerçekleştiği kabul gören epistemolojik kopuş sorunsallaştırılabilir mi? Başka bir deyişle, modern tıbbın kendisini sadece üç yüz yıllık bir oluş gibi gösteren bakışından vazgeçtiği söylenebilir mi?

Modern tıp paradigması ile geleneksel sağaltım pratikleri arasındaki ilişki, her ne kadar bizzat hekimler tarafından kendi yayın organlarında sorunsallaştırılmış olsa da, Türkiye'deki genelde sosyal bilimler özeldeyse sosyoloji alanında görece az çalışılmış bir konudur. Bu görece kısıtlı literatür içerisinde ise konu belli bağlantılarıyla ele alınmıştır.⁴ İlgili çalışmalarda, geleneksel sağaltım teknikleri karşısında modern tıp paradigmasının ve genel olarak modern hekim dairesinin homojen bir biçimde resmedildiği görülmektedir. Nitekim bu çalışmanın özgünlüğü de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira çalışma, modern hekim dairesi içerisindeki onkolog hekimlerin geleneksel sağaltım teknikleri karşısında (iki tipoloji altında toplanabilecek) farklı stratejiler geliştirdiklerini ve hastalarıyla buna uygun ilişkiler içerisinde girdiklerini sergilemeyi amaçlamaktadır.

⁴ Konunun sağlık ve iktidar bağlamında sağlık ve hastalık kavramlarının tarihsel gelişimi açısından ele alınışı için bkz. Sezgin, 2011. Bunun yanı sıra kanserin ve hasta bedeninin sosyal inşası (meme kanserli hastalar özelinde) inceleyen bir çalışma olarak bkz. Nazlı, 2008. İlaçların insan vücuduna verdiği zararlara ve modern tıbbın bazı hastalıkları tedavi etmek hususunda yetersiz kalması ya da başarısız olmasına karşın insanlarda oluşan alternatif tedavilerin daha zararsız olduğu düşüncesinden yola çıkılarak alternatif tedavilerin çalışan kadınların bakış açıları özelinde değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Aytaç ve Kurttaş, 2014. Tamamlayıcı ve alternatif tedaviyi katılımcılarının sosyodemografik ve sağlık değişkenleri bağlamında inceleyen bir araştırma için bkz. Araz, Harlak ve Meşe, 2009. Ayrıca folklorik bir nitelik taşıdığı için halk bilimciler de bu konuda çalışmıştır. Modern tıbbın hastaları ikna edemediği yahut yetersiz kaldığı durumlarda hastaların geleneksel tıbbı yönelişini modernizm-postmodernizm bağlamında değerlendiren bir çalışma için bkz. Ersoy, 2014. Geleneksel tıbbın yeniden üretim sürecinde kadın meselesinin sorunsallaştırıldığı diğer bir çalışma için ayrıca bkz. Kaplan, 2010.

Bu hususta, hekimler arasında bir uzlaşma olduğunu düşünmemekle birlikte belirli bir otorite sınıflandırması oluşturarak, geleneksel tıbbi yöntemleri öneren modern hekimleri “karizmatik⁵ hekim” şeklinde sınıflandırabiliriz. Bunun sebebi, söz konusu hekimlerin kurumsal olarak tanımlanmış prosedür ve kılavuzların varlığına rağmen hastayla kurdukları ilişkide esneme yaratmalarından ileri gelmektedir. Bu durumda bürokratik sisteme tamamiyle uyum sağlamış hekim de “rasyonel hekim” olacaktır. Rasyonel hekim prosedürleri katı bir şekilde çalıştırırken, karizmatik hekim hasta ile kurduğu ilişkiyi kişiselleştirip kendi karizmasını öne çıkarmaktadır. Elbette ki bunlar Weberci anlamıyla ideal tiplerdir.⁶ Başka bir deyişle, empirik anlamıyla hemen hiçbir hekim, söz konusu ideal-tipik nitelikleri saf haliyle sergilememektedir. Öte yandan çalışmamızın sonunda, bu iki saf tipin iki farklı rasyonaliteye karşılık geldiğini iddia edeceğiz.

Modern tıbbın gündelik yaşantımızdaki güçlü egemenliği, modern kozmolojinin egemenliğinden ileri gelmektedir. Modern kozmolojiyi bilim belirlediği için, modern tıbbın dışına çıkan bilimin de dışına çıkmış sayılır ve reddedilir. Lakin bu tartışma, geleneksel tıp pratiklerinin uygulanması meselesine geldiğinde çetrefilli bir hal almaktadır. Meselenin bir tarafında sağlık otoriteleri, bir tarafında hekimler, diğer bir tarafında da hastalar bulunmaktadır. Esasında bu tartışmada sağlık otoriteleri hem hekimlerin hem de hastaların konumlanışlarını belirlemektedir ama kuşkusuz hekim ve hasta arasındaki ilişki de asli bir role sahiptir. Nitekim protokollerin geleneksel tıp uygulamaları karşısındaki tutumu açık ve net olsa da, meseleye sosyal nitelik kazandıran, dolayısıyla onu sosyolojik analizin nesnesi kılan şey bizatihi bu hasta-

⁵ “‘Karizma’ kavramı, bireysel olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onun doğüstü, insanüstü ya da en azından bazı özel istisnai güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan belli bir nitelik anlamında kullanılacaktır. (...) Karizmatik otoriteye konu olan kuruluş/grup, duygusalığa dayalı topluluk ilişkileri temelinde ortaya çıkan bir gruptur. (...) Geleneksel otorite, eskiden kalma örneklerle bağlıdır ve bu açıdan kurallara da bağlıdır. Karizmatik otorite ise, kendi egemenlik sınırları içinde geçmişi reddetmekte ve bu anlamda özel bir devrimci güç niteliği taşımaktadır” (Weber, 2014: 91-92, 94-96). Karizmatik hekim de hasta ile kurduğu ve yazılı katı prosedürleri, kılavuzları aşan ilişkide kendini gösterecektir. Neticede hem “karizmatik” hem de “rasyonel” hekim *modern* hekimdir. Bu yüzden, geleneksel sağaltım tekniklerine ilke olarak karşı olmayan hekimleri “geleneksel” olarak adlandırmak mümkün değildir. Öte yandan, Weber’in işaret ettiği gibi, toplum içinde ikisini de saf tip olarak aramak beyhude bir çaba olacaktır.

⁶ “Bu zihinsel inşayı, kavramsal saflığa sahip şekliyle, gerçekliğin herhangi bir yerinde empirik olarak bulmak mümkün değildir. Bu bir *ütopyadır*” (Weber, 2012: 118). Ya da Kalberg’in (2017: 168) ifadesiyle “[i]deal tip, ‘gerçekliği yakalamak’tan ziyade kalıplaşmış eylemi belgeleyen mantıksal bir inşaa olarak, gerçekliğin bir parçasının kıyaslanabileceği ve ölçülebileceği kesin referans noktaları ve kılavuzluk edici yönelimsel kurallar tesis eder”.

hekim ilişkiselliğidir. Öyleyse hekim ile hastanın ortak deneyim alanına girdiğimizde durum nasıl işlemektedir?

Modern hekimin geleneksel tıp karşısındaki tutumunun bilhassa onkolojinin kritik alanında ciddiyet kazandığı görülmektedir. Bunun temel sebebi, kanserin, türüne göre değişebilse de, tedavisi çok zor ya da çoğu zaman imkânsız ve kritik açılımları olan bir hastalık olmasıdır. Nitekim yapılan çalışmalar onkoloji bölümlerine gelen kanser hastalarının çeşitli nedenlerle geleneksel tedavi pratiklerini uyguladığını ya da uygulamayı düşündüğünü göstermektedir (Güngörmüş ve Kıyak, 2012; Kav vd., 2008; Özçelik ve Fadiloğlu, 2009; Özçelik ve Toprak, 2015; Uğurluer vd., 2007; Yavuz vd., 2007). Bu noktada modern hekimin geleneksel sağaltım pratikleri karşısında rasyonalite temeline oturarak sergileyeceği stratejiler önem kazanmaktadır.

Araştırma sorunsalı inşa edilirken, önceden kanser hastaları üzerine yapılan araştırmalara dayanılarak, hasta-hekim ilişkiselliği içerisinde onkolog hekimlerin de geleneksel yöntemlere (başka dallardaki meslektaşlarına kıyasla) daha açık oldukları varsayılmıştır. Dolayısıyla niteliksel araştırma prosedürlerinin izlendiği bu araştırmanın esasını onkolog hekimlerin geleneksel tıbbi algılama biçimleri ve onu modern bilimle nasıl bağlantılandırırdıkları meselesi oluşturmaktadır. Araştırmada niteliksel araştırma prosedürlerinin izlenmesinin temel nedeni, modern hekimin geleneksel sağaltım teknikleri gibi “tartışmalı” bir konudaki gerçek ve temellendirilmiş görüşlerinin ancak bu sayede açığa çıkarılabilecek olmasıdır. Nitekim onkolog hekimlerin görüşmenin başında kendilerine araştırmanın başlığı söylendiğinde, ilk başta çekinceyle yaklaştıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla araştırma sorunsalının niceliksel veri toplama tekniklerinden ziyade niteliksel analiz tekniklerine daha uygun olduğu, niceliksel yöntemlerle yaklaşıldığı durumda gerçek tutumların ve bunlar arasındaki nüansların yakalanamayacağı değerlendirilmiştir.

Öte yandan onkolog, görüşülmesi görece zor bir hekim türüdür. Bunun sebebi, hekim-hasta ilişkisinin öteki alanlara nazaran bu alanda daha *mahrem* olabilmesidir ki söz konusu hekim grubunun görüşmeye kapalı

olması güven kazanılmasının elzem olduğu bir durum yaratmaktadır. Nitekim onkologlara ulaşmanın ve derinlemesine görüşmeler için gerekli güveni sağlamanın görece zorluğundan dolayı kartopu örnekleme modelinin kullanıldığı araştırmada, Muğla'dan başlayarak Aydın, Denizli ve İzmir olmak üzere toplam dört ildeki on onkolog hekimle görüşülmüştür. Şehirlerin seçimi lojistik sebeplerden dolayı olup, kartopu örneklem seçiminin mantığı dâhilindedir. Görüşmelerin on onkologla sınırlı kalmasının nedeni ise, geleneksel sağaltım pratikleri karşısındaki temel tutumsal patikaların ve buna binaen temel hekim tipolojilerinin açığa çıkması, cevaplarda tekrarlara düşülmeye başlanması, bu anlamıyla sahanın belirli bir doygunluğa ulaşmasıdır. Söz konusu onkolog hekimlerden 6'sı erkek, 4'ü kadındır. Kimliklerinin gizli tutulacağı sözü verildiği için hekimler H1, H2 vb. şeklinde kodlanmıştır.

2. GELENEKSEL SAĞALTIM PRATİKLERİ KARŞISINDA MODERN HEKİM

Modern hekim, geleneksel tıp karşısında otoritesini stratejik açıdan iki şekilde tesis etmektedir. Bunlardan ilki geleneksel tıbbı baştan reddedenler, ikincisi ise geleneksel tıp uygulamalarını bağlamından koparıp onu modern tıbbın otoritesine bağlayanlardır. Bu başlık altında ilk olarak, geleneksel tıp karşısında katı pozisyon alanlar incelenecektir. Söz konusu hekimlere klasik pozitivistler de diyebiliriz. Klasik pozitivistlerin meseleye yaklaşımları ya da stratejileri; meseleyi ya tartışmaya bile açmamak ve reddetmek ya da klasik anlamıyla sisteme sokmamak şeklinde kendini göstermektedir. Sözgelimi H2, geleneksel tıp uygulamalarına başvurmamaktadır, kendisi sadece gıda takviyesi olarak ya da vücut direncini artırma amacıyla zerdeçal ya da antioksidan ve vitaminler kullandığını ve bunu geleneksel tıp olarak görmediğini belirtmiştir. Görüşmemizde geleneksel tıp ile ilgili soruya cevaben düşüncelerini belirtmekten ziyade, kemoterapide kullanılan ilaçlardan bahsetmiştir:

Geleneksel tıp şu aralar fitoterapiyle çok adımı duyurdu. Ya da işte senin de bahsettiğin akupunkturla. Geleneksel tıp zaten bizim onkoloji ilaçlarının yüzde doksanı bitkisel ilaçlardan elde edilmiştir. (...) Yani fitoterapiden de uzaklaşmaya başladık fitoterapinin gerçekten sadece ve

sadece fitoterapinin tek şeyi gıda takviyesi niyetine kullanmak, kanseri yenmek değil gıda takviyesi niyetine kullanmak. (H2)

H2, fitoterapiyi tedaviden ziyade gıda takviyesi olarak görmektedir. Burada geleneksel tedavinin tamamlayıcı bir tedavi olarak görülmesi de söz konusu değildir. Dolayısıyla, H2'nin geleneksel tıbbı tamamen reddettiğini söylemek mümkündür. H2, televizyona çıkıp geleneksel tedavi kürleri vs. anlatan kişileri “şarlatan” olarak nitelendirmiştir ki bu daha sonra başka hekimlerden de duyduğumuz bir tabir olduğu için önem taşımaktadır. Onlara şarlatan demesinin sebebini şu şekilde ifade etmiştir: “Şarlatan evet şarlatanlık yapıyorlar çünkü hiçbir ilaç kanseri öldürmez hiçbir ilaç. Ancak kanser hücrelerinin deneasını (DNA) parçalaman lazım, maalesef bunu şu an dünyada hiçbir bitkisel tedavi gerçekleştiriyor, yapamıyor bu yüzden, bu yüzden geleneksel tıbbın hiçbir etkisi yok.”

H3 de geleneksel tıba başvurmadığını belirtmiştir. Buna sebep olarak ilkin kendi uyguladığı tedavi ile çakışması halinde doğurabileceği sonuçları zikretmektedir. Fakat asıl önemli sebep geleneksel tıbbın “bilimsel” bir tedavi pratiği olmamasıdır yani H3, geleneksel tıbbın bizatihi varlığını reddetmektedir:

Doğrusu başvuruyorum çünkü birincisi diğer tedavileri, tedavilerle etkileşime girerek onlara sıkıntı verebilir. İkincisi, başvursaydım çok para kazanabilirdim. Genel olarak hastalardan yasa dışı para almayı ahlaklı bulmuyorum. (...) Şunu söyleyeyim eğer bitkisel şeyler insanlara veriyor ediyor yani bitkisel demeyeyim de buna çünkü birçok ilaç, benim de kullandığım bilimsel ilacın birçoğu hala bitkilerden elde edilen maddelerden, öyle söyleyeyim. Mesela, en son iki binli yıllarda devreye giren, meme kanseri tedavisinde kullanılan Taksan denen kemoterapi ilaçları, Amazon Ormanlarında ulaşılamayan bölgelerdeki bir ağacın yaprağından, kabuğundan daha doğrusu elde edilen bir maddenin geliştirilmesiyle sağlandı Paklitaksel dediğimiz ilaç. Yapılan araştırmalarda etkin olduğu gösterildi. Çok kuvvetli bir zehir, insan için kullanabilir hale getirildi ve artık kanser tedavisinde kullanılıyor. Onun için hani bitkisel demeyeyim yanlış olur ama bilimsel olarak

ispatlanmamış şeyleri kullansaydım inanın hastalar çok beklenti içinde. Hep böyle doğal şeyle iyileşeceklerine inanıyorlar. (H3)

Tıbbın tarihini aşamacı / ilerlemeci bir tarzda yorumlayan H3, geleneksel tıp başlığı altında toplanan her türlü uygulamayı, aralarında herhangi bir ayırım gözetmeksizin, kategorik olarak aşmış bir tarihsel aşamaya yerleştirmektedir:

Yani buna tıp demek biraz zor. Tarihi... Şimdi tıbbın tarihine bakacak olursak nasıl tıp gelişmiş... Çok çok en eskilere inemem ama eskiden doktor, berber, cerrah her şey birmiş yani her şeyden anlayan her şeyi yapan insanmış. Hayvanlara da bakan aynı kişiymiş vesaireymiş falan. Sonra ayrımlaşa ayrımlaşa gelmiş. Bilim ilerledikçe kimileri bilim yolunu seçmiş, kimileri eski metotları devam ettirmiş. Geleneksel işte bir Doğu Tıbbı var, Çin Tıbbı var mesela işte akupunktur vesaire gibi şeyler var. Modern bilimde tıpta bütün geleneksel tıplarda uygulanan yöntemler analiz edilmiştir. İşe yarayan her türlü geleneksel tıp metodu bugün bilimsel tıbbın içine dâhil edilmiş. İşe yaramayanların hepsi de hariç tutulmuştur. Dolayısıyla geleneksel tıptan bir tedavi beklemek mümkün değildir. Şu an dünya yüzeyinde incelenmemiş hiçbir mineral materyal, bitki ot veya hayvani ürün kalmamış durumda. Eskidenmiş kimyasal maddelerle oynanarak tesadüfen ilaç bulunması. Bugün artık ilaçlar tesadüfen bulunmuyor. (...) Dikkat ederseniz dünyada alternatif tıpla ilgili olan bir standart yok yani kişinin işte boyuna kilosuna şuna göre buna göre, böbreğine göre, karaciğer fonksiyonuna göre ne dozda alacak... İlacın yan etkisi nedir? Bugün bir ilacın, yüzde bir, binde bir, on binde bir hatta milyonda bir olan yan etkileri prospektüslerinde yazarken bitkisel ürünlerin vesairenin yazmıyor. (...) (H3)

Bunun yanı sıra, geleneksel tedavi pratiklerini uygulayan profesörlerin varlığından bahseden H3, bir yandan her şeye karşın uzmanlık söylemine başvururken, diğer yandan bu tür uygulamaların ancak semptomların geçici giderilmesinde işe yaradığını vurgulamakta, dolayısıyla bunun hastalığın tedavisi gibi sunulmasındaki ahlaki sorunun altını çizmektedir:

Şimdi geleneksel tıp uygulamasını... Uygulamasını yapanlar hakkında derken birçok insan yapıyor. Bunu profesör düzeyinde onkologlar yapıyorlar ya da hiç eğitimi olmayan sokak arasındaki insanlar da yapıyorlar. Bu ne kadar çok konuyla ilgili eğitimi olmayan kişiler tarafından yapılıyorsa, bir ülkede o kadar çok hukuki boşluk var demektir. (...) Spastik kolon diyelim biz, rahatsızlık gibi. Mesela işte rezene vesaire gibi şeyleri işte çay olarak içtiğiniz zaman biraz iyi geldiğini fark edersiniz. Bunun gibi şeyler de vardır. Ama şöyle söyleyeyim bir ilaçla bunu çok daha kolay, çok daha basit, çok daha etkili yok edersiniz yani onun için bazen bunu uyguluyorlar. Yani bunun gibi şeyleri uygulayabiliyorlar. Daha çok geleneksel tıptaki kullanılan şeyler, semptomaya yönelik. Altta yatan sebebi ortadan kaldırmaz. Bir insana akupunktur yaparak yani bir sinirini iğneyle uyararak kanseri tedavi edemezsiniz. (...) Dolayısıyla, altta yatan sebebin yok edilmesi çok önemlidir. Tıpta bu çok önemlidir. Altta yatan sebep yok edilmiyorsa, hastalık tekrar edecektir. (...) Onun için semptom gidermek hani bir anlamda bu yüzyılda biraz dolandırıcılık oluyor. Yani semptomu giderirken hastalığı da tedavi ediyorsan çok güzel. Tabii ki şikâyeti de gider ama sadece şikâyeti gideriyorsan, hastalık devam ediyorsa yarın hasta tekrar şikâyetleri duymaya başlamışsa hastalık çok ilerlemiş, geri dönüşümsüz hale gelmiş olabilir. O yüzden doğru bir yaklaşım olduğunu düşünmüyorum. (H3)

H3'e göre modern tıp ile geleneksel tıp arasında bir ilişki kalmamıştır çünkü modern tıp, her konuda yetkinliği kanıtlamış, geleneksel tıbbı *içererek iktidarsızlaştırmıştır*⁷:

Artık pek birbirleriyle ilişkilerinin kaldığını düşünmüyorum açıkçası. Az önceki sorunun devamı gibi şunu da söyleyeyim hani birçok profesör arkadaşımız, hastalar hüsni-memnuniyet duyacağı için onlara zarar vermeyecek normal tedavilerini yanında semptomatik tedavi edecek bitkisel

⁷ Bu kavramsallaştırmanın içeriğini Sonuç bölümünde tartışacağız.

ürünler de veriyorlar. Hatta normal muayene edip tedavi verdiklerinde hastalara çok az ücret aldıklarını ama işte bitkisel ürün de beraberinde verdiklerinde çok daha fazla ücret alabilen özel sektörde kişiler olduğunu, bunu ifade eden kişiler olduğunu biliyorum. İki taraflı bir memnuniyet doğuyor (...). Geleneksel tıpta faydalı olan her türlü madde izole edilmiş ve ilaca dönüştürülmüş durumda. O yüzden, geleneksel tıptan alınabilecek artık bir şey yok. Mesela retinoik asitle tiroit türevleri lösemi tedavisinde kullanılan M3 lösemi dediğimiz lösemiyle birlikte kanda pıhtılaşma bozukluğu yaptığı için direkt kemoterapi verdiğimizde hastanın ölebileceği tehlikeli bir lösemi türünde Atra dediğimiz bir hücreleri farklılaştırıcı diferansiye edici yani onların kanda pıhtılaşma bozukluğu yapmasını önleyici bir yüksek teknolojiye ilaç kullanılıyor. Bu ilaç, Çin Tıbbındaki retinoit retroitlerden geliştirilmiştir yani artık ben gidip Çin'de tıp aramam. Zaten her şeyleri araştırılmış. Yeni bir şey onlarda kalmış durumda değil. Medeni dünyanın ulaşamadığı görmediği hiçbir şey yok. (...) Onkoloji alanıyla doksan yedi yılından bu yana uğraşıyorum, daha önce dahiliye uzmanıydım vesaire. Şu ana kadar bir tane geleneksel tedavi metodu alıp da fayda görmüş hastam olmadı. (H3)

H2 ve H3'te en net haliyle cisimleşen *rasyonel hekimlerin* yanı sıra, ikinci olarak, geleneksel tıbbı bağlamından koparıp modern tıbbın otoritesine bağlayan, ilk grubun aksine onların varlığını bir şekilde kabul eden, kendi tedavi pratiğinde uygulamaya bile duruma göre önerebilen, kimi zaman faydası olduğunu düşünen hekimlerden, yani saf tıp olarak *karizmatik hekimlerden* söz edeceğimizi belirtmiştik. Bahsi geçen onkolog hekimler, geleneksel olanı bağlamından koparıp onu tekniğe indirgemekte, sonrasında tıbbın diline tercüme edip modern tıp içerisinde yeniden formüle etmekte ve bu şekilde modern hekimin otoritesini yeniden tesis etmektedirler. Bu noktada, onu TAT yani Tamamlayıcı Alternatif Tedavi olarak adlandırmaları önem taşımaktadır. Burada geleneksel tedavi, modern tıbbın tamamlayıcısı olmaktan öteye gidememekte, kendi başına var olamamaktadır ve böylelikle modern hekim, modern hekim olma sıfatını yenilenmiş bir formda yine ve yeniden kazanmış olmaktadır. *Geleneksel* teriminin *tamamlayıcı* olarak

düzeltilmesinde somut ifadesini bulan kavramsal yeniden-çerçeveleme denemesinin net bir örneğini H1’de görmekteyiz:

Şimdi geleneksel tıp deyince, geleneksel olması için bize özgü olması gerekiyor değil mi? Hani bir Çin Tıbbını da geleneksel tıp diye kabul edersek... Genel baktığımız zaman Çin Tıbbı da geleneksel tıptır ama kendi ülkemize özgü şeyimiz yok. Tabi fitoterapi açısından aktarlar açısından elimizde bir sürü şey var. Şimdi biz geleneksel tıp ya da alternatif tıp diye kullanmıyoruz aslında. Tamamlayıcı tıp taraftarıyım. Yani kanıta dayalı bir tıbbın bir bilimin belki desteği olabilecek şeyler. Biz burada müzik terapisi çalışması da yaptık müzikologla birlikte. Akupunktur çalışması da yaptık. Yoga, hipnoz bunların her birisi belirli ölçüde ağrı olsun beslenme olsun anksiyete olsun, onların üzerine etkisi var. Bazı bitkilerin biz zaten fitoterapi adına değil, ben sabahları bir kaşık bal içerisine zencefil karıştır diyorum kemoterapi alan hastalara. Ağız tadındaki değişikliği ve oradaki hücre yenilenmesini artırsın diye ama bu ne tamamen işte elimizdeki yapılan şeylerle ilgili daha önceki verilerle alakalı ama bunlar bir bilimsel olarak kanıtlanmış kanıta dayalı bir tedavinin alternatifi olabilir mi? Hayır, ya da tamamen yerine konulabilir mi hayır. O yüzden hani tercih edecek isem hani geleneksel tıp terimini kabul etmiyorum, taraftarı değilim ama tamamlayıcı tıp olarak bunları entegre etme çabasıdayım. (H1)

Görüşmemiz esnasında, geleneksel tıp yerine tamamlayıcı alternatif tedavi denilmesi konusunda ısrar ettiği için, görüşme formundaki sorularda yazan “geleneksel tıp” ifadesi “TAT” olarak değiştirilmeye çalışılmış ve sorular o şekilde sorulmaya devam edilmiştir ama kendisinin de bu konuda kafası karışık olduğu için, “TAT yöntemlerini reddeden meslektaşlarınızla ilgili ne düşünüyorsunuz” diye sorulduğunda, şöyle bir cevap vermiştir: “*Yani şöyle kanıta dayalı olmayan bir şeyi reddettikleri için ben de aynı noktadayım aslında. Kanıta dayalı, o da çok zor randomize çalışmaları yok. Yani ben hastaya da aynı şekilde anlatıyorum. Farkındaysanız aslında ben reddeden taraftayım.*” Sorudaki ifadeyi tamamlayıcı alternatif tedavi yani TAT olarak değiştirmiş olmamıza karşın, söz konusu pratikleri reddettiğini söylemiştir ama

daha sonra yine kendisi bu konu ile ilgili düşüncesini “*Yani ben geleneksel tıp karşıyım. Tamamlayıcı tıp kısmına evet ama geleneksel tıp...*” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca kendisinin şöyle bir ifadesi de olmuştur: “*Hipnozdan tutun yogaya tutun her şeyi diyorum ya bizim de benim de çalışmalarım var hani uğraşıyorum uğraşmıyor değilim ama bunu geleneksel tıp uygulayan kısımda olursam aslında benim özümdeki şeye karşı çıkar.*” Yani H1, hipnoz yoga gibi geleneksel tedavi pratikleri ile uğraşmaktadır lakin bunları geleneksel tıp olarak kabul etmemekte ve modern tıbbın ilgilendiği, modern tıbbın tedavisine yardımcı birer teknik olarak değerlendirmektedir. Ona göre geleneksel tıp, kanıta dayalı tıbbın yani modern tıbbın yerine geçemez, onun alternatifi de olamaz, sadece onu tamamlayabilir. Geleneksel tedavi pratiğinin kanıtı varsa, modern tıba entegre edilebilir ve ancak o şekilde uygulanmasına izin verilebilir. H1 için, modern tıp ile geleneksel tıp arasında bir kesişme söz konusu olmadığı gibi ayrışma da söz konusu değildir, o daha çok söz konusu geleneksel tedavi pratiklerinin kanıtlanabilir olduğu takdirde modern tıbbın içine dâhil edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

H4 ise ilk başta geleneksel tıp uygulamalarına karşı tarihsel aşamacı, ilerlemeci yaklaşımı savunuyor gibidir:

Tabii teknik imkânlar gelişmeden şey olmadan bu kadar gelişmeden önce imkânsızlıklarla insanlar... Yani tabii insanlar hastalıklar için o dönem için elden gelen şekilde genelde bitkilerden başlayarak değişik tedavi alternatifleri geliştirmişler özellikle bayanlar falan bunların içinde. Bu hastalıkların nedenleri falan açıklandıkça, ek ilaçlar, farklı tedavi yöntemleri buldukça tabii ona artı olarak bilimsel yöntemin de gelişmesiyle birlikte şey oluyor modern tıp geliyor. Bu açıdan artık hani geleneksel tıba çok gerek kaldı mı? Çok emin değilim. Etkisiz olduğunu söyleyemem hani Çin’de hala daha hastaların bir kısmı geleneksel tıp adı altında şey yapıyor değerlendiriliyor ama bu geleneksel tıpla ifade edilen o değerler, ilaçlar, yöntemler bir de artık popülasyonda toplumda birçok kişinin bilmediğini düşünüyorum. Yani buna bir anlamda hani piyasa gözüyle de bakılıyor sonradan oradan bir kanal bulup diğer tarafı genellikle kötüleyerek kendilerine herkes bir

alan açmaya çalışıyor. Şu an için hani bence çok gerek kalmadığını düşünüyorum geleneksel tıbbı ama bir etkisi yok da diyemem bazı alanlarda faydası olabilir. (H4)

Geleneksel tıp pratiklerinin temel aktarım süreçlerinin (“el almak”) farkında olan H4, bu ethosun (yani hem ilmin hem de pratiklerin taşıyıcılarının) günümüzde ortadan kalkmış olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bugün kendisini modern tıbbın alternatifi olarak tanımlayan geleneksel tıp uygulayıcılarını tüm diğer meslektaşları gibi “şarlatan” olarak nitelendirmektedir:

(...) Sahtekâr dememin şeyi şu... Bu alan ciddi bir parasal kaynak, kazanç alanı ve ben bunu kullandıklarını düşünüyorum. Anlatabiliyor muyum? Bu fen bilimsel anlamda modern uygulamaları hem de geleneksel uygulamaları bilen kişiler bu konuda kendi bilgisini, eforunu, çalışmalarını bu konuya da ayıran kişilerin hastalara katkısı olabilir. Ama bunun dışında işin modern yanını hastalığın süreçlerini ve tedavi düzeyini bilmeyen ve her hastalığa aynı şeyleri üç beş değiştirip belki içinde ne olduğunu bilmediğimiz tedavileri uygulayan kişilere ben sahtekâr gözüyle bakıyorum. Belki bazıları iyi niyetlidir hani bana verdiler iyi oldu ama bilimsel değil bunlar yani bir tümörü var ama ne tümörü olduğu... Hatta tümör olup olmadığını dahi bilmeden tedavi yapıyor, hasta kurtuldu diyor. Patolojisine bakıyorsun, aslında kanser değil. Anlatabiliyor muyum? Yani bu derece cahilce kullanılan bir alan... (H4)

H4’ü rasyonel hekim tipolojisinden ayıran şey, bu noktadan itibaren modern tıp eğitimine geleneksel bazı pratikleri kapsayacak şekilde yaptığı vurgudur. Ona göre geleneksel uygulamalar modern tıp eğitimi sürecine yerleştirildiğinde ve uzmanlaşma söz konusu olduğunda mesele büyük ölçüde çözülecek gibidir. Bu, bundan sonraki görüşmelerde de karşılaşacağımız bir temadır. H4’ün modern tıp ile geleneksel tıbbın kesişmesi ya da ayrışması ile ilgili düşünceleri de bunu kanıtlar niteliktedir:

Yani mutlaka ki kesişmesi vardır çünkü sonuçta bugün kullandığım ilaçların çoğu da hani bitkilerden elde ediliyor. Bunları kullanan hastalarım da bazı olumlu etkiler olduğunu görüyorum.

En azından ağrıları azalıyor, iştahları artıyor, kendilerini daha iyi hissedebiliyorlar. Ama hastalık sürecinde ciddi olumlu etki yaptığını düşünmüyorum, görmedim. (...) Olumsuz sonuçları olduğunu da görüyorum. Yadsımıyorum ama bu işin bir etiği bir bilimselliği olan bir alanda yetkin kişilerce yapılması gerektiğini hastanelerin bu konuya el atması gerektiğini, çok fazla piyasaya düştüğünü ve kötü kullanıldığını düşünüyorum. (H4)

Görüldüğü üzere H4'e göre geleneksel tıp, hastalığın yok edilmesi sürecinden ziyade, hastalık sürecinde gerek hastalıktan gerek hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçların yan etkilerinden ötürü ortaya çıkan rahatsızlıkların giderilmesinde kullanılmakta ve bu hususta işe yaramaktadır. Bu da bir anlamda onun H1 gibi, geleneksel tıbbı tamamlayıcı ya da modern tıbbı destek bir tedavi türü olarak gördüğünü göstermektedir ama bu konuda dikkat edilmesi gereken noktalardan en önemlisi, bahsi geçen tedavi pratiklerinin yetkili kişiler tarafından uygulanmasıdır. Öte yandan genel anlamda hekimlerde fitoterapi konusunda olumsuz bir bakış açısının hâkim olduğu ortaya çıkmıştır, bu durum H4 için de söz konusudur:

Tabii yani bunlar da sonuçta içlerinde bir sürü madde var. Bu maddeler hastalarda olumlu etkilerde bulunabilirler. Ama sonuçta biz bir ilaç verdiğimizde içinde bir molekül var. Bunun ucağını bucağını nereye ne yaptığını biliyoruz, bilimsel araştırmalarla kanıtlı. Diğerlerinde de araştırmalar var ama çok karışık içinde çok fazla madde var. Bu maddelerden biri A etki yaparken biri B etkiyi biri C etkiyi yapabilir. Verdiğiniz ilacın etkisini nötralize ediyor olabilir. Buna ilişkin çalışmaların hani daha detaylandırılması daha netleştirilmesi gerekiyor. Ben bir şey verdim, maydanoz verdim hastalar çok iyi gitti ama onu yiyen hastalar belki maydanozdan değil, yeşil sebze meyve yiyip yemiş olmaktan fayda görüyor. Bilimsellik de budur. Bunu etkileyecek sonucu etkileyecek faktörleri bertaraf ettikten sonra özgül etkisini ona gösterebilirim. Bitkisel çalışmalarda bunları yapmak çok zor. Kesişmesi olduğunu düşünüyorum. Tersini de yapabileceğini düşünüyorum yani. (...) Eşek sütüdür odur budur birçok şeyi söylemeseler bile kullandıklarını biliyoruz. Uyarıyoruz, en azından kullanacaksanız da haberimiz olsun. En azından tedavi sırasında almayın, etkileşmesin

diye hastalara söylüyoruz ama kafaya giren hastanın yanından yöresinden konusu komşusu çok fazla insan oluyor. Yani karşılarında tıp varken bir konu komşu bilimselliği bilgisi nasıl değerlendirilebilir? (H4)

H5, diğerleri gibi mezkûr uygulamaların *tamamlayıcı* karakterinin altını çizirken, özgün olarak bunu tıbbi pratiğin en temel normuyla (“zarar vermeme”) bağlantılandırmaktadır: *“Bunları uygulayanlar hakkında çok yani zarar verme ilkesine uyuyorsa bu hasta için yani uyguladığı şey, hastaya fayda beklemiyorum çok açıkçası bu tür tedavilerden ama bir diğer önemli şey de hastaya zarar verip vermediği, vermiyorsa hastaya zarar vermediği takdirde benim verdiğim tedavideki bir uyum sorunu yaratmadığı takdirde sıkıntı yok.”*

Dolayısıyla H5 için bu konudaki asıl önemli noktalar; ilk olarak geleneksel tedavinin hastaya zarar vermemesi, ikinci olarak da geleneksel tedavi ile modern tedavinin birbiri ile çakışıp herhangi bir uyumsuzluğa sebep olmamasıdır. Öte yandan, geleneksel tedavi pratiklerini uygulayan meslektaşları için söyledikleri dikkat çekicidir:

Yani çok ne diyeyim, itibar görmüyor demek istemiyorum ama şimdi bu sadece bir tedaviyle yol almaya çalışanlar var bir de normalde bildiğimiz anlamda bilimsel tedavi uygulayıp da yani hepimizin uyguladığı öğretilen tedaviyi uygulayan tedavinin yanında araya da bunlardan koyanlar işte fitoterapi kullananlar yok akupunktur kullananlar da var. Şimdi bu iki grup arasında çok fark var. Tedaviyi sadece bunları yapanlar geleneksel tıp yöntemlerini kullananların çok itibar gördüğünü düşünmüyorum camiada. Hasta ve hasta yakınları açısından söylemiyorum bunu. O işte arada uygulayanlar açısından herhangi bir önyargım, bir olumlu ya da olumsuz fikrim yok. (H5)

Öte yandan H5 de geleneksel tıbbın tamamlayıcı yahut destek tedavi olma özelliğini ön plana çıkartmıştır ki modern ve geleneksel tedavi yöntemlerinin birbirleriyle ilişkisine dair cevabı şöyledir: *“Belki tamamlayıcı olabilir. Bunda demin de dediğim gibi önemli olan şey, benim tedavimde bir sekte yaratmıyorsa, hastaya zarar vermiyorsa bir sıkıntı yok.”*

H6, kendi tedavi pratiğinde geleneksel tıp uygulamalarına başvurmamakta ve hastalarını geleneksel tıba yönlendirmemektedir ama hasta geleneksel tedavi talep ettiğinde onları medikal onkoloji uzmanı olup söz konusu tedavileri uygulayan kişilere yönlendirmektedir. Buna ilaveten, geleneksel tıba ve bunları uygulayanlara yaklaşımı şu şekildedir:

Fitoterapi bence bir medikal onkolog tarafından, titresini almış bir fitoterapist tarafından yapılmalı yani onkoloji hastasına fitoterapi uygulanacaksa bu kişi, medikal onkolog olmalı. Fitoterapi konusunda eğitim almış olmalı. Onun dışındaki fitoterapistleri kabul etmiyorum. Akupunktur vesaire, tabii yani ben bunların hastaları rahatlattığını, kemoterapi süreçlerini daha rahat atlattıklarını veya metastatik hastalıkta, hastalık ilerlerken oluşan ağrılarını işte veya semptomlarını azalttığını düşünüyorum ama tümörü yok etmek, tümörün tedavisinde hiçbir faydası olduğunu düşünmüyorum.(...) Yani başvurmuyorum, benim uyguladığım tedavi son dönem hastalarda kendileri hani fitoterapiye yönlenmek istiyorlar, artık kemoterapi vermeyeceksem veya işte almak istemiyorsa medikal onkoloji uzmanı olan fitoterapistlere yönlendiriyorum ama kendim böyle bir şey yapmıyorum akut dönemde. Bence fitoterapi tümörü tedavi etmek için değil, sadece immüneyi güçlendirmek için kullanılabilir onun dışında kullanılmasını onaylamıyorum. (H6)

H6 da geleneksel tıbbi modern tıba destek bir tedavi şekli olarak görmektedir ve fitoterapi yahut akupunktur gibi tedavi pratiklerini uygulayacak kişinin bir medikal onkolog olması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, geleneksel tıp H5'in de belirttiği gibi, bizatihi hastalık için değil, hastalık sürecinde ortaya çıkan bazı semptomların tedavisinde (ağrıyı azaltmak yahut iştah açmak gibi) kullanılmalıdır.

H7 kendi tedavi pratiğinde geleneksel tıp uygulamalarına başvurmamakla birlikte, meselenin farklı bir boyutuna dikkat çekmektedir:

Şimdi geleneksel tıp şöyle... Bu farklı şekilde algılanıyor. Şöyle geleneksel tıbbi başka bizim hastalara sorduğunuzda aklına aktarlarda satılan otlar çöpler geliyor. Isırgan otudur, yok ne bileyim sarı kantarondur vesaire vesaire. Bizim anladığımız geleneksel tıp, çok daha farklı. Aslında Uzak Doğu'da bu uygulanıyor. Alternatif tıpla biz bunu aynı şekilde kullanıyoruz. Hani kemoterapiyle uyguladığımız, modern tıpla birlikte değil de onun dışında hastanın artık diyelim ki tedavi şansı kalmadığı dönemler benim düşüncem, uygulanabilen bir tedavi yöntemi. Ama bunun da kendi içinde klinik çalışmaları olmadığı için hastaların vereceği yanıtları değerlendirebilmek çok zor. Çok az sayıda ve non randomize diğer bitki şey hayvan çalışmaları vesaire çalışmaları çok olmadan yapılıyor bu tedaviler. (H7)

H7 geleneksel tedavi pratiklerinin özellikle tedavi şansının kalmadığı dönemlerde uygulanması konusunda ılımlıdır. Yani kemoterapi ile birlikte ona yardımcı olarak da uygulanabilir ve buna ek olarak, tedavi şansının kalmadığı zamanlarda tek başına da uygulanabilir. Lakin modern tıpta kullanılan ilaçlar ile ilgili çalışmalar mevcut olmasına ve bu yüzden, bunların vücutta ne tür etkiler yaptığı bilinmesine karşın, geleneksel tıbbın kendi içinde klinik çalışmaları olmadığından (özellikle fitoterapi konusunda) geleneksel tıp ile ilgili kafasında soru işaretleri vardır. Öte yandan bir de bu alanda umut tacirliği yapan şarlatanlara ve bu konuda ciddi yaptırımların uygulanmasının gerekliliğine değinmiştir:

Ya etkili olabileceğini düşündüğüm zamanlar ve kişiler var. Ama bunu ben şey düşünüyorum, bir şekilde eğitimini almak gerektiğini düşünüyorum. Bu işi çok iyi uygulayan mesela Çin'dir, Uzak Doğu'dur her neyse eğitimini almak lazım, bir. Bir de tıbbi onkolog olmak gerektiğini de düşünüyorum bu işi uygulayanlar içerisinde ki en azından nerede bu işi uygulayabileceğini diğer ilaçlarla etkileşimlerinin ne olacağını bilmesi lazım. Yani günlük hayatta kullandığımız birçok bazı şeylerin bile biz kemoterapi alırken yasaklanması gerektiğini biliyoruz. Çok ciddi etkileşimler, en basit bildiğimiz yeşil çay, adaçayı bunlar bile çok ciddi yan etkiler yapabiliyor. (...) Yani buna hiçbir zaman tamamen negatif bakmıyorum ama piyasada şu an bizim Türkiye'de bu işin tamamen

yüzde doksan dokuz oranında şarlatanlıkla yapıldığını düşünüyorum, ancak yüzde bir kısmı gerçekten bu işi gerçek anlamıyla yapıyor diye düşünüyorum. (H7)

H8, kendi tedavi pratiğinde geleneksel tıp uygulamalarına başvurmadığını iddia etmekle birlikte, herhangi bir kanıtı dayandırmasa da kemoterapide kullanılan bir ilacın yan etkisini yok etmek adına hastalarını geleneksel tedavi pratiği olarak adlandırabileceğimiz bir uygulamaya yönlendirmektedir:

Ha geleneksel tıp şöyle bazı hastalarımı şey uyguluyorum mesela bizde bazı ilaçlarla el-ayak sendromu oluyor. Yani el ayakta ciddi lezyonlar oluyor. Onlara kına yaktırıyorum yani bildiğiniz bu bizim... Bildiğin kına filmlerde yapılan. Onun çok faydasını gördüm. Kendim kullandığım geleneksel tedavi o. Yani tedavi de denilir mi ona? Onu da bilmiyorum açıkçası, sonuçta hiçbir yerde görmedim ama. Elimizdeki ilaçlardan daha etkili olduğunu söyleyebilirim yani şu an için hastalarda fayda gördüm. Bir bu var, başka da geleneksel tedaviye yönlendirmiyorum. Buna da tedavi dersiniz tabii. Bir fitoterapiye yönlendirmiyorum. (H8)

H8, geleneksel tedaviler ile ilgili fazla bilgisinin olmadığını öne sürmüş olsa da geleneksel tıbbi “ot-çöp” olarak değerlendirmektedir. Onkologların hepsi fitoterapiye karşı negatif bir duruş sergilerken, çoğu akupunktura daha sıcak bakmaktadır. H8 de onlardan bir tanesidir.

Ama burada hani ben özellikle otları kaybettiğim hastalar oldu. Otları hani bizim ilaçlar karışıyor. Ot alıp hani karaciğer yetmezliğinden kaybedilen hastalar oluyor. O yönden hani bu iş akupunktura çok... Yani akupunkturun hani kötü bir şeyini görmedim. Bitkilerle tedavi. Bitkilerle tedavi hakikaten hani birlikte kullanılmaması gereken şeyler birlikte kullanıldığında bizim ilaçlarla etkileşimi var. (H8)

Fitoterapiye karşıdır çünkü kendi uyguladığı tedavi ile birlikte kullanıldığı vakit, olumsuz sonuçlar doğurduğunu dile getirmiştir. Öte yandan, kendi tedavisi dışında uygulanan bir fitoterapi onu çok da rahatsız etmemektedir. Geleneksel tedavi pratiklerinin uygulayıcıları ile ilgili düşünceleri şöyledir: “*Valla*

zor soru yani iyi bir düşüncem yok, onu söyleyeyim yani. Fitoterapi uygulayanların hepsi hani bu işi çoğu bu işten çok zengin olan insanlar yani görüyoruz toplumda. Bu işin kaymağını yiyenler onlar, biz hani bizim kazandığımız paralar onlarınkinin yanında deveye kulak. Bilmiyorum yani iyi düşünmüyorum açıkçası.”

Söz konusu tedavi pratiklerini uygulayan meslektaşları, ona göre modern tıbbın içinde şu şekilde konumlanmaktadır: “*Valla biz onları bizim branşta da var birkaç kişi. Biz uygun görmüyoruz yani hatta onların oldukları toplantılardan çıktıklarımız bile oluyor yani. Onlarla bir araya gelmemeye çalışıyoruz. Bizim branşımızda da var fitoterapi yapan birkaç hekim. Ama iyi gözle bakmıyoruz, nasıl anlatılır bilmiyorum ama.”*

H9 da geleneksel tıptan tamamlayıcı pratikleri anlamaktadır. Nitekim bütün onkologlar gibi kemoterapi ile birlikte fitoterapinin uygulanmasına karşıdır ama rahatlatıcı yöntemler olarak adlandırdığı, akupunktur ve reiki gibi tedavi pratiklerini hastalarına önerdiğini söylemiştir:

Geleneksel tıp hani bu tedavi alternatif tedavi yöntemleriyle olan onlar geliyor aklıma ilk. Bazılarını destekliyorum ama hani bazı bilinmedik şeyleri kullanmalarını otları hastanın bitkisel tedavileri kemoterapiyle birlikte falan önermiyorum. Ama hani onun dışında alternatif işte akupunktur reiki gibi böyle daha rahatlatıcı metotlar var onları hani zararı olmadığı sürece yoga gibi falan hani psikolojik olarak rahatlatacak şeyleri hastalarım öneriyorum. (...) Akupunktura onlara inanıyorum mesela, akupunktur ağrı tedavisi o tür şey yapılabilir hani onlara inanıyorum ama fitoterapide kanıtı çok olan bir tedavi biçimi değil, çok da zor kanıt toplayabilmek. Ama belli hani şeyleri hep yani kullandığımız belli ürünleri hani bitkileri hani soruyorlar hastalar, zencefil zerdeçal gibi falan. Hani kullanabilirsiniz diyorum ama bilmediğim garip garip şeyleri hap şeklinde tüketmelerini önermiyorum. (...) Modern hiçbir şey bilim insanı geleneksel tedavi yöntemlerini primer tedavi olarak kullanmaz ama yanında yardımcı ya da dediğim gibi soruyor hastalar bağışıklık için hani tetikleyici kullanalım mı? Propolis mesela. Kullanın diyorum hani bir zararı yok ama tedavi edici bir yöntem mi? Hayır değil. (...) (H9)

Yani esasında H9 da geleneksel tedavi yöntemlerini, modern tıbbı destek ya da yardımcı tedavi olarak görmektedir. Kendisinin bildiği, diğer hekimlerdeki görüşmelerimizde de geçen zencefil ve zerdeçal gibi bitkisel tedavileri hastalarına önerdiğini ama kendisinin bilmediği ürünleri ya da tedavileri önermediğini belirtmiştir. O da H8, H7, H6, H5 ve H1 gibi akupunkturun hastalara fayda sağladığını düşünmektedir. H9, geleneksel tedavileri genel anlamda semptomatik tedaviler olarak görmek ve onların rahatlatıcı etkisini ön plana çıkarmaktadır:

Yani bunların hiçbiri hani tümörü direkt yok etmez. Bunlar hücre kültürleriyle yapılan tetkikler var ama birebir hani kanıtlanmış böyle çok hani tedavi biçimi yok ya da bunu verelim de kemoterapi vermeyelim, sen iyileşirsin böyle bir şey yok. O yüzden sadece yanında tedavi yani yardımcı tedavi olarak yani yardımcı tedavi dediğimizde bağışıklığı direnci yükseltmek adına, ben böyle düşünüyorum fitoterapiyi. (H9)

H10 için geleneksel tedavi ilaç dışı yöntemlerle hastalıklara yardımcı olmaktır ve kendisi geleneksel tedavinin faydalı olduğuna da inanmaktadır. Bu yönüyle görüşme yapılan onkologlar içinde H10'un geleneksel tedaviye en ılımlı bakan onkolog olduğunu söylemek mümkündür:

Geleneksel tıp hani yani bizim için aslında çünkü biz kültürümüz çok köklü bir kültüre sahip bir milletiz yani ben geleneksel tıbbı tanımlayacak olursam, ilaç dışı veya işte hekim gerçi hekim de olabilir içinde ilaç dışı yöntemlerle hastalıklara yardımcı olmak. Yani bu anlamda tabii içinde bölümleri var hani uygulamadan doğaya yok şeye hepsi bunun içinde. Ben faydası olduğuna inanıyorum yani bu fayda kimi zaman gerçekten cisim olarak var, akupunktur gibi yani bunun bir biyolojik yolağı var gerçekten, fizyolojisi var. Kimi zaman da hani duygusal yönden var. Buna da inanıyorum yani duaymış inanmış hani bunlara da inanıyorum çünkü hastada yani bu bilimsel bunun da aslında bilimsel temeli var. Duygu ve düşünceyle biz artık genetik olarak bile hücrelerde değişiklik olduğunu artık biliyoruz. O yüzden ben inanıyorum buna. (H10)

H10 diğer hekimlerin aksine, geleneksel tedavinin sadece maddi yönünü değil, manevi yönünü de ön plana çıkarmıştır. Ayrıca kendi tedavi pratiğinde geleneksel tedavi yöntemlerine başvurmuyor olsa da, konu ile ilgili öneride bulunduğu durumlar da olabilmektedir: *“Ben başvurmuyorum. Şöyle yani bazen öneride bulunduğum oluyor hani o da nasıl? İlaçla çaresiz kaldığım durumlar için akupunktur olsun onun dışında başka işte inançla ilgili olsun veya işte bu hacamat uygulamaları sülük uygulamaları hani bunlar için böyle önerdiğim hasta oldu ama çok nadir.”*

H10, ilaçla çaresiz kaldığı durumlarda nadir de olsa geleneksel tedavi pratiklerini önermektedir ama fitoterapi hususunda o da çekimserdir:

Fitoterapi konusunda hani biraz biz ciddi ilaçlar kullandığımız ve ilaçlarla etkileşim çok olduğu için fitoterapi konusunda biraz açıkçası çekimser davranıyorum. Çünkü ilaçlarımızla birebir çalışmaları yapılmamış ve bunu yapmak da çok zor yani ve bir taraftan etkinliğini bildiğimiz bir ürünü bir kemoterapi ilacını denerken yanına şunu çok rahat kullanın diyemiyorum. Ben fitoterapiyi özellikle ilaç alan hastalarımın kemoterapi döneminde kullanmamalarını istiyorum. (H10)

H10 da geleneksel tıp pratiklerini uygulayanları H7 ve H4 gibi iki gruba ayırmış, hastaları suüstimal edenleri “şarlatan” olarak nitelemiştir.

Bunların çok suüstimal edildiğini düşünüyorum açıkçası. Yani aşırılık yani aşırılığa bu burada çok daha fazla kaçıldığını düşünüyorum. Bu işin maddi olarak çok kullanıldığını düşünüyorum. Yani iş şarlatanlık boyutuna gelmiş durumda. Birçok ülkede bu böyle ama bizde biraz daha fazla çünkü denetlemesi yok. Denetlemesi olmadığı için de böyle olduğunu düşünüyorum. Yine bu burada da iki grup var. Gerçekten bu işi hakkıyla yapmaya çalışan bir grup var, bu azınlık maalesef. Bir de bu işi gerçekten insanların duygularıyla sağlıklarıyla oynayan bir kesim var. Bu kesim tabii ki keşke hiç olmasa ama bu grup çoğunlukta maalesef. (H10)

H10 ayrıca modern tedavi yöntemleri ile geleneksel tedavi yöntemlerinin beraber yürüyebileceğini ve hatta iç içe olmaları gerektiğini savunmuştur. Geleneksel tedavi pratiklerinin kendi tedavisinin bir parçası olduğunu düşünmektedir, yani bu bağlamda iki taraf da birbirinden haberdar olmalıdır:

Ben ikisinin beraber gidebileceğini düşünüyorum. Yani iç içe olmak zorunda bence. Bunlar da bence bizim tedavilerin birer parçası. Ben öyle düşünüyorum. Olmalı, bir kesişme olmalı ve bu hani her iki taraf birbirinden haberdar olmalı. Yani kesişme derken şöyle yani ben uygulanan alternatif tedavi yöntemini bilmeliyim ki benim tedavimle beraber yürüyebilecek mi? Hasta ondan zarar görecektir mi? Yan etki konusunda benim ilacın etkinliğini azaltma ihtimali olabilir mi? Artırma ihtimali olabilir mi? Hastaya fiziksel bir zararı olabilir mi? Bütün bunları benim de bilmem gerekiyor ki ben hastayı yönetebileyim. (H10)

Diğer hekimlerin aksine, H10 geleneksel tıbbı kendi kişisel hayatında daha aktif olarak kullanmaktadır. Farazi bir durumda eşi, çocuğu bir yakını için de kullanabileceğini dile getirmiştir:

Yani evet. Çok kısıtlı bir anlamda var. Bunu kullanıyoruz ne bileyim mesela eşim obezite için bir de fibromiyalji için akupunktur uyguladı bir dönem mesela. Veyahut da ne bileyim yani çok aşırı mesela çocuğumuzun gazı vardı, o dönem yine böyle elma yağı gibi işte kekik yağları gibi böyle şeylere başvurduk. Onun dışında bazen dua mesela bununla ilgili dini inançla ilgili yöntemleri uyguladığımız dönemler oluyor işte çocuğa yok nazar değdi şu oldu bu oldu. Bu hayatımızda var, biz de uyguluyoruz yani. (H10)

Özetle, geleneksel tedavi yöntemlerini hastalarının tedavisi için kullandığını söyleyen hiçbir onkolog olmamıştır. Fakat söz konusu onkologların neyi geleneksel tedavi pratiklerinin kapsamı içine dâhil edip neyi etmedikleri bununla ilgili önem taşıyan bir mesele olarak karşımıza çıkmıştır. Öte yandan dikkat çekici bir diğer mesele de, görüşülen onkologların kendilerince geleneksel tedavi uygulamasalar ya da önermeler de, hasta talep ettiği takdirde, hastaları geleneksel tedavi de uygulayan hekimlere

yönlendirmeleridir. Hastalarını tedavi etmek için geleneksel tıp kullanmıyor olsalar bile, kendi yapıp ettiklerini gıda takviyesi olarak adlandırsalar dahi, geleneksel tedavi pratikleri, görüşülen onkologların öyle ya da böyle hayatlarının içine girmiş görünmektedir. Bunun dışında ilgi çekici bir diğer önemli nokta da, görüşmelerimizde anlaşılır ve ayırıcı olması bakımından akupunktur ve fitoterapi özelinden gitmiş olsak da, onkologların yoga, reiki, hacamat ve sülük gibi pratiklerden haberdar olmaları ve bunlardan bahsetmeleri olmuştur. Bir diğer husus, geleneksel uygulamaları *tamamlayıcı* olarak kabul eden onkolog hekimlerin dahi aynı zamanda bu uygulamaları mutlaka medikal onkologların gerçekleştirmeleri gerektiğinde ısrar ediyor olmalarıdır. Son olarak, geleneksel sağaltım yöntemlerini bir biçimde dolaysız olarak öneren grubun (H1, H7, H10), “bir bilene danışın” diyenlere (H4, H5, H6, H8, H9) nazaran geleneksel tıba daha ılımlı baktığı söylenebilir.

3. SONUÇ

Görüşülen tüm onkolog hekimlerin “kanıta dayalı tıp” vurgusu yapması (ki birebir aynı terimi kullanmaları tıp eğitimi sürecinde edindiklerini göstermektedir) her birinin modern hekim dairesinde yer aldıklarını açıkça göstermektedir. Gelgelelim modern tıp paradigmasının ve buna bağlı kurumsal yapılanmanın “geleneksel tıp” başlığıyla işaretlenen uygulamaları kavrama biçimi son derece sarıh olsa da, bu paradigma içinde eyleyen hekimlerin birebir aynı davranışları sergilememelerinin ve geleneksel sağaltım teknikleri karşısında farklı tutum ve stratejiler geliştirmelerinin sebebini hasta ile hekim arasındaki dinamik ilişkisellikte aramak gerektiğini bu noktada tekrar vurgulamak gerekir. Nitekim yine görüşülen tüm onkolog hekimler, hastalarının geleneksel teknikleri yoğun bir biçimde talep ettiklerini söylemişlerdir.

Hekimler, etik pozisyonlamaya çok açık olmamalarına karşılık (bu noktada yapıp ettiklerini sınırlayan kılavuzlara atıfta bulunmaktayız), teşhis süreci esnasında ve ilerleyen süreçte mesleki tecrübe ve deneyim devreye girdiği için hasta ile hekim arasında yazılı olmayan normlar oluşmaktadır. Bu da hekim-hasta arasındaki etkileşimin farklı bir boyuta geçmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu ilişkideki her şey önceden belirlenmiş olmadığı gibi, hekimin hangi kriterler uyarınca eyleyeceği ve hastanın buna nasıl karşılık vereceği de belli değildir. Bunu söylemekteki amacımız, hiç kuşkusuz her şeyin duygular, arzular, inançlar tarafından belirlendiği bir psikolojizme varmak değil, aksine sahada birden çok rasyonalitenin çalıştığını göstermektir.

Nitekim bu çoklu rasyonalite durumuna uygun olarak, iki hekim tipolojisinin iki farklı strateji geliştirdiğini gördük. Rasyonel hekimler, katı bir ilerlemeci-aşamacı tıp tarihi kavrayışına dayanarak, geleneksel pratikleri tamamen reddetmiş, bunları pratikte dışlayıp sisteme hiç sokmamışlardır. Karizmatik hekimler olarak adlandırdığımız hekim grubu ise tabir caizse *içererek iktidarsızlaştırma* stratejisi izlemektedir. Geleneksel pratiklerin “tamamlayıcı tıp” adı altında yeniden-çerçevenmesi, dolayısıyla kendi geleneksel bağlamlarından kopartılarak modern tıp paradigması içerisine bağımlı, salt “tamamlayıcı” bir konumda yerleştirilmeleri, bu stratejinin alâmetifarıkası olarak kendisini göstermektedir. Yoga, reiki, akupunktur gibi

pratikleri kendi geleneksel kozmolojilerinden ve bu kozmolojiler içerisinde taşıdıkları anlam ve işlevlerden kopartarak tekniğe indirgeyen bu stratejiye biraz daha yakından bakmakta fayda var. Zira buradaki bilişsel diyalektik şu şekilde gerçekleşmektedir: İlk geleneksel tıp kendinde bir varlık olarak mevcuttur ama görmezden gelinir, ikinci olarak modern tıp geleneksel tıba karşı bir öz bilinç geliştirir ve ona saldırır, son kertede ise geleneksel tıbbı kendi bilincinde yeniden özümser, netice itibarıyla orijinal anlatısından kopartıp kendi içine monte eder. Nihayetinde ortaya yeni bir kozmos çıkar ve bir anlamda geleneksel tıbbın kozmosundaki ilkeler, modern tıbbın kozmosuna uygun bir şekilde yasallaştırılır (Berger, 2005: 38, 51, 65, 93). Bu süreç, Demeter ya da Dionysos gibi Anadolu tanrılarının iktidarsızlaştırılarak Yunan mitolojisi tarafından içerilme, Yunan panteonuna eklenme biçimini son derece andırır.

Öte yandan, söz konusu çoklu rasyonalite durumunun, iki temel stratejiye atıfla, biçimsel ve tözel rasyonaliteler arasındaki ayrıma tekabül ettiğini düşünmekteyiz. Bu durumda rasyonel hekim başlığı altında topladığımız hekimler *biçimsel rasyonaliteye* uygun davranış sergilerlerken, karizmatik hekim başlığı altında topladıklarımız ise *tözel bir rasyonalite* formunu yaşama geçirmektedir. Kalberg'in sınıflandırmasından aktarırsak:

Tözel rasyonalite (...) tipi, pratik rasyonalite gibi ve teorik rasyonaliteden farklı olarak, *dolaysız bir biçimde* eylemleri düzenler. Ama bunu, rutin problemlere uygun çözümlerin salt araçsal hesaplaması temelinde değil, geçmişteki, şimdiki ya da potansiyel bir “değer ilkesi”ne dayanarak yapar. (...) Biçimsel rasyonalite, (...) Pratik rasyonalite gibi amaçlı-rasyonel eyleme dayanmakla birlikte, şu noktada farklılaşır: Pratik rasyonalite, daima, rutin problemleri amaçlı-rasyonel eylem örüntüleri vasıtasıyla ve pragmatik öz-çıkarlara atıfta bulunarak hesaba katmaya ve çözmeye dönük yaygın bir eğilime işaret eder; oysaki biçimsel rasyonalite, benzer bir amaçlı-rasyonel hesaplamayı, *evrensel olarak uygulanan kurallara, yasallara ve düzenlemelere atıfta bulunarak* meşrulaştırır (aktaran Öğüt, 2013: 121).

Bir “değer ilkesi”ne bağlı olarak geliştirilen rasyonalite biçimi, tam da yukarıda söz ettiğimiz etik pozisyonlanma arayışının bir neticesidir. Burada biçimsel rasyonaliteye (ki aynı zamanda bu, çağın *kurumsal rasyonalitesidir* de) dayalı kategorik reddiye yerine, geleneksel sağaltım tekniklerini uygulamanın etik olduğu ve olmadığı (ya da bunların tıp etiğine uygun olduğu ve olmadığı) durumlara dair bir düşünüm devreye girmektedir.⁸ Geleneksel tıbbın etik olup olmadığı hususuna, hekimlerin bir kısmı geleneksel tıbbın uygulayıcıları üzerinden yola çıkarak, bir kısmı ise geleneksel sağaltım pratiklerinin hasta üzerinde yarattığı etkiden yola çıkarak açıklama getirmiştir. Hekimlere göre, geleneksel tıbbın uygulayıcısı ya sağlık kurumunun onayladığı ya da gerçek anlamda bu işin eğitimini almış bir kimse olmalıdır. Bunun dışındakiler tek kelimeyle “şarlatan”dır (tüm hekimlerin ortak kullandığı bir diğer terim de budur). Dolayısıyla geleneksel tıbbın gerektiği gibi uygulanmaması durumu etik dışı olduğu için, gereken eğitimi almayan ve hastaları kandıran uygulayıcısı da etik bir şekilde hareket etmemiş olmaktadır. Öte yandan, ikinci açıklama ise doğrudan “hastaya zarar vermeme ilkesi” ile bağlantılandırılmaktadır ki bu, tıp etiğindeki en mühim ilkelerden bir tanesidir. Bu ilkedен yola çıkarak geleneksel tıbbın etik olup olmadığını açıklayan hekimler, geleneksel tedavi pratiklerinin hastaya zarar vermediği müddetçe etik olduğunu ifade etmiştir. Lakin burada ikinci açıklamayı benimseyen hekimlerin, fitoterapiden ziyade kendi tedavileri ile etkileşime girmediğini iddia ettikleri akupunktur, reiki, yoga gibi pratikleri öne sürdüklerini tekrar belirtmekte fayda var.

Son olarak, geleneksel tıbbın varlığını kabul eden ama bahsi geçen sağaltım pratiklerini öneren yahut önermeyen hekimleri karizmatik hekim olarak ilan ettiğimiz farkında olmakla birlikte, bunun bir ideal bir tip olduğunu ve gündelik hayatta bu kategorilerin çok daha karmaşık bir şekilde işlediğini tekrardan dile

⁸ Tıp etiğinin temel ilkelerine dair özet bir anlatım için: “Dünya genelinde ve ülkemizde hem klinisyenler hem de akademik etik çalışması yapanlar arasında yüksek oranda benimsenen dört ilkeli şemada yarar sağlama, özerk olma ve başkalarının özerkliğine saygı gösterme, zarar vermeme, adil olma yer almaktadır. Yaşama saygı duyma, aydınlatma ve onam alma, sır saklama, mahremiyete saygı gösterme, dürüstlük, özgecilik, ayrımcılıktan kaçınma, ihtisasa saygı duyma, dayanışma da hemen akla gelen tıp etiği ilkeleridir” (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007: 79).

getirmek istiyoruz. En nihayetinde onkologlar ile görüşülmüş olmasının sebeplerinden bir tanesi de onların ölüm ile belki de diğer branşlara göre daha yakın olmalarından ileri gelmekteydi ve bundan kaynaklı içinde buldukları kritik bağlam sebebiyle, hasta-hekim ilişkisi ne kadar formelleşirse formelleşsin onlara başvuran hastalar ile kurdukları ilişkinin bir ucu hep açık kalmaktadır. Nitekim onkologların tükenmişlik sendromu yaşamaları, kaybettikleri hastalardan bahsederken gözlerinin dolması, “güzel ölüm” hususuna yaptıkları vurgu, kısacası hasta ile kurdukları duygusal ilişki de onkolog ile hasta arasındaki ilişkinin bir cerrahın hasta ile kurduğu mekanik ilişkinin dışında bir görünüm ve içerik arz ettiğini bize göstermektedir.

4. SUMMARY

Science determines the modern cosmology and therefore out of modern medicine is considered to be fall outside of science and so that is rejected. The attitude of the modern physician in relation to traditional medicine, especially in oncology field, gains a distinctive appearance. The reason is that cancer is a disease that is incurable or very difficult to treat. The patient-physician relationship is matter of a mutual experience. With this in mind, attempting to understand oncologist perceptions of traditional healing practices the snowball sampling model were used. In this context, we interviewed using dept interview tecnique with totally 10 oncologists (including 4 women and 6 men) located in the Aegean region. In the light of the emerging data, it has found that modern physicians have established their authority with two different strategies in relation to the traditional medicine. The first is to reject it altogether and the second is to remove it from its context and introduce it to the modern medicine's authority. In this way, whereas the physicians who refuse the existence of traditional medicine are rational; the physicians who accepted it are called charismatic physicians. They are surely not pure ideal types and there is not an absolute distinction between rational and charismatic physicians. These two pure types correspond to two different rationalities. Rational physicians based on the formal rationality and others on the substantial rationality. So this stuation show us multi-rationality operates in the field.

5. KAYNAKÇA

- Araz, A., Harlak, H. ve Meşe, G. (2009). Factors Related to Regular Use of Complementary/Alternative Medicine in Turkey. *Complementary Therapies in Medicine*, 17(5-6): 309-315.
- Aytaç, Ö. ve Kurtdaş, Ç. (2014). Çalışan Kadınların Alternatif Tıbbı Bakış Açılarının Sosyolojik Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2): 1-26.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. Ali Coşkun (Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Ersoy, R. (2014). Modernizm-Postmodernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Folklor*, 101: 182-192.
- Güngörmüş, Z. ve Kıyak, E. (2012). Ağrı Yaşayan Bireylerin Tamamlayıcı ve Alternatif Tedaviye İlişkin Bilgi, Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi. *Ağrı Dergisi*, 24(3): 123-129.
- Kalberg, S. (2017). *Max Weber'in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi*. Adem Bölükbaşı (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kaplan, M. (2010). *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın: Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Kav, S., Hanoğlu, Z. ve Algıer, L. (2008). Türkiye'de Kanserli Hastalarda Tamamlayıcı ve Alternatif Tedavi Yöntemlerinin Kullanımı: Literatür Taraması. *Uluslararası Hematoloji-Onkoloji Dergisi*, 18(1): 32-38.
- Nazlı, A. (2008). *Hastalık ve Hasta Bedenin Sosyal İnşası: Meme Kanseri Örneği*. İzmir: Güven Kitabevi.
- Öğüt, V. S. (2013). *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özçelik, G. ve Toprak, D. (2015). Bitkisel Tedavi Neden Tercih Ediliyor? *Ankara Med J*, 15(2): 48-58.
- Özçelik, H. ve Fadiloğlu, Ç. (2009). Kanser Hastalarının Tamamlayıcı ve Alternatif Tedavi Kullanım Nedenleri. *Türk Onkoloji Dergisi*, 24(1): 48-52.
- Uğurluer, G., Karahan, A., Edirne, T. ve Şahin, H. A. (2007). Ayaktan Kemoterapi Ünitesinde Tedavi Alan Hastaların Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarına Başvurma Sıklığı ve Nedenleri. *Van Tıp Dergisi*, 14(3): 68-73.

- Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul Ayrıntı Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. Vefa Saygın Öğütle (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Weber, M. (2014). *Bürokrasi ve Otorite*. H. Bahadır Akın (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Yavuz, M., İlçe, A. Ö., Kaymakçı, Ş., Bildik, G. ve Dıramalı, A. (2007). Meme Kanseri Hastalarının Tamamlayıcı ve Alternatif Tedavi Yöntemlerini Kullanma Durumlarının İncelenmesi. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 27: 680-686.
- Yıldırım, G. ve Kadioğlu, S. (2007). Etik ve Tıp Etiği Temel Kavramları. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 29(2): 75-83.

TÜRKİYE’DEKİ BEYAZ YAKALILARIN AYRIMCILIĞA DAYALI MOBBİNG DENEYİMLERİ: MÜCADELE YOLLARI VE ÖNERİLER

Ezgi ÖZTEN¹

Fatma Umut BEŐPINAR²

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki kentli, yüksek eğitimi, orta sınıftan mobbing deneyimi yaşamış beyaz yakalı çalışanların anlatılarına dayanarak, mobbing pratikleri ile ilgili eğilim ve örüntüleri saptamak ve buna bağlı olarak mobbing konusunda çözüm ve sosyal politikalar önermektir. Çalışmanın odağı mobbingin türlerinden biri olarak karşımıza çıkan ayrımcılığa dayalı mobbingdir. Bu kapsamda, 20 kentli, yüksek eğitimi ve orta sınıf beyaz yakalı çalışanla yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bu alışma, mobbingle mücadelede olumsuz yönde etkileyen ve mağdurların mobbing deneyimlerini daha da zorlaştıran önemli yasal ve kurumsal eksiklikler olduğunu göstermektedir. Dahası Türkiye’de, ayrımcılık temelli mobbing diye de tanımlanabilecek bir mobbing formu yaygın olarak yaşanmaktadır. Bu tip mobbing fiziksel görünüm, cinsiyet, din ve mezhep veya politik görüş gibi özelliklere dayanmaktadır. İşyerinde ayrımcılığa dayalı mobbing toplumda artan siyasi ve sosyal kutuplaşmanın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın neticesinde, bazı önleyici ve iyileştirici politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Ayrımcılık Temelli Mobbing, Sosyal Politika, Türkiye

¹ Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

² Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

DISCRIMINATION-BASED MOBBING EXPERIENCES OF WHITE-COLLAR PROFESSIONALS IN TURKEY: STRATEGIES AND RECOMMENDATIONS

ABSTRACT

The main aim of this study is to detect trends and patterns about mobbing experiences of urban, highly educated, middle-class white-collar professionals in Turkey and correspondingly to recommend solutions and social policies about mobbing. Study focuses on discrimination-based mobbing as a specific type of mobbing. For this purpose, semi-structured in-depth interviews were conducted with 20 urban, highly educated, middle-class professionals. Study shows that there are significant legal and institutional deficiencies which negatively affect struggle against mobbing and make mobbing experiences of victims harder. Furthermore, some specific forms of mobbing are experienced in Turkey, which may be called as discrimination-based mobbing. This type of mobbing is based on a visible ground, such as physical appearance, gender, religion and sect or political view. Discrimination-based mobbing may be considered as a consequence of increasing political and social polarization within society. In consequence of the study, some preventive and corrective policy recommendations were presented.

Keywords: Mobbing, Discrimination-based Mobbing, Social Policy, Turkey

1. GİRİŞ

Mobbing, günümüzde beyaz yakalıların sıklıkla yaşadığı ve ancak sosyal, kültürel ve siyasi bağlama oturtulduğunda anlaşılabilir bir olgudur. 2000’li yıllarla birlikte, mobbing, çalışma yaşamında geçmişe kıyasla daha da önemli bir sorun haline gelmiştir. Neo-liberalizm ve artan bireysellik etkisiyle iş yaşamı ciddi şekilde değişikliğe uğramıştır. İş kontratları belirli süreli, geçici ve dolayısıyla güvencesiz hale gelmiştir (Atkinson, 2010). Bu durumda, işsizlik, çalışanların ücretlerini kontrol altına almak ve işçileri disipline etmek için kullanılan bir araca dönüşmüştür (Duménil & Levy, 2009). Yüksek oranlardaki işsizlik, işçiler açısından işini kaybetme endişesini ciddi olarak arttırmaktadır. Bu koşullar altında işçiler her türlü baskıya ve kötü muameleye daha açık hale gelmekte, bu olumsuz koşullar zaman içinde mobbing de dahil olmak üzere iş yerinde işçiyi yıldıran sistematik olgulara evrilebilmektedir. Türkiye’de de özellikle yüksek eğitilmiş ve orta sınıf beyaz yakalılar, neoliberal piyasa koşullarında gittikçe esneklenen ve güvencesizleşen çalışma ortamından en çok etkilenen grup olarak mobbing ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Çalışmamızda, genellikle psikoloji disiplini kapsamında ele alınan mobbing, tekil mobbing deneyimlerini toplumsal, ekonomik ve siyasi bir bağlama oturtmakta ciddi katkılar sunan sosyoloji ve sosyal politika disiplinleri çerçevesinde incelenmiştir.

Bu çalışmanın iki temel amacı vardır: Birincisi, Türkiye’de beyaz yakalıların deneyimledikleri mobbing vakalarını, bunlara neden olan faktörleri de göz önüne alarak, araştırmaktır. Görüşülenlerin büyük bir bölümünün ortak deneyimi olarak ayrımcılığa dayalı mobbing olgusu öne çıkmaktadır. Makale, Türkiye literatüründe çok çalışılmayan ayrımcılığa dayalı mobbing olgusuna odaklanarak, ilgili yazına katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, mobbing sorunuyla mücadele için sosyal politika önerilerini ele almaktadır. Makalenin temel araştırma soruları şu şekilde özetlenebilir: “Orta sınıf beyaz yakalılar hangi deneyimleri mobbing olarak adlandırıyorlar? En çok deneyimledikleri form olan ayrımcılığa dayalı mobbingin ortak örüntüleri neler? Çalışanlar mobbinge mücadelede neler yapıyorlar? Bu mücadelede hangi aktörlerin neler yapması gerektiğini düşünüyorlar?”

Çalışmada, mobbing olgusu, mağdur perspektifine ve mağdurun ihtiyaçlarına odaklanarak sosyal politika geliştirme amacıyla ele alınmıştır. Ağırlıklı olarak psikoloji disiplini perspektifinden çalışılan bu konuyu sosyoloji ve sosyal politika bakış açısıyla çalışmak, konunun sosyoloji ve sosyal politikalar yoluyla çözülebilecek ve çözülmesi gereken toplumsal bir sorun olarak görülebilmesi açısından önemlidir. Bu çalışma, “insana yakışır iş”in (decent work) bir boyutu olarak ele alınan “mobbingden muaf bir çalışma ortamı ve deneyiminin” farkındalık ve etkin mücadele araçlarıyla mümkün olduğu ve ancak etkin hukuksal düzenleme³ ve sosyal politikalarla hayata geçirilebileceğini savunmaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Konuyla ilgili yazına odaklanmadan önce, bu çalışmadaki kavram tercihimizi açıklamak gerekmektedir. “Mobbing” kavramı Almanca konuşulan ülkeler, Hollanda ve bazı Akdeniz ülkelerinde kullanılmaktadır. İngilizce konuşulan ülkeler “mobbing” ve “zorbalık (bullying)” kavramını kullanırken, ABD “iş yerinde duygusal taciz (emotional abuse in the workplace)” ve “iş yerinde taciz (workplace harassment)” kavramlarını kullanmaktadır (Matthiesen & Einarsen, 2010). Ülkemizde ise mobbing olgusunu ifade etmek için doğrudan “mobbing” kavramını kullanan çalışmaların yanı sıra, bu olguyu anlatmak için Türkçe kavramlar kullanan çalışmalar da mevcuttur. Bu kavramlar, “bezdiri”, “iş yerinde psikolojik taciz”, “psikolojik terör”, “ruhsal taciz”, “yıldırma”, “iş yerinde duygusal saldırı”, “iş yeri travması”, “iş yerinde zorbalık”, “iş yerinde psikolojik şiddet”, “iş yerinde duygusal taciz” olarak sıralanabilir (Çukur, 2016). Biz, çalışmamızda Türkçede yaygın kullanım kazanması, görüştüğümüz kişilerce yaşadıkları durumu

³ Türkiye’de mobbinge dair yasal düzenlemelere baktığımızda, bu çalışmanın saha araştırmasının yapıldığı dönemde (2015-2016) Türkiye’de mobbinge dair doğrudan bir yasanın olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Bu dönemde mobbinge dair mevzuat 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 2011/2 sayılı İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi Genelgesi gibi doğrudan olmayan veya herhangi bir yaptırım belirtmeyen düzenlemelerden oluşmaktaydı (ÇSGB, 2014). Ancak Nisan 2016’da kabul edilen 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu mobbingi doğrudan tanımlamaktadır. Bu yasada ayrımcılığın ne olduğu tanımlanmakta ve her türlü ayrımcılık yasaklanmaktadır. Bu çerçevede, mobbing dokuz ayrımcılık türünden biri olarak ele alınmış ve tanımlanmıştır. Bu yasanın mobbingle mücadele konusunda önemli bir adım olduğu yadsınamaz.

tanımlarken kullanılması ve hukuksal metinlerde tercih edilmesi nedeniyle “mobbing” kavramını kullanmaktayız.

Mobbing ilk olarak küçük hayvan gruplarının davranışlarını ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Ancak kavramı bu çalışmada kullanıldığı anlamıyla, yani yetişkinlerin iş yerinde maruz kaldıkları zorbalık anlamıyla, ilk kullanan kişi Leymann’dır (Leymann, 1990). Çalışma kapsamında mobbing kavramı, Heinz Leymann’ın tanımındaki haliyle, yani “iş yaşamında bir veya daha fazla kişiye yönelik sistematik olan düşmanca ve etik dışı iletişim kurma yoluyla psikolojik terör” uygulamak anlamında kullanılmıştır (Leymann, 1990; Leymann, 1996). Leymann tanımlamasında, mobbingi sistematik olmayan, rastlantısal ve tek olayla sınırlı olan iş yeri nezaketsizliklerinden ayırabilmek amacıyla, mobbingin sıklığı ve devam süresine de işaret etmiştir. Ona göre, iş yaşamında karşılaşılan olumsuz deneyimlerin mobbing sayılabilmesi için en az haftada bir kez tekrarlanması ve en az altı ay boyunca sürmesi gerekmektedir (Leymann, 1996). Davenport, Schwartz ve Elliott (2005) ise, düzenli olarak tekrarlanan, karşı tarafı korkutma, sindirme, ezme ve yok sayma gibi duygusal açıdan incitici ve yıldırmaya yönelik davranışları mobbing olarak tanımlamaktadır. Mobbing kapsamına giren davranışlar mağdura isim takma, sözünün sürekli kesilmesi, onunla ilgili olmayan mevzularda bireyi suçlama ve hedef gösterme, mağduru aşağılama, alay etme, dedikodusunu yapma, bireysel özellik ya da iş performansı ile ilgili imada bulunma, dışlama, örgütteki bilgilerden ve yeniliklerden yoksun bırakma, inisiyatif almasını engelleme, görevlerinin elinden alınacağına dair tehdit etme, çaba ve başarılarını olduğundan daha az gösterme, iftira atma, yeteneğini küçümseme, sorgulama ve eleştirme (Brodsky, 1976; Einarsen, Raknes & Matthiesen , 1994; Ashforth, 1994; Kirel, 2007; Shallcross, Sheenan ve Ramsay, 2008; Palaz vd., 2008) olarak ele alınmaktadır. TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, 2011 yılında kaleme aldığı raporda, mobbinge örnek olan davranışları da belirterek mobbing kavramını “iş yerinde bir kişinin veya birkaç kişinin, istenmeyen kişi olarak ilan ettikleri bir kişiyi dışlayarak, sözlü ya da fiziksel tacizde bulunarak mutlak itaate zorlaması, yıldırması ve bezdirmesi” (2011, s. 6) olarak tanımlamıştır.

Psikoloji yaklaşımının hâkim olduğu mobbing yazını, konuyu temel olarak iki bakış açısıyla ele almaktadır: kişilik özellikleri ve psiko-sosyal çalışma ortamı. Psikoloji disiplinde birçok çalışma mobbing olgusunun altında yatan sebepleri mobbinge maruz kalan ya da mobbing uygulayan bireylerin kişilik özellikleri ve tutumlarıyla açıklamaktadır (ör. Hauge, Skogstad, & Einarsen, 2009). Bir kişinin mobbinge maruz kalmasında kendi olumsuz duygulanımı, iş yerine yönelik olumsuz tutumu, stresli ve endişeli olması, üzgün ve öfkeli olması gibi bazı tutum ve davranışları neden olabilmektedir (Bowling & Beehr, 2006; Hansen vd., 2006; Samnani & Singh, 2012). Ancak bu çalışmalar, suçu mağdura yükleme gibi bir sonuca varabileceği için bazı araştırmacılar tarafından sorgulanmaktadır (Bowling & Beehr, 2006). Daha az sayıda çalışma mobbing uygulayan kişilerin kişilik özelliklerine odaklanmaktadır. Kişilerin mobbing uygulaması daha önce mobbinge maruz kalma, düşük özgüven, sosyal beceri eksikliği ve stres gibi etkenlerle açıklanmaktadır (Hauge, Skogstad, & Einarsen, 2009).

Bireysel özelliklerin mobbing olgusunu açıklamada yeterli olamayacağını iddia eden görüş ise, mobbinge stresli psiko-sosyal çalışma ortamının sebep olduğunu savunmaktadır (Coyne, Seigne & Randall, 2000; Lind vd., 2009). Psiko-sosyal çalışma ortamı, liderlik, örgütsel iklim, örgüt kültürü ve stresli çalışma ortamı gibi etkenlere odaklanarak incelenmiştir (Zapf, 1999). Ancak örgütsel iklim, örgüt kültürü ve çalışma ortamı gibi konular, çalışmalarda sıklıkla liderlik örüntüleriyle ilişkili olarak ele alındığından kişisel niteliklere odaklanma yaklaşımı bu çalışmalarda da görülmektedir (Einarsen, Raknes & Matthiesen, 1994; Bakó & Szigety, 2011).

Kamu ve özel sektörde yaşanan mobbing deneyimlerini kıyaslayan çalışmalar uluslararası yazında daha yaygın olmakla beraber, Türkiye yazınında oldukça sınırlı çalışmaya ulaşılabilmektedir (Einarsen ve Skogstad, 1996; O’Moore, Lynch ve Daeid, 2003; Žukauskas ve Vveinhardt, 2009; Shallcross, Sheehan ve Ramsay, 2008; Palaz vd., 2008; Özarallı ve Torun, 2011). Norveç’teki mobbing olgusuna kamu ve özel kuruluşları dikkate alarak odaklanan çalışmalarında Einarsen ve Skogstad (1996), çok çalışanın olduğu,

yönetici pozisyonlarda erkeklerin egemen olduğu ve endüstriyel örgütlerde mobbing vakalarına daha fazla rastlandığını belirtmiştir. 14 farklı temsili mobbing anket verisine dayanan bu araştırmaya göre, özel şirket çalışanlarına kıyasla kamu çalışanlarının mobbinge uğrama olasılığının daha az olduğunu görülmüştür. Shallcross, Sheehan ve Ramsay'ın 2008 yılında Avustralya'da yaptıkları çalışmaya göre, kamu sektörünün bazı özellikleri mobbinge ortam hazırlamaktadır. Bu özellikler sırasıyla, bazı kadrolarda çalışan sayısının gereğinden az olması, kültürel farklılıklara karşı duyarsızlık, gruplaşma ve buna bağlı olarak dışlama ve gruplar arası düşmanlık, asılsız suçlamalar, yönetimin bu tür durumlarda inisiyatif almaması veya görmezden gelerek bu tür davranışları cesaretlendirmesi, atama-yükselme kriterlerinin şeffaf olmaması, politik dinamiklerin etkisine açık olmaktır. Bu çalışmada, kamu sektörünün özel sektöre göre en büyük dezavantajlarının şeffaflık eksikliği ve kadro açığı olduğu belirtilmiştir. Çalışma aynı zamanda iş yerinde baskın olan gruptan farklı olanların mobbinge uğrama olasılığının daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır (Shallcross, Sheehan ve Ramsay, 2008).

Özel sektörde rekabetin yüksek olması mobbingi tetikleyen bir faktör olarak görülmektedir (Žukauskas ve Vveinhardt, 2009). Özel sektörün kamu sektöründen farklı olarak daha dinamik bir yapıda olması ve gereken nitelik ve nicelikte çalışanın istihdam edilmesi önemli bir ayrım olarak ele alınmıştır (Skietrys, Raipa ve Bartkus, 2008).

Kamu sektöründe mobbing şikayetlerinin daha az dile getirildiği bazı çalışmalarda gözlemlenmiştir (Einarsen ve Skogstad, 1996). Benzer olarak, Türkiye'de de örgütsel sessizliğin kamu kurumlarında özel sektöre göre daha sık görüldüğüne dair çalışmalar bulunmaktadır (ör. Özarallı ve Torun, 2011). Palaz ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada ise kamu ve özel sektör farkı ile mobbinge karşılaşma arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir (Palaz vd., 2008).

Mobbingin belli başlı örüntüleri ve aşamaları takip ettiğine dair birçok araştırma vardır (ör. Leymann, 1990; Leymann, 1996; Zapf & Einarsen, 2001; Matthiesen & Einarsen, 2010). Leymann (1990) mobbingi dört

aşamalı bir süreç şeklinde ele almıştır. Bu aşamalardan birincisinde iş yerinde çatışma doğuran kritik bir olay yaşanır. İkinci aşamada mobbing eylemi gerçekleştirilir ve mağdur ya da mağdurlar asılsız yakıştırmalarla damgalanır. Üçüncü aşama yönetimin devreye girmesi ve olayın resmileşmesi aşamasıdır. Dördüncü ve son aşama ise mağdurun işten kovulması ya da ayrılması sürecidir. Hirschman 1970 yılında yaptığı çalışmada, iş doyumsuzluğuna verilen tepkileri üçe ayırmıştır. Bunlar “çıkış” (exit), “dile getirme” (voice) ve “bağlılık” (loyalty) tepkileridir (Hirschman, 1970). Daha sonraki yıllarda bu üç tepkiye ek olarak, “yokmuş gibi davranma” (neglect) tepkisi de önerilmiştir (Rusbult, Zembdrodt ve Gunn, 1982). Bu dört tepkiden ilki olan çıkış, işten ayrılma, yeni iş arama ve işten ayrılmayı düşünme tepkilerini kapsamaktadır. Dile getirme tepkisi, sorunları yöneticilerle ya da çalışma arkadaşlarıyla aktif ve yapıcı bir şekilde tartışmayı, sorun çözmeyi, çözüm önermeyi ve yardım aramayı içermektedir. Bağlılık tepkisi, pasif ama iyimser bir yaklaşımla durumun iyiye gitmesini bekleme davranışıdır. Son tepki olan yokmuş gibi davranma ise, pasif bir şekilde durumun daha da kötüye gitmesine aldırmadan işe ilişkin beklentileri en aza indirme şeklinde kendini gösterir (Rusbult vd., 1988). Bu tepkiler mobbing mağdurları tarafından da benimsenmektedir.

İlgili yazında mobbingin sebepleri kadar etkileri de önemli bir odak noktasıdır. Mobbingin etkileri bireysel, kurumsal ve toplumsal olmak üzere üç başlıkta toplanabilir. Mobbingin doğrudan gözlemlenebilir etkileri birey üzerindeki etkilerdir. Bunlar kısa ya da uzun vadede gözlemlenebilen ruhsal, fiziksel, ekonomik ve sosyal etkilerdir. Mobbing deneyimi depresyon, stres, anksiyete, agresyon, sosyal fobi, travma sonrası stres bozukluğu gibi ciddi psikolojik ve ruhsal sonuçlar doğurmaktadır (Leymann, 1996; Leymann & Gustaffson, 1996; Varhama & Björkqvist, 2004). Bunlarla birlikte mobbing mağdurlarında yorgunluk, uykusuzluk, yeme bozuklukları, cilt problemleri gibi psikosomatik sebeplerle oluşan fiziksel sağlık sorunları da görülmektedir (Niedl, 1996; Agervold & Mikkelsen, 2004). Mobbing ayrıca kişinin özgüvenine, öz saygısına ve hem iş hem de sosyal yaşama dair motivasyonuna zarar veren bir süreç olduğundan mağdur açısından önemli sosyal sorunlar da doğurmaktadır (Adams, 1992). Mobbingin ekonomik sonuçları ise

çoğunlukla kişinin iş yerinden ayrılmak zorunda kalması ya da kovulmasıyla sonuçlanması durumunda görülmektedir.

Mobbingin doğrudan gözlemlenebilen birey üzerindeki etkileri dışında olayın gerçekleştiği kurum ve genel olarak topluma da etkileri bulunmaktadır. Çünkü mobbing sürecinde mağdurlarda işe gitmek konusunda isteksizlik, iş doyumsuzluğu, örgütsel bağlılıktan uzaklaşma, işe devamsızlık, işten ayrılma isteği gibi tepkilere sıkça rastlanmaktadır. Bu da kurumsal olarak verimsizliğe ve başta beşerî kaynaklar olmak üzere kaynakların israfına neden olmaktadır (Leymann, 1996). Aynı şekilde toplumsal olarak bakıldığında da benzer bir verimsizlik ve kaynak kaybının etkilerini görmek mümkündür.

Türkiye’deki mobbing çalışmalarını, tanımlayıcı çalışmalar ve saha araştırmasına dayanan çalışmalar olarak iki ana grupta toplamak mümkündür. Birinci gruptaki çalışmaların amacı toplumun mobbing konusundaki bilgisini ve farkındalığını artırmaktır. Bu çalışmalar uluslararası yazına paralel olarak psikoloji disiplinine (ör. Tınaz, 2006; Kırel, 2007; Atman, 2012; Göktürk & Bulut, 2012) ya da hukuk alanına dayanmaktadır (ör. Öke & Yüçetürk, 2005; Özkul & Çarıkçı, 2010; Temizel, 2013).

İkinci gruptaki çalışmalar ise araştırmalara dayanarak bazı iddialar geliştirmektedir. Tınaz (2006) mobbingin çok boyutlu bir konu olduğunu öne sürerek, her kültür ve cinsiyetten çalışanın mobbinge maruz kalabileceğini belirtmektedir. Kırel (2007) örgütlerde mobbingle mücadele etmede kullanılan destekleyici ve risk azaltıcı yöntemlerin hem birey hem de örgüt düzeyinde önemini vurgulamaktadır. Benzer olarak Atman (2012), mobbingi “iş yerinde psikolojik terör” olarak nitelemekte ve mobbingden korunmak için iş yerinde stratejik bir yaklaşımın belirlenmesi ve olumlu bir iklim yaratacak organize faaliyetlerin uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Göktürk ve Bulut (2012) mobbingin ülkemizdeki sıklığının Avrupa ülkelerinin çok üstünde olduğunu belirttiği çalışmada, mobbing süreçlerini, mobbinge maruz kalanların demografik özelliklerini ve bu süreçten hem psikolojik hem de fiziksel etkilenimlerini ele almaktadır. Acar ve Dündar (2008) ve Yılmaz, Özler ve Mercan (2008) mağdurların demografik

özelliklerine odaklanırken, Gül (2009) ve Altuntaş (2010) mağdur perspektifinden mobbinge neden olan etkenleri dikkate almaktadır. Bazı araştırmacılar ise (ör. Özler, Atalay & Şahin, 2008; Gül & Özcan, 2011; Kalay, Oğrak & Nişancı, 2014; Cavus, Develi & Sarioğlu, 2015) mobbingin sebepleri ya da mağdurların mobbing algılarını incelemektedir. Mobbing ile mücadelede hukuksal düzenlemelerin (Özkul & Çarıkcı, 2010) ve sosyal politikaların önemine (Kirel, 2007; Mizrahi, 2013) dikkat çeken çalışmalar da mevcuttur.

Saha araştırmasına dayanan çalışmalar farklı meslek kolları ve sektörlerde mobbing olgusunun ne şekilde gözlemlendiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Mobbing yazınında çok çalışılan sektörler sağlık (ör. Efe & Ayaz, 2010; Dikmetaş, Top & Ergin, 2011; Özdemir vd., 2013) ve eğitimidir (ör. Koç & Urasoğlu Bulut, 2009; Yaman, Vidinlioğlu & Çitemel, 2010; Altunay, Oral & Yalçınkaya, 2014, Tigrel & Kokalan, 2009; Kalay, Oğrak ve Nişancı, 2014; Sert & Wigley, 2015; Öztürk & Şahbudak, 2017). Bu çalışmalar çoğunlukla nicel araştırma yöntemlerine dayandığı için mobbingin altında yatan sebeplerin ve toplumsal dinamiklerin saptanması konusundaki katkıları sınırlıdır.

Acar ve Dündar (2008) bir havayolu şirketinde gerçekleştirdikleri saha çalışmasına dayanan araştırmalarında, yaş ve pozisyonla mobbinge maruz kalma sıklığı arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu ifade etmişlerdir. Yılmaz ve arkadaşları iki kamu kuruluşunu inceledikleri çalışmada örgüt ikliminin mobbing oluşumunu doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Pozitif ve açık örgüt ikliminin çalışanlar arasında güçlü bir birlik duygusuna ve örgütsel bağlanma hissine neden olmakta ve bu kültürün etkin olduğu kurumlarda mobbinge daha az rastlanmaktadır (Yılmaz, Özler & Mercan, 2008). Gül’ün (2009) mağdur perspektifli çalışmasında, mobbingde temel etkenin insanların kişiliğinden çok, örgütsel ve toplumsal yapı olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı ancak bütüncül bir yaklaşımla sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sağlanabileceği ve sosyal politikanın bu yaklaşımın vazgeçilmez bir unsuru olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca, Tınaz’ın (2006) çalışmasına benzer olarak, Gül (2009) iş yerinde çalışanların mobbinge tanık olmalarına rağmen seyirci olarak kaldıklarını ve bir tepki almadıklarını ifade etmektedir. Ayrıca, mobbinge

maruz kalanlar iş arkadaşlarının tepkisizliğini anlamakta, onların yerinde olsalar ekonomik kaygılar nedeniyle kendileri de benzer şekilde davranacaklarını ifade etmektedir. Benzer bir şekilde Gül ve Özcan (2011) izolasyon ve ilişkileri zedeleme korkusunun örgütsel sessizliğe neden olduğunu ifade etmektedir. Örgütsel sinizm de mobbingi teşvik eden iş ortamının özelliklerinden biridir (Kalay, Oğrak ve Nişancı, 2014). Altuntaş (2010) on vaka üzerinden mobbingi tartıştığı makalesinde cinsel tacizin veya şirket evliliği gibi bireysel ve/veya örgütsel süreçlerin mobbingi tetikleyebildiğini belirtmektedir.

Türkiye’de mobbing ile ilgili geniş kapsamlı araştırmalara Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB, 2014) ve TBMM (Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, 2011) gibi bazı kamu kurumlarının hazırladığı raporlar örnektir. Bu raporlarda kullanılan veriler, ALO 170 Çalışma ve Sosyal Güvenlik İletişim Merkezi’nden alınmıştır. ALO 170 çağrı merkezine yapılan başvurular şehir, sektör, iş kolu, yaş, cinsiyet, eğitim gibi faktörlere göre oranlanmıştır. Mobbing üzerine yazılmış ve sosyal politika önerileri içeren yazına baktığımızda ise, örgütsel önlemlerin altı çizilmektedir (Kırel, 2007). Eğitimler, seminerler, resmi olmayan toplantılar, kutlamalar gibi sosyal programlar önerilmektedir. Örgütlerde baskı, iç ve dış rekabet, sosyal ve kültürel ortam zayıflığı gibi etkenler mobbinge mücadele programlarının başarısını olumsuz etkileyebilmektedir.

1.2. Ayrımcılığa Dayalı Mobbing Olgusu

Makalenin odağı olan ayrımcılığa dayalı mobbing olgusuna ilişkin hem Batı hem de Türkiye yazınında sınırlı bir tartışma vardır. Bu yazının temel özelliği ayrımcılığa dayalı mobbingin toplumsal nedenlerine odaklanmaktır. Bu açıdan bakıldığında ayrımcılığa dayalı mobbing yazını, psikoloji yazınında görülen kişisel özelliklere (mobbing uygulayanın ve mağdurun) yoğunlaşmak yerine, toplumsal etkenleri incelemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ayrımcılığa dayalı mobbing olgusu mobbingi toplumsal eşitsizlikler kapsamında ele almayı hedeflemektedir.

Ayrımcılık ve mobbing arasındaki ilişkiyi inceleyen ilgili yazın toplumsal cinsiyet ayrımcılığı temelli mobbingi (Burke ve McKeen, 1992; Melamed, 1995). Schuster (1996) mobbingin bir toplumsal dışlanma biçimi olarak ele alınması gerektiğini belirtirken, iş yerinde egemen olan toplumsal cinsiyet ve sınıfsal pozisyonlar dışında kalanların ayrımcılık ve dışlanma temelli mobbinge maruz kalma olasılığının arttığını da vurgular. Žukauskas ve Vveinhardt (2009) iş yerinde çalışanların gittikçe farklı kültürel, ırksal ve ulusal özellik ve kimliklere sahip olduğuna, ancak buna bağlı olarak da gruplar arası gerilim ve çatışmaların artma potansiyeline dikkat çeker. Yazarlar iş yeri ortamında artan sosyo-kültürel çeşitliliğin, farklı olana karşı saygı eksikliği ve toplumsal şiddet olgusunun artmasına bağlı olarak, çalışanlar arasında ayrımcılığa bağlı mobbingi tetikleyebileceğini belirtmektedir. Çalışanlar arasındaki ayrımcılığa dayalı ilişkilerde, baskın grubun kendinden farklı olduğu için kendine ait hissetmediği birey ya da grupları dışlaması, dışlanmış kişi ve gruplara karşı olumsuz kabuller, toplumsal izolasyon ve baskı biçimleri görülebilmektedir.

Türkiye yazınında ise, konu yine Batı yazınında olduğu gibi daha çok toplumsal cinsiyet boyutunda ele alınmaktadır (ör. Kardam & Tokgöz, 2004). Özellikle eğitim ve sağlık sektörüne yoğunlaşan çalışmalar, bu sektörde çalışanların hizmet sunan amirleri ve meslektaşları ile hizmet alanlar tarafından ayrımcılık ve farklı formları ile şiddete maruz kaldıklarını ifade etmektedir (Açık vd., 2008; Efe & Ayaz, 2010; Dikmetaş, Top & Ergin, 2011; Özdemir vd., 2013; Koç & Urasoğlu Bulut, 2009; Yaman, Vidinlioğlu & Çitemel, 2010; Altunay, Oral & Yalçınkaya, 2014; Tigrel & Kokalan, 2009; Tanyeri-Erdemir vd., 2013; Kalay, Oğrak ve Nişancı, 2014; Sert & Wigley, 2015; Öztürk & Şahbudak, 2017). Bu araştırmalarda toplumsal cinsiyet (Kardam & Tokgöz, 2004; Koç & Urasoğlu Bulut, 2009); sosyo-ekonomik statü ve/veya gelir durumu (Açık vd., 2008; Koç & Urasoğlu Bulut, 2009), medeni durum (Dikmetaş, Top & Ergin, 2011), yaş ve kıdem (Acar & Dünder, 2008; Efe & Ayaz, 2010; Koç & Urasoğlu Bulut, 2009), dini/mezhepsel aidiyet ve kimlikler ile siyasi görüşler ve bunlara bağlı kendini ifade etme biçimlerine (Tanyeri-Erdemir vd., 2013) bağlı ayrımcılık, toplumsal dışlama ve mobbing pratikleri ele alınmaktadır. Toplumda erkeği, orta sınıf ya da üst sınıfı, evliyi, orta yaşlıyı, kıdemliyi, Sünni'yi ve siyasi görüş olarak iktidar partisine yakın olanı

diğerlerine göre daha üstün gören ve onların davranış pratiklerini norm olarak kabul eden yaklaşımlar bu tür ayrımcı pratiklerin kökenini oluşturmaktadır.

1.3. Yöntem

Mobbing olgusunu ele alan çalışmalar, çoğunlukla nicel verileri temel alan tanımlayıcı çalışmalarken, bu çalışma nitel yöntemlere dayanmaktadır. Çalışma kişilerin mobbinge ilişkin deneyimleriyle yapısal etkenlerin arasındaki ilişkilerin anlaşılmasını ve katılımcıların mobbing deneyimleri, bu konuya ilişkin bakış açıları ve çözüm önerilerine dayandığı için nitel yöntem tercih edilmiştir. Katılımcıların konuya ilişkin algı ve deneyimlerinin anlaşılması, çalışanların beklentilerine odaklanan sosyal politikalar oluşturulabilmesi açısından da oldukça önemlidir.

Bu çalışma kapsamında, kendilerini mobbing mağduru olarak gören 20 (10 kadın ve 10 erkek) beyaz yakalıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir⁴. Çalışan görüşmeleri, Türkiye’nin en çok çalışan nüfusuna sahip iki ili olan İstanbul ve Ankara’da yapılmıştır. Katılımcılar en az üniversite mezunu ve 24-50 yaş aralığındadır. Çalışanların yüksek eğitim düzeyine sahip farklı meslek gruplarından olmasına dikkat edilmiştir. Katılımcılara ulaşmak için öncelikle kartopu örneklem yöntemi, daha sonra kolayda örneklem yöntemi uygulanmıştır. Çalışan görüşmeleri makalenin birinci yazarı tarafından katılımcıların tercih ettiği yerde gerçekleştirilmiş ve ortalama bir saat sürmüştür. Bu görüşmelerde, katılımcılara demografik özellikleri, iş yaşamına ilişkin deneyimleri, mobbing farkındalığı, mobbing deneyimi ve bu deneyimin kişisel ve ailevi yaşamlarına ve kariyerlerine etkileri, bu sorunla karşılaşınca verdikleri tepkiler ve mobbingle mücadeleye ilişkin önerileri sorulmuştur. Görüşmeler

⁴ ODTÜ İnsan Araştırmaları Etik Kurulu onayına başvurulmuş ve mülakatlarda kullanılacak soru setinin katılımcılar üzerinde öngörülebilir herhangi bir zarara sebebiyet vermeyeceğine ilişkin onay alınmıştır.

tamamlandıktan sonra görüşme dökümleri iki yazar tarafından okunmuş, ortak temalar çıkarılmış ve ardından analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya katılanların isim ve kurum bilgileri kişilerin bireysel haklarını korumak ve herhangi bir zarara neden olmamak amacıyla değiştirilmiştir. Katılımcıların bazıları halen çalışmakta oldukları iş yerinde mobbinge maruz kalırken, çoğu ise mobbing deneyimi sonrası mobbing yaşadığı iş yerinden ayrılmış ya da işten çıkarılmıştır. Çalışmaya farklı deneyimleri aktarma amacıyla, kamu veya özel sektörde çalışırken mobbinge maruz kalanların mobbing deneyimleri arasındaki ayrım gözetilmiştir. Katılımcılara mobbing uygulayan kişiler çoğunlukla amirleri olmakla birlikte farklılık göstermektedir.

Tablo 1: Görüşülenlerin Özellikleri

İSİM	ŞEHİR	MESLEK	ÖNCEKİ MESLEĞİ	YAŞ	EĞİTİM	SEKTÖR	MOBBİNG UYGULAYAN
Aslı	İstanbul	Proje Koordinatörü	Üniversite personeli	33	Lisans	Özel	Amir
Birsen	İstanbul	Fizyoterapist	Fizyoterapist	35	Lisans	Özel	Amir
Ceyda	Ankara	İK Koordinatörü	Sigortacı	33	Lisans	Özel	Amir
Dilek	Ankara	AB Uzman Yardımcısı	AB Uzman Yardımcısı	29	Yüksek Lisans öğrencisi	Kamu	Amir
Ensar	Ankara	Uzman	Uzman	30	Lisans	Kamu	Amirler
Fatma	İstanbul	Ziraat mühendisi	Ziraat mühendisi	38	Lisans	Kamu	Amirler
Gül	Ankara	Uzman	İdari İşler Sorumlusu	50	Yüksek Lisans öğrencisi	Kamu-Özel	Amirler
Hasan	Ankara	İK Danışmanı	İK Danışmanı	24	Lisans	Özel	İş arkadaşı
İpek	Ankara	Hekim	Asistan Hekim	29	Yüksek Lisans	Kamu	Amirler
Kenan	İstanbul	Psikolog	İnsan Kaynakları	28	Doktora öğrencisi	Özel	İş arkadaşları
Levent	Ankara	İnşaat Mühendisi	İnşaat Mühendisi	26	Lisans	Özel	Amir

İSİM	ŞEHİR	MESLEK	ÖNCEKİ MESLEĞİ	YAŞ	EĞİTİM	SEKTÖR	MOBBİNG UYGULAYAN
Mustafa	Ankara	Sosyal Hizmet Uzmanı	Sosyal Hizmet Uzmanı	47	Yüksek Lisans	Kamu	Amirler
Nilay	İstanbul	KOBİ Uzmanı	KOBİ Uzmanı	32	Lisans	Kamu	Amir
Oylum	Ankara	İK Uzman Yardımcısı	İK Uzman Yardımcısı	27	Lisans	Özel	Amir
Pınar	Ankara	İnsan Kaynakları	İnsan Kaynakları	45	Yüksek Lisans	Özel	Amirler
Raşit	İstanbul	İnşaat Mühendisi	İnşaat Mühendisi	30	Lisans	Özel	İşveren
Soner	Ankara	İnsan Kaynakları	Asker	43	Doktora	Kamu	Amirler
Tekin	Ankara	İnsan Kaynakları	Muhasebe	33	Lisans	Özel	Ast
Ulaş	Ankara	Bilgisayar Mühendisi	Bilgisayar Mühendisi	32	Lisans	Özel	Amir
Vahit	Ankara	Bilgisayar Mühendisi	Bilgisayar Mühendisi	27	Lisans	Özel	Amir

2. AYRIMCILIĞA DAYALI MOBBİNGİ ANLAMAK

Mobbing mağdurları ile yapılan görüşmelerin analizine dayanan bu bölümde, ayrımcılığa dayalı mobbing pratiğinde ortaya çıkan örüntüler, mağdurların mobbing algısı, mobbingin etkileri ve mağdurların mobbing deneyimi sonrası geliştirdikleri stratejiler incelenmektedir. Sonuç bölümünde çalışmanın bulgularına dayanarak çözüm önerilerini de içeren bir tartışma yürütülmektedir.

2.1. Ayrımcılığa Dayalı Mobbing Deneyimleri

Türkiye özelinde sıkça karşılaşıldığı halde yeterince tartışılmamış olan belirli bir mobbing formu olan ayrımcılık temelli mobbinge odaklanan bu çalışmada, toplanan veri incelendiğinde neredeyse her katılımcının mobbing deneyiminde bunlardan bir ya da birkaçının etkisi görülmektedir. Bu mobbing türü

ayrımcılığın⁵ temelini oluşturan sebeplerden birine dayanmakta, süreç ayrımcılık ile başlamakta ve mobbing pratikleriyle devam etmektedir. İlgili literatürde de belirtildiği gibi fiziksel görünüm, cinsiyet, din ve mezhep veya politik görüş gibi görünür ya da semboller yoluyla görünmez ancak öngörülebilir özellikler ayrımcılığa dayalı mobbingin sebeplerini oluşturmakta ve kişileri kategorize etmek, ayrıştırmak ve ötekileştirmek için bir araç olarak kullanılmaktadır (Kardam & Tokgöz, 2004; Acar & Dündar, 2008; Açık vd., 2008; Koç & Urasoğlu Bulut, 2009; Efe & Ayaz, 2010; Dikmetaş, Top & Ergin, 2011; Tanyeri-Erdemir vd., 2013).

Muhafazakâr değerlere sahip bir kurumda çalışmakta olan Raşit, uzun saçlı bir erkek olması sebebiyle hem işvereni hem de diğer çalışanlar tarafından dışlanmaktadır. Dış görünüşünü muhafazakâr olmamasının bir göstergesi olarak değerlendiren işvereni, Raşit’in kişisel görüşlerini bilmemesine rağmen onu dini, siyasi ve cinsel kimliğiyle ilgili yaftalamaktadır.

“Uzun saçlıyım ya bir de otomatik gay olma yaftası yedim ben orada. O zaman da Hollanda’dan bir kız arkadaşım var. ‘Hollanda’dan kız arkadaşım gelecek, bana bir gün tatil verin’ dedim. Bak, tatile ihtiyacım yokken sırf bunu söyleme ihtiyacı duyuyorum. Hakikaten gay olsam ne gelecek acaba başıma? Belki de direkt kovarlardı.” Raşit (30, İnşaat Mühendisi)

Ensar kamu kurumunda çalışan bir mühendistir. Sorumlu olduğu projeye kamuyu zarara uğratacak bir yatırım olması sebebiyle onay vermemesi, amirleri tarafından mobbing uygulamalarının başlamasına neden

⁵ Hukuk yazınında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (2010) md. 14 “Bu sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.” ifadesi ile hak ve özgürlüklerden eşit yararlanmada ayrımcılık yaşanan alanları ifade ederek, ayrımcılığa tolerans gösterilmeyeceğini belirtmektedir. T.C. Anayasası (1982) 10. Maddesinde “Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.” ifadesi yer almaktadır. Bu maddeye 2004 ve 2010 yıllarında sırasıyla “kadınlar/erkekler” ve “çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler”e ilişkin alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağına ilişkin fıkralar eklenmiştir.

olmuştur. Projeye onay vermemesinin altında politik sebepler yattığını varsayan amirleri, Ensar’ın görevinde yükselmesine engel olmakta ve iş hayatını zorlaştırmaktadır. Amirleri, Ensar’ın özellikle politik ve dini kimliğiyle ilgili varsayımlarda bulunarak, onu ötekileştirmişlerdir.

“Ramazan ayında izin almak istiyordum. ‘Ramazan’da ne yapacaksın izni?’ diyor. Ya sana ne, ne yapacaksam. Evde duvara bakacağım. ... Ya da burada namaz muhabbeti çok olur mesela. ‘Zaten namaza gittiğin mi var, otur çalış’ diyor. Sana ne, sen gidiyorsun da benim için mi gidiyorsun?”
Ensar (30, Uzman)

Fatma ise oruç tutmak gibi görünür dini pratiklerin ayrımcılığa dayanan mobbing uygulamalarını tetiklediğini belirtmektedir.

“Ramazan ayı öncesi, yemek planını iyi yapmak bahanesiyle, bize kim oruç tutacak diye liste doldurtular. ...Sonra yılsonu performanslarımız değerlendirilirken, bir de baktık ki öğle yemeği yiyenlerin performansı düşük. Bu kadar da kör gözüne parmak olmaz, ama oluyor işte.” (Fatma, 38, Ziraat Mühendisi)

Ayrımcılık davranışı hemen hemen her kültürde görülmesine rağmen, ayrımcılık temelli mobbingin Türkiye’ye özgü bazı formları vardır. Türkiye’de sosyal ve siyasal ortamdaki kutuplaşma, çalışma hayatındaki kurumsallaşma eksikliği ile bir araya gelince siyasi nedenlere dayanan ayrımcılık temelli mobbinge son derece uygun bir ortam hazırlanmış olmaktadır.

“O dönemde iki kadındık kalan kişiler erkekti. Eski yöneticimde bir sorun vardı, kadın düşmanıydı adeta. Diğer arkadaş kapalıydı. Yani yöneticinin düşünce yapısında bir insandı. O yüzden onu çok korurken, hatta o istemediği halde onu korurken, bana da tam tersiydi. Bizi mesela eski uzmanların yanına vermişti oryantasyon için. O rahatsız olur diye onu bir kadın uzmanın yanına verdi ki onun öyle bir isteği yoktu. Beni de daha önce hakkında soruşturma açılmış, başka stajyerlere cinsel

içerikli videolar göstermiş bir adamın yanına verdi. Yani bana da tam tersine bir şey uygulamaya başladı. ‘Sen kapalısın, sen açıksın’ durumundan böyle kocaman bir yere gittik biz... Ben de hatta bir kere dayanamayıp gitmiştim yanına, ‘sizin benimle derdiniz ne, sorunuz ne, ben artık yapamayacağım’ diye. Çünkü ben artık gerçekten istifa etmeyi düşünüyordum çok özenerek, severek girdiğim kurumumdan. ‘Biliyorsun işte, seninle ben aynı siyasi görüşte değiliz’ dedi. Sanki biz her gün oturup siyaset konuşuyormuşuz gibi. Sanki benim siyasi görüşümün ne olduğu hakkında en ufak bir fikri varmış gibi. Sadece ‘açık’ olduğumdan yola çıkarak. Yani onun gibi yaşamadığım için.” Nilay (32, KOBİ Uzmanı)

“Farklı” olduğu düşünülen kişiler iş yerinde sunulan mesleki eğitim gibi fırsatlardan da yararlanamamaktadırlar. Bir diğer deyişle, bu kişiler iş yeri için yatırım yapmaya değer olarak görülmemekte, tam tersine yıldırma sürecinin sonunda işi bırakması beklenen kişiler olarak algılanmaktadırlar. Üzerinde çalışılan bir dosyaya ilişkin bilgilerin paylaşılmaması, hatta kimi zaman önemli kararların alınacağı toplantıların bu kişilerin bilgisi dışında gerçekleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda bu kişiler iş yerinin sosyalleşme etkinliklerinden de dışlanmakta, böylelikle kurumun sosyal açıdan bir parçası olma olasılığını kaybetmektedirler. Ortak faaliyetlerden dışlanma iki taraf için de “öteki”lik algısını arttırmaktadır. Bu durumun temel nedeni, farklıların beraber yaşama ve çalışma kültürünün yerleşmemiş olması görülebilir. Çalışma kapsamında ele alınan dört özellik- fiziksel görünüm, cinsiyet, din/mezhep veya politik görüş- birbiri ile kesişerek ayrımcılığa dayalı mobbing deneyiminin daha da olumsuz yaşanmasına neden olmaktadır.

2.2. Mağdura Göre Mobbingin Nedenleri

Bu bölümde, mağdurun ayrımcılığa dayalı mobbingi nasıl tanımladığı ve nedenini nasıl algıladığını, çalıştığı kuruma, mobbing uygulayan kişi ya da kişilere ve mobbinge dair yasalara bakışını dikkate alarak, incelemekteyiz. Mağdurların çoğu mobbingi bireysel nedenlerle yaşanan bir olgu olarak ele alırken, bu

konuda meslek içi eğitim ya da seminer almış olan çalışanlar ise daha kapsamlı bir değerlendirme yapmaktadırlar. Mobbingi bireysel etkilerine odaklanarak tanımlayan bir katılımcının ifadesiyle:

“Bir kere psikolojik olarak bir çöküntü oluşuyor. Kesinlikle işinize karşı motivasyonunuz düşüyor. Ben cinsel olarak bir şey yaşamadığım [cinsel taciz kastedilmekte] için kadınlık onurumla, gururumla ilgili bir şey yaşamadım ama insanlıkla ilgili... Başarı grafiğimin düştüğünü hissettim. Ayaklarım işe giderken geri geri gitti.” Ceyda (33, İnsan Kaynakları Koordinatörü)

Farklı olarak, çalıştığı kurumda katıldığı seminerlerde mobbing konusunda bilgi sahibi olan Gül ise, mobbingi tanımlarken, akademik ve yasal tanımlamalarda işaret edilen birçok önemli noktaya değinmektedir:

“Mobbing tanımından benim anladığım insanın çalıştığı yerde haklarından, insani alanından, iş üretiminden bunların hepsinden toplu olarak kasıtlı bir biçimde engellenmesi. Yani burada bir kasıt var ve genelde hiyerarşik bir düzen içinde yaşanan bir şey. Üstlerin altlara çoğunlukla yarattığı bir durum. Çeşitli sebeplerden dolayı olabilir, bunun içine cinsel taciz de girebilir. İşten atma da olabilir veya yükselmesini engelleme de olabilir. Her türlü şey olabilir.” Gül (50, Uzman)

Ayrımcılığa dayalı mobbinge mücadelede olumsuz yönde etkileyen yasal ve kurumsal eksiklikler bulunmaktadır. Mağdurlar genellikle mobbing deneyimlerini sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde, daha yaygın olarak bireysel düzlemde anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Bizim araştırmamızda, Altuntaş’ın (2010) da belirttiği gibi, hem bireysel hem de örgütsel süreçlerin mobbingi tetikleyebildiği ortaya çıkmıştır. Mağdurlar, mobbingin çalışma ortamının liyakat temeline oturmaması ve kurumsallaşmaması sonucu ortaya çıktığını ve bu iki nedene bağlı olarak bu tür uygulamalarla mücadele edecek mekanizmaların da gelişmediğini ifade etmektedir.

“Kurumsal mı, hiç kurumsal değil. Direkt bir kişinin iki dudağının arasında... Aslında kamu kurumu olmasına rağmen kurumsallık yok. Yeri gelir geç saatlere kadar çalışabilirsin. [Amirin] aklına hiç gelmezsin bir ay telefonun bile çalmayabilir.” Ensar (30, Uzman)

“Kendilerinden [siyasi görüşü benzer olanları] olanları kayırıyorlar, onlara fazla mesai vermiyorlar... Yönetimsel olarak patron şirketi, kurumsal yanı yok. Kurumsal bir hiyerarşi var gibi gözüküyor, ama yukarıdan patron bir şey söylediği zaman o hiyerarşi bozuluyor. Patronun dediği yapılıyor.” Vahit (27, Bilgisayar Mühendisi)

Bir iş yeri organizasyonu yeterince kurumsallaşmadığında, kişilerin ayrımcılığa bağlı mobbing yaşamasını kontrol altına alarak engelleyecek süreçler işlerlik kazanmamaktadır. Çalışanların işle ilgili vasıf ve yetkinlikleri yerine cinsiyet, etnik kimlik ya da siyasi görüş gibi kişisel özellik ve tutumları iş yerindeki pozisyonlarını belirlediğinde, iş yerinin kurumsallığı ve profesyonelliği sorgulanmaktadır. Mağdurlar kurumun mobbing konusundaki kayıtsızlığını çoğunlukla yöneticilerin şahsi tavrı ve keyfi uygulamalarının sonucu olarak algılamaktadır.

2.3. Ayrımcılığa Dayalı Mobbingin Etkileri

Ayrımcılığa dayalı mobbing deneyiminin mağdurlar üzerindeki etkileri çok boyutludur. Psikolojik, fiziksel ve sosyal etkiler olmak üzere üç gruba ayrılan bireysel etkiler, kurumsal ve toplumsal etkilere de yansımaktadır. Mağdurlar mobbingden en çok psikolojik olarak etkilenmektedir. Neredeyse tüm katılımcıların anlatılarında mutsuzluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları gözlemlenmektedir. Bu duygular ağlama, stres, depresyon, işe karşı isteksizlik ve özgüven kaybına neden olmaktadır.

Gül’ün yıllarca idari işler yöneticisi olarak çalıştığı kurumda, 2000’lerin başında yönetim değişikliği yaşanmıştır. Bu süreçte yeni çalışanlar işe alınmış ve Gül siyasi görüşlerinden dolayı mobbinge uğramıştır. Yeni çalışanlardan birinin bir kadın çalışana şiddet uygulaması sebebiyle Gül pozisyonu gereği olaya

müdahale edince, önce görevini yapamaz hale getirilmiş, sonra tayine zorlanmış, en sonunda da kendisine iftira atma tehdidiyle istifa etmesi sağlanmıştır.

“Son derece mutsuz, son derece depresif bir durum içindeydim. Ama aynı zamanda bir hayatım var, bir çocuğum var mücadeleye devam etmek zorundayım. ... Pes etme şansım, lüksüm yok. Çok uzun zaman geceleri ağladığımı hatırlıyorum yatakta hırısından, sinirimden, elimden bir şey gelmediği için.” Gül (50, Uzman)

Katılımcıların en sık altını çizdiği diğer etki özgüven kaybı ve kendini değersiz hissetmedir. Özellikle kariyerinin başında olan çalışanlar mobbinge maruz kaldıklarını fark edene kadar sorunu kendilerinde arama eğilimindedirler. Bu süreç içinde yaptıkları hataları, iş verimi kayıplarını ve başarısızlıklarını kendilerine mal etmeleri kendilerini değersiz hissetmelerine ve özgüvenlerini yitirmelerine neden olmaktadır.

Çalıştığı kurumda her sabah katılmak zorunda olduğu toplantılarda hem cinsiyet kimliğiyle hem de dini görüşleriyle ilgili hakarete maruz kalan Birsen kendini baskı altında hissetmektedir. Birsen amiri pozisyonundaki doktorun hastalara yanlış tedavi uyguladığını fark edip gerekli uyarı ve şikâyette bulunur, bu olaydan sonra Birsen iş süreçlerinden uzak tutulduğu ve çalışmasının neredeyse tamamen engellendiği bir mobbing sürecine maruz kalmıştır. Mobbing süreci sonrasında bile süren tedirginliğini şöyle anlatmaktadır.

“Sürekli böyle bir şeye maruz kalabilirim diye tedirgin olmak. Herhangi bir hata görmek bile istemiyorsunuz. Ben artık konuşmayayım, sesimi çıkarmayayım.” Birsen (35, Fizyoterapist)

Mobbingin ciddi psikolojik etkilerinin yanında fiziksel etkilerinin de varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar çoğunlukla stres kaynaklı psikosomatik sorunlardır. Mağdurlar uyku problemleri, kilo kayıpları, sürekli yorgunluk, fiziksel ağrılar, cilt problemleri gibi sorunlar yaşadıklarından yakınmaktadırlar. Birkaç

katılımcı fiziksel şikayetlerle hastaneye gittiklerinde fiziksel olarak bir sorunları olmadığını, sorunlarının stres ve üzüntü kaynaklı olduğunu öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Amiri kendi dış görünüşüyle ilgili yaşadığı sorunları Ceyda’ya ve diğer çalışma arkadaşlarına yansıtmaktadır. Bunu yaparken, kişilerin boy, kilo gibi fiziksel özelliklerini tek tek tespit etmekte ve onları yaralayacak şekilde alay konusu etmektedir.

“Fiziksel olarak, hala da çok şaşırıyorum, bir gecede sivilce döktüm ben. Hiç olmayan bir şey. İlk gün anlamıyorsunuz geçer falan diye, bir şey mi dokundu diye. Sonra doktora gittim, cilt doktoruna. ‘Ne yaşadınız’ dedi. ‘Ölüm, kürtaj, düşük nasıl bir şey geçirdiniz’ dedi.” Ceyda (33, İnsan Kaynakları Koordinatörü)

Mobbingin bir başka fiziksel etkisi de yine stres kaynaklı olduğu düşünülen, yemek, sigara ve alkol tüketimindeki artıştır. Bazı katılımcılar mobbing deneyimleri süresince yaşadıkları bu durumların daha sonra yaratabileceği sağlık sorunlarından endişe duyduklarını belirtmişlerdir.

“Sigara içiyordum o zaman, sigara içmem iki misline çıktı. ... Bunların etkileri şimdi bana çok güzel hediye olarak geri dönüyor. ... Çok ciddi bir reflü, huzursuz barsak sendromu, hep psikolojiyle bağlantılı bir sürü böyle abuk sabuk hastalığım çıktı sonradan.” Gül (50, Uzman)

Mobbingin sosyal etkilerine bakıldığında ise bunların da psikolojik etkilerle ciddi şekilde bağlantılı olduğunu görmek mümkündür. Bazı psikolojik etkiler sosyal etkileri doğururken, bazı sosyal etkiler de mutsuzluk ve çaresizlik hislerini daha da belirgin hale getirerek psikolojik etkileri güçlendirmektedirler. Bunlardan en belirgin olanı yalnızlıktır. Katılımcılar sıklıkla yalnız bırakıldıklarından, destek göremediklerinden bahsetmişlerdir.

“İnanılmaz bir ötekileşme, inanılmaz bir yalnızlık... Ve İstanbul’a yeni gelmişim. Avrupa tarafında da muhafazakarlık daha fazla ya, dedim ‘ben nereye geldim?’. Bütün tercihlerimden dolayı,

tipinden başlıyor, konuşma tarzın, düşüncelerine, her şeyime kadar ötekileştirildim. Yapayalnız bırakıldım.” Raşit (30, İnşaat Mühendisi)

Bu süreç, diğer çalışanlarla birlikte Raşit’in dedikodusunu yapan ve verimli çalışmasına engel olan işvereni sebebiyle işten ayrılana kadar devam etmiştir.

Tınaz (2006), Gül ve Özcan’ın (2011) ve Kalay, Oğrak ve Nişancı’nın (2014) çalışmalarında ifade edildiği gibi, mobbingin tanığı olan kişiler, çoğunlukla işlerini kaybetme korkusuyla, sürece hiçbir şekilde müdahalede bulunmamakta ya da bulunamamaktadır. Yasal eksiklikler, çalışanların haklarını korumakta yetersiz kaldığı için bu durum çalışanlar arasında bir dayanışma ilişkisi kurulmasına da engel olabilmektedir. Katılımcılarımızdan Gül’ün de belirttiği gibi, iş yeri ortamında “öteki”nin özelliklerini taşıyan diğer çalışanlar da mobbing uygulamalarının hedefinde olan kişiyle dayanışma göstermekten çekinebilmektedir, öne çıkmak ve benzer uygulamaların hedefi olmak istememektedirler.

“Kendi pozisyonundan ödün vermek istemeyen insan grubu benim yanımda dururken, aslında benim dünya görüşümde yaşayan pek çok insan korkudan, işini kaybetme, yaftalanma endişesinden karşı tarafa geçti. Benimle mümkün olduğu kadar daha az konuşur, daha az iletişim kurar oldu. O kadar ilginç bir şey ki. Ama hayat görüşlerimiz aynı, bakış açılarımız aynı, aynı partiye oy veriyoruz belki. Ama artık orada önemli olan kazandığınız para. İşi kaybetmek çok büyük bir risk. O riski benim için almaya değmez.” Gül (50, Uzman)

Mobbingin sebep olduğu bu yalnızlık hissi sadece iş hayatında değil, sosyal hayatın diğer alanlarında da kendini göstermektedir. Mağdurlar süreç içinde aile ve arkadaşlık ilişkilerinde de sorunlar yaşamaktadırlar. Bunun iki sebebi gözlenmektedir. İlki iş yerindeki stresin ve gerginliğin sosyal çevreye yansıtılması ve sosyal ilişkilerin bundan zarar görmesidir. Bu eğilimin tüm erkek katılımcılarda görülmüş olması önemli bir noktadır. Erkekler iş yerinde yaşadıkları stresi kadın aile bireylerine saldırganlık olarak yansıttıklarını

ifade etmektedir. Bu kişi çoğunlukla mağdurun eşiyken, bazen de annesidir. Yeni evli olan Ensar mobbing yaşadığı dönemde eşiyile yaşadığı sorunları şöyle ifade eder:

“... birine bağırmam lazım ve kimse yok eşin var, eşine bağıryorsun.” Ensar (30, Uzman)

Kadın mağdurlar ise bu hisleri daha çok üzüntü, hassasiyet ve tahammülsüzlük şeklinde yansıttıklarını belirtmişlerdir.

Mağdurların mobbing deneyimlerinin aile ve arkadaşlık ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesinin ikinci sebebi ise mobbingin çoğu kez mağdura kural dışı fazla mesai ve aşırı iş yükü olarak yansımından kaynaklanmaktadır. Bu koşullarda mağdurların ailelerine ve sosyal hayatlarına zaman ayırmaları mümkün olamamaktadır. Bu durum ailenin diğer bireyleri üzerinde de etkiler yaratmaktadır. Erkek katılımcıların çoğu, erkek oldukları için fazla mesai yapmaya daha kolay zorlandıklarını ve kadın çalışanlara kıyasla bu konuda daha büyük mağduriyet yaşadıklarını belirtmişlerdir. Onlara göre kadın çalışanları geç saatlere kadar çalıştırmak ataerkil toplum yapısında hoş karşılanmayacağı için ihtiyaç halinde bu işlerin erkek çalışanlara verilmesi daha olasıdır.

Mobbingin sebep olduğu sosyal sorunlar sadece kişisel ilişkilerde değil, profesyonel ilişkilerde de etkili olmaktadır. Mobbing kişinin iş verimini, başarısını ve motivasyonunu ciddi şekilde düşürmektedir. Mobbing mağdurunun iş yerine bağlılığı, kuruma sadakati ve iş üzerinden bir kimlik kurması zorlaştırmaktadır. Yönetici olan Pınar, çalıştığı kurumda üst yönetimin değişmesiyle kötü muameleye maruz kalmaya başlar. İlk günden itibaren çalışanların önünde küçük düşürme, niteliklerinin çok altında işler verme, iş yapmasını zorlaştırma, yalnız bırakma gibi hamleler zamanla görev değişikliği ve maaş düşürülmesini de kapsayan bir belgenin zorla imzalatılmaya çalışılmasına kadar devam etmiştir. Bahsi geçen evrakı imzalamaması sebebiyle çeşitli hukuksuzluklarla işine son verilmiştir. Pınar bu süreci dini, mezhepsel ve siyasi kimliği sebebiyle yaşadığını düşünmektedir.

“Hadi benim mesleğim var, ben hep onu dedim. Benim mesleğim olduğu halde bir yıla yakın işsiz kaldım. Hani kadınlar kocalarından yıllarca dayak yer, eğitimi yoktur, diploması yoktur. Bir gün ‘yeter artık’ der ve zincirlerini kırar, iş bulacağım, kocamdan boşanacağım der, iş arar ama bulamaz. ... Geldiğim nokta aynıydı. Nereye gittiysem geri çevrildim”. Pınar (45, İnsan Kaynakları)

Bu durum da mobbing süreci boyunca başarısızlık hissine ve süreç sonunda da iş kaybına ve kariyerin sekteye uğramasına sebep olabilmektedir. İş kaybı durumu hem mağdur için hem de ailesi için önemli ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurmaktadır.

2.4. Mobbing Mağdurlarının Geliştirdiği Stratejiler

Mağdurlar mobbinge bağlı olarak yaşadıkları psikolojik, fiziksel ve sosyal etkilerle başa çıkmak için bazı çözüm yolları ve/veya stratejiler geliştirmişlerdir. Bu kapsamda, Rusbult ve arkadaşlarının (1988) iş doyumsuzluğuna verilen tepkileri gruplamak için Hirschman’ın 1970 yılında ortaya attığı görüşten yola çıkarak oluşturduğu dört tepki kategorisini hatırlamakta fayda vardır. Bunlar “çıkış” (exit), “konuşma” (voice), “bağlılık” (loyalty) ve “yokmuş gibi davranma” (neglect) olarak gruplanabilir (Rusbult vd., 1988). Yazında bu kategoriler aslında iş doyumsuzluğuna verilen tepkiler için oluşturulmuş olsa da mobbing de dahil olmak üzere çeşitli iş yeri sorunlarına verilen tepkilerle paralellik gösterdiği belirtilmektedir.

Mobbing oldukça yavaş ve sinsi ilerleyen bir süreç olduğundan mağdurların mobbinge verdikleri ilk tepki genellikle beklemektir. Süreci anlamaya çalışmak, yanlış tepki vermekten kaçınmaktır. Bu da mobbingin devam süresini uzatmaktadır. Dilek çalıştığı kamu kurumunda birim şefi olan kişinin kendisine karşı romantik duygular beslemesi sebebiyle uzunca bir süre mobbinge maruz kalmıştır. Dilek’in çalışma tecrübesinin azlığını bahane eden birim şefi, onun yaptığı işleri yeterli bulmadığı iddiasıyla sık sık onunla yalnız kalacak şekilde görüşmeler düzenlemiştir. Dilek yaşadığı deneyimi uzun süre mobbing olarak adlandırmamıştır:

“İlk işinde insan böyle bir şeyle karşılaştığı zaman uzun bir süre bunu kendisi de anlamıyor. ... Ben aslında ne yaşıyorum? Bu yaşadığımın ne kadarı normal? Bir amir çalışanına bunun ne kadarını yapabilir? Bunu tanımlamak gerçekten çok zor, ilk kez böyle şeylerle karşılaşan insanlar için.”

Dilek (29, AB Uzman Yardımcısı)

Rusbult ve arkadaşlarının da (1988) belirttiği gibi, yaşanan sürecin mobbing olduğuna karar verdikten sonraki ilk tepki ise çoğunlukla “konuşma”dır. Mağdurlar arkadaşlarıyla ya da yakın çevreleriyle sorunu anlamlandırmaya çalışmak üzere konuşmaktadırlar. Bu paylaşımın süreçteki işlevi kişiyi yalnızlık hissinden uzaklaştırması ve varsa diğer mağdurlarla bir araya getirmesidir.

“Mesela dairemde başka bir kız arkadaşımız var şimdi yurt dışına gidiyor, o da benimle çok benzer bir mobbinge, aynı kişilerden, uğradı. Onunla mesela çok paylaşırdım çünkü aynı şeyleri yaşıyoruz. Böyle dedikoduyla karışık ben benim başıma geleni anlatıyorum, o onun başına geleni anlatıyor.”

Ensar (30, Uzman)

Konuşma tepkisinin bir diğer aşaması olan çözüm arama, yardım isteme ya da yöneticilerle iletişime geçme bizim görüştüğümüz mağdurlar arasında çok sık görülmemektedir. Mağdurların mobbingin erken dönemlerinde yöneticilere durumu anlatan konuşmaları olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Yöneticiler bu çabaları ciddiye almamış, yok saymış ve hatta bazı durumlarda çalışanı dinlemeyi bile reddetmişlerdir. Çözüm arama ve yardım isteme ancak çıkış tepkisinden hemen önce, hatta bazen işten ayrıldıktan sonra verilebilmektedir. Konuşma tepkisinin daha ileri aşaması olarak görülebilecek olan hukuken hak arama davranışı ise, yine benzer şekilde çıkış sürecine girildikten sonra verilebilmektedir.

“Sadece ayrılırken, istifa edip ayrıldım, bütün bunları yazdım istifama. Siz böyle, böyle şeyler yaptığınız için, bu tavırlardan, yöneticilerin bu davranışlarından dolayı işten ayrılıyorum dedim.”

Birsen (35, Fizyoterapist)

Rusbult ve arkadaşlarının (1988) tanımladıkları bağlılık tepkisinin görüşmelerimizde görülmemesinin, ayrımcılığa dayalı mobbingin kişinin kuruma dair algısını çok olumsuz etkilemesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Bir diğer deyişle, diğer mobbing türlerinde mağdur tarafından sorun sadece mobbingi uygulayan kişinin olumsuz özelliklerine bağlanabilirken, bu deneyimi yaşayanlar için ayrımcılığa dayalı mobbingi uygulayan birini barındırdığı için iş yerinin profesyonelliği ve kurumsallığı sorgulanmaktadır.

Yokmuş gibi davranma tepkisi değişik sebeplerle ve birçok farklı şekilde gösterilse de tüm mağdurların deneyiminin ortak noktası umutsuz bir şekilde sürecin bitmesini ya da yeni bir iş bulmayı bekleme düşüncesidir. Yapılan görüşmeler ve yazın taraması sonucu, mobbing konusundaki mevcut yasaların çalışanların haklarını yeterince korumadığı görülmüştür. Türkiye’de üniversite mezunları arasında işsizliğin yüksek oranda olması, işten ayrıldıktan sonra tekrar iş bulamama korkusunu tetiklemektedir⁶. Bu durum, bireylerin haklarına dair bilgi eksiklikleriyle birleşince mağdurları ciddi şekilde çözümsüzlüğe mahkûm etmektedir.

“Ben şu anda mobbinge ilgili ilk başa göre çok daha fazla bildiğimi düşünüyorum. Yine de mobbinge uğradığım zaman hiçbir şey yapabileceğimi zannetmiyorum. Bunun için medya çok büyük bir tanıtım yapabilir, haklarımızı anlatabilir, bu konu ile ilgili çalışmalar yapabilir. Ama, şey de çok önemli, bu işte çalışmaya mecburum. Eğer ben bu iş için bir şey yapıp başarısız olursam, yani mücadelede, sonradan ne yapacağım hayatımda. Bu işi kaybedersen ne yapacağım?” Dilek (29, AB Uzman Yardımcısı)

Ayrıca Türkiye’deki kurumlar arası bilgi kanalları güçlü olduğu için, çalışanlara ilişkin bu tür bilgiler şirketler arasında çok hızlı yayılmaktadır. Bu durumda bir şirkete dava açmak diğer şirketlere yapılacak iş

⁶ TÜİK 2018 yılı verilerine göre, üniversite mezunu işsizlik oranının toplam işsizlik içinde yüzde 12’dir (TÜİK, 2018).

başvurularında olumsuz görüş oluşturabilmekte ve bu konuda sosyal medyayı da kapsayan farklı mecralarda paylaşılan deneyimler mobbing mağdurlarını dava açma fikrinden uzaklaştırmaktadır.

“Bu sektörde davalarla adın duyulduğu zaman başka işe girmek istediğinde sıkıntı yaşayabiliyorsun. Ben zaten çekmişim, şimdi zaten başka şirketteyim. Uğraşmayayım dedim. Yani sıkıntı olmasın diye öyle bir şey yapmadım.” Vahit (27, Bilgisayar Mühendisi)

“Ben sadece ‘Ekstra bir şey istemiyorum, işe geri dönmek istemiyorum. Ben içeride olan hukuki haklarımı istiyorum sizden. Bunu bir an önce gerçekleştirin yoksa iş farklı boyutlara gidecek.’ dedim. Param yattı. Avukatımı aradım. ‘Çok iyi olmuş’ dedi, ‘böyle olması senin için daha iyi oldu. Ben 30 yıllık avukatım, bana biraz güvenin varsa bu senin için daha iyi olur’ dedi. Ben de ona teşekkür ettim, mevzu böyle kapandı.” (26, İnşaat Mühendisi)

Mağdurların dava açma sürecine ilişkin endişe ve tereddütleri ekonomik yetersizlikler ve sosyal destek mekanizmalarındaki eksikliklere de dayanabilmektedir. Mağdur açısından olumlu şekilde sonuçlanmış örneklerin medyada çok fazla yer bulmaması, dava açmak konusunda mağdurların cesaretini kırmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de doğrudan bir mobbing yasası olmaması ve konuyu doğrudan ele almayan yasaların mağdurları yeterince koruyamaması gibi ciddi bir sorun da söz konusudur. Özellikle önleyici yasaların eksikliği mağdurlar açısından, dava süreci boyunca olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Ekonomik ve sosyal sebeplerle tepkisizliğe itilen ve yasal eksiklikler sebebiyle çözüm araması neredeyse imkânsız hale gelen mağdurların kaçınılmaz olarak yönlendiği son tepki ise çıkış olmaktadır. Çalışma kapsamında görüştüğümüz 20 kişinin hepsi işten ayrılarak, işten çıkartılarak ya da işten ayrılmayı düşünerek bu tepkiyi vermişlerdir. Hatta bazı katılımcılar mobbing yaşadıkları kurumdan ayrılmakla kalmamış, sektör değiştirmiş ya da değiştirmek konusunda çaba harcamışlardır.

“Ben artık kurumsal bir yerde çalışmaktan vazgeçtim. Çok yıprandım, üzüldüm. Herkesin isteyeceği bir şey değil, kolay vazgeçilecek bir şey değil. Ama olayı yaşadktan sonra fark ettim ki ne kadar çabalarsam çabalayayım, üstüne neredeyse 1 sene yeni yönetimle birlikte devam ettim, ama 3 ay boyunca öyle örselendim ki tamamen benim o isteğimi kırmış. Yöneticilerin değişmesi bile bunu değiştirmede.” Birsen (35, Fizyoterapist)

“... 7 yıllık kariyerimi yakıp, herhangi bir tazminat almadan ceketimi alıp çıktım iş yerinden ve sektör değiştirdim. Ben 30lu yaşlarımın başlarında yeniden bir şey okuyarak, (...) yani sigorta sektöründe kalıp bir daha o kadınla başka herhangi bir ortamda da karşılaşma riskini de bertaraf ettim. Ayrıldığımda işimle ilgili çok başarılı bir konumdaydım. ... Başka teklifler de aldım ama bunun üstünü çizebilecek kadar beni tüketti. Mobbing dediğin zaman bir tükenmişlik, bana ilk onu hissettiriyor.” Ceyda (33, İnsan Kaynakları Koordinatörü)

Görülmektedir ki mevcut çalışma koşulları, örgüt kültürleri ve yasalar çalışanları çalışma hakları konusunda bilgilendirerek onları haklarını arama konusunda desteklemek yerine hem kendilerini hem de dolaylı olarak örgüt kültürünü olumsuz etkileyecek stratejilere itmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mobbing özellikle iş güvencesizliğinin ve işsizliğin arttığı dönemlerde oldukça sık rastlanan bir sorundur. Ayrımcılığa dayalı mobbing diğer ülkelerde de görülmektedir ancak bu ülkelerde daha çok dış görünüş, cinsiyet ve engellilik gibi durumlardan kaynaklanırken, Türkiye’de bu nedenlere siyasi ve dini kimlik de eklenmektedir. Toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomik statü ve/veya gelir durumu, medeni durum, yaş ve kıdem ve dini/mezhepsel aidiyet ve kimliklere bağlı ayrımcılığa dayalı mobbing pratikleri mobbing olgusunu kişinin psikolojik ya da diğer özelliklerine bağlı olarak beraber çalıştığı biri ya da birilerini yıldırma ve zorbalık gösterme tutumundan ayrılmaktadır. Bu makale iş yeri ortamını toplumdaki eşitsizliklerin ve buna bağlı ayrımcılık pratiklerinin yansıdığı bir alan olarak ele almakta ve burada yaşanan mobbing deneyimini de toplumsal güç eşitsizliklerinin izdüşümü olarak görmektedir. Toplumda var olan kadın-erkek, alt-üst toplumsal statü, evli-bekar, genç-yaşlı, kıdemsiz-kıdemli, Alevi-Sünni iktidar partisine mensup ya da yakın olan-muhafif arasındaki eşitsiz güç ilişkileri ve hiyerarşiler iş yaşamında da yansımakta ve güce sahip olanlar diğerlerini ötekileştirerek ayrımcılığa dayalı mobbing uygulamaktadır.

Orta sınıf profesyonellerle yapılan görüşmelere dayanarak bu olgunun ayrımcılığa dayanan formu üzerinde durduğumuz bu çalışmanın temel iddiası, toplumsal kutuplaşmanın arttığı, kurum kültürünün liyakat ve profesyonellikten uzaklaştığı ve ayrımcılık ve mobbinge mücadeleyle yönelik hukuksal düzenleme ve yasaların eksik kaldığında özellikle toplumda azınlık olan bireylerin mobbing uygulamalarına karşı açık ve korunmasız hale geldiğidir. Başka bir deyişle toplumsal, kurumsal ve hukuksal yapılardaki eksiklik ya da yanlış uygulamalar ayrımcılığa dayalı mobbing gibi bireylerin yaşamlarını zorlaştırıcı adil olmayan uygulamaların artmasına neden olmaktadır. Böyle bir ortamda, mobbing mağdurlarının geliştirdikleri stratejiler, haklarını aramaları/elde etmeleri sonucu onları güçlendirmek yerine kişisel vazgeçme/kaçma olarak deneyimlenen kurumu ve kimi zaman kariyeri terk etmeyi içermektedir. Kurumlarda ayrımcılığa dayalı mobbing yaşayanlar aynı tür mobbing deneyimini başka bir kurumda da yaşamaktan çekinmekte, bu yüzden serbest olarak çalışmayı ya da farklı bir kariyere başlama yoluna gidebilmektedir. Bu durum aslında

özlük hakları açısından ciddi zararlara neden olmakta ve bu kişiler kısa süreli kontratlarla sigortasız çalışma, düşük ücret ve güvencesizlik gibi farklı türden mağduriyetlere açık hale gelmektedir. Bu durumun kurumda kalanlar açısından olumsuz sonuçlarını da belirtmek gerekir, kurum ayrımcılığa dayanan mobbing ile mücadele etmek yerine, mobbing mağdurunun kurumdan ayrılmasıyla bir nevi mobbing uygulayanı ödüllendirmekte ve iş yerinde farklılıklara tahammülsüz iklimi güçlendirmektedir.

Çalışma, her ne kadar kısıtlı sayıda görüşmeye dayansa da kamu ve özel sektörde çalışan yüksek eğitimli beyaz yakalılara odaklanarak, çalışma koşulları ve çalışma kültürü açısından sektörlere dair bazı öngörüler sunmaktadır. İlgili yazında kamu sektörünün kadro yetersizliği ve örgütsel sessizliğin etkin olması gibi bazı niteliklerinin bu sektördeki mobbing deneyimlerini şekillendirdiği ifade edilmektedir (Shallcross, Sheehan & Ramsay, 2008). Biz de bu çalışmada, bu görüşe benzer olarak, kamu sektörünün kadro eksiklikleri, görev tanımı belirsizlikleri, örgütsel sessizliğin iş yeri kültüründe egemen olması gibi bazı yapısal özelliklerinin yaşanan mobbing deneyiminin yapısal nedenleri olarak ortaya çıktığını tespit ettik. Türkiye’ye özel olarak, kamu sektörünün siyasi iktidarın yoğun etkisi altında olması ve kamudaki pozisyonların güvenceli olması dolayısıyla bu pozisyonlara girmek için deneyimlenen rekabetin yüksekliği mobbingi arttıran faktörler arasında ele alınabilir. Özel sektörde deneyimlenen mobbing kamu sektörüne kıyasla daha bireysel düzlemde yaşanmakta iken, kamu sektöründe baskın grubun normuna uyma beklentisi ve uyulmadığı takdirde de dışlama ile başlayan mobbing deneyimi göze çarpmaktadır.

Bu çalışmanın neticesinde, mevcut yazından ve katılımcıların sosyal politika beklentilerinden yola çıkarak bazı önleyici politika önerileri ortaya çıkmıştır. Bu öneriler toplumsal, kurumsal ve hukuksal sorunları hedefleyecek şekilde siyasal, kurumsal ve bireysel seviyedeki önlemler olmak üzere üç alt başlıkta toplanabilir.

Siyasal alandaki önlemler mobbing ile mücadeleye temel oluşturma potansiyeline sahiptir. Mobbing sorununu kalıcı olarak çözümenin ilk adımı, mobbingi doğrudan tanımlayan ve sınırlarını net olarak çizen

bir yasanın yürürlüğe girmesidir⁷. Ancak bilimsel veriye dayanan ve daha önceki yasalardaki boşlukları gideren bir yasa hem çalışanların haklarını koruyabilir hem de oluşabilecek sorunları engelleyebilir. Yasanın kâğıt üzerinde kalmaması, getirdiği hakların uygulamaya geçirilmesi mağdurların bu konudaki çaresizlik hissini azaltacaktır. Dava süreçleri mağduriyetleri önleyecek nitelikte olmalıdır. Mağdur lehine sonuçlanan davaların artması ve görünür olması çalışanları yasal haklarını aramak konusunda teşvik edebilir.

Kurumsal seviyedeki önlemler iş yerinde insana yakışır çalışma koşullarını⁸ ve yüksek kaliteli iş olanaklarını sağlamak adına kurumların alabileceği önlemlerdir. Bu noktada bütüncül bir yaklaşım çok önemlidir. Ghai’ın (2003) da ifade ettiği gibi, iş sağlığı ve güvenliğinin hem fiziksel hem de zihinsel ve psikolojik açıdan sağlanması, sosyal güvenlik hizmetlerinin mobbing sebebiyle işini ya da sağlığını kaybedenleri de kapsamı ve mobbinge mücadelenin hem kurumsal hem de ulusal bir politika olarak ele alınması hem birçok iş yeri sorununun önlenmesinde etkili olacak, hem de insana yakışır iş pratiklerinin güçlenmesini sağlayacaktır. 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’na göre işyerlerinde çalışanların ayrımcılık ve mobbing gibi olumsuz davranışlarla karşılaşmasını engellemek adına önlemler almak işverenin ve kurumun sorumluluğudur. Birçok çalışma göstermektedir ki, sıfır tolerans yaklaşımı bu konudaki en etkili politikalardandır. Bunun yanı sıra düşmanca bir iş yeri kültürü mobbing ve buna benzer diğer iş yeri sorunlarının kolayca ortaya çıkabilmesi için uygun zemin hazırlamaktadır. Psikolojik açıdan iş ortamının barışçıl ve saygılı olmasını sağlamak yine kurumların sorumluluğudur. Kurumlar bu politikaları ve anlayışları hem kural olarak çalışanlara bildirmeli hem de uygulayarak

⁷ Bu çalışmanın büyük bir kısmı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (2016)’nun yürürlüğe girdiği 20 Nisan 2016 tarihinden önce tamamlanmıştır. Saha çalışması kısmının tamamı bu tarihten önce tamamlandığı için çalışma kapsamında en çok vurgu yapılan konulardan biri mobbinge dair bir yasanın eksikliğidir.

⁸ Bir sosyal politika konusu olarak mobbing, “insana yakışır iş” anlayışının bir gerekliliği olarak ele alınmalıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 1999 yılında, insana yakışır iş anlayışının hâkim kılınması için belirlediği gündem temel olarak dört aşamadan oluşmaktadır: istihdam, sosyal koruma, işçi hakları ve sosyal diyalog (Ghai, 2003).

çalışanlara güvence hissettirmelidirler. Alınan önlemlere rağmen mobbing şikâyetleri olması durumunda, bu şikâyetler dikkatli bir şekilde ve tarafsız olarak değerlendirilmelidir. Bu konuda etik kurul ya da dengi olacak birimin ana şemadan bağımsız olarak çalışabileceği yeni bir organizasyon şeması faydalı olabilir. Herhangi bir birime bağlı olmayan bu etik kurul kurum içinden ya da dışarıdan sağlanabilir. Bunun dışında kurumlar, çalışanların mobbinge dair farkındalığını artırmak için kurum içi eğitimler de planlamalıdır. Özellikle iş yerinde oluşabilecek tehlikeler, mağduriyetler, alınabilecek önlemler ve iş etiğiyle ilgili eğitimler hem çalışanlar hem de yöneticiler için zorunlu olmalıdır.

Bireysel seviyedeki önlemler ise kişinin kendi imkânlarıyla sağlayabileceği hazırlıklardır. Kişiler işyerlerinde karşılaşılabilecekleri tehlikeler ve sorunlar konusunda hazırlıklı olmalıdır. Bilinçli olmak ve çıkabilecek sorunlarla başa çıkabilmek adına öz varlıklarını geliştirmek bireylere her zaman fayda sağlamaktadır. Bunun için kurum içinde ya da dışında eğitimler almak bir yöntem olabilir. Mobbingin sadece kişinin çalışma yaşamını değil, iş dışındaki sosyal yaşamını da etkileyen bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Yalnızlık hissi mobbing mağdurlarının sıklıkla yaşadığı bir durumdur. Bu zor süreci en az hasarla atlatabilmenin tek yolu sosyal destektir. Kişi profesyonel danışmanlık hizmetleri olarak bu zor süreçte alabileceği önlemler ve başvurabileceği kurumlar konusunda bilinçlenebilir.

Mobbing konusunda alınabilecek önleyici önlemlerin yanı sıra, mağdurların kısa vadede ihtiyaç duyabileceği iyileştirici önlemlerin alınması da oldukça önemlidir. Ghai (2003)’ın da belirttiği gibi, mobbingle mücadelenin hem kurumsal hem de ulusal bir politika olarak ele alınarak sosyal güvenlik hizmetlerinin mobbing sebebiyle işini ya da sağlığını kaybedenleri de kapsaması önem taşımaktadır. Bu konuda, mağdurlar en çok ücretsiz ve öncelikli sağlık hizmeti olarak sunulacak bireysel ya da grup terapilere ihtiyaç duymaktadır. Mağdurlara psikolojik yardım dışında, hukuki rehberlik ve kariyer danışmanlığı gibi hizmetlerin de ücretsiz olarak sağlanabileceği kurumların olması mağdurların ihtiyaçlarını karşılamak konusunda önemlidir.

Bu çalışma, kentli, yüksek eğitilmiş, orta sınıf mobbing mağdurların ayrımcılığa dayalı mobbing deneyimlerine odaklanmıştır. Ancak, profesyonel meslek sahiplerine kıyasla eğitim ve gelir gibi kaynakları daha sınırlı grupların mobbing algısını, farkındalık derecesini, deneyimlerini ve baş etme yöntemlerini de içerecek çalışmalar yapılması da önem arz etmektedir. Sonuç olarak, tekrar vurgulamak isteriz ki, mobbinge mücadele çok yönlü ve kararlı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Mobbing uygulamaları ancak toplumsal ve kültürel bağlamla ilişkilendirilerek incelenmeli ve mobbinge mücadele yolları da yine bağlam dikkate alınarak geliştirilmelidir. Ayrımcılığa dayanan mobbinge mücadele, öncelikle toplumsal ve hukuksal alanda ayrımcılıkla mücadeleyi, örgüt kültüründe ve ikliminde değişiklikleri ve kişisel haklar konusunda bilgi, farkındalık ve güvence sağlanmasını gerektirmektedir.

4. SUMMARY

The main aim of this study is to detect trends and patterns related to mobbing experiences of urban, highly educated, middle-class white-collar professionals in Turkey and correspondingly to recommend possible solutions and social policies about mobbing by specifically focusing on discrimination-based mobbing. For this purpose, current mobbing related literature was reviewed, and semi-structured in-depth interviews were conducted with 20 urban, highly educated, middle-class professionals who consider themselves as victims of mobbing practices.

It is observed that professionals are experiencing a specific type of mobbing which is based on their “otherness” in Turkey. Professionals in Turkey are discriminated based on their physical appearance, gender identity, religion and sect, or political view. Some of these characteristics do overlap and are simultaneously in-effect.

Practices such as labeling someone as “other”, marginalizing and discriminating people are also commonly observed in other cultures. However, performing mobbing to someone in the form of discrimination, especially for some specific reasons, seems special to Turkey where the polarized social and political groups may be considered as the underlying reason. Both victims and mobbers in Turkey normalized such behaviors as part of working life. Employers and superiors consider discrimination-based mobbing to employees, especially to ones who are labeled as “other”, as normal and within their rights. Awareness towards normality of diversity is not created in the society and being an “other” is something undesirable and even unacceptable.

It is shown in this study that there are significant legal and institutional deficiencies negatively affecting the struggle against mobbing and make mobbing experiences of victims even harder. Since social polarization may cause victimization of weaker or disadvantaged groups, equal treatment to all employees

should be assured by law. Assessment, assignment, promotion and any other levels of employment should be merit based and transparent.

A social segregation and a lack of peace among society is prevalent in Turkey, creating a tense environment where people tend to exclude each other from some social areas. Social segregation in working life can clearly be observed. Some preventive and corrective policy recommendations are presented based on the conclusions of this study. These policies may be summarized into three categories based on the corresponding main actors of mobbing: policies, organizations, and individuals. Any of these policy recommendations can be achieved without solving these underlying problems. The most important problems involving discrimination-based mobbing are lack of institutionalization among establishments, lack of inspection, and arbitrary treatments which invalidate laws and legislations about mobbing.

5. KAYNAKÇA

- Acar, A. B., & Dündar, G. (2008). İşyerinde Psikolojik Yıldırmaya (Mobbing) Maruz Kalma Sıklığı ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 111-120.
- Açık, Y., Deveci, S. E., Günes, G., Gülbayrak, C., Dabak, S., Saka, G., ... & Erguder, T. (2008). Experience of Workplace Violence During Medical Speciality Training in Turkey. *Occupational Medicine*, 58(5), 361-366.
- Adams, A. (1992). *Bullying at Work How to Confront and Overcome It*. London: Virago.
- Agervold, M., & Mikkelsen, E. G. (2004). Relationships Between Bullying, Psychosocial Work Environment and Individual Stress Reactions. *Work & Stress*, 18(4), 336-351.
- Altunay, E., Oral, G., & Yalçınkaya, M. (2014). Eğitim Kurumlarında Mobbing Uygulamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 62-80.
- Altuntaş, C. (2010). Mobbing Kavramı ve Örnekleri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma. *Journal of Yaşar University*, 5(18), 2995-3015.
- Atkinson, W. (2010). The Myth of the Reflexive Worker: Class and Work Histories in Neo-Liberal Times. *Work, Employment & Society*, 24(3), 413-429.
- Atman, Ü. (2012). İşyerinde Psikolojik Terör: Mobbing. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 3, 157-174.
- Ashforth, B. (1994). Petty Tyranny in Organizations. *Human Relations*, 47(7), 755-778.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. (2010). www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf (Erişim tarihi: 22.08.2016)
- Bakó, R. K., & Szigety, T. (2011). Threatened Identities: Mobbing as a Form of Violence in Organizations. *European, National and Regional Identity*, 231-253.
- Bowling, N. A. & Beehr, T. A. (2006). Workplace Harassment from the Victim's Perspective: A Theoretical Model and Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 91 (5), 998-1012.

- Brodsky, C. M. (1976). *The Harassed Worker*. Toronto, ON: Lexington Books.
- Burke, R. J., McKeen, C. A. (1992). Women in Management. C. L. Cooper, I. T. Robertson (Ed.). In *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (p. 245-283) . New York: Wiley.
- Cavus, M. F., Develi, A., & Sarioğlu, G. S. (2015). Mobbing ve Örgütsel Sessizlik: Enerji Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 10-20.
- Coyne, I., Seigne, E., & Randall, P. (2000). Predicting Work Place Victim Status from Personality. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 9 (3), 335-349.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2014). İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi. https://www.csgeb.gov.tr/media/2053/mobbing_2014.pdf (Erişim tarihi: 22.08.2016)
- Çukur, C. (2016). *Türk Hukuku ve Karşılaştırmalı Hukukta İşyerinde Psikolojik Taciz*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi.
- Davenport, N., Schwartz, R. D., & Elliott, G. P. (2005). *Mobbing: Emotional Abuse in the American Workplace*. Ames, IA: Civil Society Publishing.
- Dikmetaş, E., Top, M., & Ergin, G. (2011). Asistan Hekimlerin Tükenmişlik ve Mobbing Düzeylerinin İncelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 137-149.
- Duménil, G. & Levy, D. (2002). The Nature and Contradictions of Neoliberalism. *Socialist Register*, 38, 43-71.
- Efe, S. Y., & Ayaz, S. (2010). Mobbing Against Nurses in The Workplace in Turkey. *International Nursing Review*, 57(3), 328-334
- Einarsen, S., Raknes, B. I., & Matthiesen, S. B. (1994). Bullying and Harassment at Work and Their Relationships to Work Environment Quality: An Exploratory Study. *European Work and Organizational Psychologist*, 4 (4), 381-401.
- Einarsen, S., & Skogstad, A. (1996). Bullying at Work: Epidemiological Findings in Public and Private Organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 185–201.
- Ghai, D. (2003). Decent work: Concept and indicators. *International Labour Review*, 142(2), 113-145.

- Göktürk, G. Y., & Bulut, S. (2012). Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), 53-70.
- Gül, H. (2009). İş Sağlığında Önemli Bir Psikososyal Risk: Mobbing-Psikolojik Yıldırma. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(6), 515-520.
- Gül, H., & Özcan, N. (2011). Mobbing ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiler: Karaman İl Özel İdaresinde Görgül Bir Çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 80-134.
- Hansen, A. M., Hogh, A., Persson, R., Karlson, B., Garde, A. H., & Orbaek, P. (2006). Bullying at Work, Health Outcomes, and Physiological Stress Response. *Journal of Psychosomatic Research*, 60, 63-72.
- Hauge, L. J., Skogstad, A., & Einarsen, S. (2009). Individual and Situational Factors of Workplace Bullying: Why Do Perpetrators Engage in The Bullying of Others? *Work & Stress*, 23(4), 349-358.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, And Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States* (Vol. 25). Harvard University Press.
- Kardam, F., Tokgöz, G. (2004) Gender Based Discrimination at Work in Turkey: A Cross-Sectoral Overview. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59(4), 151-172.
- Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (2011). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu. *Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları*, 6.
- Kalay, F., Oğrak, A., & Nişancı, Z. N. (2014). Mobbing, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Örnek Bir Uygulama. *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty*, 4(2), 127-143.
- Kırel, Ç. (2007). Örgütlerde Mobbing Yönetiminde Destekleyici ve Risk Azaltıcı Öneriler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 317-334.
- Koç, M. & Urasoğlu Bulut, H. (2009). Ortaöğretim Öğretmenlerinde Mobbing: Cinsiyet Yaş ve Lise Türü Değişkenleri Açısından İncelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1 (1), 64 – 80

- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims*, 5(2), 119-126.
- Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Leymann, H., & Gustafsson, A. (1996). Mobbing at Work and The Development of Post-Traumatic Stress Disorders. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 251-275.
- Lind, K., Glaso, L., Pallesen, S., & Einarsen, S. (2009). Personality Profiles Among Targets and Nontargets of Workplace Bullying. *European Psychologist*, 14(3), 231-237.
- Matthiesen, S. B., & Einarsen, S. (2010). Bullying in The Workplace: Definition, Prevalence, Antecedents and Consequences. *International Journal of Organization Theory and Behavior*, 13(2), 202.
- Melamed, T. (1995). Barriers to Women's Career Success: Human Capital, Career Choices, Structural Determinants, or Simply Sex Discrimination. *Applied Psychology: A Biternational Review*, 44(4), 295-313.
- Mizrahi, R. (2013). Çalışma Hayatında Mobbing ile Mücadele Yöntemleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 443-452.
- Niedl, K. (1996). Mobbing and Well-Being: Economic and Personnel Development Implications. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 239-249.
- O'Moore, M., Lynch, J., & Daeid, N. N. (2003). The Rates and Relative Risks of Workplace Bullying in Ireland, A Country of High Economic Growth. *International Journal of Management and Decision Making*, 4(1), 82-95.
- Öke, K., & Yüçetürk, E. E. (2005). Mobbing and Bullying: Legal Aspects Related to Workplace Bullying in Turkey. *SEER-South-East Europe Review for Labour and Social Affairs*, 2, 61-70.
- Özarallı, N., & Torun, A. (2011). Biçimsel ve Biçimsel Olmayan İletişim, Yönetici İle Kuruma Duyulan Güven ve Üstün Uzmanlık Gücü Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 6 (2), 101-113.

- Özdemir, S., Tosun, B., Bebiş, H., & Yava, A. (2013). Hemşire Kaleminden Mobbing: İş Yerinde Psikolojik Saldırı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(2), 183-190.
- Özkul, A. G. B., & Çarıkçı, I. H. (2010). Mobbing ve Türk Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 481-499.
- Özler, D. E., Atalay, C. G., & Şahin, M. D. (2008). Mobbing'in örgütsel bağlılık üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 37-60.
- Öztürk, M., & Şahbudak, E. (2017). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve İş Doyumu: Cumhuriyet Üniversitesindeki Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Çalışma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 200-228.
- Palaz, S., Özkan, S., Sarı, N., Göze, F., Şahin, N., & Akkurt, Ö. (2008). İş Yerinde Psikolojik Taciz (mobbing) Davranışları Üzerine bir Araştırma: Bandırma Örneği. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(4), 41-58.
- Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers, G., & Mainous, A. G. (1988). Impact of Exchange Variables On Exit, Voice, Loyalty, And Neglect: An Integrative Model of Responses To Declining Job Satisfaction. *Academy of Management Journal*, 31(3), 599-627.
- Rusbult, C. E., Zembrodt, I. M., & Gunn, L. K. (1982). Exit, Voice, Loyalty, and Neglect: Responses to Dissatisfaction in Romantic Involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 1230-1242.
- Samnani, A.-K., & Singh, P. (2012). 20 Years of Workplace Bullying Research: A Review of the Antecedents and Consequences of Bullying in the Workplace. *Aggression and Violent Behavior*, 17(6), 581-589.
- Schuster, B. (1996). Rejection, Exclusion, and Harassment at Work and in Schools – An Integration of Results from Research on Mobbing, Bullying, and Peer Rejection. *European Psychologist*, 1, 293-317.
- Sert, Ö., & Wigley, A. A. (2015). Üniversitelerde Bezdiriği Dillendirmek. *Eğitim Bilim Toplum*, 13(51), 8-32.

- Shallcross, L., Sheehan, M., & Ramsay, S. (2008). Workplace Mobbing: Experiences in The Public Sector. *Workplace Mobbing: Experiences in the Public Sector*, 13(2), 56-70.
- Skietrys, E., Raipa, A., & Bartkus, E. V. (2008). Dimensions of the efficiency of public-private partnership. *Engineering Economics*, 58(3), 45-50.
- Tanyeri-Erdemir, T., Çitak, Z., Weitzhofer, T., & Erdem, M. (2013). Religion and Discrimination in The Workplace in Turkey: Old and Contemporary Challenges. *International Journal of Discrimination and the Law*, 13(2-3), 214-239.
- Temizel, Y. (2013). Mobbing ve Türk Hukuk Sistemindeki Yeri. *Adalet Dergisi*, 45, 188-223.
- Tınaz, P. (2006). Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz. *Çalışma ve Toplum*, 3, 11-22.
- Tigrel, E. Y., & Kokalan, O. (2009). Academic Mobbing in Turkey. *International Journal of Behavioral, Cognitive, Educational and Psychological Sciences*, 1(2), 91-99.
- TÜİK (2018). İşgücü İstatistikleri. www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 04.10.2018).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982).
<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.2709&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=2709> (Erişim tarihi: 04.10.2018)
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu. (2016). <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6701.html>
(Erişim tarihi: 22.08.2016)
- Varhama, L. M., & Björkqvist, K. (2004). Conflicts, Burnout, and Bullying in Finnish and a Polish Company: A Cross-National Comparison. *Perceptual and Motor Skills*, 98, 1234-1240.
- Yaman, E., Vidinlioğlu, Ö., & Çitemel, N. (2010). İşyerinde Psikoşiddet, Motivasyon ve Huzur: Öğretmenler Çok Şey Mi Bekliyor? Psikoşiddet Mağduru Öğretmenler Üzerine. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1136-1151.
- Yılmaz, A., Özler, D. E., & Mercan, U. N. (2008). Mobbing ve Örgüt İklimi İle İlişisine Yönelik Ampirik Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 334-357.
- Zapf, D. (1999). Organisational, Work Group Related and Personal Causes of Mobbing/Bullying at Work. *International Journal of Manpower*, 20(1/2), 70-85.

Zapf, D., & Einarsen, S. (2001). Bullying in The Workplace: Recent Trends in Research and Practice—An Introduction. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 369-373.

Žukauskas, P., & Vveinhardt, J. (2009). Socio-Demographic Characteristics of Mobbing and Discrimination in Employee Relations. *Transformations in Business & Economics*, 8(3), 18.

GEORGE HERBERT MEAD'İN SOSYAL DAVRANIŞÇILIK DEVRİMİ: SOSYOLOJİZM VE PSİKOLOJİZM KISKACINDA BİR "İLİŞKİSEL FAİLLİK" DENEMESİ

Emre ÖZTÜRK¹

ÖZ

George Herbert Mead sembolik etkileşimciliğin önde gelen kuramcılarındandır. Sosyal davranışçılık başlığıyla, pragmatist köklerinin etkisinde, düalist olmayan, birey ve toplumun ilişkisel birlikteliğini yansıtan sentezci bir sosyal teori geliştirmiştir. Mead, sosyal davranışçılıyla sosyoloji ve psikolojide mekanikçiliğe varan ve ilişkisel bir kavrayışın önüne set çeken eğilimlerin bir eleştirisini sunmaktadır. Makalemizde ilk olarak sosyal davranışçılığın, insan eylemlerini uyarıların ve içsel süreçlerin ürünü olarak gören psikolojik indirgemecilikle (psikolojizm), aynı eylemleri sadece içselleştirilmiş değer ve normlara yönelik bir uyma davranış olarak gören sosyolojik belirlenimcilik (sosyolojizm) arasındaki zıtlığı aşan sentezci eğilimi ele alınmıştır. İkinci olarak, Mead'in kuramının "ilişkisel faillik" yer veren güçlü yönlerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Mead'in benliğin iki yönü olarak sergilediği "ben" ve "beni/bana" analizinde, kendi deneyiminin sonuçlarını kendine yeniden yükleyerek etkinlik gösteren *refleksif zekâ kavrayışında* ve bireyler arasındaki anlamlı sembolik etkileşimin aslı *öznelarası karakterinde* bu ilişkisel faillik kavrayışın ne ölçüde etkin olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Böylelikle makalemiz Mead'in sentezci perspektifinin bugün için güncelliğini koruyan zengin bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: George Herbert Mead, sosyal davranışçılık, sosyolojizm, psikolojizm, ilişkisellik, faillik.

¹ Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

THE SOCIAL BEHAVIORISM REVOLUTION OF GEORGE HERBERT MEAD: AN ATTEMPT TO 'RELATIONAL AGENCY' IN THE GRIP OF SOCIOLOGISM AND PSYCHOLOGISM

ABSTRACT

George Herbert Mead is one of the leading theorists of symbolic interactionism. He, under the heading of social behaviorism, has developed a non-dualist synthetic social theory reflecting the relational togetherness of individual and society, which is under the influence of pragmatist roots. Mead, with his social behaviorism, has presented a criticism to the tendencies drawing line on the relational perception and thus concluding in mechanism in sociology and psychology. In this article, firstly, the synthesist tendency of social behaviorism between the psychological reductionism (psychologism) which considers human acts as the products of stimulus and intrinsic processes and the sociological determinism (sociologism) which considers the same acts only as a conformity behavior directed to the interiorized values and norms is discussed. Secondly, I have intended to study the strong aspects of his theory which includes "relational agency". It is possible to see to what extent this relational agency perception is efficient in Mead's "I" and "me" analysis which he has expressed as the two phases of the self; in his perception of *reflective intelligence* which works by undertaking the results of his/her experiences on him/herself again and in the *intersubjective character* of the significantly symbolic interactionism among the individuals. Thus, this article emphasizes that Mead's synthesist perspective is still a generous source keeping up-to-date.

Key Words: George HerbertMead, Social Behaviorism, sociologism, psychologism, relationality, agency.

Aslında sosyal bilimin psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji diye ayrılarak birbirinden bağımsız disiplinler şeklinde tesis edilmeleri, kanımca, başlangıçta yapılan bir tanımlama hatasından kaynaklanıyor (Bourdieu, 2016, s. 36).

1. GİRİŞ

"Sosyal bilim"ler, doğuş ve gelişim evreleri itibarıyla, büyük oranda, pozitivist toprağın mahsulüdürler. Onların filizlenen tohumlarının verdiği ilk meyveler, kendilerini diğer disiplinlerden hangi yönlerden farklı olduklarını gösterme, kendi biricik araştırma nesnelерinin sınırlarını ve doğa bilimlerinin nesnesine ne kadar benzetilebilir olduğunu sergileme mücadelesinin en iyi örnekleridir. Sosyoloji de kuruluş tarihi içerisinde kendisini diğer disiplinlerden ayıran özgün yanların neler olduğunu belirleme işiyle yakından ilgilenmiştir. Özellikle de insan eylemlerini açıklamayı amaç edinmiş diğer disiplinlerden, hangi bakımlardan daha üstün olduğunu gösterme arayışı, bir dönem sosyolojik çalışmalarda yaygın bir biçimde görülür olmuştur. Bu noktada, sosyoloji ile psikoloji arasındaki ayrışma ve çatışmanın diğer disiplinlerle olan ayrıştırma çabalarına nazaran daha aslı olduğu söylenebilir. Sosyolojiyle psikoloji arasında "toplum-merkezli" ve "birey-merkezli" kavramlarıyla dile getirilen ve ikisi arasında daimi bir ayrım olduğu düşüncesini besleyen yaygın bir inanış vardır. Bu ayrım, bir yandan grup (ya da toplum), öte yanda birey gibi iki analiz biriminden davranışların açığa çıkmasında hangisinin daha etkili olduğunu tayin etmeye çalışan bir tartışma yaratmıştır (Hayes ve Petras, 1992, s. 117). Bu türden girişimlere, sosyolojinin kurucu isimlerinde rastlamak mümkündür. Sözelimi sosyolojinin mucidi olan Auguste Comte (2000), "insan zihninin yasalarını kendi içinde [bireyin kendine bakışıyla] değerlendirerek bulmayı hedefleyen yanıltıcı psikolojiyi" (s. 36), pozitif felsefenin sahası içinde değerlendirilmeye layık bulmuyorken, sosyolojinin belirleyici figürlerinden olan Emile Durkheim (2015), "sosyolojiyi bireysel psikolojinin bir sonucu olarak gören inanışı[n]... tam tersine iki bilimin ve iki dünyanın göreceli bağımsızlıklarını" savunmakta, "birey aklının bilimi" olarak tanımladığı

psikolojiyle, sosyoloji arasında yapılacak ayırımın haklı gerekçeleri olduğunu göstermeye çalışıyordu (s. 16). Ona göre,

“toplumsal olgular, psişik olgulardan yalnızca nitelikçe ayrılmazlar; onların, aynı zamanda, kendilerine özgü dayanakları vardır ve bu bakımdan da psişik olgularla aynı ortam içinde evrime uğramazlar ve aynı koşullara bağımlı değildirler. Bu, toplumsal olguların belirli bir anlamda psişik olgular olmadıkları ... anlamına gelmemektedir. Keza, toplumsal olgular da düşünüş ve eyleyiş biçimlerinden oluşur. Fakat, kolektif bilincin hallerinin bireysel bilinçlerin hallerinden farklı bir mahiyet taşıdığı, bunların farklı tür bir tasavvur olduğu da kabul edilmelidir. Toplulukların zihniyeti ile bireylerin zihniyeti birbirinden farklıdır ve toplulukların zihniyeti kendine özgü yasalara sahiptir. Bu bakımdan, aralarındaki ilişki ne olursa olsun, psikoloji ve sosyoloji, herhangi iki ayrı bilimin birbirinden ayrı olabileceği kadar birbirinden ayırırlar” (Durkheim, 2004, ss. 28-29).

Böylelikle, sosyoloji, ağırlıklı olarak kendini grupların, sınıfların ve sosyal kurumların “insanlar arası ilişkilerinin” öğretisine vermiş, tekillen yani “bireyler” onun uğraşamayacağı şeyler olarak kabul edilmiş, tekilin çözümlemesi biyolojiye, psikolojiye ve felsefeye bırakılmıştır (Horkheimer ve Adorno, 2015, s. 51). Dolayısıyla kendi gelişimsel öykülerinde sosyolojiyle psikolojinin barış içinde yaşayan disiplinler oldukları söylenemez. Kimi zaman ortak fikir ve düşüncelerden beslenseler ve ele aldıkları konularda benzerlik gösterip yolları belli kavramların kullanımında çakışsa da, “nedensel açıklama”, “metodolojik muhteva” ve “tematik öncelikler” bakımından birbirinden ayrıştıkları pek çok husus vardır. Ne var ki sosyal bilimlerde bu bölünme, salt disiplinler düzeyde yüzeye çıkan masum bir kamplaşma olarak kalmamış, her iki disiplin içinde de bazı bölünmeler yaratmıştır. Tematikleştirerek kutuplaştırılacak olursa, psikolojide, psikolojik psikoloji (John Watson, Edward Thorndike, B. F. Skinner) ve sosyolojik psikoloji (John Dewey, George Herbert Mead), sosyolojide ise psikolojik sosyoloji (George C. Homans) ve sosyolojik sosyoloji (Emile

Durkheim, Talcott Parsons) olarak daha komplike bir tarzda varlık bulduğu görülür. Dolayısıyla her sosyoloğun mutlak surette toplum merkezli bir sosyolojizme veya her psikoloğun mutlak surette birey merkezli bir psikolojizme yöneldiği söylenemez. Her iki disiplinde de aracılık etme misyonuna layık görülecek bazı girişimler söz konusu olsa da, disiplinlerin kendine özgü konu ve yöntem alanı tayin etme önceliği, pek çok örnekte birleştirme girişimlerinden ziyade ayırıştırma ve kendi muhkem alanını belirginleştirerek koruma güdüsünün gerisinde kalmıştır. Böylelikle psikolojinin ve sosyolojinin oluşum, gelişim ve olgunlaşma evreleri uzun bir süre, insan eylemlerini sadece gözlemlenebilir davranışla açıklayan veya onu basitçe belli uyaranların ve içsel süreçlerin ürünü olarak kavramaya çalışan bir tür "psikolojizm" ile aynı eylemleri içselleştirilmiş ve öğrenilmiş değer, norm ve alışkanlıklarının bir tezahürü olarak, adeta toplumun bir prototipi olan bireylerin sergiledikleri "uyuma" davranışı olarak kavramaya çalışan bir tür "sosyolojizm" arasındaki çatışmaya sahne olmuştur. Her iki grup da özünde "insan eylemlerini" esas alsada adeta okları farklı kutuplarda seyreden bir manyetik alanın yarattığı zıtlığı sergilemiş, ancak "sosyal etkileşim" içinde bir eyleyen olarak yer alan failin "dönüştürücü" ve "yapılandırıcı" gücünü es geçme bakımından benzerlik göstermişlerdir. Birinde uyaran-tepki mekanizması aracılığıyla, düşünen ve sorgulayan, eylemlerine çevrenin olanakları ışığında çözümler geliştiren birey tasarımı önemsizleştirilirken, diğer kutupta içselleştirilmiş değerlere göre beklenen rol davranışlarını "oynayan" ve yapının tezahürü olmaktan öteye geçemeyen birey tasarımı öne çıkarılarak, etkileşim içinde anlam üreten, yorumlayan ve kendisi tarafından oluşturulduğu kadar yapısal süreçlere de tesiri dokunan "fail" kavrayışı geri planda bırakılmıştır. Hem sosyolojizm hem de psikolojizm, sosyal etkileşimlere, failin eylemlerine yer verse de, ona "inşa edici" bir faktör olarak değil, kendisi aracılığıyla daha derinde yatan nedenlere erişmeye imkân tanıyan bir araç olarak müracaat etmektedir. Herbert Blumer'in anlatımıyla özetlemek gerekirse, sosyologlar sosyal etkileşime verdikleri sözde öneme rağmen, sosyal etkileşime, temelde toplumsal yapıdan veya organizasyonlardan türeyen sosyal faktörlerin kendini dışı vurumu veya işleyişinin nötr bir aracı olarak bakmışlar ve organize bir toplumun içinde vukubulan bir şey olarak ele

almışlardır. Böylelikle sosyal etkileşim, organize toplumun karakteri tarafından yapılandırılan ve biçimlendirilen ve bu toplumun özelliklerinin eylemde ifade edildiği bir aracı olarak karşımıza çıkmış ve doğal olarak etkileşimdeki insanların davranışları ve etkileşimin kendisi, alışık olduğu üzere normlar, değerler, sosyal roller, sosyal konumlar, rol beklentileri, adetler ve benzeri kültürel tanımlamalar ışığında açıklanmıştır. Eş deyişle sosyal etkileşim, toplumsal veya yapısal faktörleri sergilemek adına ihtiyaç duyulan bir dayanağa indirgenmiş, bu anlayış içerisinde, açığa çıkmasına imkân tanıyan sosyal yapı tarafından bütünüyle yutulmuş/tüketilmiştir (Blumer, 2004, s. 31). Sosyal etkileşimin, nötr bir araç olarak ele alınmakla gözden düştüğü bir diğer kullanım tarzı psikologlar tarafından sunulmuştur. Psikologlar, aynı kavramı, bireyde yer alan psikolojik faktörleri veya süreçleri kullanarak insanların etkileşimde sergiledikleri davranışları açıklamak için kullanmış ve insanların diğerleriyle bağlantı içinde nasıl davrandıklarını açıklamak için, büyük oranda bedensel dürtüler, güdüler, duygular, bilinçdışı mekanizmalar, tutumlar, algı ve biliş gibi faktörlere müracaat etmişlerdir. Bu kullanımda, sosyolojide yapısal süreçler karşısındaki konumuna benzer bir tarzda, sosyal etkileşim, verili psikolojik faktörlerin basit bir işletim alanı haline gelmiş, davranışın açıklanması veya analizinde kendisinin hiçbir katkısı olmadığı farz edilmiştir. Kısacası, nötr bir aracı olarak bu sosyal etkileşim resmi her iki durumda da değişmemiştir (Blumer, 2004, ss. 31-32). Bu bölünmenin bir sonucu olarak, mikro süreçlerle makro süreçleri birleştirme teşebbüsleri, bu dönemde güçlü bir kavramsal çerçeve kazandırılmış kuramlar aracılığıyla sunulmadığı gibi, istisnai bazı eleştiri girişimleri de, her iki disiplinde hâkim kuramların egemen ve yaygın etkisi altında çok silik kalmıştır. Bu nedenle, 20. yüzyıl başında, sosyolog teorisyenlerin bireyleri toplumun makro yapısal boyutlarına bağlayan mikro etkileşim süreçleri hakkında çok az bilgiye sahip oldukları görülür. Bu dönem için toplum ve birey arasında nasıl bir ilişki olduğu, bireysel eylemler ve toplumsal yapının birbirlerini nasıl etkiledikleri, toplumların bireylerin eylemleri ve etkileşimleri aracılığıyla kendilerini nasıl yeniden-ürettikleri gibi konulara tatmin edici bir yanıt veren güçlü "sentezci" bir kuramın varlığından söz etmek pek gerçekçi olmayacaktır. Max Weber'in ham eylem kategorilerine ve Emile Durkheim'in

kesinlikten yoksun toplum, bilinç, ritüel ve dayanışmayı ilişkilendirme girişimlerine göz attığımızda, bu ve ilişkili birçok sorunun henüz yeterince kavramsallaştırılmamış olduğu kolaylıkla seçilmektedir. Doğrudan bu sorunlara yönelik bir muhakeme ile yol almak suretiyle ilk kayda değer yanıtlar, büyük bir kavramsal buluş yapan filozof George Herbert Mead tarafından verilmiştir (Turner, Beeghley ve Powers, 2013, s. 459). Sembolik etkileşimciliğin en etkili kurucusu olarak kabul edilen Mead, sosyolojik düşünce için hem açık, ya da nesnel, hem de kapalı ya da öznel davranışın önemini vurgulayan bir yaklaşımı kabul etmiş ve geliştirmiştir (Wallace ve Wolf, 2012, s. 222). Mead, nesnel dünyanın gerçekliğini ve onun insanoğlunun gelişimindeki rolünü kabul etmiş, fakat aynı zamanda bu nesnel dünyanın içinde yer alan insanın öznel yorumuna da yer vermiştir (Wallace ve Wolf, 2012, s. 222). John Baldwin'ın de dikkat çektiği üzere (1986), "Mead'in düalist olmayan teorisinde, biyolojik ve zihinsel veya sosyal süreçler arasında bir bölünme yoktur" (s. 51). Mead'in bu kavrayışa erişmesinde pragmatist kökenlerinin etkisi oldukça belirgindir. Özellikle de Kartezyenizme ilişkin reddiyelerinde olduğu kadar, felsefenin düalizmlerine yönelik şiddetli eleştirilerinden ve bireyi içinde yer aldığı çevreyle olan etkileşimi içerisinde ele alan görüşlerinden sıkça faydalandığı, kendi çağdaşlarına nazaran daha "ilişkisel" bir yaklaşım geliştiren William James ve John Dewey etkilenmeleri oldukça görünür haldedir. Mead, onların düşünme sürecine ve sembollerin bu süreçteki önemine ilgilerinden açıkça etkilenmiş, düşünme ve eylemin çevreye adaptasyon ve uyum çabalarıyla ilişkili olduğunu kabul etmiş ve bu adaptasyonun düşünme ve eylemle ilgili sürekli bir tecrübi doğrulama süreciyle bağlantı içinde olduğu fikrini benimsemiştir (Turner vd., 2013, s. 465). Mead, bu pragmatik tasavvuru, sosyolojik bir psikoloji devrimini yaratmada ve psikolojik belirlenimcilikle (radikal bireycilik) sosyolojik belirlenimcilik (radikal toplumculuk) içerisinde "soluklaşan" birey tasarımına daha aktif, etken ve ilişkisel bir faillik kavrayışı geliştirmede sınırsızca kullanmıştır. Böylelikle Mead, pragmatist temelli bir sosyolojik bakışın, sosyolojik araştırmayı düalist yol ayrımının zaruretinden kurtaran bir ilişkisel kavrayış geliştirmede ne denli üretken olabileceğini ve sosyal bilimler metodolojisinin temel problemlerini aşmada yararlanılabilecek bir kaynak olarak kullanılabileceği gösteren bir perspektif sunmaktadır. Bu

nedenle çalışmamızda, Mead'in psikolojizmin mekanikçiliğinin (büyük oranda davranışçılığın) ve sosyolojizmin toplumculuğunun (büyük oranda sistemciliğın) hâkim olduğu bir dönemde geliştirdiği bütüncül sosyolojik tasavvur ele alınarak, sosyolojide anti-düalist bir eğilim olarak Meadçi yaklaşımın "ilişkisel faillğe" imkân tanıyan veçhelerinin güçlü yönlerinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

2. BİR 'İLİŞKİSEL FAİLLİK' DENEMESİ OLARAK 'SOSYAL DAVRANIŞÇILIK': GEORGE HERBERT MEAD'İN BENLİK VE ZİHİN KURAMININ 'İLİŞKİSEL' HATLARI

Pek çok pragmatistte olduğu gibi, Mead'i her şeyden önce, felsefenin geleneksel düalizmlerine savaş açmış bir düşünür olarak tanımlamak gerekir. Charles Sanders Peirce'nin 1870'lerde *Popular Science Monthly* dergisindeki yazılarından Richard Rorty'nin 1979 tarihli *Felsefe ve Doğanın Aynası* metnine kadar, pragmatistlerin genelinde Kartezyen düşünüşten kurtulma ve düalizmleri aşmaya yönelik ciddi bir çaba görülmektedir. Öncelik verdikleri bağlantı noktaları değışse de, büyük oranda sentezci ve ilişkisel bir kavrayışla yol aldıkları söylenebilir. Mead'e bir pragmatist olduğu gerçeğiyle eğildiğimizde, aynı sentezci çaba belirgindir. Mead'in sentezini yapmak istediği materyaller, fevkalade geniş bir silsile içinde yer alır. Fizik ve biyoloji biliminin teknik ayrıntılarından, insan yaşamının tarihsel, politik, ekonomik ve kültürel olgularına dek uzanır (Dewey, 1992, s. 24). Özellikle de sosyoloji ile psikoloji arasındaki ayrımı aşmada, sistematik ve etkili bir kuram geliştirmiştir. Onun "sosyal davranışçılığı" bu sentezci tavrın en iyi örneğini sergiler. Mead, sosyal davranışçılıkla, bireyin her şeyden önce sosyal bir varlık olduğunu vurgulamış, benliğin ve zihnin oluşum ve işleyişine, kapalı bir kendilik olarak yaklaşmamış, diğer bireylerle etkileşim halinde gelişen sosyal bir inşa olarak ele almıştır. Ancak Mead'in katkısını toplumun önceliğini vurgulayarak birey ve toplum arasındaki ilişkinin basitçe tersine çevrilmesi olarak anlamak yanlış olacaktır. Onun gerçek başarısı, daha ziyade, probleme bakış biçiminin temelden değışmesinde etkili olmasıdır (Joas, 2013, s. 106). O, sosyoloji ve psikolojide hâkim olan dikotomik düşünce tarzının dışına çıkan bir bakış açısıyla, birey ve toplum arasında bir tercih yapma düşüncesinden çok, ikisinin birlikteliğini işleyen, süreçsel, etkileşimsel ve ilişkisel bir kavrayış geliştirmiştir. Mead'in yaklaşımı, bireyin davranışlarında

pasif bir varlık olarak, sadece toplumsal kuralların uygulayıcısı şeklinde tahayyül edildiği sosyolojizm eğilimlerine olduğu denli, bireyi başka dayanak noktalarından pasifize etme eğiliminde olan ve bireyin eylemlerinde karar alıcı bir varlık olduğunu inkâr etmeye meyilli davranışçı psikolojiye karşı da bir tepkidir. Bireyin davranışı toplumsal tahayyülün salt bir kopyası olarak açıklanamayacağı gibi basit bir uyarın-tepki mekanizması ile de açıklanamaz. Bu nedenle Mead'te, bireyin uyarılara tepki vermeden önce bu uyarıcıya dayalı bir düşünme ve yorumlama süreci sonunda eylemde bulunduğu iddiası hâkimdir. Bu yönüyle,

“Mead, sadece bir sosyal psikolog ve filozof değil, aynı zamanda zihin ve benliğin gelişimi ile bireyin içinde dünyaya geldiği ve sosyalleştiği toplum arasındaki ilişkiyi kavramaya çalışan bir sosyologtur. Onunki, benlik ve toplumun birbirinden ayıramayacağını öne süren bütüncül bir sosyoloji ortaya koyma girişimidir” (Goodwin ve Scimecca, 2015, s. 262).

Onun savunduğu bütüncül sosyoloji kavrayışı, çeşitli bölünmelerle yoğrulan ve sayısız kavramsal dikotomiyle boğuşan analiz biçimine alternatif bir yaklaşım sunar. Mead'in “sosyal davranışçılık” çağrısını, toplumsal ile bireysel arasındaki, “sosyal olan” ile “psikolojik olan” arasındaki ayrımı aşmaya yönelik etkili bir kuram arayışı olarak okumak gerekir. Zira terimin kendisinden de anlaşıldığı üzere, sosyal davranışçılık kavramının sosyal kısmı, zihin ve benliğin sosyal etkileşimin ürünü olduğunu bulgularken, davranışçılık kısmı nesnelliği ve doğalcılığı vurgular (Merton, 1992, s. 15). Elbette buradaki nesnellik ve doğalcılık, psikolojizme götüren türden bir davranışçılık ile karıştırılmamalıdır. Aksine Mead için, insan etkinliği amaç ve yönelmişlik ile sıkı sıkıya bağlıdır (Carpendale ve Racine, 2011, s. 352). Bu anlamda, Mead'in sosyal davranışçılığı güçlü bir sosyal yönelime sahipse de, sosyal olmayan (sosyal olana dâhil olmayan) olayları dışlamaz (Baldwin, 1981, s. 412). Ancak benliği kendinde verili bir gerçeklik olarak kabul edip, toplumsal iletişimi ve insanlar arası etkileşimi bu “kendilik”ler aracılığıyla açıklamanın büyük bir yanılgı olacağını bizlere göstermeyi hedefler. Dolayısıyla sorun sadece biyolojik, psikolojik veya bireysel temelli açıklamaların karşısında “toplumsal” eksenli bir fail ve eylem kavrayışı geliştirmek değildir. Zihin, benlik,

düşünme ve eylemenin, temelde "ilişkisel", "öznelarası" bir "bütün" olduğunu idrak ettirmektir. Bu yönüyle, Blumer'in de dikkat çektiği üzere (1966), Mead'in yaklaşımının temelde beşeri grup yaşamının, bilinç, zihin, nesnelararası dünyası, kendi benliğine sahip organizma olarak insan varlıkları ve inşa edilmiş eylem kalıpları içerisinde insan davranışlarının açığa çıkmasının vazgeçilmez koşulu olduğunu göstermeyi hedeflediği söylenebilir (s. 535).

Mead, zihnin ve benliğin gelişimini insanın aslı toplumsallığı ile açıklamaya yönelirken, bireyin davranışlarını bir gözlem nesnesi olarak ele almak yönündeki psikolojik eğilimi de elden bırakmaz. Lakin davranışçılığın nesnelci ve doğalcı kısmını korumayı arzularken, bireyin zihinsel süreçlerini ve düşünme kapasitesini ıskartaya çıkaran, salt gözlemlenebilir davranış odaklı eğilimlerden de ayrılmak ister. Belli ölçülerde "Watsoncu davranışçılığa müracaat ederek, gözlemlenebilir davranış ve empirik dünyanın kendisinden başlar" (Roberts, 1992, s. 155). Ancak Mead'e göre (1972), Watson hatalı bir biçimde "zihin" veya "bilinç" düşüncesini bir kenara itmiş ve tüm zihinsel fenomenleri şartlı refleksler ve benzeri psikolojik mekanizmlere indirgemeye yeltenmiştir (s. 10). Watson her şeyi davranışla açıklamaya yeltendiğinde, Mead, hayal gücü ve zihne yer açılmayacağı gerçeğine değinir. Zira içsel deneyimin tek inceleme nesnesi gözlemlenebilir davranış olduğunda, bireyin içsel deneyimlerini kavrama yeteneğinden yoksun bırakılmamız kaçınılmazdır (Mead, 1972, s. 3). Bu durum, Mead'in (1972), "psikolojik psikoloji" (s. 125) veya "psikolojik mekanizm" (s. 128) diye adlandırdığı eğilimlerin yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle, Mead, sadece cansız varlıkları çok iyi açıklayabilen, fakat insan davranışı konusunda bir kavrayış sağlayamayan mekanik bilimsel araştırma modelini reddeder. O, fizik bilimlerdeki daha determinist yöntemlerin yerine, biyolojik bilimlerdekilere benzer yöntemleri vurgular. Onun hem nesnel hem özneli içeren ve determinist olmayan pragmatist yöntemi çok daha kapsamlıdır (Goodwin ve Scimecca, 2015, s. 264). Mead biyolojik bireyin birleşik bir bilgi teorisi yaratmadaki önemini hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Ancak biyolojik bireyin davranışlarının hem fiziksel hem de sosyal çevreyi etkilediği ve değiştirdiği gibi, aynı şekilde fiziksel ve sosyal çevrenin de biyolojik bireyi etkilediği gerçeğini ısrarla

vurgulamıştır (Baldwin, 1986, s. 50). Ona göre insanlar öncelikle toplumun bir üyesi olmadan bir bilinç ve bireysel benlik duygusu geliştiremezler. Benlik ve zihin, birey kendi toplumsal ortamına adaptasyon sağlamaya çalışırken (sergilenen) toplumsal davranışların ürünü olarak ortaya çıkar. Bu yüzden kişi ve kendi toplumu arasındaki ilişki diyalektiktir. Toplumu gruplar içinde bir araya gelerek yaratırız, ancak ayrıca toplum bizi diğerlerinin ve genelleşmiş diğerinin beklentilerini içselleştirmemizle yaratır. Bilinç ve toplumu birbirinden sadece metodolojik amaçlarla ayırabiliriz. Toplum bizi, biz de ayrıca toplumu yaratırız. (Goodwin ve Scimecca, 2015, s. 263). Bu nedenle,

“zihne sosyal süreç içerisinde, sosyal etkileşimlerin empirik matriksi içerisinde doğan ve gelişen bir şey gözüyle bakmalıyız. ... [Çünkü] insan aklının olanaklı kıldığı deneyim süreci, diğer bireysel organizmalardan izole olan bireysel organizmalar için değil, ancak etkileşim içinde olan bireylerden müteşekkil bir grup içinde, bir toplumun üyeleri olan bireysel organizmalar için olanaklı olabilir” (Mead, 1972, s. 133).

Böylelikle Mead, toplum, zihin ve benliğin, sosyal evrimsel bir sürecin kurucu bileşenleri olduğunu göstermiş ve böyle bir hamleyle hem zihincilikten hem de psikolojik davranışçılıktan kaçınmayı hedeflemiştir (Roberts, 1992, s. 155). Zihinleri ve benlikleri kendilerinde verili gerçeklikler olarak kabul etmek yönündeki problematik bakış açısını terk edip, onları davranış sürecinde açığa çıkan ve toplumsallıkla doğrudan bağlantılı olarak gelişen nitelikler olarak kabul etmesinde Mead'in diyalektik etkileşim perspektifinin önemli bir belirleyiciliği vardır. Mead, temelde Amerikan pragmatizminden beslenen bu "karmaşık diyalektik etkileşim" kuramına çok sık müracaat etmiştir (Tsekeris, 2010a, s. 142; Tsekeris, 2010b, s. 29). Mead burada pragmatistlerin silahlarını kuşanıp en çetin çarpışmaları göze aldıkları kadim düalizmlerin sosyal teoriye sinmiş belli izdüşümlerine yönelik bir savaşı sürdürmektedir. Rasyonalizm-empirizm, teori-pratik, zihin-beden, monizm-plüralizm gibi düalizmler, toplumsal kuram ve bireyci kuram olarak da karşılık bulmuştur. James ve Dewey, eserlerinde büyük oranda bu bölünmelerin

günümüz toplumlarının düşünme sistematığından, izledikleri toplumsal kalkınma biçimlerine kadar ne ölçüde etkili olduklarını göstermeye çalışmışlardır. Mead bu engin eleştirel malzemenin ışığında sosyal eylemin toplumsal ve bireyci açıklamaları arasındaki farklılığa değinirken, kendi pragmatist temellerinin sağladığı veriler ışığında her iki kutbu besleyen tarihsel tözcü temelleri idrak etmede güçlük çekmediği gibi, her ikisinin de kusurlu olduğu yönleri açığa çıkarma konusunda sağlam dayanaklarla yol alma başarısını göstermiştir. Ona göre,

“zihin, benlik ve toplumsal deneyim ya da davranış sürecinin toplumsal ve bireysel teorileri arasındaki fark, hem rasyonalistler hem de empiristler tarafından geçmişte destek bulan, devletin evrimsel ve sözleşmeci teorileri arasındaki farka benzerdir. Empiristler, bireyleri ve bireysel tecrübelerini -bireysel zihin ve benlikleri- mantıksal olarak sosyal süreci önceleyen bir yaklaşımla ele alır ve sosyal süreci bu bireysel tecrübeler bakımından açıklamaya çalışırken, rasyonalistler ise, sosyal deneyim ve davranış sürecini mantıksal olarak bireyler ve onların içinde yaşadığı bireysel deneyimlere önceleyen bir yaklaşımla ele alır ve bireysel deneyimlerin varlığını bu toplumsal süreç açısından açıklar” (Mead, 1997, s. 296).

İlki zihni her şeyden önce verili bir gerçeklik olarak kabul ederek, toplumsal etkileşimi açıklamaya yeltenirken, benliğin toplumsal gelişimini kavramada yetersiz kalmakta, diğerinde de toplumsal biçimlendirme üzerine aşırı ilgi, benliğin “kendilik” sahibi olduğu bir alana yer açmada problem yaratmaktadır. Mead benliğin ve zihnin oluşumunu izah etmede onun “toplumsal” karakterinin önemini ihmaline dikkat çeker ve benliği açıklamada alışlagelmişin dışında bir güzergâh takip etmeye yeltenir, ancak onun bu stratejik hamlesi “bireyci” düşünüş karşısında, zihin ve benliğin oluşum ve gelişiminin izahında basitçe “toplumcu” görüş olarak yansıtmak, onun güçlü bir “ilişkisel faillik” kavrayışı geliştirdiği detayların kavranılmasına engel olmaktadır. Mead, benliği sosyal bir ürün olarak değerlendirmekle, benliğin öznelerarası etkileşim vasıtasıyla şekillendiğini vurgulamak amacındadır. Onun bu tezi, benliğin

toplumsal yükümlülükleri sergilemede sahip olduğu bireye özgü amaçsallığın ve yaratıcılığın eylemdeki tayin ediciliğini ifşa etmeye de oldukça önem verir. Pragmatizmin öncüleri gibi, Mead de bireyin eylemin açığa çıkmasında harekete geçen ve belirli etkilerin dışavurumunu gözlemlemeye yarayan bir otomat olduğu fikrini kabul etmez. Bu ister refleks ve güdü, isterse de normatif bir kabule dayalı kural silsilesi olsun. Her iki saik de, bireyi harekete geçiren faktörler olarak, eylemin oluşumunda etkileri olabilsede, birey, eylemini belli amaç, yoksunluk, problem ve hedeflere, söz konusu ihtiyaca eşlik eden nesnelere seçilmesine göre, o şartlar altında en uygun çözüme yönelik eylem stratejilerinin "düşünülmesiyle" tepki veren aktif bir varlıktır. Blumer'in anlatımıyla (1966), Mead'te "insan varlığı",

"kendisi üzerinde etkide bulunan belirleyici faktörlerin işleyişinde sadece bir araç olmanın yerine, kendi imkânlarıyla, yüzleşen, ilgilenen ve işaret ettiği nesnelere yönelik eylemde bulunan aktif bir organizma olarak görülür. Eylem, bireyin kendisinde işleyen önceden mevcut bir tür kurallar teşekkülünden elde edilen bir tepki olmak yerine, fail tarafından inşa edilmiş bir davranış olarak görülür. Geleneksel insan eylemi formülünün, insanın bir kendilik olduğunun farkına varamadığını söyleyebiliriz. Buna karşın Mead'in tasarısı insanın bu kendiliğe sahip olduğu kabulüne dayanmaktadır" (s. 537).

Bu anlamda Mead'in, benliğin ve zihnin gelişiminde insanın toplumsal varlık oluşuna "öncelik" vermesi veya insanın aslî bir toplumsallık içinde oluşunu duyurması, insanın toplumsal etkileşimin ürünü olduğu ya da Frithjof Nungesser'in vurguladığı gibi (2016), "insan failin sadece yaşamın ilk safhalarının yoğun sosyal etkileşimi aracılığıyla doğacağı [onlardan ibaret olduğu] anlamına gelmez", "aksine, insan failinin insanî toplumsallıkta gömülmüş inşa edicilik temelinde açıklanması gereken kendi içinde öznelerarası bir süreç olduğunu gösteren daha güçlü bir iddiaya işaret eder" (s. 252). Dolayısıyla Mead (2017), "toplumsal deneyim sürecini zihnin varlığından önce düşünür ve zihnin kökenini bu süreç içerisinde yer alan bireyler arasındaki etkileşim açısından" (s. 90) açıklarken, bunu, sosyal eylemin biyolojik ve bireysel yönelimselliğe

dair yönlerini yok sayma yanılıgısına düşmeden yapar. Zira benlik, "önceden belirlenmiş bir yörüngeye sahipmiş gibi anlaşılabilir" (Campbell, 1995, s. 59). Bu anlamda Mead'in benlik kuramının, "pragmatist ilişkisel bir faillik" kavrayışının geliştirilmesi ve güçlendirilmesinde yararlanılabilecek ufuk açıcı bir perspektif sunduğu görülür. Mead'in benliğin gelişimi ve zihnin işleyişine dair bulguları, "hem rasyonel seçim yaklaşımlarının hem de norm-yönelimli yaklaşımların yetersiz faillik anlayışlarını[n]" (Emirbayer ve Mische, 2012, s. 71) ötesine uzanan bir ilişkisel kavrayışı örneklendirmektedir. Burada karşımızda duran ilişkisellik, "bireyselliğin ve her bireyin ayırtediciliğinin [kendilik ve özgünlüğünün] ilişkisel mevcudiyetini benliğin sosyal dinamiklerinin parçası olarak kavramamızı olanaklı kılacak bir ilişkisellik kavramıdır" (Roseneil ve Ketokivi, 2016, s. 147). Mead'in bu ilişkisel faillik kavrayışını, (1) benliğin iki yönü olarak sergilediği "ben" ve "beni/bana" analizinde, (2) kendi deneyiminin sonuçlarını kendine yeniden yükleyerek etkinlik gösteren refleksif zekâ kavrayışında ve (3) bireyler arasındaki anlamlı sembolik etkileşimin aslî öznelarası karakterinde göstermek mümkündür. Ben ve beni/bana, refleksif zekâ ve öznelarası etkileşim bir bütün olarak birbiriyle olan bağı ölçüsünde anlam kazanmaktadır. Lakin Mead'in, ilişkisel faillige imkân tanıyan bu ana hatların güçlü yönlerinin daha açık bir biçimde sergilenmesi adına, makalemizde bu üç parçalı bütün analitik bir ayrıştırma ile sunulmuştur.

2.1. Ben ve Beni/Bana: 'Kendilik' ve 'Öteki'nin İlişkisel İnşası

Mead'in benlik kuramında, benliğin "ben" ve "beni/bana" yönleri arasında yaptığı ayrımın, temelde kategorik bir ayrım olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira bu ayrım, fiilen mevcut olan bir ikilik olduğunu göstermek maksadında değildir. Gerçek hayatta fail hiçbir şekilde kendini iki benlik şeklinde düşünmez ya da eylemde bulunmaz. Birey faaliyete geçtiği anda hem "ben"dir hem de "beni/bana"dır. Bu anlamda, benliğin iki yönü arasındaki ayrımın geçici olduğunu vurgulamakta fayda var. Aktör hiçbir zaman kendisini kelimenin tam manasıyla iki faile bölmez (Crossley, 2011, s. 93). Mead açısından, benlik, hem "ben" hem de "beni/bana"dır; "beni/bana", "ben" in karşılık verdiği şartları hazırlar. Her ikisi de benliğin bir parçasıdır ve birbirlerini destekler (Mead, 1972, s. 277). Başka bir deyişle bir "ben" olmazsa bir

“beni/bana” tasavvur edemeyiz (Mead, 2004, s. 348). Aynı şekilde “beni/bana” olmazsa “ben” kendini gözlemleyeceği imkândan yoksun kalır. Bu anlamda, Mead’ın “ben” ve “beni/bana” kavramları, bir bölünmeye işaret etmek şöyle dursun, teorisindeki pek çok diğer hususta olduğu gibi, güçlü bir anti-Kartezyen yöne sahiptir (Crossley, 2011, s. 92). Böyle bir ayırım gerçek anlamda bir bölünmeye işaret etmese de, Mead’ın her iki başlıkta benliğin farklı yönlerine temas ettiği de aşikârdır. Peki, nasıl oluyor da aynı benlik bir yönüyle sosyal bir yönüyle de bireysel bir yön taşıyabilmektedir? Bunu anlamanın anahtarı, “bir refleksivite kapasitesine dayanan, sosyal benlik içinde ‘ben’ ve ‘beni/bana’ arasındaki dinamik etkileşimden doğan, müzakere etme kabiliyetinin kendisini” (Roseneil ve Ketokivi, 2016, s. 148) incelemekten geçer. Zira Mead’ın benlik hakkındaki çalışması “doğası gereği ilişkisel ve faile özgü refleksitive için bir kapasite olarak” (Roseneil ve Ketokivi, 2016, s. 144) oldukça güçlü diyalekt tavra sahiptir. “Ben” ve “beni/bana” arasındaki birliktelikte, Mead bu diyalojik ilişkisel tarzı dâhiyane bir biçimde gözler önüne serer. Mead’e göre (1972) “ben”, organizmanın, diğerlerinin tutumlarına verdiği karşılıktır, “beni/bana” ise kişinin kendisinin kabul ettiği diğerlerinin tutumlarının düzenli bir bileşkesidir. Diğerlerinin tutumları düzenli “beni/bana”yı oluşturur ve kişi akabinde buna bir “ben” olarak tepkide bulunur (s. 175). “Ben”, ben ile beni/bana arasındaki ilişki içerisinde, bir sosyal duruma bireysel deneyim içerisinde karşılık veren bir yöne sahiptir (Mead, 1972, s. 177). Benliğin “beni/bana” yönüne gelince, temelde bir sosyal grubun üyesidir ve bu nedenle grubun değerlerini, yani grubu mümkün kılan tecrübeyi yansıtır. Grubun değerleri topluma ait olan değerlerdir. Bir anlamda bu değerler yücedir. Belli olağanüstü ahlâkî ve dinî koşullar altında benliği bütün uğruna adamaya çağıran değerlerdir. Şeylerin bu yapısı olmadan, benliğin yaşamı mümkün olmazdı (Mead, 1972, s. 177). “Beni/bana” olağan, alışlagelmiş bireydir. O her zaman oradadır. Herkeste olan alışkanlıklar, tepkiler onda da mevcuttur, başka türlü birey topluluğun bir üyesi haline gelemezdi (Mead, 1972, s. 197). Ancak toplumsal bir varlık olan birey, yine de toplumsal bir makinenin herhangi bir dişlisi olmayı tercih etmez. İnsanı etkileşim, tüm sosyalliğine rağmen bireylerin kendi bireysel damgalarının izlerini, isterse hissedilemeyecek denli düşük seviyelerde olsun,

taşıma eğilimini sürdürür. Nasıl ki benlikten bahsetmek ancak toplumsal etkileşimle olanaklıysa, bir "kendilikten" bahsetmek için eylem ve düşünüşte özerk bireysel bir rötuş alanına yer açmak o denli elzemdir. Mead'in işaret ettiği üzere (2017), her iki yön ancak bir araya geldiğinde, toplumsal deneyimde yer alan bir kişilikten söz edilebilir. Zira benlik temel olarak, bu iki ayırt edilebilen aşamada ilerleyen bir toplumsal süreçtir. Eğer benlik bu iki aşamaya sahip olmasaydı, sorumlulukta bilinç ve deneyimde de özgünlük olmazdı (s. 200).

Bireylerde kendilik alanı ne kadar zayıfsa, eylemlerinde "beni/bana"nın etkisinin o denli baskın olacağı, ancak kendilik bilinci yüksek bireylerde ise benliğin "ben" kısmının öne çıkacağı aşıkârdır. Bu anlamda Mead'in, toplumsal yeniliğin öncüleri veya tarihe mal olmuş bazı isimleri benliğin "ben" yönünün baskın olduğu şahıslar olarak göstermesi anlamlıdır. Mead'in yerinde anlatımıyla (1972),

"bir sosyal grubun haricinde bireysel bilinç olamayacağı gibi, birey de bir anlamda benliğin kendisini gerçekleştirme sürecinde bir tür adama içinde olduğu koşullar altında yaşamaya istekli değildir. Bu duruma 'beni/bana'dan ziyade özellikle 'ben' ile ilişik olarak atıfta bulunuyoruz, bu değerler sanatkârın, mucidin, bilim insanının dolaysız tutumunda, yani genel anlamda kestirilemez ve toplumun yeniden yapılanmasını içeren 'ben'in eyleminde bulunur" (s. 214).

Bu yanı sıra, "Ben", özgürlüğün, girişkenliğin şuurunu verir" (Mead, 1972, s. 177). "Ben" in "beni/bana" dan ne ölçüde beslenmiş olduğu hususu ve benliğinin içinde serpilip şekil kazandığı toplulukla olan münasebeti, bu girişkenliğin ve öncülüğün toplumsal faydasını değerlendirmede önemli bir kıstastır. "Beni/bana" dan beslenerek gelişmiş yaratıcı bir "ben", her topluluğun gelişim dinamiğinde yıkıcı olmayan bir değişim ve dönüşümün ana dinamiğidir. Mead'in işaret ettiği üzere (1972), düzenli tutumlar bileşkesi içinden sosyal duruma böylesi yeni bir tepki, "Ben" i, "beni/bana" nın karşısına yerleştirir. Ancak bir birey böyle organize bir topluluğa, mutlak surette saldırgan anlamda kendini öne sürerek değil kendisini dışavurarak, kendisini ifade ederek, kendini herhangi bir topluluğa ait işbirliğine dayalı bir sürece katarak, sürekli tepki gösterir.

İçerilen tutumlar gruptan elde edilir, ancak birey onlara daha önce aşına olunmadık bir tarzda karşılık verme olanağına da sahiptir (ss. 197-198). Mead dilinden aktarmak gerekirse,

“tüm benliklerin toplumsal süreç aracılığıyla oluşumu ve toplumsal sürecin bireysel yansımaları olması, benliğin kendine has bir bireyselliği, özgünlüğü olamayacağı anlamına gelmez. Çünkü her bireysel benlik bu süreç içerisinde kendine özgü konumundan doğar. Böylece bütüncül toplumsal davranış biçiminin farklı bir açısı yansıtılmış olur (tıpkı Leibnizci evrende her zerrenin evreni farklı bir açıdan yansıtması ve böylece o evrenin farklı bir yönünü göstermesi gibi). Diğer bir ifadeyle, bireysel benliğin deneyim ve davranışın toplumsal süreci içerisindeki organize yapısı, hem bir bütün olarak bu sürecin ilişkisel yapısıyla meydana gelir hem de bu ilişkisel yapıyı yansıtır. Ancak her bir bireysel benlik yapısı bu ilişkisel yapının farklı bir açısıyla meydana gelir ve bu farklı açığı yansıtır, çünkü her biri bu ilişkisel yapıyı kendisine özgü konumdan hareketle yansıtır. Bu yüzden, bireysel benlik yapılarının ortak toplumsal köken ve oluşuma sahip olması, benlikler arasında bireysel farklılıkları ve değişkenleri imkânsız kılmaz ya da gerçekte her birinin sahip olduğu bireyselliklerle çelişmez” (Mead, 2017, ss. 218-219).

Özetle, benliğin organize bir toplumsal davranış takımını üstlenen “beni/bana” yönü olmadan “ben” kısmı eksik kalacaktır. Ancak, “ben”in yaratıcılığı belli bir “beni/bana” ile bezeli olarak belli toplumsal deneyimlerden faydalanarak açığa çıkıyorsa da, Mead, eylemin içinde yer alan bu (cüzi veya değil) bireysel damgayı veya doğaçlama tarzlarını, eylemin gidişatı, mahiyeti veya sonuçlarına yönelik ürkütücü bir belirsizliğe düşme kaygısına kapılarak “örgütlenmiş” bir halde mutlaklaştırmaya yönelmez. Bu anlamda Mead’te kendilik kapasitesi yüksek bir faillik kavrayışından söz etmek mümkündür. Elbette bu yaratıcılık, bireyin, “ben” yönüne yer açmaya imkân tanıyan bir “beni/bana” ile ne ölçüde çevrelenmiş olduğuyla da yakından ilişkilidir.

2.2. Refleksif Zekâ: Zihin ve Düşünmenin İlişkisel İnşası

Mead'te güçlü ilişkisel bir failliğin izlerini sürebileceğimiz tartışma başlıklarından bir diğeri de zihni ve işleyişini ele alış tarzıdır. Zihin ve düşünme kabiliyeti ya da genel manada "zihinsellik, organizmanın bir durumla arasında kurduğu ve sembollerin aracılık ettiği ilişki" (Mead, 2017, s. 154) olarak, doğuştan verili bir kapasite olmaktan ziyade, toplumsal etkileşim aracılığıyla öğrenilen ve paylaşılan belli ortak anlam dünyalarının mevcudiyetiyle doğrudan bağlantılıdır. Buna göre, "zihne sadece bireysel insanî organizmanın bakışı dâhilinde eğilmek saçmadır, orada kendi odağına ait olmasına rağmen temelde sosyal bir fenomendir, onun biyolojik işlevleri bile öncelikli olarak sosyaldır" (Mead, 1972, s. 133). Mead, zihinsel muhakemeyi bireyin kendisinde başlatıp kendisinde bitirdiği, diğer insanlardan veya bireyi içine alan çevreden yalıtık bir tür derin meditasyon olarak açığa çıktığı, her şeyden şüphe edercesine, bedenden, arzularından, yaşamsal amaç ve ideallerden bağımsız bir zihin yaklaşımdan ayırıştırarak ele alır. Diğer pragmatistlerde olduğu gibi, zihin konusunda da "geleneksel düalizme karşı çıkar ve zihnin salt bireysel bir fenomen olduğu fikrini reddeder" (Cuff, E. C., Sharrock, W. W. ve Francis, D. W., 2013, s. 140). Bu nedenle Mead, bireysel zihinlerle başlayıp topluma gelmek yerine toplumsal süreçle başlar ve iletişimin toplumsal sürecinin sözel jest vasıtasıyla bireye aktarımıyla devam eder. Zira düşünce, kişinin diğerlerinin rollerini alımlaması ve kendi davranışını da rol-alma üzerinden kontrol etmesiyle işlemeye başlar (Morris, 2017, s. 28). Bu süreç Mead için insanî sosyal etkileşimin temel dinamiğidir. Buradaki insanî vurgusu, iki yönden oldukça kıymetlidir: birincisi "başkasının tavrını ve rolünü alma", ikincisi "bireyin kendi deneyiminin ona geri dönmesi", yani refleksivite. Mead insan dışındaki canlılarda da belli düzeylerde bir sosyallik bulunabileceğini düşünür. Ancak sadece insanî bir sosyal etkileşime özgü olan bu iki niteliği insan dışındaki canlılarda bulmak mümkün değildir. Zira insan dışı canlıların sosyal etkileşiminin jestlerin bilinçsiz konuşması seviyesinin ötesine geçmediğini ileri sürer. Ona göre, hayvanlar asla anlamlı semboller edinmez, kendilik bilincine erişmez ve bu nedenle de rasyonel veya sembolik olarak bağdaştırıcı zekâ kazanmazlar. Öte yandan, insanî sosyal davranış, tüm bu gelişmelere sebebiyet verir. İnsan canlıların, insan dışı canlılarda

olmayan, diğerinin tavrını veya rolünü alma kapasitesine sahip olmaları, bu anlamda benliğin varlığı için olduğu kadar zihinselliğin mevcudiyeti için de belirleyicidir (Cook, 2006, s. 73). Mead, bu kapasitenin, kendisine sahip olan bireyin eylemlerini başkalarının olası sosyal tepkileri ışığında yönetmesine olanak tanıdığına işaret eder ve insanî dilin jestler arası konuşmadan açığa çıktığı türden genetik bir izahını geliştirmek için bu kavramı kullanmayı sürdürür. İnsan bireylerin kendi jestlerine cevap vermede başkalarının tavrını almaya başladıklarında, jestlerin "bilinçsiz" konuşmasından jestlerin "bilinçli" konuşmasına doğru yol aldıklarını savunur. Bu yolla önemli sembollerin ve dilin edinilmesine yol açan bir gelişme, kendi jestlerinin sosyal manasını kendi davranışlarına taşımaya başladıkları süreç gerçekleşir. Dahası bu kavramı, insanın öz-bilincinin ve rasyonel düşüncenin genetik bir özetini sunmak için kullanmaktadır. Zira benliğin bilincinin biyolojik bir kazanım olmak yerine sosyal bir edinim olduğunu savunur, kendi davranışımıza belirli ötekilerin rolleriyle ve nihayetinde "genelleştirilmiş başkası"nın rolünde cevap vermeyi öğrendiğimizde sosyal objeler olarak kendi benliklerimizin farkına varmaya başlarız. Ama aynı şekilde, rasyonel düşünme kapasitesini de kendi deneyimimizi yorumlamak ve davranışımızın yüzleştiği problemleri analiz etmek üzere kullandığımız dil edinimimiz bize bir dizi toplumsal açıdan anlamlı belirgin sembollerini verdiği kazanırız (Cook, 2006, s. 73-74). Eşdeyişle, "başkasının birinin kendi eylemlerine nasıl tepki vereceğini öngörme yeteneği, ötekinin rolünü almayı ve anlamlı bir iletişimi olanaklı kılmaktadır" (Carpendale ve Racine, 2011, s. 352). Bu refleksivite –bireyin deneyiminin kendine geri dönmesi- sayesinde toplumsal süreç, dâhil olan bireylerin deneyimine karışır; bu sayede birey, kendisine diğer birey tarafından yöneltilen tavrı üstlenebilir; yine bu sayede birey, bilinçli olarak kendini bu sürece göre uyarlayabilir ve bu sürecin çıkardığı sonucu herhangi bir toplumsal eylemde yaptığı uyarılama üzerinden şekillendirebilir (Mead, 2017, s. 162). Bu anlamda refleksif davranıştan bahsettiğimizde, düşüncelere dayanarak geleceğin varlığını işaret ederiz (Mead, 2017, s. 149). Sözgelimi, önümüze bir problem geldiğinde, onu mevcut tepkilerimizle ele almamızı sağlayacak, geleceğe ilişkin bir duruma dayanarak tanımlarız (Mead, 2017, s. 150). Bu anlamda zihin, inşacı, refleksif veya problem

çözmeye yönelik düşünme olarak, insan bireyinin onun aracılığıyla çevresel uyarlanmadan kaynaklı olarak, deneyimin takip ettiği silsile içinde onun önüne çıkan farklı problemleri çözdüğü, sosyal olarak elde edilmiş olanak, mekanizma veya araçtır (Mead, 1972, s. 308). Refleksif zekânın bu yönü iki düzeyde esastır. İlk olarak, hedef belirleme eylemi, olguyu kendi bağlamından koparır, olguları nesnelere dönüştürür. Bu anlamda, tüm öznel eylemler, önceden tanımlanmış hedefler için gerçekten önemli oldukları ölçüde anlamlı hale gelirler. İkincisi, öznel eylem sadece bir "serbest bırakma" değildir; zihinsel olarak yapılandırılmış ve işlenmiş bir etkinliğin sonucudur (Tsekeris ve Katrivesis, 2008, s. 7). Dolayısıyla, zihnimiz tepkiyi başlatan toplumsal bir uyarının alt kümeleri olmaları bakımından anlamlı sembollerden oluşur. İnsan türünün başardığı şey (onu diğer türlerden ayıran en belirgin özelliklerden biri), toplumsal eylemin bir parçası olan belirli bir sembole yönelik tepkiyi düzenlemektir. Böylece insan, birlikte ortak eylemde bulunduğu kişinin tavrını alır. İnsana bir zihin veren şey budur (Mead, 2017, s. 209). Ancak insan bir yanıyla da hedef koyan, maksatlı bir biçimde bu hedeflerle ilintili nesnelere seçip ayıran, belli imkân ve olanaklar dâhilinde bilinçli olarak geleceğe dair belli öngörüler geliştirerek hangi adımları takip etmesi gerektiğini "değerlendiren" aktif ve yorumlayan bir varlıktır. Bu yönüyle zihin, "temel olarak sürmekte olan davranışa ait problemleri, geçmişteki deneyimlere dayanarak ve gelecekteki olası sonuçları açısından çözme yeteneği" (Mead, 2017, ss. 132-133) olarak, insan bireylerinin, ait oldukları toplumun düzenli sosyal yapısına olduğu kadar, kendi geçmişlerine eleştirel biçimde geri dönmelerine imkân sağlayan veya sosyal yapıyı az veya çok yeniden düzenleme, yeniden inşa veya biçimlendirmeye yarayan düşünme gücü veya zihin hâkimiyetleri, zaman zaman sosyal evrimin zorunluluğu olarak karşımıza çıkar (Mead, 1972, s. 308). Burada Mead'in zihne yüklediği misyonun, Dewey'in toplumsal zekâyı kavrayış tarzıyla paralel olduğu görülür. Bu anlamda Mead için de, bilincin görevi, tıpkı Dewey'de kavramsallaştırıldığı gibi, bozulmuş olan eski duruma bir yenilik getirmektir. Eski dünyanın incelenmesi, ortaya çıkan sorunun çözümü için bize gerekli koşulları ve verileri sağlayabilir, ancak bu dünyanın yeniden yapılanması için gerekli olan yeni anlamları sunması beklenemez. Yeni anlamlar bireyin kendi etkinliklerine dair dolaysız farkındalığının yansımalarından, yeni davranışıyla

çatışma içine giren alışılmış eğilimlerine uyum kazandırma arayışında değişen dikkatinden doğar (Cook, 1991, s. 94). Bu anlamda zihinsellik, her ne kadar bireyin içerisinde bulunduğu çevreyle olan anlamlı etkileşim içerisinde gelişim gösterse de, onu aynı zamanda değiştiren bir etkililiğe sahiptir. Toplumun kendi tepkilerimize karşı tutumunu baz almak doğru bir yoldur. Ancak bireyin topluluğa karşılık verme kapasitesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Şeylerin düzenini biçimlendirebiliriz, toplumun standartlarının daha iyi standartlar haline getirilmesinde ısrar edebiliriz. Bizler basitçe topluluğa gömülü değiliz (Mead, 1972, s. 168). Bir insan kendisini belli bir çevreye uyarladıkça, farklı bir birey haline gelir; ama farklı bir birey haline gelirken içinde yaşadığı topluluğu da etkiler. Bu küçük bir etki olabilir ama birey kendini uyarladıkça, bireyin uyarlamaları tepki verdiği çevrenin yapısını da değiştirir ve dünya bu doğrultuda farklı bir dünya haline dönüşür. Bireyin içinde yaşadığı toplumla kendisi arasında daima karşılıklı bir ilişki vardır (Mead, 1972, s. 215). Kısacası, zihinsel etkinlik toplumsal anlamlı etkileşim vasıtasıyla, toplum içinde ve onun aracılığıyla kazanılır, lakin bu etkinlik, kendisini bireye kazandıran topluluğu olduğu gibi bırakmaz, onu dönüştürür.

2.3. Öznelerarası Etkileşim: Sembol ve Anlamın İlişkisel İnşası

İnsanlar yaşamlarını sürdürmek, öğrenmek ve hatta kendi öz-benliklerine dair ayrıştırıcı bir tasavvur geliştirmek için dahi öznelerarası etkileşime ihtiyaç duyarlar. İnsanî evrenimizin anlam ve bilgi hazinesi, kendisini öznelerarası etkileşim vasıtasıyla görünür hale getirir ve nesiller boyunca aktarılma olanağı bulur. Öznelerarasılık olmadan insan iletişiminden, nesiller boyunca bir toplum içindeki bilgi birikiminden ve karmaşık sosyal etkileşim kalıplarının ortaya çıkışından söz etmek zordur (Alterman, 2007, s. 815). Mead'in sosyal davranışçılığında da, öznelerarasılığın son derece aslî bir yeri olduğu görülür. Zira Mead'in sosyal teorisi, benliğin, dilin, jestlerin ve diğer sembolik davranış biçimlerinin iletişimsel bir alışveriş sürecinde nasıl açığa çıktığını gösteren bir teoridir (Diggins, 1994, s. 367). O kadar ki, zihin ve benliğin gelişimini öznelerarasılık zemini olmadan tahayyül etmek neredeyse olanaksızdır. İnsanî özneler olarak paylaşılan bir anlam dünyası içerisinde belirli bir "kendilik" geliştirmemizde öznelerarasılığın oldukça

merkezi bir vardır. Mead için, bir kimse tam bilinçli bir insan olarak var olmak –bir egoya, kimliğe ya da benliğe sahip olmak için- linguistik olarak etkileşim içinde olduğu başka insanlara sahip olmak zorundadır (Frie, 1997, s. 181). Bu anlamda Mead için öznelerarası etkileşim, tek başına bireysel olanın dışavurumu olarak tezahür etmez. Dil gibi anlamlı sembollere “dışa vurulacak içsel anlamlar bakımından değil; işaret ve jestler aracılığıyla grup içinde gerçekleşen ortaklık kapsamında” eğilir ve “anlam[ın], bu süreç içerisinde ortaya çık[tığı]” göstermeye gayret eder (Mead, 2017, s. 50). Dolayısıyla Mead'teki öznelerarasılık vurgusu, öznelerarası bir iletişimsel ilişkiler yapısına, teorik düzlemde eylem teorisindeki bireyselci tek taraflılık ile özneleri veya insan faili dikkate almayan bir yapısal teori arasındaki karşıtlığa baskın gelmeye uygun olan türden bir ilişkiler yapısına dikkat çekmektedir (Joas, 1997, s. 13). Bu süreci aktarmak adına basit bir soruyla başmakta fayda var: Anlamlı sembolik iletişimde anlam nasıl açığa çıkar ya da daha kısaca ifade etmek gerekirse, Mead nazarında anlamlı sembolik iletişim nedir?

Mead'e göre (2017), sosyal eylemlerde “anlam, insan organizmasının jesti ve sonraki davranışı arasındaki ilişkiden doğar. ... Diğer bir ifadeyle, bir uyarıcı ve toplumsal eylemin sonraki aşamaları arasındaki ilişki anlamın doğup var olduğu alanı oluşturur” (ss. 112-113). Bu yüzden Mead nazarında anlam, bir tür bilinç durumu ya da deneyim kapsamının dışında sadece zihinsel olarak mevcut bir bütün olarak düşünülmez (Mead, 2017, s. 87). Anlam, “bir jestin birey tarafından başkasında belli bir karşılık yaratacak şekilde dile getirilmesi” ve “başkasında da aynı karşılığı verme eğilimi gösterme” sürecinden yalıtılamaz (Mead, 1932, s. 189). Bireylerin karşılıklı tepkileri, ifade ettikleri jestlerin ne ölçüde anlamlı görüldüğüne göre biçim kazanır. Zira anlamlı jestler, anlamsız olanlara göre uyarılma ve yeniden uyarılma için daha çok kolaylık sağlar, çünkü hem jesti sergileyen bireyde hem de diğer bireylerde jeste yönelik aynı tutumu uyandırır. Böylece birey, davranışının bir parçası olarak jeste yönelik tutumun bilincinde olur ve sonraki davranışını diğerlerinin davranışına göre uyarlayabilir (Mead, 2017, s. 87). Doğrudan Mead'in sözcükleriyle konuşmak gerekirse (2017) “jest, ardında bir düşünce ifade ediyorsa ve diğer bireyde bu düşünceyi uyandırıyor, artık elimizde anlamlı bir sembolümüz var demektir... [yani] bireyin deneyiminde bir anlama karşılık gelen

ve diğer bireyde de bu anlamı uyandıran bir sembol vardır" (s. 86). Özellikle sözel jestlerin kullanımı aracılığıyla diğer insanlarda açığa çıkardığımız tepkileri kendimizde de uyandırmaktayız. Esasında diğer insanların davranışlarını kendi davranışlarımıza katıyoruz (Mead, 2017, s. 106). Bu etkileşimde "dil" anlamlı bir sözel jest olarak oldukça belirleyici bir yere sahiptir. Mead için bir sözel jest olarak dil, öznelerarası etkileşimin ürünü olan benlik ve zihnin gelişiminde en aslı iletişim vasıtasıdır. Dil, belirli uyaranları işaret eden ve davranış sistemi içerisinde tepkiyi bu uyaranlara göre değiştiren bir süreçtir. Toplumsal bir süreç olarak dil, tepkileri seçip birey organizmasında bunları tutmamızı mümkün kılar (Mead, 2017, s. 130). Dil, müşterek anlam dünyasının en etkili iletişim dışavurumudur. Farklı birey deneyimlerinde birbiriyle aynı olan belirli bir içeriğe karşılık gelen bir dizi sembolden oluşur. Bir iletişimin olması için, sembolün o ortamdaki tüm bireyler için aynı şeyi ifade etmesi gerekir. Birkaç birey uyarana farklı şekilde tepki veriyorsa, bu uyaran onlara farklı şeyler ifade ediyor demektir (Mead, 2017, s. 94). Dolayısıyla, dil vasıtasıyla iletişim kurduğumuzda, sadece jestlerin bir konuşması değil, jestlerin anlamlarının bir sohbeti vardır. Kişinin cevabı doğrudan algılanan jestin kendisine değil, onun anlamıdır. Bir farkındalık, jestin anlamına yönelik bir bilinç söz konusudur ve anlam bu süreçte, sosyal eylemin uzak, ileriki, olanaklı, yaklaşan safhası halini alır. Farkında olduğumuz anlamlar hem neyin olanaklı olduğunu hem de neyin fiilen vukubulduğunu ifade eder (Miller, 1982, s. 11). Bu nedenle Mead, bireyin yaşam süreci dışında yer alan öğelerden bir toplum oluşturamayacağımızı öne sürer. Zira iletişim için bireylerin aktif olarak katıldığı bir tür ortaklığın bulunması gerekmektedir (Mead, 2017, s. 268). Çünkü sosyal eylem, müşterek bir anlam dünyası içinde kolektif eylemi mümkün kılan katılım ve müzakere gerektirir. Başka bir deyişle, katılım, iletişim ve gösterge alışverişi, paylaşılan öngörülebilir bir eylem yanında, müşterek bir anlam dünyasına da işaret eder (Tsekeris ve Katrivesis, 2008, s. 8). Ancak Mead'in öznelerarasılığının pratik yönelimli olduğu gerçeği göz önüne alındığında, "insan öznelerin yaşamsal ihtiyaçlarınca belirlenen hedeflere erişmelerinde yer aldıkları aktivitelerde biçim alan bir yöne sahip" olduğu görülür (Joas, 1997, s. 14). Bu yönüyle insan özne sadece içine doğduğu anlam dünyasının pasif bir uygulayıcısı olarak değil,

“toplumsal dünyayı kendisi için anlamlı olacak biçimde inşa etme yeteneğine sahip bir varlık” olarak da ele alınır (Layder, 2006, s. 81). Böylelikle, bir tarafta ortak anlamlı sembollerin ışığında iletişim kurma imkânına sahip olurken, bir yandan da bu anlamlı jest ve sembollerin özerk yaşamsal ideallerin pratiğinde belirginleştiğini görüyoruz. Dolayısıyla, “toplumsal yükümlülükler ve eylemlerimiz aracılığıyla yalnızca paylaştığımız toplumsal yapıya ait ortaklıkları pekiştirmekle kalmıyor, aynı zamanda anlamları araştırıyor, keşfediyor ve yaratıcı bir şekilde yorumluyoruz” (Simpson, 2009, s. 1334). Eşdeyişle, bir yanımız toplumsal süreçlerden beslenerek ortaklaşa paylaşılan anlam dünyasının devamlılığını pekiştirirken, yaşamsal ideallerimizle bağlantılı olarak aktif biçimde karar alan varlıklar olarak anlamları ve sembollerini yeniden yorumluyoruz.

Kısacası, Mead'in zihin ve benliğin gelişiminin bir toplum içinde olanaklı olabileceğini gösteren kuramı, aynı zamanda etkin, yorumlayıcı ve dönüştürücü bir faillik kavrayışına da sahiptir. Mead'in ben ve beni/bana analizi, refleksif zekâ kavrayışı ve sembolik etkileşimin öznelarası karakteri ışığında, uyarantepki psikolojizmi ve norm-uyum sosyolojizminin tehlikelerini aşmaya yönelik her iki eğilimde kusurlu bulduğu yönleri bertaraf eden ilişkiselselci bir kavrayış geliştirdiği gibi bugünün sosyal bilimleri için kullanışlı olabilecek bir ilişkiselsel faillik yaklaşımına yer verdiğini söylemek mümkündür.

3. SONUÇ

Toplumun mu bireyin mi önce geldiği sorusu, tavuğun mu yumurtanın mı önce geldiği sorusuna benzer (Carr, 2002, s. 83). Hangisini diğerine üstün tutmamız veya hangisine diğeri karşısında öncelik vermemiz gerektiğine ilişkin arayışlarımız çoğaldıkça, kendimizi içinden çıkılmaz bir girdabın merkezine çekilmiş buluruz. Sosyolojik teorinin seyir defteri, bu anafollara kapılmış yolcuların öyküleri ve başarısız kaçış hikâyeleri ile doludur. Bugünden geçmişe baktığımızda, büyük oranda toplum-birey, yapı-eylem düalizmi olarak varlık bulan tartışmanın, psikoloji ve sosyolojinin birbirinden ayrışma gayretiyle yakından ilişkili olduğu görülür. Sosyolojinin, insan eylemini, faydacılık ve pragmatizm gibi "bireysel" aktivite ile anlaşılan felsefe eğilimleri yanında, çeşitli birey odaklı psikolojik teoriler karşısında öncelikli olarak toplumsal süreçlere müracaatla açıklama gayreti, iki disiplin arasında farklı biçimlerde tezahür eden bölünmeler yaratmıştır. Mead sosyal davranışçılık çağrısıyla bu bölünmeyi sonlandıracak bütünleştirici bir sosyal teori arayışında olmuştur. Mead'in sosyal davranışçılığıyla sosyoloji ve psikolojide mekanikçiliğe varan ve ilişkisel bir kavrayışın önüne set çeken eğilimlerin bir eleştirisini sunmaktadır. Mead, zihin ve benliğin gelişimini açıklamada pragmatist ilişkisel bir bakış açısıyla ilerleyerek, hem toplumsal süreçlere hak ettiği yeri tayin eden ancak bunun yanında faillığe de imkân tanıyan ilişkisel bir sosyolojik bakış açısı vermektedir. Bu yönüyle "Mead'in teorisi mikro ve makro sosyal süreçleri, zihinsel ve fiziksel olayları, akademik ve pratik ilgileri başarılı bir şekilde sentezlemekte, sosyolojiyi şimdiki parçalı durumundan daha bütünleşik bilimsel bir disiplin haline getirmek[tedir]" (Baldwin, 1986, s. 5). Bununla birlikte, bugün sosyal teoride ihtiyaç duyulan "ilişkisel bireyin bir failsel refleksivite kuramını[nın]" (Roseneil ve Ketokivi, 2016, s. 148) güçlü bir örneğini sunmaktadır. Sözelimi, benliğin iki yönü olarak sergilediği "ben" ve "beni/bana" analizinde, kendi deneyiminin sonuçlarını kendine yeniden yükleyerek etkinlik gösteren refleksif zekâ kavrayışında ve bireyler arasındaki anlamlı sembolik etkileşimin aslı öznelarası karakterinde bu refleksif, ilişkisel failik kavrayışının ne ölçüde etkin olduğunu görmek mümkündür. Mead'in kuramının bu "aktif benlik ve self-refleksif birey çerçevesi", Goodwin ve Scimecca'nın deyişiyle (2015), günümüzün,

“insanları sadece DNA'nın talimatlarını uygulayan nesnelere indirgeyen determinist psikologlar veya bireyi 'etten oluşmuş bir bilgisayar' olarak gören yapay zeka uzmanları çağında, ... büyük ölçüde yaygın olan deterministik benlik yorumlarına önemli bir eleştiriyi ve karşı ağırlığı temsil etmektedir” (s. 267). Elbette Meadçi pragmatist ilişkiselciliğin, günümüz sosyolojik gündemini meşgul eden temel meselelerin bütününe kalıcı ve kesin çözümler sunabilecek eksiksiz bir kuram olduğu söylenemez, ancak kullanışlı bir alternatif olarak daha çok yer bulmasının, mevcut tartışmalara farklı bir eksenle canlılık kazandıracağı şüphe götürmez. Joas'ın dilinden aktarmak gerekirse (1997),

“Mead ve Dewey'in (ya da James ve Peirce'ün) her şeye doğru cevapları olduğunu veya yazılarına gereken ciddiyet gösterildiğinde çağdaş kuramlaştırmanın tüm problemlerini çözüme kavuşturacaklarını iddia etmiyorum. Aksine, bir yandan, pragmatistlerin insan iletişiminin kökenleri hakkında soyut evrensel ifadeler arasında yer alan önemli politik ve sosyolojik analiz biçimlerini, diğer yandan dönemin sosyal çatışmaları hakkındaki fazlasıyla somut görüşleri ihmal etme eğiliminde olduklarına ikna olmuş durumdayım. Benim iddia ettiğim, yine de, insan eylemi ve deneyimi üzerine olan bu pragmatist fikirlerin, günümüz sosyal teorisinin diğer sentetik yaklaşımlarına ciddi bir alternatif sağlayabileceğidir” (s. xxii).

Kısacası, Mead'in sosyal davranışçılık çağrısı, sosyolojik tahayyülün, “toplumsal uzamı” sıfırlayan bir iradecilikten ve “bireysel kendilik alanına” yer açmayan bir kadercilikten kurtaran bütünlük teorisi ihtiyacına verilmiş en özgün yanıtlardan biridir.

4. SUMMARY

This article aims at showing the main features of the anti-dualist pragmatist aspect of Mead's social behaviorism which makes room for a strong relational agency. Therefore, firstly, the pragmatist relationalist aspects of Mead's social behaviorism are discussed. Mead's pragmatist basis is effective at his considering the togetherness of individual and society with an anti-dualist tendency. Mead has understood the substantial basis supporting the socio-centric and individualistic explanations of social act in the light of the immense critical materials of pragmatist masters showing how much the archaic dualisms hiding in philosophy are effective from the thought systematic of today's societies to their way of social development and has proceeded with sound basis in demonstrating the defective aspects. Thus, he, through social behaviorism, has developed an interactive and relational conception dealing with the togetherness of individual and society which revolts from the determinism of individual and society-based substantial conceptions. Mead has explained mind and self within the scope of the interaction of the individual within the society he/she born into; accepted the determinism of the society in the development of self and mind; but has not pacified the individual only as the practitioner of social rules. He has benefited from behaviorism; but not expressed a mechanism in which the activities of the individual are explained only with his/her intrinsic process in a nonexistent social impact. With this aspect, the pragmatist relational conception of Mead has the results developing a more active, effective and relational agency conception to individual construction which "fades" at the hands of psychological determinism (psychologism) and sociologic determinism (sociologism). Mead's theory showing that the development of mind and self is possible in a society has, at the same time, an effective, interpretive and transformative agency conception. His "relational agency" conception is an important alternative against all kind of determinist tendencies. For this reason, these strong aspects of his theory including "relational agency" is discussed as the second part of the article. For showing these strong aspects, three points are determined and discussed. Mead's concept of relational agency is discussed in consideration of (1) the "I" and "me" analysis which is the dual

nature of self, (2) the reflective intelligence conception which works by undertaking the results of his/her experiences on him/herself again and (3) the intersubjective character of the significantly symbolic interactionism among the individuals. The first discussion reveals that surrounding the individual with a "me" which enables him/her to make a room for the "I" includes an agency conception having high capacity of selfdom. The second one demonstrates that mental activity is obtained in and through the society by means of socially significant interaction; but that this activity transforms and therefore does not leave the society that brings it to the individual as it is. And the last discussion suggests that one side of us, as the actively decision-making creature in connection with our vital goals, reinterprets the meanings and symbols while intensifying the continuity of commonly shared meaning world by being supported by the social processes. Therefore, Mead's pragmatist relational theory presents an approach that can be useful for today's social sciences in exceeding the society and individual dualism; that draws the attention to the dangers of stimulus-response psychologism and norm-conformity sociologism and that synthesizes the defective aspects of the two tendencies. So we can say that Mead's synthesist perspective is a generous source which keeps up-to-date.

5. KAYNAKÇA

- Alterman, R. (2007). Representation, Interaction, and Intersubjectivity. *Cognitive Science*. 31. 815-841. doi: 10.1080/03640210701530763.
- Baldwin, J. D. (1981). George Herbert Mead and Modern Behaviorism. *The Pacific Sociological Review*. 24 (4). 411-440. doi: 10.2307/1388776.
- Baldwin, J. D. (1986). *George Herbert Mead: A Unifying Theory for Sociology*. London: Sage Publications.
- Blumer, H. (1966). Sociological Implications of the Thought of George Herbert Mead. *American Journal of Sociology*. 71 (5). 535-544. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2774496>
- Blumer, H. (2004). *George Herbert Mead and Human Conduct*. T. J. Morrione (Ed.). New York: Altamira Press.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri*. A. Sümer, M. Gültekin, F. Öztürk ve B. Uçar (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Campbell, J. (1995). Community Without Fusion: Dewey, Mead, Tufts. R. Hollinger ve D. Depew (Ed.), *Pragmatism: From Progressivism to Postmodernism* (s. 56-71) içinde. Westport: Praeger Publishers.
- Carpendale, J. I. M. ve Racine, T. P. (2011). Intersubjectivity and Egocentrism: Insights from The Relational Perspectives of Piaget, Mead, And Wittgenstein. *New Ideas in Psychology*. 29 (3). 346-354. doi:10.1016/j.newideapsych.2010.03.005.
- Carr, E. H. (2002). *Tarih Nedir?* M. G. Gürtürk (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Comte, A. (2000). *The Positive Philosophy of Auguste Comte*. H. Martineau (Çev.). Kitchener: Batoche Books.
- Cook, G. A. (1991). The Development of G. H. Mead's Social Psychology. M. Aboulafia (Ed.). *Philosophy, Social Theory, and the Thought of George Herbert Mead* içinde (s. 89-107). Albany: State University of New York Press.
- Cook, G. A. (2006). George Herbert Mead. J. R. Shook ve Joseph Margolis (Ed.), *A Companion to Pragmatism* içinde (s. 67-78). Oxford: Blackwell Publishing.

- Crossley, N. (2011). *Towards Relational Sociology*. London: Routledge.
- Cuff, E. C., Sharrock, W. W. ve Francis. (2013). *Sosyolojide Perspektifler*. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Dewey, J. (1992). The Work of George Mead. P. Hamilton (Ed.), *George Herbert Mead: Critical Assessments Vol. 1* içinde (s. 24-26). London: Routledge.
- Diggins, J. P. (1994). *The Promise of Pragmatism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. C. Saraçoğlu (Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Durkheim, E. (2015). *Sosyoloji ve Felsefe*. M. Elma (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Emirbayer, M. ve Mische, A. (2012). Faillik Nedir? D. Evcı (Çev.). G. Çeğin ve E. Göker (Yay. haz.), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s. 65-135). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Frie, R. (1997). *Subjectivity and Intersubjectivity in Modern Philosophy and Psychoanalysis*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Goodwin, G. A. ve Scimecca, J. A. (2015). *Klasik Sosyolojik Teori*. E. Aykut, B. Binay, U. Binici, M. Ç. Dağdelen vd. (Çev.). Ü. Tatlıcan (Yay. haz.). İstanbul: Say Yayınları.
- Hayes, J. R. ve Petras, J. W. (1992). Images of Persons in Early American Sociology Part III: Social Group. P. Hamilton (Ed.), *George Herbert Mead: Critical Assessments Vol. 1* içinde (s. 117-123). London: Routledge.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2015). *Sosyolojik Açılımlar*. M. S. Durgun ve A. Gümüş (Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Joas, H. (1997). *G. H. Mead: A Contemporary Re-examination of His Thought*. Cambridge: The MIT Press.
- Joas, H. (2013). Sembolik Etkileşimcilik. Ü. Tatlıcan (Çev.). A. Giddens ve J. Turner (Ed.). *Günümüzde Sosyal Teori* içinde (s. 97-132). İstanbul: Say Yayınları.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

- Mead, G. H. (1932). *The Philosophy of the Present*. A. E. Murphy (Ed.). London: The Open Court Company.
- Mead, G. H. (1972). *Mind, Self, and Society*. C. W. Morris (Ed.). Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1997). A Contrast of Individualistic and Social Theories of the Self. L. Menand (Ed.), *Pragmatism: A Reader* içinde (s. 296-300). New York: Vintage Books.
- Mead, G. H. (2004). Sosyal Ben. A. Doğan (Çev.). H. S. Thayer (Ed.), *Felsefi Metinler: Pragmatizm* içinde (s. 348-354). İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları.
- Mead, G. H. (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum* (Y. Erdem Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Merton, R. K. (1992). Review of *Mind, Self and Society*. P. Hamilton (Ed.), *George Herbert Mead: Critical Assessments Vol. I* içinde (s. 15-16). London: Routledge.
- Miller, D. L. (1982). Introduction. D. L. Miller (Ed.), *The Individual and the Social Self: Unpublished Work of George Herbert Mead* içinde (s. 1-26). Chicago: The University of Chicago Press.
- Morris, C. W. (2017). Giriş: Sosyal Psikolog ve Toplum Felsefecisi Olarak George H. Mead. Y. Erdem (Çev.). *G. H. Mead, Zihin, Benlik ve Toplum* içinde (s. 15-41). Ankara: Heretik Yayınları.
- Nungesser, F. (2016). Mead Meets Tomasello: Pragmatism, the Cognitive Sciences, and the Origins of Human Communication and Sociality. A. Skinner (Çev.). H. Joas ve D. R. Huebner (Ed.), *The Timeliness of George Herbert Mead* içinde (s. 252-275). Chicago: The University of Chicago Press.
- Roberts, B. (1992). George Herbert Mead: The Theory and Practice of His Social Philosophy. P. Hamilton (Ed.), *George Herbert Mead: Critical Assessments Vol. I* içinde (s. 147-170). London: Routledge.
- Roseneil, S. ve Ketokivi, K. (2016). Relational Persons and Relational Processes: Developing the Notion of Relationality for the Sociology of Personal Life. *Sociology*. 50 (1). 143-159. doi: 10.1177/0038038514561295.
- Simpson, B. (2009). Pragmatism, Mead and the Practice Turn. *Organization Studies*. 30 (12). 1329-1347. doi: 10.1177/0170840609349861.

- Tsekeris, C. ve Katrivesis, N. (2008). Reflexivity in Sociological Theory and Social Action. *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*. 7 (1). 1-12. Erişim adresi: facta.junis.ni.ac.rs/pas/pas2008/pas2008-01.pdf
- Tsekeris, C. (2010a). Relationalism in Sociology: Theoretical and Methodological Elaborations. *Facta Universitatis – Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*. 9 (1). 139-148. Erişim adresi: facta.junis.ni.ac.rs/pas/pas2010/pas2010-12.pdf
- Tsekeris, C. (2010b). Reflections on Reflexivity: Sociological Issues and Perspectives. *Contemporary Issues: International Journal for Social Sciences & Humanities*. 3 (1). 28-37. Erişim adresi: <https://hrcak.srce.hr/file/94101>.
- Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. Ü. Tatlıcan (Çev.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. L. Elburuz ve M. R. Ayas (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

JAPONYA PAZARI İLE TÜRKİYE KARADENİZ ARASINDAKİ KÜRESEL-KIRSAL BAĞLANTI: *RAPANA VENOSA*'NİN METALAŞMA SÜRECİ VAKA ANALİZİ^{1,2}

Miki SUZİKİ HİM³

Ayşe GÜNDÜZ HOŐGÖR⁴

ÖZET

Rapana venosa (damarlı rapa deniz salyangozu) Türkiye'de tüketilmeyen ancak Japonya'ya son yirmi beş yıldır ihraç edilen deniz ürünüdür. Bu çalışma, daha önce Japonya'da da tüketilmeyen deniz salyangozunun metalaşma sürecini ve üretim zincirini sosyolojik açıdan incelemektedir. Araştırma keşifseldir; veriler, döküman incelemesi, Sinop ve Samsun'da bulunan balık işleme fabrikalarında katılımcı olmayan gözlem ve fabrika sahipleri ve Tokyo'daki firma yöneticileriyle yapılan mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Çalışma, küresel bağlantılar ve eşişsizliklerin son derece karmaşık hale geldiği yenedünya düzeninde, deniz salyangozu ticaretinin Türkiye'deki yoksul üreticiyi Japonya'daki yoksul tüketiciye nasıl bağladığını irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: Metalaşma, Küreselleşme, Karadeniz, Japonya, Deniz Salyangozu

¹ Bu makale, 1-3 Aralık 2016'da ODTÜ'de gerçekteştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde aynı başlıkla yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Yazarlar, yapıcı geribildirimleri için anonim hakemlere teşekkür ederler. Bu makalede sunulan araştırma AB fonlu FP7 Avrupa Denizleri İçin Bilgiye Dayalı Sürdürülebilir Yönetim (KnowSeas-226675) Projesinin bir parçasıdır. Japonya'da toplanan veriler, 2547 Sayılı Kanun Md. 39 uyarınca Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından sağlanan kısmi burs ile yürütölen araştırmaya dayanmaktadır. Araştırma sırasında çalışma ofisi ile kütüphane kaynaklarına erişim sağlayan Tokyo Tarım Üniversitesi Gıda ve Çevre Ekonomisi Bölümüne teşekkür ederiz. Ayrıca, Prof. Dr. Nagatada Takayanagi'ye Japon gıda pazarını anlayabilmemiz için vermiş olduğu destek ve fikirler için müteşekkirimiz. Son olarak, yazımızın imla hataları ve anlam bozukluklarını düzeltmeye yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Çil'e teşekkür ederiz.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Faköltesi, Sosyoloji Bölümü

⁴ Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Faköltesi, Sosyoloji Bölümü

GLOBAL-RURAL CONNECTION BETWEEN JAPANESE MARKET AND BLACK SEA TURKEY: A CASE STUDY OF THE COMMODIFICATION OF RAPANA VENOSA

ABSTRACT

Rapana venosa (veined rapa whelk) is a kind of sea snail which has been exported from Turkey to Japan in the past quarter-century. It is a non-indigenous species and not consumed in Turkey. Surprisingly, it was not, until recently, consumed in Japan, either. In this study, we examine a social process of commodification of the sea snail. Data were collected in Turkey and Japan by library research and unstructured interviews with Turkish sea-snail factory owners and the managers of Japanese companies. Our research demonstrates that *Rapana venosa* has been commoditized through a set of ecological and socioeconomic changes in Turkey and Japan and the commodity chain connects the poor in two countries in a context that global connections became far more diversified than the last century.

Keywords: Commodification, Globalization, Black Sea, Japan, *Rapana Venosa*

1. GİRİŞ

Zygmunt Bauman, *akıcı modernlik* kavramı üzerine yaptığı tartışmalarında, esnek ve sabit üretim biçimleri arasındaki tahakküm ilişkilerinin uzamını anlatır (Bauman, 2011). *Katı modernite* çağında, hem sermaye hem de emek sabittir ve birbirlerine bağımlıdır. İkisi de rutin yönetim anlayışı, yönetmelikler ve yasalara sabitlenmiştir. İşyeri yönetmelikleri ve çalışan haklarına yönelik yasalar işçileri korur. Aynı zamanda, bu düzenlemelerle işveren kalifiye işçiyi kendi işyerinde tutabilir. Ancak, *akıcı modernite* çağında, düzen ve düzenlemeler sermaye için adeta prangalara dönüşür. İşçilerin rutin istihdamı ve yönetimi külfetli ve maliyetlidir. Sermaye, hızlı hareket eden, belirsiz ve tahmin edilemeyen küresel dünya düzeninde kâr etmeye devam edebilmek için, sabit üretimin olduğu mekândan, gündelik rutin yönetim anlayışından ve düzenlemelerden kurtulmak ister. Sermaye, üretim ve istihdamın iyi düzenlenmiş olduğu bir ülkede ya devlet denetimini kaldırmayı - yani deregülasyonu - talep eder; ya da devlet kontrollünün gevşek düzenlendiği ve ucuz vasıfsız işgücünün bulunduğu yeni yerler arar. Kuşkusuz, modernite kendi içerisinde farklılıkları da barındırır. *Katı modernite* döneminde olduğu gibi, günümüzde de hem düzensiz işgücüne dayalı üretimler hem de mekâna ve fordist üretim biçimine bağlı üretimler devam etmektedirler (Higgins & Jussaume, 1998). Yine de *katı modernite* sınırlı coğrafyalarda varlığını sürdürebilmektedir. Bauman'ın *akıcı modernite* kavramsallaştırması süregelen küresel dönüşümleri daha iyi açıklamaktadır. Bununla birlikte, yeni çoğalan esnekliği anlamak için yeni ampirik bulgulara ihtiyaç vardır. Mekândan bağımsız, güvencesiz kapitalist yapılanmalara katkıda bulunan bağlantılar, günümüzde hala yeterince bilinmemektedir. İşte Türkiye'nin Karadeniz kıyı köylerinde yer alan rapa deniz salyangoz üretimi, bu ikinci duruma örnek *vaka* teşkil eder. Buradan hareket ederek, bizde bu araştırmamızda *akıcı modernite* çağında küresel-kırsal bağlantısının, *Rapana venosa* metalaşma süreci üzerinden nasıl sosyal olarak inşa edildiğini anlamaya çalıştık.

Arjun Appadurai'ya göre "*bir meta mübadele etmeyi amaçlanan herhangi bir şeydir*" (1986, s.9). Ona göre bir "*şey*", alışlagelmiş kültürel ve tarihi bağlamlarda değiş tokuş edilerek metaya dönüştürülür. Metaya

dönüşen “şey” mübadele edildiği için değerlidir; tersi ise geçerli değildir. Appadurai’ya göre herhangi bir metanın kariyeri vardır. Bazısı tarihsel konjonktürde son derece değerli olabilir ve herhangi bir zamanda meta olarak mübadele edilmez hale gelebilir. İşte *rapana venosa*, Appadurai’nın öne sürdüğü gibi “bir metanın sosyal yaşantıya” sahip olduğunu gösteren canlı bir örnektir (Appadurai, 1986, s.3). Metaların sosyal yaşamı genellikle daha geniş sosyoekonomik, bunun yanı sıra ekolojik, dönüşümleri de yansıtmaktadır. Özellikle, küresel metalar, kapitalist küreselleşmenin düzensiz süreçlerini anlamamıza yardımcı olurlar. Rapa deniz salyangozu, *akıcı modernlik* çağında farklı coğrafi alanlarda, farklı boyutlarda yapılan, kapitalist bağlantılar sonucunda yeni ortaya çıkan, dünya çapında alış-veriş edilen sayısız gıda ürünlerinden yalnızca birisidir.

Rapana venosa, diğer adıyla damarlı rapa salyangozu, Japon Denizi, Sarı Deniz, Doğu Çin Denizi ve Bohai Denizi’ne özgü bir tür deniz salyangozudur. Türün Karadeniz’e 1940’lı yıllar civarında planktonik larva evresinde gemi gövdelerindeki safra suyu (*ballast water*) içerisinde ya da su kültürü ürünleriyle beraber yumurta kitleleri halinde göç ettiği düşünülmektedir (Harding, 2001). Karadeniz’e özgü olmayan bu tür, ana besin kaynağı diğer tür yumuşakçalar olması sebebiyle ekolojik ve ekonomik zararlara sebebiyet verebilecek potansiyele sahip ciddi bir “istilacı” türdür. Rapa salyangozu hızlı büyür, iki yıl içinde doğurgan olur ve ömrü on yıldan fazladır, yani yaşam süresi uzundur. Yeni ekolojik ortama uyum sağlama kapasitesi de yüksektir. Tüm bunların yanı sıra, Karadeniz’in denizyıldızı gibi rapa salyangozu ile beslenen bir türe ev sahipliği yapmaması nedeniyle tür çok çabuk bir şekilde çoğalmıştır. Nitekim Türkiye-Gürcistan sınırı ve Orta Karadeniz arasındaki bölgede bulunan midye stokunun neredeyse yok olduğu rapor edilmiştir (Knudsen, Zengin & Koçak, 2010).

Öte yandan, 1990’lı yıllarda Japon ticaret şirketleri Karadeniz sahilinde yerleşik yerel deniz ürünü işleme tesislerinden rapa salyangozu satın almaya başlamıştır. Avlanma yoksul balıkçı erkekler tarafından yapılırken (Knudsen and Koçak, 2011), emeğin en yoğun olduğu ayıklama/temizleme işi yoksul kırsal

kadınlar tarafından gerçekleşir. Orta Karadeniz’de gerçekleştirdiğimiz çalışmamıza göre (Gündüz Hoşgör & Suzuki Him, 2016), kıyı köylerine kurulan salyangoz fabrikalarında çalışan kadınlar dağ köylerinde yaşayan yoksul kırsal ailelerden gelir. Bu kırsal bölge ülkedeki sosyoekonomik gelişmelerden payına düşeni alamamış, neoliberal tarım politikasından olumsuz etkilenmiş, çoğunlukla geçimlik tarımla uğraşan düşük gelirli hanelerin barındığı bir yerleşkedir. Kadınlar deniz salyangozunu yaşamlarında ilk defa bu fabrikalarda görmüştür. Daha önce çiftçi olan ve tarımsal üretimde yer alan kadınların, para kazanmak adına muhatap oldukları bu yabancı deniz canlısına ve tekdüze monoton ücretli işte çalışmaya alışmaları uzun zaman almıştır (Gündüz Hoşgör & Suzuki Him, 2016).

Karadeniz kıyı köylerinde işlenen bu ürün başta Japonya olmak üzere Uzak Doğu ülkelere ihraç edilir. Bu durum kırsal kalkınma açısından yoksullara gelir getirici yeni bir faaliyet yaratılması anlamına gelirken, aynı zamanda, “istilacı” bir türün avlanarak Karadeniz’deki popülasyonunun azalması da ekolojik denge açısından önem arz eder. Ståle Knudsen Karadeniz’de rapa salyangoz balıkçılığı üzerine antropolojik çalışmalar yürütmüştür. Knudsen bu çalışmalarında özellikle yerel bilgi ile bilimsel bilginin çelişkilerini ve farklılıklarını vurgulamış ve Karadeniz sularının devimsel özkaynak yönetim dinamiklerini araştırmıştır (Knudsen, 2003; 2004; 2007; 2008; 2009; Knudsen, Zengin and Koçak, 2010; Janssen, Knudsen & Gündüz Hoşgör, 2013). Ancak, bu canlının nasıl ticari ürün olduğu ve ihraç edildikten sonra hangi üretim zincirlerinden geçerek Japonya’daki tüketiciye ulaştığı, hangi toplumsal sınıflar tarafından tüketildiği gibi sorular hakkında henüz yürütülmüş bir çalışma yoktur. Oysa ürünün sürdürülebilirliği mevcut *Rapana venosa* stoklarının varlığının yanı sıra, tüketiciye de bağlıdır. Ayrıca küresel bağlantıların düzensiz ve asimetric yapısını anlayabilmek açısından ürünün avlanma aşamasından tüketiciyle buluştuğu aşamalara kadar, nasıl el değiştirdiğini bilmek önemlidir. Yazındaki bu bilgi boşluğunu doldurmak adına, bu makaleye alt yapı oluşturan araştırmamızda, Türkiye’den yola çıkan ve Japonya’ya uzanan rapa salyangozunun meta zincirini incelemeyi hedefledik.

Araştırdığımız *Rapana venosa*'nın metalaşma süreci çeşitlenen küresel bağlantılara ışık tutmaktadır. Küreselleşme, genellikle küresel ölçekte daha yoğun ve karmaşık birbirine bağlılığı ve bağımlılığına yönelik bir süreç olarak tanımlanır (Steger, 2009). Bilimsel çalışmalarda küreselleşmeye büyük bir ilgi bulunmakla birlikte, konu soyut ve kavram düzeyinde kalmaktadır; küreselleşme ampirik açıdan çalışılması zor bir konudur. Küreselleşme, coğrafi uzamda sayısız etkileşimlerle inşa edilmiş sosyoekonomik, kültürel, siyasi ve çevresel faktörleri içeren geniş ve karmaşık süreci tanımlayan genel bir kavramdır. Ancak, bu etkileşimlerin her biri, son derece soyut ve değişen maddi koşullara karşı, sıradan yerel bir tepki olabilmektedir. Araştırmamız küresel bağlantıların son derece karmaşık hale geldiği yeni dünya düzeninde, birçok sıradan yerel tepkinin deniz salyangozu ticaretini nasıl doğurduğunu ve bu ticaretin Türkiye'deki üreticiyi Japonya'daki tüketiciye nasıl bağladığını irdelemektedir. Özetle, bu çalışma, bir metalaşma sürecini ve *Rapana venosa*'nın meta zincirini inceleyerek iki hedefe ulaşmayı amaçlamaktadır. Birincisi, küresel bir gıda ürününün, çoklu ekolojik ve sosyo-ekonomik dönüşümlerle yüz yüze olan farklı yerlerdeki farklı aktörlerin farklı çıkarlarından ortaya çıkan minimal konsensüsün sonucu, toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini irdelemektedir. Diğeri ise, *akıcı modernlik* çağında meydana gelen düzensiz, doğrusal olmayan ve asimetrik küresel bağlantıların doğasına ışık tutmaktır.

2. ULUSLARARASI META ZİNCİRİ VE KÜRESEL BAĞLANTILARIN TOPLUMSAL İNŞASI

Gıda gibi uluslararasılaşmış meta üretimini incelemek, küreselleşmenin daha geniş sosyo-ekonomik süreçlerini ampirik olarak anlamamıza yardımcı olur. Meta çalışması genel olarak iki eğilime ayrılabilir: *küresel meta zinciri analizi* ve *meta araştırması*. Küresel meta zinciri analizi (KMZ analizi), Hopkins ve Wallerstein'in Dünya Sistemleri yaklaşımında ortaya çıkmış ve küresel ihracat sanayilerini anlamanın bir yolu olarak, Gary Gereffi ve meslektaşları gibi bilim insanları tarafından geliştirilmiştir (Dolan, 2004). KMZ analizi, zincirin sosyal, uzamsal ve örgütsel yapılandırmalarıyla ilgilidir. Ürün girdi-çıktı yapısı, bölgesellik, yönetim yapısı ve kurumsal bağlam gibi konuları incelemektedir (Challies, 2008). Meta

araştırması, tarım sosyolojisi çalışmalarına dayanır. Bu yazında bazı tartışmalar metanın belli bir yönüne odaklanırken (örneğin, domatesin mekanize hasadı ve sosyal sonuçları gibi), diğerleri metanın kapsamlı üretim sistemlerini ele alırlar (Friedland, 2001).

KMZ analizi ve meta araştırmasının sistemik yaklaşımı, küresel bağlantıları doğrusal, düzenli ve evrensel olduğu yönünde varsaydığı için eleştirilmiştir (Challies, 2008). Bir diğer eleştiri ise onların yapıya odaklandığını; kültür, tüketim ve özellikle özneyi ihmal ettiğini vurgulamıştır (Arce & Marsden, 1993; Friedland, 2001). Bu eleştiriler ile “dolaşım” ve “ağlar” terimleri, zincir metaforu için bir alternatif olarak kullanılmaya başlandı. 1980’lerden sonra çok sayıda araştırmacı, küresel meta üretiminin tüketim, kalite ve kültürel yönlerini keşfetmiştir (Challies, 2008). Alberto Arce, “küresel süreçlerin somutlaştırılması için yerel aktörler tarafından tercüme edilmesi” gerektiğini savunarak, küresel gıda araştırmalarında aktör/özne odaklı bir yaklaşımı savunmuştur. (1997, s.77). Benzer şekilde, Edward Challies, yerel deneyimleri meta üretim zincir analizine entegre etmek için kırsal sosyolojide geliştirilen sürdürülebilir geçim yaklaşımından yararlanmış (Challies, 2008; Challies and Murray, 2011). Küreselleşme süreçlerini anlamak üzere Challies (2008), yerel detaylara duyarlılığa ve vaka incelemesine sahip KMZ analizinin, yapı ve özneyi içerecek bütünsel bir analizi yapma potansiyeline sahip olduğunu vurgulamıştır.

Günümüzde, küresel meta çalışmasını yürüten birçok araştırmacı, üretim zinciri/sistemi/ağını çoğunlukla asimetrik küresel-yerel bağlantıların oluşumunu anlamının kullanışlı bir yolu olarak görmektedir (Örneğin, Arce & Marsden, 1993; Higgins and Jussaume, 1998; Friedland 2003; Cavalcanti, 2004; Dolan, 2004; Challies and Murray, 2011; Tsing, 2015). Fakat aynı zamanda bu araştırmacılardan bazıları, malların büyük bir bölümünün, özellikle de tarla tarımının, yerel olarak üretilmeye ve ulusal olarak dağıtılmaya devam ettiğinin farkında olduklarını vurgulamaktadır (Friedland, 2003). Düzenli yapılardan ziyade, süreksizlik, kırılabilirlik, değişkenlik, zamansızlık, karmaşıklık ve düzensizlik gibi kavramlar üzerinden süreçleri irdelemektedirler. Örneğin, meta zincirinde cinsiyete dayalı sömürüye dair derleme kitabında, Wilma

Dunaway (2014, s.2), Hopkins ve Wallerstein'in dünya sistemleri yaklaşımının meta zinciri analizinde sömürücü yönünü vurguladığını böylece artı değer sadece işçiden değil aynı zamanda işçinin hanehalkı üyelerinden de elde edildiğinin altını çizdiğini hatırlatmaktadır. Bizim daha önceki çalışmalarımızda da vurguladığımız gibi (Gündüz Hoşgör ve Suzuki Him, 2016), ihracata dayalı küresel değer zinciri araştırmaları özellikle küresel Güney'in kırsal kesimlerinde yaşayan; esnek ve vasıfsız işgücü olarak algılanan ve yirminci yüzyılın planlı katı modernitesine dahil olamayan kadınların mekânsal/uzamsal fark gözetmeyen esnek sermayenin yarattığı "küresel değer zincirinin en alt tabakasına" entegre olduklarını yansıtmaktadır (Dolan, 2004, s.99). Dunaway'a göre, Gereffi gibi ana akım KMZ düşünürleri, meta zincirindeki asimetrik güç ilişkilerine dayalı sorunları göz ardı etmektedir (Dunaway, 2014). Elbette kapitalizmin düzensiz gelişimi yeni bir olgu değildir. Bununla birlikte, *akıcı modernlik* çağında küreselleşen kapitalist bağlantıların karakteristik özelliği, güvencesizliğin merkeziliğidir. Kültürel antropolog Anna L. Tsing, Japonya'da lüks olarak tüketilen *matsutake* mantarının ticaretini ve ekolojisini izleyerek, istikrarsız bir geçim ve kırılğan çevrenin hikayesini aktarmıştır. Mükemmel etnoğrafik anlatımında "planlanmamış alanlarda üretilen değer için nasıl tahsis edildiğini" vurgulamaya çalışmaktadır (Tsing, 2015, s.5). Bilinçli bir şekilde doğrusal ve düzenli anlatıları reddetmekte; bunun yerine yazısında çoklu zamansallıklar, garip bağlantılar ve küresel *matsutake* meta ağının farklı uzamsal kesişimselliklerinden bahsetmektedir. Ağdaki farklı bölgelerdeki farklı dinamikler, insanların kapitalist sistem üzerinden yaptıkları karışıklık, gelişigüzel ve belirsizliği ortaya koymaktadır. Tsing sormaktadır: "Kesinsizlik, belirsizlik ve önemsiz olarak düşündüğümüz şey(ler) aslında aramak istediğimiz sistematiğin merkezi değil midir?" (2015, s.20). Rapa salyangozu hakkındaki çalışmamız da, aktörlerin farklı yerlerde karmaşaya ve belirsizliğe karşı, farklı tepkilerden kaynaklanan, garip bağlantıları ve garip etkileşimi de benzer şekilde yansıtmaktadır. Analizimiz betimseldir; ancak kapitalist üretimin çevresindeki rapa salyangozu öyküsünün, *akıcı modernlik* çağında küresel bağlantıların süregiden düzensiz ve güvensiz çoğalmalarına dair bir fikir edinilmesine katkıda bulunduğumuzu düşünüyoruz.

3. YÖNTEM

Bu araştırma keşifsel bir araştırmadır. Araştırma hem Türkiye’de hem de Japonya’da yürütüldü. Veriler, yayın taraması, katılımcı olmayan gözlem ve yapılandırılmamış görüşmeler yoluyla toplandı. İlk olarak, deniz salyangozu üretimi ile ilgili Türkiye’deki mevcut yazın ve istatistiki veriler derlendi; Japon Gıda Sanayi ve deniz ürün ticareti hakkında dokümanlar ve konuyla ilgili her iki ülkedeki sosyoekonomik ve demografik dönüşümler incelendi. İkinci aşamada, Türkiye’de *Dikmen-Sinop* ve *Çarşamba-Samsun* fabrikalarında çalışanları ve Japonya’da *Tokyo*’da süpermarketlerde ve lokantalarda istihdam edilenler, üreticiler, satıcılar ve alıcılar, katılımcı olmayan gözlem yöntemiyle irdelendi. Japonya’daki araştırma üç ay sürdü. Son olarak, Türkiye’de Samsun Tarım ve Hayvancılık il Müdürlüğü çalışanları, Samsun’daki balık işleme fabrikası sahipleri ve Japonya’da rapa deniz salyangozu ticareti yapan firma yöneticileri ile yapılandırılmamış görüşmeler yürütüldü.

Alan çalışmasının ilk aşaması 2010 yılının Temmuz ayında Türkiye’de Sinop ve Samsun’da gerçekleştirildi. Bu kısımda *rapa salyangoz* üretimi hakkında veriler toplamak için yetkililerden konu hakkında bilgiler ve ticari istatistikler derlendi. İşletme sahipleriyle yüz yüze mülakatlar yapıldı. 2012’nin Temmuz ile Eylül ayları arasında ise Japonya’nın Tokyo şehrinde ikinci alan çalışması gerçekleşti. Japonya’daki balıkçılık, deniz ürünü pazarlaması, gıda tüketimi ve buna bağlı toplumsal değişimlere ilişkin literatür taraması, Tokyo Tarım Üniversitesi Kütüphanesi’nde yürütüldü. Balıkçılık ve uluslararası deniz ürünü ticaretine ilişkin istatistiksel veriler, Ulusal Meclis Kütüphanesi’nde araştırıldı. Rapa salyangozu meta zinciri hakkında bilgi edinmek için yapılan internet araştırmasının yanı sıra, Karadeniz’den gelen deniz salyangozu ticaretini yapan şirketlerin müdürleriyle mülakatlar ve rapa salyangozu ürünleri satan perakendecilere ziyaretler gerçekleştirildi. Japonya’nın en büyük ticaret şirketlerinden olan bir firmanın

(*sogo shosha*)⁵ deniz ürünleri bölümünde çalışan bir bölüm şefiyle yüz yüze ve daha sonra e-posta yoluyla; deniz ürünlerinin toptan dağıtımını yapan bir şirketin pazarlama bölümlerinde çalışan, bir bölüm şefiyle e-posta aracılığıyla; bir süpermarket zincirinin şube müdürüyle de telefon aracılığıyla mülakatlar yapıldı. Rapa salyangozu ithalatına ilişkin koşullar, yıllar içindeki miktar ve fiyatlar, üretim zinciri ve pazarlama durumuyla ilgili açık uçlu sorular aracılığıyla irdelendi.

Ticaret şirketinde çalışan bölüm şefine göre, mülakatların yapıldığı sırada Japonya'da rapa salyangozu ithalatı yapan dört ana şirket bulunmaktaydı. Söylediğine göre çalıştığı şirket Japonya'nın en büyük deniz salyangozu ithalatçısıydı. Bölüm şefi şirketlerinin ticari faaliyetleri ve genel olarak rapa salyangozu ticaretiyle ilgili soruları rahatlıkla cevapladı. Ancak, ürünlerini alıp sattıkları şirket isimleri ve toptan fiyatları gibi diğer şirketleri de ilgilendirebilecek konular hakkında ticari güven ilişkisini bozmamak adına onlardan izin almadan bilgi vermekten kaçındı. Diğer şirketler ve bazı toptancı ve perakendecilerle iletişime geçilmesine rağmen, sadece üç yönetici cevap vererek mülakat teklifini kabul etti. Sınırlı sayıda aktörle mülakat yapılması bu araştırmanın sınırlayıcı unsurunu oluşturdu. Çalışmanın özgünlüğü ise iki ayrı ülke arasındaki küresel ticaret zincirinde bir ürünün nasıl metalaştığını bizzat incelemek ve denizden-sofraya hangi üretim aşamalarından geçerek ulaştığını yansıtmadır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, Japonya'daki toplumsal değişimler ekseninde *Rapana venosa*'nın metalaşması tartışılacaktır. Daha sonra ticaretteki değişkenlik ele alınacaktır. Son olarak da Türkiye'den Japonya'ya rapa salyangozu meta zinciri sunulacaktır.

⁵ *Sogo shosha*, Japonca'da "genel ticaret şirketi" anlamına gelir. Bunlar büyük ölçekli ticareti yapan şirketlerdir. Kendi iş modelleri Japonya'ya özgüdür. Ulusal ve uluslararası düzeyde geniş bir yelpazede ürün ve malzeme ticareti yaparlar. Üreticiler ve tedarikçiler arasında aracı rolü oynarlar ve logistic destek, fabrika kurma, uluslararası kaynak keşfi gibi işleri yürütürler.

4. JAPONYA'DAKİ TOPLUMSAL DEĞİŞİMLER VE *RAPANA VENOSA*'NİN METALAŞMASI

Şaşırtıcı bir şekilde, damarlı rapa salyangozu Japon tüketiciler arasında pek bilinen bir ürün değildi. Birkaç yerel bölge dışında rapa salyangozu Japonya'da geleneksel olarak tüketilen deniz salyangozu çeşitleri arasında yer almamaktaydı. Fakat son otuz yıldır, işlenmiş rapa salyangozu Japonca'da *sazae* adı verilen *turbo cornutus* deniz salyangozunun ucuz ikamesi (*daitaihin*) olarak pazarlanmaktaydı. *Sazae* nispeten daha pahalıydı ve Japon kültüründe oldukça özel ve damak zevkine hitap eden bir yiyecek olarak kabul görmekteydi.

Rapana venosa'nın Japonya pazarına sunulması, 1980'li yıllarda Japonya denizlerinde *sazae* nüfusunun ciddi şekilde azalması üzerine onu ikame edebilmesi nedeniyle Çin'den ithal edilmesi ile başladı. Çin'den ithal edilen rapa salyangozu *iso sazae* (kıyı *sazae*) adı verilerek sokak tezgâhlarında ve ucuz tavernalarda gerçek *sazaeden* çok daha ucuz fiyatlara satılıyordu. Damarlı rapa salyangozu, *sazae*'den farklı bir karından bacaklı ailesine aitti. Bu iki salyangoz türünün kabuk renkleri birbirine benzememesine rağmen, ayıklandıktan ve pişirildikten sonra aşına olmayanlar – özellikle daha nadir *sazae* tüketen **düşük gelirli**ler - için aralarındaki farkı anlamak kolay değildi.

Öte yandan, Çin denizlerinde avlanan rapa salyangozu miktarı kısa bir süre içerisinde düşüş gösterdi. Ayrıca, o dönemde Çin'in deniz ürünü imalatı sektörü Japonya'nın istediği kalitede işlem yapamamış ve ürünler sık sık geri dönüyordu. Başka denizlerde deniz salyangozu arayışları sonucunda, deniz ürünleri ticareti yapan bir şirket, Karadeniz'de Doğu Asya denizlerinden göç ederek gelen rapa salyangozlarının bulunduğunu keşfetti ki bu da Japon tüketiciler tarafından kabul görmüş deniz salyangozuyla aynı türden oldukları anlamına gelmekteydi. İlk olarak 1990 yılında Türkiye'den bin tonun üzerinde rapa salyangozu ithal edildi (Japonya Balık Tüccarları Birliği, 1991; 1998).

Nitekim, rapa deniz salyangozu geleneksel olarak tüketilen deniz ürünleri arasında yer alan çok ucuz ikamelerden sadece biridir. Son yıllarda, giderek artan sayıda ve türde ithal deniz ürünü Japonya pazarına girdi. Japon gıda sanayisinin sınır ötesi düşük maliyetli deniz ürünleri arayışı, son otuz yılda yaşanan birbiriyle bağlantılı birçok ekolojik, ekonomik ve toplumsal değişimlerden kaynaklanmaktaydı. Birinci etken ekolojik değişimdi. 80'lerin sonuna doğru Japonya'da yalnız *sazae* değil iklim değişikliği, kirlilik ve aşırı avlanmadan ötürü denizlerde genel olarak bütün türler önemli derecede azaldı (Katsukawa, 2009; Yagi, 2011). Buna ek olarak, devletlerin kendi deniz sularındaki kaynakları kullanmaları açısından özel haklara sahip oldukları münhasır ekonomik bölge esasına dayanan, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni kabul eden ülke sayısındaki artış nedeniyle, Japon balıkçılık sektörü açık deniz balıkçılığında vazgeçmek zorunda kaldı. Av azlığı ve yerel ürünlerdeki fiyat artışıyla baş edebilmek için deniz ürünleri sanayisi, yabancı denizlerde Japon halkının alışık olduğu ürünlere benzer - veya işlendikten sonra benzeyebilecek - balık ve kabuklu deniz ürünlerinin peşine düştü. Başlangıçta Japon Yen'inin 1980'lerdeki güçlü konumu sayesinde, Japon ticaret şirketleri dünyanın dört bir yanından piyasaya sunulabilecek nitelikte birçok ürün çeşidi satın aldı. Ancak, orkinos örneğinde olduğu gibi birkaç geleneksel ürün yüksek fiyatlarla piyasada işlem görmeye devam ederken, 1990'larda başlayan ve deflasyona neden olan ekonomik durgunluğa cevap olarak gıda sektörünün talebi ile ticari firmalar, ülke dışında özellikle düşük maliyetli alternatifler arayışı içerisine girdi.

İkinci etken demografik değişikliklerdi. Aslında, gıda fiyatlarındaki düşüşün tek nedeni ekonomik durgunluk değildi. Japonya 1990'lar ortasından itibaren *yaşlanan toplum* olmaktan çıkıp; *yaşlı topluma* dönüştü. 2000'lerde nüfus azalması hızlandı ve toplum *aşırı yaşlı toplum*⁶ sınıflandırmasında yerini aldı. Nüfusun yaşlanması ve azalmasının ardından gıda piyasası doyum noktasına ulaştığını gösteren bir görüntü sergiledi.

⁶ Dünya Sağlık Örgütü (WHO) yaşlı nüfus oranı (+65) %7'den daha fazla olan bir toplumu "yaşlanan toplum; %14'ten daha fazla olan toplumu "yaşlı toplum"; %21 üstünü ise "aşırı yaşlı toplum" olarak tanımlar.

Bu durum ve ekonomik durgunluk sektörde rekabeti arttırdı ve fiyat düşüşüne katkı sağladı. Doğum oranındaki düşüş ve yaşlanan nüfus, hane halkı sayısının da azalmasına neden oldu. 2010 yılında tek kişiden oluşan hane sayısı yüzde 32; sadece bir çifti barındıran hane sayısı ise yüzde 20 di. (Ulusal Nüfus ve Sosyal Güvenlik Araştırmaları Kurumu, 2013). Son dönemde, özellikle yaşlı nüfusun oluşturduğu tek ve çift kişilik hane oranı görülmemiş bir şekilde arttı (Kabine Ofisi Japon Hükümeti, 2013).

Yakın zamandaki bu demografik değişimler ve piyasa durgunluğu, rekabeti arttırırken gıda sektörü yeni pazarlama stratejileri geliştirdi. Yaşlanan nüfus ve hane halkı sayısındaki azalma, yüksek kalitede fakat makul fiyatlı hazır gıdaya olan talebi arttırdı (Fujii, 2001; Takagi, 2007; Kashihara & Ejiri, 2006). Tek başına yaşayan yaşlılar çoğu zaman paketlenmiş, yemeye hazır gıdaları tercih ediyordu zira bu hazır tüketim evde tek kişi için yemek yapmaktan daha ekonomikti ve daha az mutfak atığına yol açıyordu (Odaka, 2001).

Ayrıca, son yıllarda evli kadınların işgücüne katılım oranları artış gösterdi. 1980'lerin ortalarından itibaren kadın işgücünde bir artış olmasına karşın bunların çoğu evlenmemiş kadınlardan oluşuyordu. Son on yıla bakılacak olursa, 20'li yaşların sonu ile 30'lu yaşların başlarındaki evli kadın işçi oranında büyük bir artış gözlemlendi. Her iki yaş grubuna ait rakamlar 2001 ile 2011 yılları arasında yüzde 45'ten yüzde 55'e yükseldi (Japonya Sağlık, Çalışma ve Refah Bakanlığı, 2013). Ev içi işler bakımından toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde önemli bir değişiklik olmaksızın çocuk yetiştirme yaşlarındaki evli kadınların, daha yüksek oranda ücretli işgücüne katılımı, son on yıldaki ev yemeği yerine geçen (HMR, home meal replacement) ürünlerin tüketimindeki artışı kısmen açıklayabilir. Böylece, gıda piyasası satış oranlarında yaşanan genel düşüşe rağmen, HMR bir sektör olarak 1990'lı yılların başından itibaren büyümesini sürdürdü (Japonya Yemek Yerine Geçen Ürünler Birliği, 2009).

Üçüncü etken kültürel değişim ve sanayinin buna yönelik tepkisiydi. Son yarım yüzyılda, Japon yemek kültürü büyük ölçüde değişti ve "batılılaştı". Pirinç gibi geleneksel kültürel besin tüketimi azalırken, ekmek, süt ürünleri ve et tüketiminde büyük artış yaşandı. Deniz ürünleri tüketimi ise aslında et tüketiminin artışına

rağmen eski düzeyini korudu (Kashihara & Ejiri, 2006; Katsukawa, 2009). Yine de, deniz ürünleri sanayisi, deniz ürünü satışındaki düşüşten endişe duymuştu. Genel kanı, tüketicilerin pişirmesi kolay, daha az mutfak atığı ve koku yaratan ve Uruguay Görüşmeleri (Uruguay Round) sonrasında sığır eti ithalatının serbestleşmesi dolayısıyla nispeten daha ucuz olan et ve et ürünlerini giderek daha çok tercih ettiği yönünde olmuştu (Komatsu, 2010). Hızlı artan et tüketimi ve bunun deniz ürünleri tüketimi üzerindeki etkisinin yarattığı kaygılar, mülakat yapılan yöneticiler tarafından sıkça vurgulandı. Bu koşullarda, deniz ürünleri endüstrisi gelecek vaat eden HMR ürünler sektöründe yoğun biçimde rekabet etmekle birlikte, temiz ve ucuz işlenmiş deniz ürünleri geliştirmeye çalışmaktaydı. Bunun için sektör, Japonya'ya oranla üretim maliyetleri düşük olan ülke dışı üretim kaynaklarından faydalanmak adına yabancı ülkelerde işlem görmeye uygun çeşitli deniz ürünleri arayışı içerisine girmişti.

Son olarak, kırsal bölgedeki toplumsal değişim de önemli bir etkendi. Japonya geçmişte olduğu gibi günümüzde de dünyanın en fazla deniz ürünü tüketen ülkesidir. Geçmişte en fazla deniz ürünü ihracatı yapan ülkelerden biri olmasına karşın bugün en fazla deniz ürünü ithalatı yapan ülkedir. 1995 yılında ithal edilen deniz ürünleri toplamı yurtiçi deniz ürün üretim miktarını yakalamıştır (Katsukawa, 2009). Bu da Japon pazarına yönelik deniz ürünü üretim alanlarının, Japonya'da balıkçılıkla uğraşan topluluklardan gelişmekte olan ülkelerin kıyı kesimlerindeki topluluklara kaydığı anlamına gelir. Bu mekânsal değişim, Japon denizlerindeki kaynakların tükenmesinden ve ülke içi üretim maliyetlerindeki artışın yanı sıra Japon balıkçı topluluklarında balıkçılık ve deniz ürünü işleme işinde çalışacak işçi yokluğuyla yakından ilişkilidir.

Geleneksel olarak, balıkçı topluluklarda erkekler balığa çıkarken kadınlar deniz ürünü işleme işinde çalışır. 1950'lerden itibaren kır-kent ekseninde yaşanan büyük göç, balıkçı topluluklarının nüfusunun azalmasına ve yaşlanmasına neden oldu. Aile mesleği ve hanenin devamı adına hiçbir sorumlulukları olmayan genç kadınlar, savaş sonrası yüksek ekonomik büyüme döneminde köylerden ayrılan ilk grubu oluşturdu. Balıkçı köylerinde, denizde tutulan balıkların ilk işlemlerini yapan fabrikalarda çalışacak kadın işçi bulmak artık

çok güç hale gelmişti. Balıkçılığa devam etmek isteyen genç erkeklerin olmayışı da Japonya balıkçılık sektörünün ciddi sorunuydu. Balıkçıların yaş dağılımı durumu ortaya koymaktadır. 2000 yılında balıkçı nüfusunun yarısı 60 yaş üzerindedir (Katsukawa, 2009, s.320).

Karadeniz *Rapana venosa*'sı pazarlanabilir bir meta olarak Japonya'da yaşanan bu ekolojik, demografik, kültürel ve sosyoekonomik dönüşümler sürecinde keşfedildi. Bu yeni ürün 1990'lı yıllarda ucuz zincir restoranlar için *sushi* malzemesi, konserve veya paket içerisinde soya soslu bir çeşit yemek (*umani*) olarak ve ucuz tavernalarda servis edilen hazır ordövr (*chimni*) olarak tüketiliyordu. Bu dönemde rapa salyangozu ürünleri genellikle “yabancı *sazae*”, “Türk *sazae*” veya “top shell” (*Cittarium pica*) adlarıyla etiketlendi. Ancak, ithal deniz ürünlerinin piyasa üstünlüğünü ele geçirmesiyle beraber, yanlış veya yanıltıcı gıda etiketlendirilmesi Japon tüketiciler için önemli bir konu haline aldı (Kozakura, 1997; Komatsu, 2010). 2000 yılında Hotei Foods Corporation (Hotei Gıda Şirketi) “*yaki sazae* (ızgara *sazae*)” ürününü, ürün içeriğinin etiketlendiği gibi *Turbo cornutus* değil *Rapana venosa* olması gerekçesiyle, Adil Ticaret Komisyonu tarafından ürünleri geri çağırması konusunda uyarıldı. Bu olay rapa salyangozlarının piyasadaki durumunu olumsuz etkiledi. Zira bu gelişme gıda üreticilerinin artık bu ürün için *sazae* etiketini kullanamayacağı anlamına gelmekteydi. Yerine Japonca'da *Rapana venosa*'ya verilen ad, *Akanishi-kai* etiketi kullanılmaya başlandı. Japon tüketicilerinin hiç aşına olmadığı bu isimle birlikte rapa salyangozunun satışları ve piyasa değeri ciddi oranda düştü. Artık tüketiciler için popüler *sazae*'nin bir ikamesi değil, herhangi bir kabukluydu *Rapana venosa*. Bu süreçte, yani 1999 ile 2001 yılları arasında Türkiye'den Japonya'ya rapa salyangozu ihracatı da yüzde 50 oranında azaldı (Tablo 1). 2011 yılı itibarıyla ise ihracat miktarı, 1999 yılında zirve yaptığı miktarın (2000 ton) onda birine düştü. Şimdilerde rapa salyangozu daha çok *souzai* adı verilen hazır meze/garnitür gibi kâr marjı düşük ürünlerin malzemesi olarak kullanılmaktadır. Rapa salyangozu *souzai*'si genellikle süpermarketlerde paketlenmiş *umani* (soya soslu kavurma) veya deniz ürünü salatası ve pişirmeye hazır ızgara şiş şeklinde pazarlanmakta, ayrıca ofis tüketimine yönelik kutu öğle yemeklerinde sunulmaktadır.

**Tablo 1: Türkiye'den Japonya'ya İhraç Edilen Ayıklanmış/Temizlenmiş ve Donmuş Rapa Deniz
Salyangozu Miktarları, 1990-2011**

Yıl	Miktar (kg)	US\$/kg
1990	1.150.394	-
1997	2.046.251	5,2
1999	2.092.435	4,4
2001	957.359	3,7
2003	1.261.314	3,4
2005	776.715	4,7
2007	743.054	6,6
2011	212.956	-

Kaynak: Japonya Balık Tüccarları Birliği (1991, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2012)

5. RAPA DENİZ SALYANGOZU TİCARETİNİN DEĞİŞKENLİĞİ

Araştırmamızda, rapa salyangozu ticaretine ilişkin istatistiklerin izini sürmek oldukça zor oldu. İthal ve ihraç edilen deniz ürünlerine ilişkin yıllık raporlar, Japon Balık Tüccarları Birliği tarafından yayınlanmaktadır. Bu raporlar, Japonya Tarife Birliği tarafından yayınlanan aylık veriler çerçevesinde alım-satımı yapılan ürünlerin miktar ve fiyat bilgilerini, eşya ve ülke bazında özetlemektedir. Fakat, ihracat istatistiklerinde rapa salyangozu, “diğer yumuşakçalar, işlem görmüş” eşya koduyla kaydedilmektedir ki bu kod, kendilerine ait kodları olan belli başlı türler dışında, ısıtıldıktan sonra soğutulan her çeşit yumuşakçayı içermektedir. Telefon ve e-posta yoluyla ulaştığımız Japonya Tarife Birliği ve Japonya Maliye Bakanlığı nezdinde bulunan Japon Ticaret İstatistikleri'nin açıklamalarına göre, rapa salyangozunun gümrük kayıtlarında bu şekilde kodlanması nedeniyle bu ürüne özgü rakamların tespit edilmesi mümkün değildir.

Öte yandan, “diğer yumuşakçalar” koduyla Türkiye’den ve Bulgaristan’dan ithal edilmiş ürünlere ilişkin rakamların, bu ülkelerden ithal edilen rapa salyangozu miktarına yaklaşık olduğunu düşünmek için geçerli nedenler vardır. Örneğin, her iki ülke de Japonya’ya rapa salyangozu ihracatının başladığı söylenen 1990 yılından sonra, söz konusu eşya koduyla Japon gümrük kayıtlarında belirmeye başlamıştır. Japonya’da mülakat yapılan deniz ürünü ticaretiyle uğraşan kişiler, Türkiye’den ve Bulgaristan’dan rapa salyangozu dışında ithal edilen başka bir yumuşakça türünden haberdar olmadıklarını belirttiler.

İstatistikler rapa salyangozu ticaretinin son derece değişken olduğunu işaret etmektedir. Bu değişkenliği de birbirine bağlantılı sosyoekonomik ve ekolojik etkenlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye’den Japonya’ya ihraç edilen rapa salyangozu’nun fiyatları 2000’lerin başında düşmüş ve 2007 de tekrar yükselmiştir (Tablo 1). Mülakat yapılan müdürler, Karadeniz deniz salyangozunun boyut olarak küçüldüğünü ve artık *sushi* gibi katma değeri yüksek ürünlerde kullanmaya uygun olmadığını, dolayısıyla Japon alıcıların gözünde piyasa değerinin düştüğünü ifade ettiler. Ayrıca, ilk işlemleri kaynağında görmüş ithal deniz salyangozları, Japonya’nın gıda hijyeni konusundaki katı düzenlemeleri nedeniyle ancak Japonya’daki gıda tesislerinde tekrar pişirme ve çeşnilendirme gibi ek süreçlerden geçirildikten sonra Japon piyasasında satışa sunulabilmektedir. Gıda sektöründe yaşanan yanlış/yanıltıcı etiketlendirme skandalı nedeniyle Japon pazarında ucuz işlenmiş gıda pazarına mahkûm olup değeri düşen, boyutları küçülen ve dahası Japonya’da ikinci işlemler de gerektiren rapa salyangozlarını, Japon şirketler mümkün olan en ucuz fiyata almak istemektedir. Ayrıca, 2007 sonrasındaki fiyatlar genel seviyesinin düşmesi (deflasyon) ve ekonomik durgunluk, perakende fiyatlarının - dolayısıyla piyasa fiyatlarının - yukarı çekilememesine neden olan bir diğer faktördür. Japonya piyasası bu durumdayken, Güney Kore de piyasaya girmeye başlamıştır. Bir iddiaya göre 2002 Dünya Kupası sonrasında Türkiye ile ticari ilişkilerin artması bu sektörü de etkilemiştir. Kore’nin piyasaya girişi rapa salyangozu fiyatını Japon şirketlerinin ödemeye zorlandığı bir seviyede tutmuştur.

Samsun'da toplanan istatistikler de rapa salyangozu ticaretinin değişkenliğine işaret etmektedir. Samsun'da incelediğimiz deniz ürünü işletmeleri, 1990'ların ortasında birkaç Japon şirketinin isteği üzerine deniz salyangozu işlenmeye başladığını belirtmektedir. İşletme sahiplerinden biri, deniz salyangozu işleme işini daha önce Doğu Karadeniz illerinden Trabzon'da bulunan bir fabrikada gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Doğu Karadeniz'de bulunan midye (rapa salyangozunun ana besini) stokunun yok olması sonucunda rapa salyangozlarının tükenme noktasına gelmesi nedeniyle, şirket Sinop-Samsun illeri sınırında bulunan ve hem Batı hem Orta Karadeniz limanlarından ulaşılabilen fabrikasını açmıştır.⁷ 2000'li yılların başında, Kore şirketleri küresel rapa salyangozu ticaretine katılarak günümüzde bu işletmelerin ana müşterileri konumuna gelmiştir. Fabrika sahiplerine göre, Kore şirketleri hijyen standartları, ebat ve fiyat açısından, Japon şirketleri kadar talepkâr değildir. Bu şirketler salyangozların sadece et kısmını değil, operkulum ve kabuklarını da satın almaktadır. Tablo 2'de görüldüğü üzere, Japonya'ya ihraç edilen rapa salyangozu miktarı 2000'li yılların başından itibaren düşüşe geçmiştir. Kore şirketleri bir süre için bu açığı kapatmış olsa da istatistikler 2007 yılı sonrası Samsun kaynaklı et ve kabuk ihracatında büyük oranda düşüş yaşandığına işaret etmektedir (Tablo 2, 3).

⁷ Türkiye'nin Karadeniz bölgesindeki tüm önemli deniz salyangozu işleme tesisleri artık Samsun civarında yer almaktadır (Knudsen, Zengin & Koçak, 2010, s.258). 2000 yılından beri, Trabzon balıkçıları orta boy m-p teknelerini Samsun balıkçılarına satmaktadır. Bu m-p tekneleri deniz salyangozu taramasında kullanılır (a.g.e. s.264).

Tablo 2: Samsun'dan İhraç Edilen Ayıklanmış/Temizlenmiş ve Donmuş Rapa Deniz Salyangozu

Miktarı

Yıl	Ülke	Miktar (kg)
2007	Kore	138.700
	Japonya	69.000
	Tayvan	25.000
2008	Kore	40.000
	Japonya	-
	Tayvan	-
2009	Kore	42.000
	Japonya	19.600
	Tayvan	-

Kaynak: Samsun İl Tarım Müdürlüğü'nde mülakat sırasında elde edilen veriler (Temmuz 2010)

Tablo 3: Samsun'dan İhraç Edilen Operkulum Miktarı

Yıl	Ülke	Miktar (kg)
2007	Kore	42.000
	Dubai	2.994
2008	Kore	20.000
	Dubai	-
2009	Kore	22.000
	Dubai	-

Kaynak: Samsun İl Tarım Müdürlüğü'nde mülakat sırasında elde edilen veriler (Temmuz 2010)

Türkiye, deniz salyangozu sanayisini vergi muafiyeti ve endüstri faaliyetlerinin Çevre Etki Değerlendirmesi şartından muaf tutulması yoluyla teşvik etmektedir. Zira devletin gözünde yabancı bir tür olan rapa salyangozunun avlanması ve ihraç edilmesi hem ekolojik denge sağlamak ve balıkçılığı korumak, hem de döviz kazanmak ve bölgede tarım dışı istihdam yaratmak için iyi bir fırsattır. 1990'lı yıllardaki deniz salyangozuna olan talep balıkçı topluluklar için de yoksulluktan kurtulmanın bir yoludur (Knudsen &

Koçak, 2011). Ancak, Knudsen ve Koçak'ın belirttiği gibi (2011), aşırı avlanma dolayısıyla pazarlanabilir büyüklükte ve miktarda deniz salyangozu toplanmasının giderek zorlaşması, bazı fabrikaların balıkçılardan deniz salyangozu alımlarını durdurmasına neden olmuştur. Mülakat yapılan şirketin müdürüne göre, Japon piyasasında halen rapa salyangozu talebi vardır. Ancak, Japon firmalar için fiyatın yüksek olmasının yanı sıra, Türkiye'deki üretimin azalması da rapa salyangozu ticaretinin küçülmesine neden olmuştur. Örneğin, mülakat yapılan şirket, 1995-2000 yılları arasında rapa salyangozunun yüzde 80'nin Türkiye'den, yüzde 20 sinin ise Bulgaristan'dan satın aldıklarını belirtmiş, ancak 2009 sonrasında bu oranların değiştiğini, yüzde 30'unun Türkiye'den, yüzde 70'inin ise Bulgaristan'dan ihraç edildiğini vurgulamıştır.

Knudsen ve Koçak'ın çalışmasında (2011) deniz salyangozu avcılığında çeşitli etnik kökene sahip (Kürtler, Alevi Türkleri, Romanlar, Sünni Türkler), fakat hepsi de ekonomik zorluklar içinde olan kişilerin çalıştığı belirtilmektedir. Bu da deniz salyangozu avcılığının nesiller boyunca balıkçılıkla uğraşarak geçimlerini sağlayan yerleşik yerel balıkçı topluluğu tarafından değil, bir ayırım olmaksızın herkes tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Bu durum, devletin ve balıkçı toplulukların deniz dibi ekolojik ortamı, balıkçılık işletmeleri ve kırsal kalkınma konularında kapsamlı bir ortak yönetim ilişkisi kurabilme ihtimalini zayıflatmıştır. Örneğin, bu "fırsatçı" balıkçıların yasaklı dönemde bile argarna avı, yani deniz dibi taraması yoluyla, deniz salyangozu avcılığına devam etmesi çok sık görülen bir durumdur. Argarna avı, deniz dibi ekolojik ortamına zarar verebilmektedir. Bu yöntem, balık yumurtaları ve larvaları yok edebildiğinden dolayı Mayıs ve Eylül ayları arasında yasaklanmaktadır. Başka bir araştırma da balıkçılık yönetiminin ortak hareket etme konusunda hep eksik kaldığına işaret etmektedir (Ron, Knudsen, Todorova & Gündüz Hoşgör, 2014). Bu araştırmaya göre balıkçılığın gelişmesi, balıkçılık yönetimi ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik devlet politikaları el ele yürümekte ve bu hususlar arasında var olan karmaşık ilişki yapısı hesaba katılmamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma konusunda istikrarlı, kapsamlı ve uzun vadeli bir planın olmaması, rapa salyangozunun aşırı avlanmasına yol açmakta, bu da rapa salyangozu endüstrisinin güvenilir bir sektör halini almasını engellemektedir.

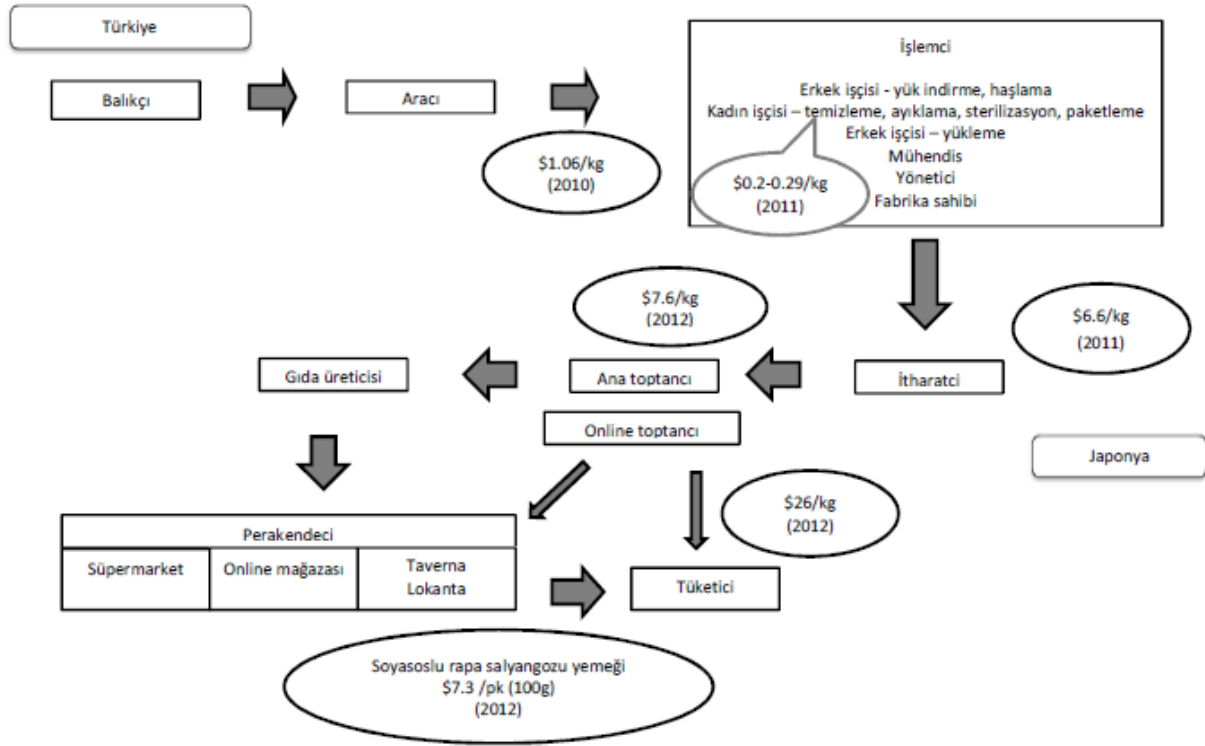
6. TÜRKİYE'DEN JAPONYA'YA RAPA SALYANGOZU META ZİNCİRİ

Bu çalışmada Türkiye-Japonya bağlantısı üzerine odaklanılsa da gerçekte rapa salyangozu meta zincirine birçok aktör ve üretim yeri dâhildir. Zincirin ilk halkasında, Türkiye'deki yerel balıkçılar (ve 1990'ların ortasından itibaren Bulgaristan'daki ve 1990'ların ortasında kısa bir süre için Romanya'daki balıkçılar) Karadeniz'de deniz salyangozu avlayıp araçlara satmaktadır (Şekil 1). İkinci aşamada araçlar, avları Japon (Koreli, Çinli ve Tayvanlı) şirketlerle bağlantılı yerel deniz ürünleri işleme fabrikalarına getirir. Üçüncü aşamada, kırsal topluluklardan gelen kadın ve erkekler bu fabrikalarda haşlama, ayıklama/temizleme, yıkama, sterilize etme, paketlenme ve derin dondurma süreçlerini içeren ilk üretim ayağını gerçekleştirirler. Esnek üretimde çalışan, yaşları 15 ile 80 arasında değişen kadınlar kilo başına 0.2 ile 0.29 dolar arasında kazanç elde ederler. Ürünler talep edildikçe konteynerlere koyulur ⁸ ve Japonya ve diğer ülkelere gemi ile sevk edilir.

Dördüncü aşamada, ilk üreticilerden büyük miktarlarda dondurulmuş salyangoz satın alan Japon ticaret şirketleri bunları ana toptancılara satar. Beşinci aşamada, ana toptancılar malları gıda üreticilerine teslim eder. Örneğin, toptancı şirketin müdürü yapılan mülakatta, rapa salyangozunun bir çeşit *sazae* olarak satıldığı yıllarda kilosunun 800 Yen, *akanishi-kai* olarak satılmaya başladıktan sonra kilosunun 450-600 Yen (\$5.7-7.6) arasındaki fiyatla satın aldıklarını belirtmiştir. Bu şirket yıllık yaklaşık 300 ton salyangozu 100 civarındaki gıda şirketine dağıtmaktadır. Altıncı aşamada ise, gıda üreticileri ürünleri süpermarketler, yemek hizmeti veren şirketler, restoranlar, tavernalar ve internet üzerinden alışveriş hizmeti veren işletmeler gibi çeşitli perakendecilere satmaktadır. Ana toptancının müdürüne göre, bu ürün zincirinde en çok kâr marjını koyan perakendecilerdir (iddiaya göre %50 den fazla). Örneğin, 2012 yılında Tokyo'da bulunan bir markette bir paket (100g) soya sosu ile çeşnilenmiş rapa salyangozu yemeği 575 Yen'e (\$7.3)

⁸ Bir konteyner içinde 20 kiloluk blok şeklinde 24 ton donmuş salyangoz eti taşınmaktadır.

satılmaktaydı. Diğer markette ise bir paket (90g) rapa salyangozulu deniz yosun salatası 298 Yen'di (\$3.8). Bu kâr kadınların kazançları ile karşılaştırılınca rapa salyangozu meta zincirinde kadın emeğinin sömürüsü çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Ancak kadın işçiler için bu az miktarda ödeme, ülkenin 2000'li yılların başında neo-liberal reformlar sonrasında tarımsal üretimin gerilemesi nedeniyle genellikle aileleri için hayat kurtarıcı olmuştur. Ekonomik ve sosyal yararlar için kadınlar rapa salyangozu üretim zincirine aktif olarak katılmaktadır (Suzuki Him & Gündüz Hoşgör, 2017). Böylece, bu tür simetrik olmayan kırsal-küresel bağlantılar artmaktadır.

Şekil 1: Türkiye'den Japonya'ya *Rapana Venosa* Meta Zinciri

Üretim zincirinin ilk aşamasında balıkçılara ödenen rapa salyangozun fiyatı ile tüketiciler tarafından ödenen en son perakende fiyatı arasındaki fark son derece büyüktür. Ancak, rapa salyangozu yemeklerinin fiyatları

deniz ürünü olarak ya da hazır yemek olarak Japon gıda piyasasında uygun bir fiyat olarak değerlendirilmektedir. Yapılan mülakatlarda elde edilen bilgilere göre, rapa salyangozu yemekleri 40 yaş ve üstü ve alt-gelir grupları tarafından tüketilmektedir. Gençler daha çok et ürünlerini tercih etmektedirler. Üst-gelir grupları ise genel olarak rapa salyangozu gibi donmuş ve işlenmiş şekilde satılabilen deniz ürünlerini satın almamaktadırlar. Onlar daha çok taze, yerel deniz ürünlerini tercih etmektedirler.

Görüşme yaptığımız bir tüccar “tüketicilerin uygun fiyatla ‘sazae’ yemeye devam edebilmelerini istedik,” diyerek rapa salyangozu ticaretini açıkladı. Sogo shoshada çalışan tüccarlar shosha-man olarak bilinirler. Genellikle bu erkek tüccarlar Japonya'nın en iyi üniversitelerinden mezun olan ve iyi ücretle çalışan elit kişilerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya'da, shosha-man lar zenginleşmekte olan halk için tüm dünyadan farklı türlerde tonlarca yiyecek satın almıştır. Günümüzde ise, bu tüccarlar dünyanın her yerinden bilgi topluyorlar ve en düşük fiyattan ürün satın almaya çalışıyorlar; zira artık kendi ülkelerinde üretilen ürünleri satın almaya gücü yetmeyen bir Japon tüketici var karşılarında. Türkiye’de birkaç kez bu tüccarlar ile deniz salyangozu fabrikalarını ziyaret eden bir ana toptancı şirketi yöneticisine göre, “Japonlar artık Asya’da yoksul halktır.” Yönetici deniz salyangozu fabrika işçileri hakkında da endişe ediyordu: “işçilerin istihdam koşullarını merak ediyorum!” Oysa bu ayrılmış ve parçalanmış ama kırılğan halde bağlanmış sosyal dünyada, kendisi Karadeniz dağ köylerinden gelen ve vicdanını rahatsız eden fabrika işçilerinin hayatından çok “uzak” ve farklı bir mekândadır.

7. SONUÇ

Rapana venosa'nın yeni bir meta olarak pazarlanması yukarıda ifade edildiği şekilde Japonya'da meydana gelen dönüşümler ile Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde bulunan deniz ürünü işleme fabrikalarının esnek üretimi ve kırsal topluluklarında yaşayan kadınların ucuz ve vasıfsız emeği sayesinde mümkün olmuştur. Yerel fabrikaların varlığı Japon şirketler için altyapı maliyetinin sıfır olması demektir. Bu fabrikaların esnek işleyişleri ve hazır ucuz işgücü, Japon gıda sektöründe artan rekabet ve Japon rapa salyangozu piyasasının son derece değişken yapısı nedeniyle, Japon şirketlere cazip gelmektedir.

Yoshiyuki Tsurumi, muz ve deniz salatalığı gibi ticari gıda üzerine yaptığı etnografik çalışmalarıyla Japonya ve diğer Asya ülkeleri arasında nasıl eşitsiz ilişkiler bulunduğunu gösteren ilk Japon kültür antropoloğudur (1982; 1990). Tsurumi'nin ardından, ekonomist Yoshinori Murai, Asya ülkelerindeki Japonya karides ticaretini araştırmış ve küresel eşitsizlik temelinde Japon tüketim toplumunu sorgulamıştır (1988; 2008). 1980 öncesi muz ve karides lüks gıdalar sayılırken, 1980'lerden sonra Japonya'nın hızlı ekonomik büyümesi ve küreselleşen ticaretinin bir sonucu olarak popüler tüketilen meta ürüne dönüşmüştür. İki ürün de (muz ve karides) düşük fiyatlarla ve büyük miktarlarda *geliştir-ve-ithal et (kaihatsuyunyu)* yönetimiyle Japonya'ya pazarlanmıştır. Yani, Japon şirketleri (genellikle *sogo shosha*) muz ve karides üretim zincirleri kurmak için doğrudan sermaye ve insan kaynağı desteği vermiştir. Böylece, bu şirketler Japonya'ya kıyasla üretim masrafları önemli ölçüde düşük olan az gelişmiş ülkelerde ürünler geliştirip bu ürünleri Japonya'ya ithal edebilmiştir. Seri üretim ürünleri olan bu gıdalar Japon gıda sektörünün stratejik teşviki ile Japon yemek kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Muz, karides gibi gıdaların metalaşması son yüzyılda küresel Kuzey ve küresel Güney arasındaki artan eşitsizlik sorununu yansıtmaktadır. Murai'ya (1988, s.208) göre, karides üretimi muz üretiminden daha az sömürücü bir üretim biçimidir zira sermaye denizden balık işleme fabrikasına kadar olan süreci tamamen kontrol edememiş ve daha fazla saçaklanan bir üretim zinciri oluşturmuştur. Ancak, 2000'li yılların başlarında, Asya karides üretimi avlanmadan balık çiftliğine kaydı (Murai, 2008). Aynı zamanda, Murai hem yatırımcı hem de

ithalatçı olan Japonya'nın dünya karides piyasasında da düşüşünü gözlemlemiştir. Hatırı sayılır miktarda Japon şirketi *geliştir-ve-ithal et* yolunu, yani doğrudan yönetimi terk edip yerel üreticilerle ticaret yapmayı seçmiştir.

Muz ve karidesten farklı olarak, Karadeniz deniz salyangozu Japonya'nın balon ekonomisinin çöküşü şafağında küresel olarak pazarlanan bir metadır. Japon ekonomisi sermaye yoğun *geliştir-ve-ithal et* modelini uygulamak yerine, son derece esnek üretim zincirini oluşturarak yeni bir meta geliştirmiştir. Japon şirketleri ihtiyaçları nispetinde yerel üreticiden dondurulmuş rapa deniz salyangozu sipariş etmiş ve satın almıştır. Böylece, sermaye hantal işgücünün yönetim bürokrasisi ile uğraşmak ve üretim maliyetleri hesaplamak zorunluluğundan kurtulmuştur. Sermaye sadece dalgalı döviz kurları ve değişken Japon pazarını titizlikle izlemiştir. Sadece Karadeniz deniz salyangozu yok olması ya da pahalılaşması durumunda, sermaye yeni üretim yeri arama girişiminde bulunacak ya da Japonya'da pazarlanabilecek yeni bir alternatif kabuklu deniz ürününün peşine düşecektir. Bauman'nın öne sürdüğü gibi günümüzde sermaye giderek daha fazla uzakta yaşayan gayrimenkul sahibi gibi davranmaktadır. Küresel akışlar uzamında dolaşan sermayeler “*‘ilkel birikim’ zamanında kendi ülkelerine egemen olmuş koşulları uzak diyarlarda yeniden yaratma özgürlüğüne sahiptirler*” (Bauman, 2011, s.68).

Daha önce tartıştığımız üzere, geçmişte muz ve karides sömürücü bir şekilde küresel Güney ve küresel Kuzeyi birbirine bağlamaktaydı. Günümüzde ise küresel bağlantılar çok daha saçaklı (Castells, 2010). Hatta ülkeler içerisindeki eşitsizlikler daha da derinleşmektedir. “*Devletler arasında artan ama devletlerin içlerinde sabit olan ya da azalan eşitsizlikten, devletler arasında azalan fakat içlerinde artan eşitsizliğe*” doğru bir eğilimi deneyimlenmektedir dünya (Firebaugh, 2008'den Aktaran Bauman, 2011, s.67). 1990'lar ve 2000'ler arasındaki geçiş döneminde, Japon balon ekonomisi aniden çökmüş ve ekonomik durgunluğu bugüne kadar devam etmiştir. Aynı dönemde, Türkiye ekonomisi ciddi boyutta bir ekonomik krizden çıkarak önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Ülke yabancı sermayeler için daha cazip bir konum almıştır.

İşte tam bu dönüşümlerin yaşandığı sırada, Karadeniz rapa salyangozu metalaşmış ve **Türkiye'deki yoksulu Japonya'daki yoksula bağlamıştır**. Türkiye'deki yoksullar küçük ölçekli balıkçılardan ve Karadeniz dağ köylerinden gelen kadın fabrika işçilerinden oluşmaktadır. Hem balıkçılar hemde işçileşen kırsal kadınlar ülkenin ekonomik büyümesinden payını alamamış, kırsal kalkınmadan yararlanamamış olanlar arasındadır. Japonya'daki yoksullar ise az-gelirli tüketicilerden oluşmakta ve Japonya'nın hala dünyanın en büyük ekonomilerinden birine sahip olmasına rağmen, az-gelirliler ekonomik durgunluğun kurbanıdırlar. Bir taraftan Türkiye'deki yoksul balıkçılar ve balık işletmelerinde çalışan yoksul kırsal kadınlar ve Japonya'daki az-gelirli yoksul tüketiciler kendi coğrafyalarında ve sosyekonomik koşullarında sabitlenmiş durumdayken, diğer taraftan, Türk ve Japon esnek sermayeleri *deniz salyangoz* işindeki belirsizliklere ve yoksulların sabit olma hallerine hükmetmektedir. Mikro düzeyde, tüm aktörler oldukça masum biçimde kendi yaşam stratejilerini geliştirerek metalaşan bu yeni ürünün yarattığı ekonomik fırsatlara yanıt verirken, makro düzeyde eşitsizlikler oldukça karmaşık bir şekilde yeniden üretilmeye devam etmektedir.

8. SUMMARY

In this study, we examine a process of commodification of *Rapana venosa* (veined rapa whelk) from a sociological perspective. *Rapana venosa* is a non-indigenous marine invader in Black Sea and it is not consumed in Turkey at all. Traditionally, it is not consumed in Japan, either. Nonetheless, tons of the sea snail has been exported from Turkey to Japan for the last twenty-five years. This study explores how *Rapana venosa* was commoditized, how the chain of production is, and how the commodification of the sea snail has connected rural society in Black Sea Turkey to Japanese market. We argue that the commodification of *Rapana venosa* is one but enlightening case of diversifying global connections. Rapa sea snail production in Turkey's Black Sea coastal villages is a prototypical consequence of capital's global search for a location where production and employment are loosely regulated and cheap unskilled labour are abundant. In this study, we attempt to demonstrate how a global-rural connection is socially constructed out of multiple processes in the post-Fordist era.

This is an exploratory research. We conducted data collection in Turkey in 2010 and in Japan in 2012. Firstly, we reviewed literature and statistical data regarding sea snail production in Turkey, Japanese food industry, and socioeconomic and demographic changes in Japan. Secondly, we conducted non-participatory observations at two seafood-processing factories in *Dikmen* of Sinop province and *Çarşamba* of Samsun province and at supermarkets and restaurants in Tokyo. Thirdly, we conducted unstructured interviewing with the secretary of the Samsun Directorate of Food, Agriculture and Livestock, the factory owners, and the managers of Japanese companies which trade rapa sea snails.

Our research demonstrates that *Rapana venosa* has been commoditized through a set of dynamic processes of ecological, demographic, and socioeconomic changes in two countries as well as an increasing internationalization of production and trade. In the transitory period between the 1990s and the 2000s when Turkey's economy dramatically grew out of the serious economic crisis and Japan's bubble economy

suddenly collapsed, the poor in Turkey and the poor in Japan are connected by the sea snail business. The former is the small-scale fisher and the women factory workers from impoverished Black Sea mountain villages. They are among those left behind the country's economic development. The latter is the low-income consumer who are the victim of recession and wage stagnation despite the fact that Japan is still one of the world's largest economies. In a process of making this global connection, at the micro level, all the actors - Turkish rural women, the fisher, sea-snail factory owners, Japanese consumers, the managers of Japanese companies, and Japanese seafood-business owners - rather innocently respond to shifting economic opportunities in their own ways. At the macro level, however, inequalities continue to be reproduced in a rather complicated way.

9. KAYNAKÇA

- Arce, A. & Marsden, T.K. (1993). The Social Construction of International Food: A New Research Agenda. *Economic Geography*, 69(3), 293-311.
- Arce, A. (1997). Globalization and Food Objects. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 6, 77-107.
- Appadurai, A. (1986). Introduction: Commodities and the Politics of Value. In A. Appadurai (Der.) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (s.3-63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Z. (2011). *Modernite, Kapitalizmi Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. İstanbul: Say Yayınları.
- Castells, M. (2010). The New Economy: Informationalism, Globalization, Networking. In M. Castells. *The Rise of the Network Society* (s. 77-162). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cavalcanti, J.S.B. (2004). New Challenge for the Players in Global Agriculture and Food. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 12, 29-36.
- Challies, E.R.T. (2008). Commodity Chains, Rural Development and the Global Agri-food System. *Geography Compass*, 2(2), 375-394.
- Challies, E.R.T. and Murray, W.E. (2011). The Interaction of Global Value Chains and Rural Livelihoods: The Case of Smallholder Raspberry Growers in Chile. *Journal of Agrarian Change*, 11, 29-59.
- Dolan, C.S. (2004). On Farm and Packhouse: Employment at the Bottom of a Global Value Chain. *Rural Sociology*, 69(1), 99-126.
- Dunaway, W.A. (2014). Introduction. In W.A., Dunaway (Der.) *Gendered Commodity Chains: Seeing Women's Work and Households in Global Production* (s. 1-24). Stanford, California: Stanford University Press.
- Friedland, W.H. (2003). Agrifood Globalization and Commodity Systems. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 12, 5-16.

- Friedland, W.H. (2001). Reprise on Commodity Systems Methodology. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*. 9(1), 82-103.
- Fujii, A. (2001). Shokukankyō no Shijō Henka to Shōhikōdou no Kakawari – Nakashoku no Ryūtsū to Shōhi (Effects of Market Change in Food Products on Consumer Behavior – Distribution and Consumption of Nakashoku). *Nihon Chōrika Gakkaishi (Journal of Japan Science of Cooking)*, 34(2), 165-180.
- Gündüz Hoşgör, A. & Suzuki Him, M. (2016). Küreselleşme ve Türkiye’de Kırsal Kadınların Ücretli Emeli: *Rapana Venosa* Üretim Zinciri Üzerinden Batı Karadeniz Bölgesinde Bir Vaka Analizi. *Sosyoloji Araştırmalar Dergisi*, 19(2), 108-130.
- Harding, J. (2001). Guide to Marine Invaders in the Gulf of Maine: *Rapana Venosa*. Şubat 29, 2012 tarihinde <http://www.salemsound.org/mis/MISRapana.pdf> adresinden alınmıştır.
- Higgins, L. & Jussaume, R.A. (1998). The Viability of Niche Marketing within Global Commodity Chains: An Example from Beef. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 7, 45-66.
- Janssen, R., S. Knudsen, V. Todorova, & A. Gündüz Hoşgör. (2013). Managing *Rapana* in the Black Sea: Stakeholder Workshops on Both Sides. *Ocean and Coastal Management*, 87, 75-87.
- Japonya Balık Tüccarları Birliği (Nihon Suisanbutsu Boueki Kyōkai). (1991, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2012). *Suisanbutsu Boueki Toukei Nenpō - Yunyu (Statistics of Japanese Fishery Products – Imports)*. Tokyo: Japan Fish Traders Association.
- Japonya Sağlık, Çalışma ve Refah Bakanlığı (Kousei Rōdō Shō). (2013). *Heisei 23 Nen Ban Hataraku Josei no Jitsujō – Gaiyōban (The 2012 Outline of the State of Working Women)*. Kasım 18, 2013 tarihinde <http://www.mhlw.go.jp/bunya/koyoukintou/josei-jitsujo/dl/11gaiyou.pdf> adresinden alınmıştır.
- Japonya Yemek Yerine Geçen Ürünler Birliği (Nihon Souzai Kyōkai). (2009). Nihon no Souzai Shijō no Doukō (The Trend of Meal Replacement Market in Japan). *Shokuhin Kōgyō (Food Industry)*, 12(15), 52-60.

- Kabine Ofisi, Japon Hükümeti (Naikakufu). (2013). *Kourei Shakai Hakusho – Gaiyoban (White Paper of Aging Society - Outline)*. Kasım 18, 2013 tarihinde http://www8.cao.go.jp/kourei/whitepaper/w-2012/gaiyou/s1_2_1.html adresinden alınmıştır.
- Kashihara, M. & A. Ejiri. (2006). *Gendai no Shoku to Nou wo Musubu (Connecting Modern Food and Agriculture)*. Tokyo: Otsuki Shoten.
- Katsukawa, T. (2009). Nihon no Gyogyou (Fishery in Japan). In P. Cury et.al. (Der.) *Sakana no Inai Umi (Une mer sans poisons)* (s.313-334). Tokyo: NTT Publication.
- Knudsen, S. (2009). *Fishers and Scientists in Modern Turkey. The Management of Natural Resources, Knowledge and Identity on the Eastern Black Sea Coast*. Oxford: Berghahn Books.
- Knudsen, S. (2008). Ethical Know-how and Traditional Ecological Knowledge in Small Scale Fisheries on the Eastern Black Sea Coast of Turkey. *Human Ecology – An Interdisciplinary Journal*, 36(1), 29-41.
- Knudsen, S. (2007). A Comparative Overview of Academic Discourse on Indigenous Knowledge in the Middle East and Africa. In I.E. Boon & L. Hens (Der.) *Indigenous Knowledge Systems and Sustainable Development: Relevance for Africa* (s.13-28). Delhi: Kamla-Raj Enterprises.
- Knudsen, S. (2004). From Tax to Proteins. State Fishery Policy and the Disregard of Tradition in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40 (5), 109-157.
- Knudsen, S. (2003). Situating Technology: Confrontations over the Use of Sonar among Turkish Fishermen and Marine Scientists. *Perspectives on Global Development and Technology*, 2(2), 94-123.
- Knudsen, S. & H. Koçak. (2011). Through Boom and Bust. Coping with Poverty in Sea Snail Fisheries on the Turkish Black Sea Coast. In S. Jentoft & A. Eide (Der.), *Poverty Mosaics. Realities and Prospects in Small Scale Fisheries* (s. 221-249). London, NY: Springer.
- Knudsen, S., M. Zengin & H. Koçak. (2010). Identifying Drivers for Fishing Pressure. A Multidisciplinary Study of Trawl and Sea Snail Fisheries in Samsun, Black Sea Coast of Turkey. *Ocean and Coastal Management*. 53, 252-269.
- Komatsu, M. (2010). *Nihon no Shokutaku kara Sakana ga Kieru Hi (The Day When Fish Disappear from Japanese Dining Table)*. Tokyo: Nihonkeizaishinbun Shuppansha.
-

- Kozakura, K. (1997). *Gendai Sakana Jijou: Suisan Taikokuno Hikari to Kage (Contemporary Situation of Fishery: Light and Shadow of the Nation of Seafood Industry)*. Tokyo: Shin Nippon Shuppansha.
- Murai, Y. (2008). *Ebi to Nihonjin II (Shrimp and Japanese II)*. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Murai, Y. (1988). *Ebi to Nihonjin I (Shrimp and Japanese I)*. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Odaka, M. (2001). Koureisha no Shokuryou Shouhi Koudou no Tokuchou (Characteristics of Food Consumption Behaviour among Elderly People). *Nourin Kinyu (Monetary Circulation of Agriculture and Forestry)*, 9, 38-53.
- Ron, J., Knudsen, S., Todorova, V. & Gündüz Hoşgör, A. (2014). Managing *Rapana* in the Black Sea: Stakeholder Workshops on Both Sides. *Ocean and Coastal Management*, 87, 75-87.
- Steger, M.B. (2009). *Globalization: A Short Introduction*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Suzuki Him, M. & Gündüz Hoşgör, A. (2017). Feminisation of Rural Work and Young Women's Dis/empowerment: A Case Study of Mountain Villages in the Western Black Sea Region of Turkey. *KADIN/WOMAN 2000 Journal for Women's Studies/Kadın Araştırmaları Dergisi*, 18, 1, 1-22.
- Takagi, K. (2007). Nakashoku Shijouni okeru Kigyō no Marketing Senryaku (A Marketing Strategy of Corporations for Home-meal Replacement). *Nougyō oyobi Engei (Agriculture and Horticulture)*, 82(1), 140-5.
- Tsing, A.L. (2015). *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Tsurumi, Y. (1990). *Namako no Me (The Eyes of Sea Cucumber)*. Tokyo: Chikuma Shobou.
- Tsurumi, Y. (1982). *Banana to Nihonjin (Banana and Japanese)*. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Ulusal Nüfus ve Sosyal Güvenlik Araştırmaları Kurumu (Kokuritsu Shakaihoshou Jinkoumondai Kenkyujo). (2013). *Nihon no Setaisuu no Shourai Suikei (The Estimation of the Number of Household in Japan)*. Kasım 18, 2013 tarihinde <http://www.ipss.go.jp/pp-ajsetai/j/HPRJ2013/t-page.asp> adresinden alınmıştır.
- Yagi, N. (2011). *Shokutakuni Semaru Kiki: Global Shakai ni Okeru Gyogyoushigen no Mirai (A Threat to the Dining Table: The Future of Fishery Resource in Global Society)*. Tokyo: Koudansha.
-

MERSİN İLİNDEKİ SURİYELİ ÇOCUKLARIN AİLE VE SOSYAL İLİŞKİLERİNDE YAŞADIKLARI AMBİVALANSIN İLİŞKİSEL SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ

Zeynep TEKİN BABUÇ¹

ÖZ

Resmi rakamlara göre, 2018 yılı itibariyle, Türkiye'de üç buçuk milyonu aşkın Suriyeli göçmen bulunmaktadır ve Türkiye en fazla Suriyeli göçmen barındıran ülke konumundadır. Türkiye'de şehir merkezlerine yerleşmiş olan Suriyeli ailelerin bireyleri yetersiz barınma ve çalışma koşulları ile birlikte, günlük yaşamlarında iletişim sorunları ve yeni yerleşmiş oldukları kente adaptasyon problemleri yaşamaktadır. Evlerinden uzak, yeni bir yaşam inşa etme sürecinde, gelecek kaygısı içinde yaşayan Suriyeli ailelerin çocuk olan bireyleri için de durum farklı değildir. Çalışmada, yoğun şekilde Suriye'den göç almış illerden biri olan Mersin ili kent merkezine yerleşmiş beş Suriyeli anne ve onların çocukları ile nitel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Suriye'den Türkiye'ye zorunlu göç etmek durumunda kalmış olan Suriyeli ailelerin çocuklarının aile, okul, arkadaşlık ilişkilerine ve ev algılarına ilişkin ambivalans duyguları ve deneyimleri, ilişkisel sosyolojik bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, Suriyeli çocukların aile ve sosyal ilişkilerinde pasif alıcılar konumunda olmadıklarını ve ailelerinin baş etme stratejilerini artırma, kardeşlerini destekleme, ebeveynlerine Türkçe öğretme ve ailenin sosyal ağlarını ve etkileşimlerini genişletme konularında aktif rol aldıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlişkisel Sosyoloji, Ambivalans, Suriyeli, Suriyeli Çocuk, Göç

¹ Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

A RELATIONAL SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF AMBIVALENCE ON FAMILY AND SOCIAL RELATIONSHIPS OF SYRIAN CHILDREN IN MERSIN

ABSTRACT

According to the official figures, by year of 2018, there are more than three and a half million Syrians in Turkey which has the highest number of Syrian immigrants. The Syrians, who have settled in city centers in Turkey, are experiencing inadequate housing and working conditions as well as communication problems in everyday life and adaptation problems to the social life of the city they have settled. These families and their children live in the future worry in the process of building a new life away from their homes. In the study, qualitative interviews were carried out with five Syrian mothers and their children who have settled in the city center of Mersin province, which is a city with one of the highest number of immigrants from Syria. The ambivalence feelings and experiences of the interviewed Syrian family members with respect to their family, school, friendship relations and home perceptions were discussed from a relational sociological approach. Findings of the study show that Syrian children are not passive recipients in their family and social relationships and they take an active role in increasing the coping strategies of their families, supporting the other siblings, teaching Turkish to their parents, and expanding the family's social networks and interactions.

Keywords: Relational Sociology, Ambivalence, Syrian, Syrian Children, Migration

1. GİRİŞ

Suriye iç savaşı, 2011 yılından bu yana, milyonlarca Suriyelinin ülke içerisinde ve başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelere göç etmelerine yol açarak, kendi sınırlarını aşan, çok boyutlu bir kriz haline gelmiştir. Süreç içerisinde, Türkiye'ye göç eden Suriyeli sığınmacılar Geçici Koruma Yönetmeliği ile geçici koruma statüsüne alınmış ve sürecin idaresi için İçişleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü resmi internet sitesinde yer alan verilere göre (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018) 2018 yılı Ekim ayı itibariyle, Türkiye'de kayıt altına alınmış olan Suriyeli göçmen sayısının 3,5 milyonun üzerinde olduğu ve bu verilere dâhil olan Suriyeli çocuk sayısının yaklaşık 1.700.000 olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de bulunan Suriyeli göçmenlerin neredeyse yarı nüfusunu çocukların oluşturduğu değerlendirildiğinde, çocukların bu sürece ilişkin deneyimlerinin görünür hale getirilmesinin, göç sürecinin çok boyutlu ele alınabilmesi ve değerlendirmelerin sadece yetişkinlerin bakış açısıyla sınırlı kalmaması anlamında önemli olduğu düşünülmektedir.

Suriye iç savaşı ile birlikte, Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan aileler ve çocukları için baş edilmesi gereken çokça sorun ve gelecekteki durumlarının ne olacağına ilişkin büyük bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Türkiye, hali hazırda en fazla Suriyeli sığınmacı barındıran ülke konumundadır ve Afganistan, İran ve Irak gibi ülkelere 366.000 civarında sığınmacı barındıran Türkiye için, bu denli yüksek sayıda Suriyeli sığınmacının ülkeye girişi, özellikle sosyal yapıya etkileri ve temel hizmetlerin sağlanabilmesi açısından zorlu ve hazırlıksız bir süreç olmuştur (UNICEF, 2018). Bu süreç, hem Suriyeli sığınmacılar hem de misafir ülke Türkiye için halen belirsizlik içeren ve sancılı bir süreç olmaya devam etmektedir. Suriyeli ailelerin sosyal entegrasyonuna yönelik çeşitli politikalar geliştirilmeye çalışılsa da, araştırmalar uyuma yönelik çalışmaların misafir ülke halkı tarafından benimsenmesi ve kabul görmesi için zamana ihtiyaç duyulduğunu; günlük yaşantıda Suriyeli sığınmacılara yönelik endişeli ve ötekileştirici tutumun sıklıkla kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır (Tekin Babuç, 2016; Yaman, 2017; Polat & Kaya, 2017).

Aileleri ile birlikte Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan çocuklar için temel eğitimlerinin kesintiye uğramış olması önemli bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de bulunan 1.700.000 civarında Suriyeli çocuğun, yaklaşık 600.000'i eğitimine devam edebilmektedir ve okul çağındaki 350.000'den fazla çocuğun okul dışı olduğu değerlendirilmektedir (UNICEF, 2018). Suriyeli çocuklar için temel eğitime devam edebilmenin yanı sıra, ihmal ve istismardan korunma, çocuk işçiliğinin önlenmesi, sağlık hizmetlerine erişebilme, çocuk ve gençlere yönelik psikososyal destek hizmetlerinin sağlanması gibi konularda da etkili uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu yönde Milli Eğitim Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi kurumların Türk Kızılayı ve UNICEF gibi organizasyonlarla birlikte yürütmeye çalıştıkları çalışmalar bulunmaktadır (UNICEF, 2018).

Göç süreci, temel ihtiyaçlara etkileri ve psikososyal sonuçlarının yanı sıra, birçok karar alma sürecini içermektedir ve bu yönüyle sadece yetişkinlerin değil çocukların da yaşamını birçok açıdan değiştiren bir olgudur. Göç ve mültecilik çalışmalarında, çocukların rolü ve bu sürece ilişkin deneyimleri pek çok araştırmamanın konusu olmuştur. Göç çalışmaları bağlamında, çocuklar, uzun süre merkezde yer alan figürler olmayarak, kadın ve çocuklar başlığı altında konuya dahil edilen, ailelerinin kararları ile oradan oraya hareket eden pasif yer değiştiriciler olarak kalmışlardır (Camacho, 2006, s. 12). 1980 ve 90'lı yıllar itibarıyla, çocuk ve çocukluk kavramına ilişkin sosyolojik yaklaşımlar, çocukların etkileşimde oldukları toplumsal yapı ve süreçleri şekillendirme gücü olan, aktif, sosyal aktörler olarak görülmesine doğru evrilmiş ve onların bakış açılarını önceleyen çalışmalar ortaya konulmaya başlanmıştır (Morrow, 2011, s.15). Çocuk ve çocukluğa ilişkin sosyolojik bakış açısında yaşanan bu değişim, göç çalışmalarında da zaman içerisinde etkisini göstermiştir. Çocukların göç sürecinde aile ve sosyal ilişkilere dair değişen konumları ve rolleri, sosyal etkileşimler yoluyla ailenin yeni sosyal bağlantılar kurmasına olan etkileri gibi konulara ilgi duyulmaya başlanması ile birlikte, çocuklar göç çalışmalarının aktif özneleri olmaya başlamıştır. Çocukların kendi yaşamlarını ve etkileşimde oldukları diğer sosyal ilişkileri değiştirme gücüne sahip sosyal aktörler olarak görülmeye başlanması, onları akademik çalışmalarda mağdur konumlarından

uzaklaştırmıştır (Camacho, 2006, s. 14). Zaman içerisinde, yetişkin merkezli ve çocukları daha pasif ve edilgen bir rolde ele alan çalışmaların yerini, çocuğun göç sürecindeki aktif ve etkin rolünü ve fail konumunu vurgulayan araştırmalar almaya başlamıştır (Caneva, 2015, s. 279; Jørgensen, 2016, s. 3).

Türkiye’de göç sürecine dahil olan çocuklara ilişkin araştırmalarda genellikle yaşam doyumu, benlik saygısı, sosyal destek, psikolojik sorunlar gibi göçün çocuklar üzerindeki psikososyal etkileri ve fiziksel sağlığa ilişkin riskleri üzerinde durulmuştur (Geçgil ve ark., 2017). Ülkemizde bulunan Suriyeli göçmenlere ilişkin yapılan çalışmalarda toplumsal kabul, sosyal uyum, göçün yarattığı sosyo-ekonomik sorunlar gibi sosyolojik konular öne çıkmakla birlikte (Erdoğan, 2015; Memiş, 2015; Tunç, 2015), Suriyeli çocuklara ilişkin çalışmalar daha çok eğitim ve istihdam gibi alanlarda yaşanan sıkıntılara odaklanmaktadır (Aksakal, 2017; Mercan Uzun ve Bütün, 2016; Emin, 2016; Harunoğulları, 2016; Bahadır ve Uçku, 2016). Göç ve çocuk suçluluğu da göç sürecinin çocuklar üzerindeki etkilerine ilişkin çalışılan konulardan biridir (Erkan ve Erdoğan, 2006). Ülkemizde göç sürecinde yer alan çocuklara ilişkin çalışmalarda, bu sürecin çocuklar üzerindeki etkilerinin daha yaygın bir çalışma alanı olarak yer bulduğu; çocukların sosyal aktörler olarak göç sürecine ilişkin aktif rolleri, zor durumlarla baş etme, değişme ve değiştirme becerilerine yeterince değinilmediği değerlendirilmektedir. Suriyeli çocukların medyadaki temsili de, onların mağdur ve dezavantajlı konumlarını ön plana çıkarır şekildedir (Ardıç Çobaner, 2015). Suriyeli çocuklara yönelik sosyal ve akademik bakış açısının onların dezavantajlı konumlarına odaklanması, sosyal entegrasyon sürecinde, etkin aktörler olarak aldıkları önemli rolü geri plana atmaktadır. Bu çalışma, çocuk odaklı bir sosyolojik anlayış çerçevesinde, Suriye’den ülkemize göç etmek durumunda kalmış çocukları, göçün sonuçları bağlamında mağdur ve edilgen bir konumda ele almak yerine, aktif ve etkin aktörler olarak ele almaya çalışmakta; onların sosyal etkileşimleri ve süreçleri dönüştürme gücünün görünür hale getirilmesini incelemektedir.

Ambivalans kavramı, daha çok psikolojik bağlamda, sosyal ve kültürel kontektsten bağımsız olarak bireysel deneyimle ilişkilendirilen bir kavram olduğundan, sosyoloji çalışmalarında çok ilgi görmemiştir (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s. 202). Psikolojik anlamda ambivalans, aynı kişiye karşı aynı anda hem olumlu, hem de olumsuz duygular hissetmek anlamına gelmektedir (Tighe ve ark., 2016, s. 824). Duygular sosyolojisi literatürü içerisinde, ambivalans, aynı nesneye karşı karışık ya da çelişkili duygular deneyimlenmesi olarak ele alınmıştır (Weigert, 1991, s. 21). Ancak ilişkisel bir bağlamda ele alındığında, ambivalans, birçok iç içe bağımlılık gösteren sosyal ilişkilerin içerisinde ortaya çıkan karmaşık ilişkisel deneyimlerin bir ürünü olarak kavramsallaştırılabilir (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s. 202).

Ebeveyn-çocuk ilişkisi, hem yakınlık hem bağımsızlık bağlamında, sosyal normların ve isteklerin çatışmasını içerdiğinden, diğer yakın bağlara göre daha fazla ambivalans yaşanmasına açık bir ilişkidir (Tighe ve ark., 2016, s. 824). Ambivalans kavramı, ebeveyn-çocuk ilişkisinin gelişimini ve bu ilişkinin karmaşıklığını anlamak açısından önemlidir. Her ebeveyn-çocuk ilişkisinde bu zıt duyguların aynı anda ortaya çıkabilmesi olasıdır. Ambivalans, ilişkilerde durağan ve sabit bir özellik göstermemektedir. İlişkinin içinden geçmekte olduğu psikolojik, gelişimsel ve sosyal süreçlere göre değişiklik gösterebilir. Hem çocuğun içinde bulunduğu gelişimsel dönem, hem de ailenin yaşadığı krizler, ayrılıklar, kayıplar ve yer değiştirmeler, ailedeki bağımlılık, yakınlık ve güç ilişkilerini değiştirebilir. Hillcoat-Nallétamby ve Phillips (2011), aile üyeleri arasında evdeki bir yaşlıya yönelik fiziksel ve duygusal bakıma dayanan ilişki ağlarına yönelik çalışmalarında, ambivalansın sadece bireysel bir deneyime indirgenemeyeceğini, gömülü olduğu sosyal çevre ve ilişki ağları bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini, statik bir kavram olmadığını, dinamik ve etkileşimsel bir kavram olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmalarının bulgularına göre, ailede yetişkin çocuğun, hastalık ya da yaşlılık nedeniyle anne ya da baba bakımını üstlenmek durumunda kaldığı durumlarda, ailedeki güç ilişkileri değişmekte, bakım verne rolü bakım ihtiyacında olma ile yer değiştirmektedir. Bu durumda, ailedeki güç ilişkilerinin dengesinin değişimi ambivalansı arttırmaktadır (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011). Benzer şekilde, çocuğun iş sahibi olma ya da evlenme ile aileden

ayrılması durumunda, çocuğun aileden bağımsızlaşan sosyal rolü, anne ve babaların daha az ambivalans hissetmelerine neden olabilmektedir (Tighe ve ark., 2016, s. 825). Bu değişkenlik durumu, ambivalansın bireysel ve değişmez bir deneyim olmaktan ziyade, sosyal bağların etkileşiminden ortaya çıkan ve sosyal bağlamın, özellikle bağımlılık ve güç dengesinin değişimine göre aktif ve etkileşimsel bir yapıya bürünen bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

Ambivalansın sosyal bağlam içerisinde anlam kazanan, etkileşimsel yapısı, sosyal ortam içerisindeki etkileşim dinamiklerine odaklanarak yapı ve faillik arasındaki çekişmenin üstesinden gelmeye çalışan (Mische, 2011, s.81) ilişkisel sosyoloji literatürü ile bağlantılı olarak yorumlanabilir. İlişkisel sosyoloji teorik bakış açısında yapısal hususlar failden ayıramaz, onun bir parçası ve tamamlayıcı kısmı olarak kavramlaştırılır (Köngeter ve Smith, 2014). Bu açıdan faillik aktörün bir özelliği değil, aktörün faaliyetlerinden, eldeki kaynaklardan, ağlardan ve ittifaklardan ortaya çıkan herhangi bir sosyal durumun yapısal bir bileşenidir (Köngeter ve Smith, 2014). White (2008), bir beklenmedik durumlar ve sosyal kaos dünyasında yaşadığımızı belirterek, sosyal aktörler olarak değişen koşullara göre manevralar yaptığımızı çünkü sosyal bağları oluşturma ve çözme becerimizin olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, göç ve mültecilik sadece mültecilerin yaşamlarını ve kimliklerini etkileyen bir süreç değildir, onların hareketliliği birçok yeni, değişen ve birbirini etkileyen sosyal ilişki ve sosyal anlam ağları yaratır.

Suriye iç savaşı ile birlikte, Suriyeli aileler ve çocukları için değişen, sadece yaşadıkları yaşam, barınma ve çalışma koşulları olmamıştır. Hızlı ve çok yönlü bir biçimde değişmiş olan yaşantıları, aynı zamanda onların sosyal ilişkilerinde aldıkları rolleri, kimlikleri, etkileşimde oldukları sosyal bağları ve baş etme stratejilerini de etkilemiştir. Bu çalışmada, Suriye'deki iç savaş nedeniyle, Suriye'den Türkiye'ye aileleri ya da yakın akrabaları ile zorunlu göç etmek durumunda kalmış olan çocukların, yeni bir kültür ve sosyal çevrede oluşturdukları yeni yaşamlarına entegrasyon sürecindeki fail konumları ve bu failliğin aile, arkadaşlık ilişkileri ve "ev" algılarına etkisi ambivalans kavramı bağlamında ele alınmıştır. Suriyeli aileler

ve çocuklarının yaşadıkları bu değişim ve etkileşimlerin, ambivalans kavramı üzerinden ilişkisel bir bakış açısıyla ele alınmasının, ilişkisel sosyoloji ve göç sosyolojisi literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

İlişkisel sosyoloji, sosyolojinin yapı ve faillik ikililiğine, ikisini sosyal dünyanın ayrılmaz bileşenleri olarak görerek yeni bir bakış açısı getirmiştir (Dépelteau, 2008). İlişkisel sosyoloji bakış açısına göre, sosyal dünya, sosyal ilişkiler ağının içinde gelişen etkileşimsel süreçlerin bir ürünüdür (Dépelteau, 2008, s. 60). Faillik de, yalnızca insanların davranışlarından ortaya çıkan bir eylem değil, çeşitli durumsal ve ilişkisel dinamiklerden ayıramayacak bir kavramdır (Emirbayer, 1997, s.293–4). Yani faillik ancak biri ya da başka bir şey ile ilişkisel bir durumda ortaya çıkar ve bireysel özelliklerini yitirerek, durumsal ve konumsal bağlamlara göre değişiklik gösterir (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s.205).

İlişkisel sosyoloji, bireye karşı toplum, yapıya karşı faillik gibi sosyolojik ikili indirgemecilikleri reddeder. Bununla birlikte, kişilerin etkileşimleri esnasında bozulmadan ve değişmeden kaldıkları ve varlıklarının diğerlerinin varlığından bağımsız olduğu varsayımını da indirgemeci bulur (Birkbeck & Ketokivi, 2016, s. 148). İlişkisel sosyolojik bakış açısında, etkileşimde bulunan bireylerin kimlikleri bu etkileşim bağlamında anlam kazanır ve bu kimlik oluşum süreci etkileşim halinde olan kişilerin değişimlerini de içeren aktif bir süreçtir (Birkbeck & Ketokivi, 2016, s. 148).

Norbert Elias (1978) sosyal olanın oluşumunda duygusal bağların ve insanların karşılıklı bağımlılıklarının merkeziliğini figürasyonel bakış açısı ile ortaya koyar (akt. Birkbeck & Ketokivi, 2016, s.149). Ona göre, sosyal denilen şey, bu karşılıklı bağımlılık ilişkileridir ve tüm ilişkiler daha geniş ilişki figürasyonları içerisindeki dinamik konumları, duygusal ihtiyaçları ve bağlantıları ile anlam kazanır; bu bağlamda kimlik bir oluşum değil, bir süreçtir.

Ambivalans, Elias'ın da bahsettiği ilişkisel deneyimlerin karmaşık, dinamik figürasyonlarının bağlantı noktalarında yer alır (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s. 205). Yani, sosyolojik bağlam içerisinde ambivalans, sosyal aktörlerin diğer sosyal aktörlerle etkileşimsel bağlantılarında ortaya çıkan çelişkilerin ve tezatlıkların bir sonucudur. Bireysel deneyim düzeyinde ortaya çıkıyor gibi görünse de, karşılıklı bağımlılık ağlarını içeren ilişki figürasyonların içerisine gömülü durumdadır. İlişkisel etkileşimlerin değişken bir sürecin parçası olduğu düşünüldüğünde, ambivalansın da geçici ve etkileşimsel özellikleri olduğu açıktır.

Ambivalansa benzer şekilde, güç kavramı da ancak biri ya da bir şey ile ilişki içerisinde ve etkileşimsel olarak değerlendirildiğinde anlam kazanır; baskılanacak biri olmadığında güçlü olmanın bir anlamı yoktur (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s.205). Bu bağlamda güç, bireysel bir özellik değildir; kişinin içinde bulunduğu birbirine bağımlı ve karmaşık ilişkiler ağındaki konumuna veya konumlarına göre şekillenir. Ambivalans, ilişkiler ağı içerisinde, kişinin diğerlerinden beklentileri ve ihtiyaçlarının farklılaşmasına istinaden ortaya çıkan, “gücün yer değiştirmesi” sürecinden kaynaklanmaktadır (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s.206). Yani, ambivalans, bireysel failliğin statik bir ürünü değil, sosyal aktörlerin sürekli etkileşimlerinin dinamik bir sonucudur.

Ambivalansı ilişkisel bağlamda ele alan ve aile ilişkilerindeki dinamiklerin değişiminin bir ürünü ve ilişki ağlarının merkezinde yer alan bir kavram olarak değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır (Connidis ve Mc Mullin, 2002; Connidis, 2015). Bu çalışmada da, ambivalans kavramı, ilişkisel sosyolojik bir bakış açısıyla, bireysel bağlamın dışında ilişkiler arası değişimlerden ortaya çıkan, yapı ve failliğin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olarak ele alınmıştır. Çalışmada Suriye'den Türkiye'ye göç etmiş Suriyeli ailelerin çocuklarının aile, okul, arkadaşlık ilişkilerine ve “ev” algılarına ilişkin ambivalans duyguları ve deneyimleri ilişkisel sosyolojik bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

Suriyeli çocukların ve ailelerinin yaşamsal deneyimlerinden yola çıkan bu araştırmanın yöntemi “yaşam öyküsel” olarak betimlenmiştir. Görüşme yapılan kişinin tanınması ve tanıtılmasını sağlayan “yaşam öyküsü” tekniği, aynı/benzer duyguları, olayları yaşayan kişilerin ortak ve ayrılan noktalarının fark edilmesini sağlamaktadır (Gubrium ve Holstein, 2002, s. 126). Biyografik araştırmalar, mültecilere ilişkin çalışmalarda sık kullanılmaktadır (Lechner, 2014). Odak genellikle mültecilerin yeni topluma entegrasyon sürecinde yaşadığı sosyal durum ve sorunlardır (Apitzsch ve Siouti, 2007). Biyografik yöntem, görüşme yapılan kişinin deneyimlerinin ve kendisi için önemli yaşantıların müdahale edilmeden dinlenilmesini içerdiği için, kişinin yaşamındaki önemli olayları ve kırılma noktalarını keşfetmede önemlidir. Bu çalışmada, görüşme yapılan kişilerin dillerine ve kültürlerine yabancı biri olarak, görüşmeci, onların deneyimlerini aktarmalarını kolaylaştırmak ve araya girilen sorularla önemli noktaların açığa çıkmasına engel olmamak için bu yöntemi tercih etmiştir.

Çalışma kapsamında altı ay ile üç yıl arasında değişen sürelerde Mersin ilinde yaşamakta olan Suriye vatandaşı beş anne ve onların çocukları ile görüşme yapılmıştır. Ayrıca Mersin ilinde bulunan ve sadece Suriyeli çocukların gitmekte olduğu Milli Eğitim İl Müdürlüğü’ne bağlı bir okula da gidilerek, okulun özellikleri ve okuldaki materyaller incelenmiş ve okul müdürü ile çocukların eğitim ve entegrasyon süreçlerine dair görüşülmüştür. Çalışma kapsamında görüşülen beş aileye, araştırmacının Mersin ilinde yaşayan tanıdıkları vasıtasıyla ulaşılan, Suriye’den Mersin’e göç etmiş olan Bayırbucak Türkmeni bir Suriye vatandaşından yola çıkılarak kartopu yöntemi ile ulaşılmıştır. Görüşme amacına ve görüşme sürecine ilişkin bilgiler bu kişi aracılığıyla ailelere iletilmiş ve görüşme yapmayı kabul eden ailelerin ikametlerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, Türkçe bilen çocuklar ile tercüman yardımı olmadan, Türkçe bilmeyen aile üyeleri ile ise hem Türkçe hem Arapça bilen Türkmen Suriye vatandaşının yardımı ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, Suriyeli çocukların göç süreçlerine ilişkin deneyimleri, çocukların kendi anlatımları yoluyla anlaşılmasına ve aktarılmasına çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmaya kendilerini ifade edebilecek yaş ve gelişim düzeyinde olan Suriyeli çocuklar dahil edilmiştir. Bu koşulu sağlayan Suriyeli çocukların birçoğunun eğitimlerini sürdürüyor ya da çalışıyor olmaları nedeniyle, hem ebeveynler hem de çocuklar ile görüşmelerin gerçekleştirilebilmesi için ailelere birden çok ziyaret yapılması gerektiği durumlar olmuştur. Suriyeli anneler, onların çocukları ve aynı zamanda ailelerle iletişim kurulması konusunda yardımcı olan kişinin görüşmeler için uygun ortak zamanlarının bulunması hususu çalışmanın yürütülmesini kısmen zorlaştıran bir etmen olduğundan, çalışmaya arzu edilen sayıda ebeveyn ve çocuk dahil edilememiştir. Çalışma kapsamında az sayıda Suriyeli anne ve çocukla görüşülebilmeye olsa da, göç sürecine ilişkin olarak çocukların bakış açılarının öncelenmesi ve etkin sosyal aktörler olarak konumlarının görünür kılınması bağlamında çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Mersin, Suriye'ye yakınlığı ve diğer illere nazaran daha iyi yaşam ve çalışma koşulları sunduğuna dair genel kanı nedeniyle, yüksek oranda Suriyeli göçü almış illerden biridir. 2014 itibari ile resmi rakamlara göre Mersin'de 58.800 Suriyeli yaşamaktadır ve resmi olmayan Suriyeli nüfusun 200.000'i bulduğu dile getirilmektedir (Orhan ve Şenyücel, 2015, s. 32). Mersin ili, uzun süredir bu ilde ikamet eden Suriyeli ailelerin sayıca fazla olması ve buraya göç eden ailelerin genellikle Mersin kent merkezi içerisinde orta sınıf ailelerin oturduğu apartmanlarda oturması nedeniyle tercih edilmiştir.

Araştırmanın bulgularının aktarımında, görüşme yapılan kişilerin kişisel bilgilerinin saklı tutulması adına, görüşme yapılan anneler ve çocuklara ait anlatımlar her bir anne ve çocuğu için Anne 1, Çocuk 1; Anne 2, Çocuk 2 şeklinde ortak rakamlı kodlarla ifade edilerek sunulmuştur. Çalışma kapsamında 22 ve 46 yaşları arasında bulunan beş anne ve bu annelerin çocukları olan 6,7 ve 17 yaşlarında 3 erkek; 9 ve 16 yaşlarında iki kız çocuğu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde toplanan veriler “aile ilişkileri ve ambivalans”, “okul ve arkadaşlık ilişkileri” ve “akışkan ev kavramı” başlıkları altında ortaya konarak ilişkisel sosyoloji literatürü çerçevesinde tartışılmıştır.

3.1. Aile İlişkileri ve Ambivalans

Göç sürecinde değişen aile/hane halkı ilişkileri, göç çalışmalarında mikro ve makro yapılara ilişkin yaklaşımlar arasında köprü kuran bir çalışma alanı olarak sıklıkla araştırmalara konu olmaktadır (Camacho, 2006, s.9). Ailedeki rol ve sorumluluklar, ilişkiler ve etkileşimler göç sürecinden etkilenecek şekilde değişmekte ve aynı zamanda bu değişimler göçe ilişkin süreçleri de etkilemektedir. Göç sürecinde, toplumsal cinsiyete ve karar alma mekanizmalarında etkin olan nesile dayalı hiyerarşik güç ilişkileri ve aile üyelerinin aileye ve eve dair algıları değişime uğrayabilmektedir (Camacho, 2006, s.10). Ev, bireyin kimlik algısını güçlendiren ve durağanlaştıran önemli bir işleve sahiptir. Artık bir eve ait olmama durumu, alışlagelmiş kimliklerin değişmesine ve belki yok olmasına yol açmaktadır (Zohdi, 2018, s.147).

Ebeveyn-çocuk ilişkisi, hem yakınlık hem bağımsızlık bağlamında, sosyal normların ve isteklerin çatışmasını içerdiğinden, diğer yakın bağlara göre daha fazla ambivalans yaşanmasına açık bir ilişkidir (Tighe ve ark., 2016, s.824). Kağıtçıbaşı (2014) göç süreçlerinde, aile ilişkileri bağlamında özerklik ve ilişkililik taleplerinin arttığını ifade eder. Ona göre, özellikle ailenin genç bireyleri için özerklik ihtiyacı, yeni bir kültüre entegrasyon sürecinde uyum sağlamaya duyulan gereksinimle birlikte artmaktadır ve artan özerklik ihtiyacı, aileden de genellikle destek görmektedir. Sosyal entegrasyon sürecinde ailenin genç bireylerinin ev sahibi toplumla temas ve etkileşim noktasında artan özerklik talepleri, aile içi güç dengelerini değiştiren bir unsur olmaktadır. Bireysel karar alma ve uygulama gibi alanlarda daha fazla özerklik talebinin bir çıktısı olarak, çocuk ve gençler aile için bir sosyokültürel aracı ve kolaylaştırıcı işlev görürler. Bu nedenle, değişen güç dengelerinin yaratacağı ambivalansa rağmen, bu talep aileler tarafından çoğunlukla olumlu karşılanır (Kağıtçıbaşı, 2014).

Bu çalışmada yer alan Suriyeli aileler, çocukların ev içindeki konumlarının değişmesine bağlı olarak, ebeveyn-çocuk ilişkisindeki güç dengelerinin de değişmesini deneyimlemektedir. Çocukların ev içi konumlarının değişmesinde etkili olan faktörlerden biri, Türkçe'yi yetişkinlere göre daha kolay ve hızlı öğrenmeleridir. Eğitimlerini sürdürme veya aileye destek olmak için çalışma yaşamına dahil olma, ev sahibi toplumun diline ve kültürüne daha çok temas etmeyi gerektirir. Ev sahibi toplumun dilini öğrenmeye başlama, sosyal entegrasyon sürecinde çocukların failliğini ve sosyal ilişki ağlarını geliştirmede etkili olan önemli bir araçtır. Çalışmada yer alan farklı yaş gruplarındaki çocukların anlatımları, göç edilen yerin dilini öğrenmenin aile ve sosyal çevre ilişkilerine etkisini ortaya koymaktadır:

Çocuk 1 (Erkek, 17 yaşında): Buraya geldiğimde daha çocuktum. Türkçem yoktu. Kilis'te çalıştım. İş sahibi çok bağıırıyordu. O yüzden ondan korkumdan çok kelime ezberledim. Öyle öğrendim Türkçe'yi. Dil öğrenince istediğin yerde çalışabiliyorsun. Herkesi anlayabilirim, derdimi anlatabilirim. Türk gazetesinde okumuştum. Suriyeli bir kadın birine adres sormuş, adam kadını anlamamış ve onu dilenci sanıp beş lira vermiş.

Çocuk 2 (Erkek, 6 yaşında): Diğer arkadaşlarımla okulda anlaşabiliyorum. Babam Türkçe bilmediğinden bazen alışverişte ona yardım ediyorum. Türk arkadaşlarımla beraber oyun oynuyorum. Türkçeyi yavaş yavaş anasımında konuşan çocuklardan öğrendim. Babam Türkçe'yi hiç bilmiyor ama annem biraz daha konuşabiliyor. Düzgün cümle kuramasa da birçok kelimeyi öğrendi. Öğretmenimle okula gelip görüşüyor ve az da olsa anlaşabiliyor.

Çocuk 4 (Erkek, 7 yaşında): Evde kardeşlerimin derslerine yardımcı oluyorum. Yeni konuşmaya başlayan kardeşime de Türkçe kelimeler öğretiyorum. Türkçe'yi okulda öğrendim.

Çocukların anlatımlarının da ortaya koyduğu üzere, ebeveynlerinden önce veya daha iyi düzeyde Türkçe öğrenmiş olmak, onların aile için rol ve sorumluluklarını değişime uğratmıştır. Ebeveynlerin Türkçe bilmediği ya da çok az bildiği durumlarda, çocukların derslerine destek olmaları mümkün olmamaktadır.

Ailede Türkçeyi daha iyi konuşan çocuk, hem ebeveynlerinin sosyal ağlara erişiminde, hem de diğer kardeşlerine ders çalıştırma, diğer aile üyelerine dil öğretme gibi aktivitelerde kolaylaştırıcı ve aracı rol oynamaktadır.

İlişkिलilik de özerklik gibi göç sürecinde artan bir aile içi davranış örüntüsü olmaktadır ve aile içi ilişkilerde bu yakın, sırt sırta pozisyon, aile üyelerine psikososyal destek sağlamaktadır (Kağıtçıbaşı, 2014). Göç süreci, hem özerklik hem de ilişkililik isteğini içermesi bağlamında çelişkili görünebilir, ancak Kağıtçıbaşı'na (2014, s.123) göre, “özerklik <-> bağımlılık (yetkinlik) ve ilişkililik <-> ayrıklık (kişiler arası mesafe) nin ayrı iki boyut olduğunu kabul edersek, o zaman aynı kişide her birinin farklı derecelerinin mevcut olabilmesi, böylece de ‘özerk-ilişkisel benlik’ oluşumu mümkün olur”. Ona göre göç süreci için hem özerklik, hem ilişkililik talebinin bir arada yükselmesi, ailenin sosyal entegrasyonunu kolaylaştırıcı ve sağlıklı bir ihtiyaçtır. Ebeveynler, çocuklarına karşı bakım sorumluluğu hissetmekte ve onların geleceği ve bağımsızlığı için en iyi olanı yapmak için mücadele etmektedir. Ancak, çocuklar da ailelerinin yeni bir kültür ve dille temas edebilmek için kendilerine daha bağımlı hale geldikleri bu sosyal ortamda, onlara destek olmak konusunda sorumluluk hissetmektedir. Kimi zaman bu artan bağımlılık durumu, ebeveynlerin çocukların eğitimi ve yeni yaşamlarına entegrasyonu konusunda yetersizlik hissetmelerine yol açmaktadır. Ebeveynler, çocukları ile ilişkilerinde bakım veren konumundan, sosyal ilişkilerinde onların yardımına ihtiyaç duyan bir konuma geçmişlerdir. Yeni bir kültüre uyum sağlamada baş etme becerileri ve stratejilere ilişkin değişen konum ve roller ambivalansın artmasına yol açmaktadır. Çocukların göç sürecinde artan özerklik ve failliyi, aile içi ilişkilerle sınırlı kalmamaktadır ve diğer sosyal ilişki ağlarında da sosyo-kültürel aracı ve kolaylaştırıcı rolleri ön plana çıkmaktadır:

Çocuk 2 (Erkek, 6 yaşında): Suriye'den gelenlerin çoğu dil bilmiyor ve işlerini halledemiyorlar. Ben Türkçe biliyorum diye beni çağırıyorlar ama ben de her yere yetişemiyorum. Belediyede, hastanede, postanede yardım ediyorum, genelde 20 TL veriyorlar.

Çocukların aile içerisinde ve diğer sosyal ilişki ağlarında değişen rol ve konumları, aile ilişkilerinde ambivalansın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Anneler, çocukların bu değişen rol ve konumları ekseninde, onlarla ortak bir dil kurma konusunda daha girişken olabilmektedir. Bu, şimdiye kadar olan süreçte bakım sorumluluğunun daha çok onların üstünden gerçekleşmesi ile de ilgilidir. Anneler, bu süreçte çocuklarının bu değişimine daha iyi adapte olurken, onların kültürel aracılık rolünden de daha çok faydalanabilmektedir. Örneğin, oyun parkları veya kapı önü oyunları gibi sosyal alanlarda, çocukların etkileşimleri aracılığıyla Suriyeli olmayan diğer annelerle iletişime geçebilmektedirler. Bu yeni kurulan ilişki ağları, karşılıklı olarak yabancılık hissini azalmasına ve ortak etkileşim alanları oluşabilmesine imkan sağlamaktadır. Anne ve çocuk arasındaki bağımlılık ilişkisinin değişimden ortaya çıkan ambivalans, çocuğun kültürel aracılık rolünün güçlenmesi ile anneyi eve bağımlı konumdan daha aktif bir etkileşim sürecine geçirir. Görüşme yapılan anneler, hem dili çocukları yardımıyla daha kolay öğrenebilme, hem de çocuklar vasıtasıyla yeni sosyal ilişki ağları kurabilme yoluyla göç edilen toplumla olan etkileşimlerinin arttığını ifade etmişlerdir:

Anne 2 (22 yaşında): Eşim burada hiçbir iş yapamıyor çünkü hiçbir şey anlamıyor. Ben çocuğumdan biraz Türkçe öğrendim ama eşim hiç bilmiyor.

Anne 4 (30 yaşında): Çocukların okulundan tanıdığım bazı Türk anneler oldu. Onlardan biri bize yakın oturuyor. Zaman zaman onlara gidiyorum çocuğumla birlikte.

Suriyeli ailelerin çocuklarının bir kısmı, zorunlu göç sürecinde, anne veya babalarından uzak kalma ve yakın akrabaların oluşturduğu destek ağının içerisinde yaşamayı deneyimlemişlerdir. Birçok aile ve akrabalık ağı içerisinde, babanın Suriye’de hapse olduğu, başka bir yerde yaşamak durumunda olduğu ya da kendisinden haber alınamadığı örnekler bulunmaktadır. Bu durum, daha çok akrabalık bağı temelinde şekillenen, ailelerin bir arada yaşadığı, ya da birbirlerine maddi ve manevi anlamda destek olduğu, daha geniş sosyal destek ağlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yeni oluşan bu figürasyonlar, içinde

bulunan yetişkinler ve çocuklar için yeni ve karmaşık duyguların deneyimlenmesi ve bağımlılık ilişkisindeki değişimler bağlamında ambivalansın artması anlamına gelmektedir.

Anne 4 (30 yaşında): Eşim bizi erkek kardeşi ile buraya gönderdi. Kendisi de gelecekti ama sonradan hapse girdiğini öğrendik. Şu an ondan haber alamıyoruz. Onun olmaması, beni ve çocukları çok etkiliyor. Küçük çocuklar çok anlamıyor ama büyük olan bu duruma çok üzülüyor ve öfkeleniyor. Çalışmak zorunda kaldı. Okula gidemiyor. Bizi şu an o geçindiriyor.

Benzer şekilde, ailenin en büyük erkeği çocuğu konumunda olan Çocuk 1'in, babası Hollanda'da, annesi ve kardeşleri burada yaşamaktadır. Babasının Suriye'de albay olduğunu ve Suriye'den ilk kaçanlardan olduğunu anlatmaktadır. Babası Hollanda'da mülteci konumundadır. Ailenin en büyük erkek çocuğu olarak, annesi ve kardeşlerinin sorumluluğunu üstlenmek istediğini, ancak burada iş bulamadığını söylemektedir:

Çocuk 1 (Erkek, 17 yaşında): Gidebilirim babamın yanına gideceğim ama burada da kalabilirim. Gitmek istemiyorum ama zorundayım. Orada bir geleceğim olabilir. Avrupa'da mülteci hakkı var ama burada yok. Türkiye'de geleceğimiz kötü, o yüzden kardeşlerim için Hollanda daha iyi. Ben belki Türkiye'de kalabilirim. Çünkü Türkçe biliyorum, çalışabilirim. Çalışma hakkım olsa burada kalırdım.

Çocuğun kendi hayatını kurma isteği ve geleceği için en iyi olanı yapabilme endişesi, aileye olan sorumluluk hissi ile zaman zaman onu çatışmalı bir duruma ve artan bir ambivalansa sokmaktadır. Babası Hollanda'da olduğu için, evdeki sorumluluğu artmıştır ve ailesi için hem bir bakım veren, hem de bir kültürel aracı konumundadır. Annesi ve kardeşleri, onun desteği ile buradaki yaşantılarına daha kolay uyum sağlamaktadır. Bu yüzden annesinin ve kardeşlerinin Hollanda'ya babasının yanına gitmeleri, onu mekânsal olarak daha bağımsız hale getirecektir. Onun, daha iyi iş fırsatları ve gelecek sunabilecek yerlere gitme kararı alabilmesi kolaylaşacaktır.

Aile üyelerinin bir kısmının farklı lokasyonlarda olması, aile üyelerinin karşılıklı bağımlılık ilişkileri nedeniyle, diğer üyelerin gelecek planları üzerinde çatışmalı duygular ve belirsizlik oluşmasına neden olabilir (Jørgensen, 2016, s.2). Çocuklar için bu bağımlılık ve hareketlilik kısıtlılığı, yasal statüleri nedeniyle daha yüksek durumdadır. Bu bağlamda çocuklar, entegrasyon sürecinin aktif birer faileri iken çeşitli kısıtlılıklarla da mücadele etmek durumunda olan bağımlı bir pozisyondadır (Jørgensen, 2016, s. 2).

Ailelerin destek alabildiği ilişki ağları ne kadar genişse, yaşadıkları uyum zorlukları da o kadar azalmaktadır. Bununla birlikte, ailede anne ve baba arasındaki destek ve bağımlılık ilişkisinde de değişimler görülmektedir. Babanın, ailesi için daha rahat bir yaşantı sağlayabildiği günlerde, anne ve çocuklar ile olan ilişkilerinde bakım veren konumu daha ön planda iken, yeni yaşamlarında aynı imkanın olmayışı, onun aile içerisindeki konumunu farklılaştırmıştır ve ailenin diğer üyelerine bağımlılık düzeyini arttırmıştır. Anne için ise bu değişim, yeni sosyal ilişkiler kurma, ailenin ihtiyaçlarına çözüm sağlama ve sosyal destek ağlarını genişletme anlamında daha aktif bir konum almasına yol açmıştır. Bu durum, anne ve baba arasında da ambivalansın yükselmesine neden olabilmektedir. Yani anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkisel figürasyon bağlamında, annenin baba ile olan ilişkisinde bağımlılıktan bağımsızlığa, annenin çocukları ile olan ilişkisinde bağımsızlıktan bağımlılığa doğru bir kayma gerçekleşmesine neden olmuştur.

3.2. Okul ve Arkadaşlık İlişkileri

Göç sürecinde, kimliğin bir parçası olarak değişime uğrayan unsurlardan biri de, Ward ve Kennedy'nin (1992) "sosyokültürel uyum" olarak tanımladığı "yeni kültüre uyma ve içerisinde etkin şekilde faaliyet gösterebilmeye" ilişkin becerilerdir (akt. Kağıtçıbaşı, 2014, s.122). Sosyokültürel uyum süreci, ev sahibi kültür tarafından kabul edilebilir ve göçmen grup tarafından önemli görülen belli davranış, değer ve ilişkilerin değişmesi ya da korunmasını içeren bir pazarlık sürecidir (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 122). Bu süreç, her iki grubun da talep, ihtiyaç ve sınırlarının karşılıklı şekilde anlaşılmasını ve değerlendirilmesini içeren ilişkisel bir süreçtir. Sosyokültürel uyuma ilişkin iki grup arasındaki alışveriş sosyal yaşamdaki temaslarda

kendini göstermektedir. Suriyeli aileler için bu temas noktaları çocukların öğrenim ve sosyalleşme ihtiyaçları ile birlikte artmaktadır.

Suriyeli aileler için eğitim, çocuklarının geleceğini kurtarmada önemli bir araçtır ve mevcut imkânsızlıklara rağmen, çocuklarının eğitimlerini sürdürebilmeleri için fedakârlıkta bulunmaktadırlar. Bu fedakârlık düzeyi, ailelerin sahip olduğu, kültürel, sosyal ve ekonomik kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Suriyeli ailelerin Türkiye’deki statülerinin geçici koruma oluşu ve bu sürece ilişkin işleyişin yavaşlığı, sosyal yaşama entegrasyonu güçleştiren bir etmen olabilmektedir. Görüşme yapılan anne ve çocukların anlatımlarının ortaya koyduğu üzere, bazı ailelerin geçici koruma belgesini alma süreçlerinin henüz tamamlanmamış olması, ailelerin çocuklarının eğitimlerini destekleyebilmelerini oldukça kısıtlamaktadır:

Anne 1 (46 yaşında): Bu okulun açılması için hepimiz yardımda bulunduk. Mesela ben arabamızı sattım ve okula bağışladım. Çünkü çocukların okuması gerek. Onların geleceğini düşünmek zorundayız.

Anne 5 (42 yaşında): Geçici koruma kimlik belgesi olmadan hiçbir şey yapamıyorsun. Hastaneye gidemiyorsun. Okula yazdıramıyorsun. Kimlik de zor çıkıyor. Bizimki hala çıkmadı. Sürekli sonra gelin diyorlar. Suriyeli okuluna kimliksiz girilebiliyor ama diğer okula girilemiyor.

Çocuk 5 (Kız, 16 Yaşında): Burada lise diplomamı alıp, hukuk okumak istiyorum. Ancak bunun olup olamayacağını bilmiyorum. Henüz geçici koruma kimliğimiz olmadığı için okula başvuramıyorum. Sanırım üniversiteye gidebilmek için Türkçe’yi öğrenmem gerekiyor. Ailem bu konuda bana çok destek olamıyor çünkü onların da bilgisi yok ve şu an zor şartlarda yaşıyoruz.

Çalışmaya katılan aileler, ilkokul çağının başlarında olan çocuklarını, özellikle Türkçe öğrenebilmeleri için “Türk okuluna” gönderme eğiliminde olmuşlardır. Çocuklarının Türk çocukları ile aynı okula gitmeleri, onlar için entegrasyonu kolaylaştıran ve kültürel aracılık rollerinin gelişmesini hızlandıran araçlardan biridir:

Anne 2 (22 yaşında): Türk okuluna dil öğrensin diye gönderdim. Çünkü geri dönme umudumuz yok, mecburen çocuklar Türkçe öğrensin istiyoruz. İlk sene çok zorluk çekti. Çünkü evde Türkçe bilen olmadığından ona yardım edemedik. Okula kayıta zorluk çekmedik. Okula uyumda zorluk yaşamadı.

Çocuk 3 (Kız, 9 yaşında): Türk okuluna gidiyorum. Suriye’de anasınıfını ve birinci sınıfı okudum. Suriye’de daha rahattım. Orada daha çok oyun vardı. Okulda mutluyum, herkes benimle oynuyor. Türkçe bilmediğimden başta zorlandım. Önce öğretmen bir şey sorduğunda bilemiyordum, şimdi biliyorum. Sınıfımdaki tek Suriyeli benim. Öğretmen olmak istiyorum.

Çocukları ilkökul çağının üstünde yaşlarda olan aileler ise müfredat ve dil konusunda uyum zorlukları çekmemeleri açısından, çocuklarını Suriyeli okuluna göndermeyi tercih etmektedir. Ancak okulun imkânları, fiziki koşulları ve Türkçe saatlerinin kısıtlı olması hem aileler hem çocuklar açısından memnuniyetsizliğe neden olmaktadır:

Anne 3 (26 yaşında): Suriyeli bir çocuğun burada okumasının çok artışı var. Ama öğretmenler dövüyorlar ve çok bağıyorlar. Çocuklar okula çok isteyerek gelmiyor. Okul binası çok kötü. Burası okul değil, çocuğun oynayacak alanı yok. Milli eğitimden bir para gelmiyor.

Çocuk 1 (Erkek, 17 yaşında): Okulda Türkçe az öğretiliyor. Öğrenmek için sokakta olmak lazım. Diğer insanlarla kaynaşmak ya da çalışmak lazım. Bazen çocuğu okulda dövüyorlar diye aileler çocukları okula göndermek istemiyorlar. Bazen ulaşım için para yok diye göndermek istemiyorlar. Bazen de bahçede çalışıp eve para getiriyor diye.

Anne 3 (26 yaşında): Çocuklar senenin ortasında başladılar okula. Ben Türk okuluna göndermeye niyetliydim ama hiç Türkçe bilmedikleri için korktum. Keşke gönderseymişim. Suriyeli okulunda Türkçe dersi sadece bir saat. Türkçe öğrenmeleri zor ve Türkçe bilmeden çok zor burada hayat.

Suriyeli Okulunun Müdürü (Erkek, 42 yaşında): Okula kayıtlı 507 öğrenci var. 100 kadarı okula gelmiyor, genelde çalışmaya gidiyorlar. Burada ortaokul düzeyi ve ilkokul düzeyi sınıf var. Aileler, çocuk küçükse veya biraz Türkçe biliyorsa Türk okuluna gönderiyorlar. Burada haftada 5 saat Türkçe dersi var ve yeterli olmuyor. Devletin bu okula ayırdığı resmi bir ödenek yok. Yardımlarla sürdürüyoruz burayı. Öğretmenlerin maaşlarını UNICEF ödüyor. Mersin genelinde 16 tane Suriyeli okulu var bildiğim kadarıyla. Ancak öğretmen kalitesi kötü. Milli Eğitim Müdürlüğü'nün branza göre öğretmenleri sınavdan geçirmesi gerekiyor, ama öyle olmuyor. Örneğin biri gelip, ben Suriye'de öğretmendim diyor, sahte diploma getiriyor. Biz onun sahte olduğunu anlayamıyoruz bile. Genelde birileri ihbar edince anlaşılıyor.

İlkokul çağındaki çocuklar için, çocukların eğitim almalarının ve meslek sahibi olmalarının, onların gelecek planları açısından önemi aileler tarafından vurgulanan bir faktör olsa da, çocukların yaşı ilerledikçe eğitim onlar için de geleceklerini şekillendirme bağlamında başat bir öğe konumuna geçmektedir. Ancak eğitim fırsatlarına ilişkin belirsizlikler ve hakları konusunda bilgi ve farkındalıkların düşük olması, gelecek planlaması açısından onlar için engel oluşturmaktadır. Bu belirsizlik, eğitimlerinin bir kısmını Suriye'de almış ve burada devam ettirmek zorunda olan, yaşı daha büyük çocuklar için daha da fazladır. İlkokula Türkiye'de başlayan ve öğrenim yaşantılarının başında olan çocuklar için, iki öğrenim sistemi arasındaki farklılıkları ve buraya ait olmama hissini daha az yaşıyor olmaları nedeniyle, belirsizliğin daha az deneyimlenmesi söz konusudur.

Suriyeli Okulunun Müdürü (Erkek, 42 yaşında): Türkçeyi genelde çocuklar ya Türk okulunda, ya da çalıştıkları yerde öğrenebiliyor. Erkek çocuklar bu açıdan daha kolay öğreniyor çünkü genelde 10-12 yaşına gelince eve yardım edebilmek için çalışmaya başlıyorlar. Kız çocukları çok istekli ancak okumayı sürdürme açısından fazla şansları yok. Ortaokul düzeyine gelince hem kız çocuklarının hem erkek çocuklarının okula devam etme oranı çok düşüyor.

Çocuk 1 (Erkek, 17 yaşında): Araplar kızları çalıştırmaz. Ama kızın çalışması lazım, çıkması lazım, gezmesi lazım. Başka türlü kaynaşamaz, dil öğrenemez. Okuldaki kız çocuk sayısı ilkokulda fazla ancak ortaokul, lise çağında kız çocukları pek okula gönderilmez. Lise sınıfında erkek de az, çünkü hepsi çalışıyor neredeyse.

Çocukların sosyal ve kültürel kimlik belirsizliği ile baş etme kapasitesi mevcut sosyal ağlara ne kadar iyi entegre oldukları ve kendi ağlarını nasıl oluşturdukları ile ilişkili olarak incelenebilir. Görüşme yapılan Suriyeli anne ve çocukların anlatımları, ailenin özellikle küçük yaşta çocuklarının Türk okullarında eğitim almalarının, sosyokültürel uyum açısından kolaylaştırıcı bir etmen olduğunu ortaya koymaktadır. Daha büyük yaşta erkek çocukları ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir görünümü olarak ailenin ekonomik iş gücü olarak görülmekte ve eğitimlerini sürdürmek yerine çalışma yaşamına dahil olmaktadır. Ancak bu eşitsizlik ve zorlukların getirdiği çalışma yaşamı, onlar için sosyal entegrasyonu kolaylaştırıcı yeni sosyal bağlantılar anlamına da gelebilmektedir. Ailenin yaşça büyük kız çocuklarının eğitimlerini sürdürmeleri ya da çalışma yaşamına dahil olmaları yaygın kabul gören bir durum değildir. Toplumsal cinsiyete dayalı bu eşitsizlik, göç sürecinin zorlukları ile baş etmeye yardımcı sosyal ağlarla teması zorlaştırarak, onları ailenin diğer çocuklarına göre dezavantajlı konuma sokmaktadır.

Okul dışında, arkadaşlık ilişkileri de, çocuklar için formal olmayan öğrenme, destek ve etkileşim kanalları sunmaktadır (Devine, 2009, s. 527). Arkadaşlığın kendine has kuralları vardır ve sosyal grubun normlarına göre kişinin o gruba kabul edilmesi için gerekli nitelikler farklılık gösterir (Devine, 2009, s. 527). Çocukların bir ilişkiye kabul edilmeleri için sahip olmaları gereken beceri ve özellikler arasında etnik kimlik önemli yer tutmamaktadır. Çocuklar, bir ilişki başlatma sürecinde, etnik kökene yetişkinler kadar önem vermedikleri için daha hızlı şekilde etkileşime geçebilmektedir (Schaeffer, 2013, s.1223). Ancak bazı araştırmalarda, göç etmiş ve etnik kimliği farklı çocukların kültürel farklılıklarını yansıtan aksan, giysi gibi

özelliklerini en az seviyede gösterme eğiliminde oldukları, bu durumun ise “öteki” olarak konumlandırılan çocuk için bir baş etme mekanizması olduğu belirtilmiştir (Devine, 2009, s. 528).

Schaeffer (2013), çocukların kültürel aracılık rollerini ve etnisiteler arası komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri kurulmasındaki aktif etkilerini incelediği araştırmasında, çocukların bu özelliğinin yeni yerleşilen yere entegrasyonda önemli bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, yetişkinler için etnisiteler arası etkileşim ağları oluşturma mekanları yerel eğlence merkezleri ve restoranlar iken, çocuklar için kamuya açık parklar ve oyun alanlarıdır. Ancak ailelerin, çocukların kültürel aracılık işlevlerinden sıkça yararlandıkları oyun alanları ve komşuluk ilişkileri gibi bu alanlar, zaman zaman da onların “öteki” olarak konumlandırıldıkları olumsuz deneyimlerle karşı karşıya gelmelerine yol açabilmektedir. Devine (2009), mülteci ve göç etmiş ailelerin çocuklarının okul yaşantılarında kendi kimliklerini oluşturma ve konumlandırma süreçlerini incelediği araştırmasında, çocukların yeni bir toplum ve kültüre uyum sağlama sürecindeki rollerine ve onları “misafir eden” toplumun kendilerini “zararlı” görme eğilimi ile baş ederken aidiyet ve kimlik oluşturma mücadelelerine değinmiştir. Çocuklar, göç eden aile ve onları misafir eden toplum arasında önemli bir köprü görevi görmektedir (Devine, 2009, s. 524). Nowicka (2006, s. 1073), ulus ötesi kimliklere sahip çocukları, kimliklerin esneklik ve dönüşümselliğini yansıtan geç modernite bireyleri olarak tanımlamıştır (akt. Devine, 2009, s. 524). Ona göre bu çocuklar, ne ebeveynlerinin ne de tek kültürlü akranlarının baş etmek zorunda olmadığı kimlik ve aidiyet zorlukları ile mücadele etmektedir. Görüşme yapılan anne ve çocukların anlatımları da, çocukların göç sürecinde deneyimledikleri aidiyet ve kimlik oluşturma zorluklarını ortaya koymaktadır:

Anne 2 (22 yaşında): Burada çocuklarla en çok parka gidiyoruz. Hava kötü olduğunda ise alışveriş merkezindeki oyun alanına gidiyoruz. Orada hem Türk aileler, hem de Suriyeli aileler oluyor. Çocuklar tüm çocuklarla ayırt etmeden oynuyor. Diğer çocuklar bazen “siz Türkiye’den gidin, niye

geldiniz? Dönün memleketinize” diyorlarmış. Ama çocuklar okulda mutlu, herşeyi olumlu anlatıyorlar. Dil öğrendiklerinde bu sorunlar azalıyor.

Anne 3 (26 yaşında): Türk çocuklar bazen aralarına almıyorlar anlaşılmadıkları için. Bazıları iyi, bazıları kötü davranıyorlar. Bir aile var, çocuklarıma özellikle iftira atıyor buraları kirletiyorlar diye. Hatta Arapça sövmeyi öğrenmişler, Arapça kötü şeyler söylüyorlar. Çocuklar bu yüzden hiç dışarı çıkmak istemiyorlar, korkuyorlar.

Çocuk 5 (Kız, 16 yaşında): Geçen teyzemin kızı bir evin bahçesinden çiçek aldı. Suriye’de alabilir ama burada alamaz. Ev sahibi hemen “bir daha yaparsa, sizi evden çıkarırım” dedi.

Çocuk 1 (Erkek, 17 yaşında): Bazı aileler çocuklarına Araplara karışma, onlarla oynama diyorlar. Burası milliyetçi de bir bölge. Bazısı iyi davranıyor, bazısı kötü. Ama genelde aileler çok istemiyorlar kaynaşmayı. Ama Suriyeliler de milliyetçi. Kendi memleketlisini tutuyor. Örneğin bu okulda da Halepli öğretmen gelen yardımı Halepliye veriyor. Ama bu yanlış.

Suriyeli çocukların, Türkçe’yi hızlı öğrenmelerini etkileyen önemli bir faktör, okullarındaki ya da mahallelerindeki diğer çocukların oyunlarına ve etkinliklerine dahil olma motivasyonlarıdır. Bir yetişkinin, diğerleri ile iletişim başlatması ve özellikle sürekli bir bağ kurabilmesi için, daha çok kültürel ve sosyal norm engelini aşması gerekmektedir. Sadece dil engelini aşmak, kolaylaştırıcı olsa da, sosyal entegrasyon açısından yeterli olmayabilir. Çocuklar içinse, oyun arkadaşlığı sayesinde, yetişkinlerden daha kolay bir şekilde bir ilişkiye kabul edilme imkanı vardır ve bu ilişkinin talepleri ve sorumlulukları yetişkin ilişkilerine göre daha az olabilir. Bu bağlamda, oyun alanları ve parklar çocuklar için kültürel temas ve yeni ağlar kurma alanlarıdır. Aileler, çocukları aracılığıyla okul, parklar ve çocuk oyun alanları gibi mekanlarda diğer ailelerle etkileşime geçmek durumunda kalmaktadır. Bu etkileşim sadece parklar ve oyun alanları ile de sınırlı değildir; alışveriş, komşuluk ilişkileri ve sokakta bir gezinti dahi bu etkileşimler için elverişli mekanlar olabilir. Çocukların entegrasyonu kolaylaştırıcı ve kültürel aracılık rolleri, diğer çocuklarla

etkileşimleri sonucunda oluşmaktadır. Bu etkileşim sürecinde, Türk çocukları da benzer şekilde, ailelerin çok aşına olmadıkları bu yeni komşularına ilişkin önyargılarını azaltmada bir aracı rol üstlenmektedir.

3.3. Akışkan “Ev” Kavramı

Göç süreci, farklı bir kültür ve dilin içinde kendini yeniden konumlandırmaya çalışan birey için, şimdiye kadar içinde bulunmuş olduğu sosyal öğrenme ve alışkanlıkların yanı sıra, yeni etkileşimleri ve öğrenmeleri zorunlu kılar. Göç sürecini yaşayan kişinin ikiye bölünmüşlük hali onu eski ve yeni arasında melez bir konuma koyar ve ambivalans içinde bırakır (Zohdi, 2018, s.147). Birey, iki farklı yaşantının etkisinde, yeni etkileşimler, ihtiyaçlar ve değişen sosyal rollerle birlikte yeni bir kimlik oluşturmaya başlar. Kimlik ve rol değişimine ilişkin bu süreç, hem birey hem de etkileşimde bulunduğu diğerleri için ambivalans duygulanımlarla iç içedir. Bu süreç, eskinin ve yeninin iç içe geçtiği, yeni ilişkilere dahil olma ve bazı ilişkilere ayrılmanın kendini gösterdiği, bireyin geliştirdiği çeşitli stratejilerle bu değişimleri kontrol etmeye çalıştığı, yeni bir kimlik inşa etme sürecidir.

Göç eden aileler için, yeni bir ülkede yaşam kurmayı başarmak ve arkada bıraktıkları ülke ile bağları korumaya çalışmak oldukça baskı ve çatışma deneyimlenmesine neden olmaktadır (Sime ve Fox, 2015, s.378). White’a (1992, 2008) göre kimlikler, sosyal ilişkilerde güvenli bir durum arayışı içerisinde kontrolü sağlamak için beklenmedik durumların ve diğer kimliklerle etkileşim için rekabetin olduğu bir ortamda ortaya çıkar (akt. Mützel, 2009, s. 874). İlişkisel sosyoloji bakış açısına göre, kimlikler hareket halindeki yaşamların içerisinde dinamik haldedirler. Bu açıdan, göç eden çocuklar için, kendilerini ait hissettikleri ev ve kimlik, ebeveynlerinden farklı olarak kökensel anlamlar yerine daha ilişkisel, akışkan ve melez anlamlar taşıyabilir ve göç süreci içerisinde yeniden ve yeniden inşa edilir (Ni Laoire ve ark., 2010, s.158).

Görüşme yapılan anne ve çocuklar, gelecek planlarında Suriye’ye bir gün dönecekleri ihtimaline yer vermemektedir. Bu durum, dönme konusunda isteksiz olmalarından değil, umutsuz olmalarından kaynaklanmaktadır. Onlar için ev kavramı artık Suriye’den ziyade Türkiye anlamına gelmektedir ancak

Türkiye de onlar için henüz tam anlamıyla kabul gördükleri ve entegre oldukları bir ev değildir. Aileler için artık ne Suriye ne de Türkiye tam anlamıyla “ev” değildir ve aileler çocuklarının burada diğer çocuklardan “farklı” gördüklerini ve iki kültür arasında arada kalmış durumda olduklarını hissetmektedir. Buradaki “öteki” konumları onları yeni bir kimlik ve ev oluşumu anlamında eşikte bırakmaktadır:

Çocuk 1 (Erkek, 17 yaşında): Savaş biterse geri döneceğiz, çünkü burada bizim için yaşam zor. Suriyelinin sigortası yok, işe gidiyor ama hakkı yok. İş sahibi maaşını vermeyebilir. Polise gitse haksız durumda, çünkü çalışma hakkı yok. Ancak geri dönmemiz de zor. Burada kalacaksak haklarımızın olması lazım.

Çocuk 5 (Kız, 16 yaşında): Suriyeliler burada vatandaş olmak istemiyor, sadece yaşamak istiyorlar. Türkiye’yi seviyoruz ama vatanımız burası değil.

Çocuk 3 (Kız, 9 yaşında): Suriye’de sekiz katlı binamız vardı, yıkıldı. Artık orada evimiz yok. Burada mutluyum ve burada kalmak istiyorum, öğretmen olmak istiyorum.

Anne 2 (22 yaşında): Geri dönme umudumuz yok, mecburen çocuklar Türkçe öğrensin istiyoruz.

Günümüzün hareketlilikler dünyasında, ev kavramının ve onunla ilişkilendirilen, aidiyet, güvenlik ve bağlılık hissinin, sabit fiziksel mekanlara sıkıştırılması pek de mümkün görünmemektedir. Ev kavramı, belirli bir fiziksel mekan ve pozisyon yerine, çoklu sosyal aidiyet ve bağlılık alanları ile ilişkili, hareketli bir kavram haline gelmiştir (Ni Laoire ve ark., 2010, s. 157). Sosyal bilimlerdeki bu postyapısalcı gelişmelerle bağlantılı olarak, çocukluk, gençlik, kimlik, etnisite, uyruk, ırk gibi sosyal ve kültürel kategorilerin de durağanlığı ve sabitliği sorgulanır hale gelmiştir ve bunların çocukların ve gençlerin yaşantılarındaki anlamlarına ilişkin yeni bakış açıları gündeme gelmiştir (Ni Laoire ve ark., 2010, s. 157). Birçok çalışmada, yaşamın karmaşık gerçekliklerinin yol açtığı farklı bağlamlara ilişkin olarak, uluslararası yaşantıları olan çocukların çoklu, kesişen, akışkan ve etkileşimsel kimlikler geliştirdikleri ortaya konmuştur

ve bu çocukluğa ilişkin bağımlı, durağan ve sabit algıya da meydan okumaktadır (Ni Laoire ve ark., 2010, s. 157).

Aileler tarafından Suriyeli okulu şeklinde adlandırılan okulun duvarlarında Suriyeli çocukların çizdiği resimler mevcuttur. Çocukların, resimlerinde, yanan ağaçlar ve binalar, tanklar ve Suriye bayrağını taşıyan ağlayan bir kadının olduğu figürler göze çarpmaktadır. Çocukların Suriye'deki savaşı ve oradaki mevcut durumu algılayış şekillerinin resimlerine yansıdığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, elinde Türk bayrağı ve Suriye bayrağı taşıyan el ele tutuşmuş çocuklar, bir yarısında Suriye bayrağı, diğer yarısında Türk bayrağı olan kelebek figürü gibi iki ülkeyi eşit ve olumlu konumda resmeden resimler de mevcuttur. Çocukların resimlerinde iki ülkeye de yaptıkları eşit ve olumlu vurgunun, onların iki kültür arasında arada kalmış konumlarının ve “ev” kavramına ilişkin yaşadıkları ambivalansın bir yansıması olduğu düşünülmektedir.

4. SONUÇ

İlişkisel sosyoloji, faillik kavramına getirdiği yeni bakış açısıyla, mültecilik ve ulus-aşırı göç çalışmalarında etkili olmuştur. Bu teorik bakış açısında yapısal hususlar failden ayrılamaz, onun bir parçası ve tamamlayıcı kısmı olarak kavramlaştırılır (Köngeter ve Smith, 2014). Bu açıdan faillik, aktörün bir özelliği değil aktörün faaliyetlerinden, eldeki kaynaklardan, ağlardan ve ittifaklardan ortaya çıkan herhangi bir sosyal durumun yapısal bir bileşenidir (Köngeter ve Smith, 2014). Bu bağlamda, ulus-aşırı göç ve mültecilik sadece mültecilerin yaşamlarını ve kimliklerini etkileyen bir süreç değildir, onların hareketliliği bir çok yeni, değişen ve birbirini etkileyen sosyal ilişki ve sosyal anlam ağları yaratır.

Göç ve mültecilik, sosyal ağların gelişiminin özel bir biçimidir ve ailelerin buna ilişkin deneyimleri ve çocukların bu süreçte ilişki ağlarını yeniden şekillendirme ve yeni ilişki ağları kurmadaki rolleri yakın zamanda araştırmalara konu olmaya başlamıştır (Sime ve Fox, 2015, s.378). Göç edenler için, göç edilen yerde yeni bir yaşam kurma, yabancı bir toplum içerisinde aidiyet geliştirme ve yeni bir kimlik kazanma süreci zorlu, çatışmalı ve sancılı bir süreçtir. Yapılan çalışmalar, bu süreçte aile içi ilişkilerde de değişimlerin ve çatışmaların olduğunu ve çocukların aile kararları üzerinde daha etkili ve aktif bir konuma geçtiğini göstermektedir (Sime ve Fox, 2015, s. 378). Çocukların artan aile kararlarını etkileme güçleri birlikte, eğitim yoluyla dili hızla öğrenmeleri sonucu gelişen kültürel aracılık rolleri (Schaeffer, 2013) ve göç edilen yerdeki kişilerle yeni sosyal ağlar ve etkileşimler kurulmasındaki aktif rolleri de (Devine, 2013; Ní Laoire ve ark., 2011) öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, ambivalans kavramı, Suriye'den Mersin'e göç etmek durumunda kalmış Suriyeli ailelerin çocuklarının aile, okul ve arkadaşlık ilişkileri ve ev algılarının değerlendirilmesinde, sosyolojik bağlamda ve ilişkisel sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ambivalans, kişinin uzun süredir alışık ve aşına olduğu ilişkisel figürasyonlar içerisindeki rolüne ilişkin hissettiği bağımsızlık ve özerklik duygusunun, bağımlılık ve muhtaçlık duygusu ile aşama aşama yer değiştirmesi karşısında deneyimlenen bir durumdur.

Bir yerden başka bir yere göç etmiş veya göç etmek durumunda kalmış kişiler için yeni ilişkisel figürasyonlar; yeni sosyal etkileşimler ve çelişkili duygulanımlar anlamına gelir. Sosyolojik bağlamda ambivalans, göç edenlerin bu süreçte deneyimlemekte olduğu etkileşimsel ve geçici karmaşıklığı ortaya koymada önemli bir kavram olarak ortaya çıkar.

Ambivalansın sosyolojik bağlamda değerlendirilmesi, bireysel bir deneyime indirgenemeyeceğini ifade etmektedir. Ambivalans, insanlar arası ilişkilerdeki bağımlılık ve yakınlık değişkenlerine göre şekillenen, dinamik ve etkileşimsel bir süreçtir. Onun dinamik yapısı, ilişkileri dönüştürücü gücünden kaynaklanmaktadır. Kişilerin ambivalansla başa çıkma ve onu yönetme süreçleri, kimlikleri ve sosyal rollerindeki değişim için bir katalizör görevi görmektedir (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s. 212). İlişkilerdeki bakım ve destek ihtiyaçlarına ve buna bağlı olarak karar verme süreçleri, roller ve sorumluluklara ilişkin değişimler, ilişkisel figürasyonların yeniden düzenlenmesine neden olur (Hillcoat-Nallétamby ve Phillips, 2011, s. 212). Bu durum birçok geniş ilişki ağı için geçerlidir ve ambivalans kavramının bu ilişki ağları içerisindeki katalizör etkisinin incelenmesi, bu sosyal değişimlerin ilişkisel boyutta daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Göç ve mültecilik alanında çalışan araştırmacılar, ailenin karar alma süreçlerine etkilerinin ve göç sürecine ilişkin öznel deneyimlerin araştırılması yoluyla, çocukların failliğini ortaya koymaya çalışmışlardır (Jørgensen, 2016; Sime ve Fox, 2015). Göç edenler, bu süreçte birçok sınırlar arası ilişki ve etkileşimde bulunurlar ve hem geldikleri ülkenin, hem yerleşilen ülkenin ve bazen diğer başka geçiş ülkelerinin sosyal ve kültürel kimliklerini içeren ilişkiler ağını yönetmek durumundadırlar (Jørgensen, 2016, s. 3). Bu hem yetişkinler, hem çocuklar için birçok yeni deneyim ve duygu yaşama anlamına gelmektedir. Ancak çocukların bu sürece ilişkin deneyimleri yetişkinlerden farklı olabilir ve bu bağlamda çocukların öznel deneyimleri ayrı şekilde incelenmeyi ve keşfedilmeyi gerektirir (Jørgensen, 2016, s. 3). Bu bağlamda, göç

sürecindeki çocukların anlatımları, bu sürecin ve onların deneyimlerinin anlaşılması anlamında önemli katkı sağlamaktadır.

Çocukların göç sürecine ilişkin deneyimlerini ele alan birçok çalışmada olduğu gibi (Ní Laoire ve ark., 2010, Jørgensen, 2016), bu çalışma da çocukların kendi kimliklerine, ilişkilerine ve geleceklerine dair aktif rollerini ve deneyimlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışma, zorunlu göç nedeniyle yeni bir yaşama entegre olmaya çalışma sürecinde, çocukların aile ve sosyal çevre ile etkileşimlerinde aldıkları aktif rolün hem onları hem de ilişkide oldukları diğer kimlikleri değiştirebildiğini göstermektedir. Bu değişim ve rollerdeki farklılaşma, ilişkilerdeki ihtiyaç ve destek alışverişini, dolayısıyla güç ve bağımlılık dengesini de etkilediğinden karşılıklı olarak ambivalansı arttırabilmektedir. Ancak bu süreç, sabit ve durağan değildir ve yeni etkileşimler ve hareketliliklerle birlikte ambivalans da figürasyonlar içerisindeki kimlikler gibi değişime açık konumdadır.

Göç süreçlerine ailelerinin yanında veya ailelerinden uzakta, çok çeşitli konumlarda dahil olabilen çocukların bu sürece ilişkin deneyimleri de birbirinden oldukça farklı ve çok yönlü olabilmektedir. Çocukların deneyimlerine ilişkin ortak olarak değerlendirilebilecek unsur, farklı düzey ve biçimlerde, farklı rol ve konumlarda da olsa, yaşamlarını değiştirme ve başka yaşamlara etki etme noktasında, aktif sosyal aktörler olma yetkinlikleridir. Bu sosyal aktör konumu, onların aile ve sosyal çevrelerinden bağımsız hareket ettikleri anlamına gelmemektedir; onlar da diğer tüm bireyler gibi sosyal ilişkilerinde karşılıklılık, karşılıklı bağımlılık, uzlaşma ve etkileşim gibi dinamikler çerçevesinde hareket etmektedir (Camacho, 2006, s. 15). Çocukların göç sürecinde aktif rol almaları, bu sürecin olumsuz etkilerinden zarar görmedikleri ve eğitim, sağlık, sosyal uyum gibi konularda sıkıntılar yaşamadıkları anlamına gelmemektedir. Ancak çalışmaya dahil olan çocukların deneyimleri, çocukların göçe ilişkin süreçlerde, edilgen, yetersiz, hassas, kırılgan gibi sıfatlara hapsedilemeyecek kadar etkin şekilde sosyal dinamiklerde yer alabildiklerini; ailelerin dil, sosyal uyum gibi dezavantajlı olduğu alanlarda, sosyal ağlarla bağlantı sağlayıcı ve etkileşimi

kolaylaştırıcı rolleri olduğunu göstermektedir. Suriyeli çocuklar aile içerisinde sadece alıcı konumda değildirler. Aksine ailelerin baş etme stratejilerini arttırma, kardeşlerin bakımını destekleme, ebeveynlere Türkçe öğretme ve onların sosyal ağlarını ve etkileşimlerini genişletme anlamında aktif rol üstlenmektedirler. Bu açıdan, göç sürecinde çocuklar, dili çabuk öğrenme ve farklı etnisiteler arasındaki utangaçlığı ve yabancılığı azaltma bağlamında kültürün aktif ve esnek araçları konumundadır (Devine, 2009, s. 534).

Çocukların ailedeki konumlarından ötürü ebeveynlerin kararlarına bağımlılıkları yüksek olsa da, onların eğitim sayesinde dili ebeveynlerinden daha çabuk öğrenmeleri ve diğer çocuklarla sosyal etkileşimlerinin daha kolay ve hızlı olması, onları aile içerisinde bir kültürel aracı konumuna sokmaktadır. Çalışmaya konu olan çocuklar, entegrasyon sürecinin aktif özneleri olarak, ailedeki rolleri açısından eskiye oranla daha etkin bir konuma geçmişlerdir. Çocukların failliği, onlarla birlikte daha çok sosyal etkileşime girebilme imkanına sahip olan ebeveynleri, özellikle anneleri için de oldukça önemlidir. Bu değişim süreci, ebeveyn-çocuk ilişkisinde çatışmalı duyguları ve ambivalansı yükseltse de, bu değişimin entegrasyonu destekleyici gücü çalışmanın bulgularından biridir. Ambivalans, bu açıdan iyi ya da kötü bir kavram olarak değil, değişmeyi tetikleyici nötr bir kavram olarak ele alınmalıdır.

Kağıtçıbaşı'na (2014, s.123) göre, göç süreci aile içi ilişkiler bakımından hem özerkleşme hem de ilişkide olma talebinin arttığı bir süreçtir. Göç süreci yaşayan ailelerde, ebeveyn-çocuk bağının güçlü şekilde devamı hem ebeveyn hem de çocuklar tarafından arzu edilmektedir. Ona göre, ailedeki bu "ilişkililik" birçok stresi ve belirsizliği içinde barındıran göç sürecinde, psikolojik olarak destek sağlayıcı, dolayısıyla korunması istenilen bir örüntüdür. Özerklik de ilişkililik gibi göç sürecinde arzu edilen ve gelişen bir durumdur ve yeni bir sosyokültürel çevreye uyum süreci için gereklidir (Kağıtçıbaşı, 2014, s.123). Çalışmamızda, çocukların aile içerisindeki değişen rollerinin, sosyal çevreye uyum çabaları ile birlikte gelişen özerklikleri ile bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir. Öğrenim gibi bir araç sayesinde, ev sahibi

toplumun dili ve kültürüyle daha çok temas eden çocuklar aile içi ilişkilerde daha özerk ve yetkin bir konuma gelmeye başlamışlardır. Oldukça stres verici olan ve belirsizliklerle dolu bu süreçte, aile içi ilişkililik halinin korunması aile için bir psikososyal destek sağlamaktadır ve bu nedenle göç sürecinde ilişkililiğe dair de yükselen bir talep vardır (Kağıtçıbaşı, 2014, s.123). Bu bağlamda, artan özerkleşmeye bağlı olarak aile içi rol ve statüleri değişen çocuklar ve gençler, bir yandan da sosyal uyuma ilişkin bu edinimlerini aile yararına kullanarak aile içi ilişkililiğin yükselmesine katkı sağlamaktadır.

Neo-liberal söylem içerisinde, mülteci ve göç eden çocuklar, kültürel alışveriş kabiliyetleri ve esneklikleri ile geleceğin potansiyel üretici ve hareketli iş gücü olarak nitelendirilmektedir (Devine, 2013, s.284). Ancak, tam olarak kabul görmedikleri ve öteki olarak konumlandırıldıkları sosyal çevre, onları çoğu zaman arzu edilmeyen, potansiyel bir risk ve sosyal düzene bir tehdit olarak nitelendirebilmektedir. Bu anlayış, sadece yerel halkın değil, ulusal ve uluslararası otoritelerin söylemlerinde de kendini gösterebilmektedir. Göçmen ailelerin ekonomik ve kültürel sermayesine göre bu istenmeme durumu göreceli hale gelebilmektedir (Devine, 2013, s. 284). Bu nedenle aileler için eğitim, çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlamanın yanında, aynı zamanda toplumsal kabulün ve değerli görülmenin de bir aracıdır. Çalışmamızın bulgularına göre de, Suriyeli aileler için çocuklarının eğitimlerini sürdürmesi, hem çocukların geleceği, hem de Türkçe öğrenmeleri yoluyla entegrasyonun ve toplumsal kabulün kolaylaşması açısından önemlidir.

Çocuklar da yetişkinler gibi iki kültür arasında sıkışıp kaldıkları göç ve mültecilik sürecinde, sıklıkla entegre olmaya çalıştıkları toplum içerisinde “öteki” olarak konumlandırılabilir (Ni Laoire ve ark., 2010, s. 156). Suriyeli aileler ve çocukları için, farklı bir dil, kültür ve gündelik yaşam pratiklerine sahip olmaları nedeniyle yaşadıkları uyum sorunları, zaman zaman ev sahibi ülke halkı tarafından ötekileştirilmelerine ve olumsuz sıfatlarla etiketlenmelerine, hatta çok yönlü bir tehdit olarak algılanmalarına yol açabilmektedir (Tunç, 2015). Suriyelilere ilişkin bu ötekileştirici algı, geçici ve misafir konumlarının kalıcılığa doğru değişmesi ile birlikte yükselmeye başlamıştır (Tunç, 2015). Suriyeli

çocukların Türk okullarında öğrenim görmeye başlamaları, bu sancılı entegrasyon sürecinde, iki grup tarafından da hissedilen endişeleri tetikleyen gelişmelerden biri olmuştur. Sınıfında Suriyeli çocuklar da olan okul öncesi öğretmenlerle yapılan bir çalışmada, öğretmenler Suriyeli çocuklara ilişkin dışlayıcı tutumu hem Türk öğrenciler, hem de veliler boyutunda gözlemleyebildiklerini ve Suriyeli çocukların dil ve kültür farklılığının yanı sıra daha düşük statüde algılanmalarının da bu dışlanmayı artırdığını ifade etmişlerdir (Mercan Uzun ve Bütün, 2016). Bu çalışmada da, bazı Suriyeli anne ve çocuklar tarafından, sosyal yaşamda “öteki” olarak görüldükleri benzer olumsuz deneyimler aktarılmıştır. Baskın batılı ideolojide, çocuğun korunmaya muhtaç, aileye bağımlı olarak görülüyor oluşu, çocuk için en doğal ve en iyi yerin ev olduğu görüşünü desteklemektedir (Ni Laoire ve ark., 2010, s.156). Yani, batılı görüşe göre çocuğun ihtiyaç duyduğu sabit ve güvenli ortam ancak aile ve ev içerisinde sağlanabilir. İdeal ve modern çocukluğa ilişkin bu görüş, çocuğun hareketliliğine ve evsizliğine yönelik moral kaygıların tetiklenmesine etki etmektedir (Ni Laoire ve ark., 2010,s. 156). Bu durum sokakta yaşayan, çalışan, zorunlu göç eden, yer değiştirmiş, sığınmacı ve mülteci çocukların varlığına ilişkin endişe ve tehdit algısının da oluşmasında ideolojik bir zemin oluşturmaktadır.

Ulus ötesi ilişkiler ve mekanlar ağının içerisinde göç edenlerin yaşamında sabit ve durağan bir ev kavramı yoktur. Sirriyeh (2010) genç mülteci kadınlarla gerçekleştirdiği çalışmasında onlar için evin akışkan ve evrimleşen, hareketlilikleri ile birlikte yeniden yapılanan bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Hayatlarının farklı lokasyonlarında ve alanlarında kimliklerinin ve sosyal konumlarının kesişimleri farklı şekilde deneyimlenmektedir (Sirriyeh, 2010, s. 214). Bu çalışmadaki Suriyeli çocuklar için de, onların aidiyet ve bağlılık hislerinin merkezinde duran sabit bir ev ve vatan kavramının olmadığı düşünülmektedir. Onlar için hem Suriye hem Türkiye, yaşamları ile ilişkilendirebildikleri öğeler taşımaktadır. Yaşlarına göre fazlaca hareketlilik içerisinde geçmekte olan yaşamları, ev, vatan, aile gibi kavramların ve ilişki ağlarının akışkanlığı içerisinde yol almaktadır. Hem onlar, hem de aileleri için ilişkilere ve kavramlara ilişkin

ambivalansın yüksek olduğu bu süreç, bundan sonrası için de yeni kimlik ve ev inşalarını beraberinde getirecektir.

Zorunlu göçe maruz kalmış çocukların yeni bir sosyal ve kültürel çevre içerisinde kendilerini konumlandırma sürecinde yaşadıkları zorluklar, araştırmalara çok boyutlu şekilde konu edilmeye devam edilmelidir. Çocukların yaşına, cinsiyetine, ailelerin yasal ve toplumsal statülerine ve diğer birçok başka değişkene göre bu zorlukların ve baş etme mekanizmalarının farklılaşabileceği düşünüldüğünde, bu alanda yapılacak yeni çalışmaların, ailelere ve çocuklara sunulacak desteklerin şekillenmesinde önemli fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir. Çalışmaya katılan çocuklardan birinin şu yorumu bu alandaki yetersizliği vurgular niteliktedir: “İlk kez birisi gelip bize bunları soruyor. Çok sevindim. Size teşekkür ederim”. Suriyeli çocukların göç ve mültecilik sürecindeki fail konumları aileler ve ev sahibi toplum için entegrasyonu arttıran bir faktör olsa da, yeni bir kültüre kabul ve uyumlarının kolaylaştırılması ve bu süreçte haklarının korunması anlamında, devletin politika geliştirme ve tedbir alma sorumluluğu devam etmekte ve yüksek önem arz etmektedir. Çalışmamızın, çocukların göç sürecine ilişkin öznel deneyimlerinin görünür hale getirilmesi ve bu süreçte alabilecekleri aktif ve kolaylaştırıcı rolün öneminin ortaya konulması bağlamında, entegrasyon sürecine yönelik atılacak adımlara ve üretilecek sosyal politikalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5. SUMMARY

According to the official figures, by the year 2018, there are more than three and a half million Syrians in Turkey which has the highest number of Syrian immigrants. In recent years, the living conditions of Syrian families in Turkey have highly changed due to the high number of newly arrived immigrants. By the beginning of 2013, almost all Syrian immigrants were living in the camps, and now four out of every five migrants have settled in the city centers of Turkey. Syrian families and their children struggle with inadequate housing and services and mostly they can only find work in the informal economy with poor conditions. At the same time, they also have communication problems and adaptation problems in their daily lives. Both the adult members and their children are trying to cope with this uncertain adaptation process. Qualified interviews with five Syrian mothers and their children settled in the city center of Mersin have been carried out in order to understand the effects of this integration process on Syrian families and their children. The ambivalence feelings and experiences of the interviewed Syrian family members with respect to their family, school, friendship relations and home perceptions were discussed from a relational sociological approach. Findings of the study show that children are not passive recipients in the family. On the contrary, they take an active role in increasing the coping strategies of their families, supporting the other siblings, teaching Turkish to their parents, and expanding the family's social networks and interactions. The difficulties and changes that children and their families experiencing in this integration process in a new social and cultural environment should continue to be subject to new academic studies. Considering that these difficulties and coping mechanisms can be differentiated by age, gender, legal and social status, and many other variables, it is thought that new studies on this area will provide significant benefits in shaping and determining the support and services that will be provided to immigrant families and their children.

6. KAYNAKÇA

- Aksakal, İ. (2017). Suriyeli Mülteci Öğrencilerin Türk Eğitim Sistemine ve Sınıf Ortamına Uyum Sorunları (Kars İli Örneği). *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 9(36), 669-676.
- Apitzsch, U., Siouti, I. (2007) Biographical Analysis as an Interdisciplinary Re-Search Perspective in the Field of Migration Studies. 14.10.2018 tarihinde http://www.york.ac.uk/res/researchintegration/Integrative_Research_Methods/Apitzsch%20Biographical%20Analysis%20April%202007.pdf adresinden edinilmiştir.
- Ardıç Çobaner, A. (2015). Çocuk Hakları Bağlamında Suriyeli Mülteci Çocukların Haberlerde Temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 24-54.
- Bahadır, H., Uçku, R. (2016). İzmir'in Bir Mahallesinde Yaşayan 6-17 Yaş Arasındaki Suriyeli Çocukların Çalışma Durumları ve Çalışma Durumlarını Etkileyen Etmenler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 117-124.
- Birkbeck, S.R., Ketokivi, K. (2016). Relational Persons and Relational Processes: Developing the Notion of Relationality for the Sociology of Personal Life. *Sociology*, 50/1, 143 –159. doi: 10.1177/0038038514561295
- Camacho, A.Z.V. (2006). *Children and Migration: Understanding the Migration Experiences of Child Domestic Workers in The Philippines*, Institute of Social Studies. 14.10.2018 tarihinde <http://www.childmigration.net/files/Camacho.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Caneva, E. (2015). Children's Agency and Migration: Constructing Kinship in Latin American and East European Families Living in Italy. *Childhood*, 22/2, 278-292. doi:10.1177/0907568214521844
- Connidis, I.A., Mc Mullin, J.A. (2002). Sociological Ambivalence and Family Ties: A Critical Perspective. *Journal of Marriage and Family*, 64:3, 558–567. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00558.x
- Connidis, I.A. (2015). Exploring Ambivalence in Family Ties: Progress and Prospect. *Journal of Marriage and Family*, 77, 77–95. doi: 10.1111/jomf.12150
- Dépelteau, F. (2008). Relational Thinking: A Critique of Co-Deterministic Theories of Structure and Agency. *Sociological Theory*, 26(1), 51–73. doi: 10.1111/j.1467-9558.2008.00318.x

- Devine, D. (2009). Mobilising Capitals? Migrant Children's Negotiation of Their Everyday Lives in School. *British Journal of Sociology of Education*, 30/5, 521-535. doi:10.1080/01425690903101023
- Devine, D. (2013). 'Value'ing Children Differently? Migrant Children in Education. *Children & Society*. 27, 282–294. doi: 10.1111/chso.12034
- Emin, M. N. (2016). *Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları* (Analiz no:153). İstanbul: SETA: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
- Emirbayer, M. (1997). Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology*, 103(2), 281–317.
- Erdoğan, M.M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, R.& Erdoğan, M.Y. (2006). Göç ve Çocuk Suçluluğu. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3/ 9, 79-90
- Geçkil, E., Aldem, M., & Kaleci, E. (2017). Göçün Çocuk Sağlığına Etkisi. *Journal of Human Sciences*, 14(1), 171-186. doi:10.14687/jhs.v14i1.4102
- Gubrium, J. F., Holstein, J. A. (2002). *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- Hillcoat-Nallétamby, S., Phillips, J. E (2011). Sociological Ambivalence Revisited. *Sociology*, 45, 202-217. doi:10.1177/0038038510394018
- İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2018). *Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler*. 14.10.2018 tarihinde http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 adresinden edinilmiştir.

- Jørgensen, C.R. (2016). The Problem is That I Don't Know – Agency and Life Projects of Transnational Migrant Children and Young People in England and Spain. *Childhood*, 24/1, 1-15. doi: 10.1177/0907568216646567
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). Kültürleşme ve Aile İlişkileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17 (34), 120-127.
- Köngeter, S., Smith, W. (2014). *Transnational Agency and Migration. Actors, Movements and Social Support*. London: Routledge.
- Lechner, E. (2014). Biographical Research Among Immigrants in Portugal: Collaborative Research and The Analytical Relevance of Personal Accounts. *História (São Paulo)*, 33(1), 97-108. doi:10.1590/S0101-90742014000100006.
- Memiş, H. (2015). İç Savaş Nedeniyle Kilis'te Yaşayan Suriyelilerin Oluşturduğu Sosyo-Ekonomik Algılar Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 100-114.
- Mercan Uzun, E., Bütün, E. (2016). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Suriyeli Sığınmacı Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar Hakkında Öğretmen Görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 72-83.
- Mische, A. (2011). Relational Sociology, Culture, and Agency, John Scott and Peter Carrington (Ed.), *The Sage Handbook of Social Network Analysis* içinde (s. 80–97). London: Sage Publications
- Morrow, V. (2011). *Understanding Children and Childhood*. Centre for Children and Young People Background Briefing Series, No. 1. (2.baskı). *Lismore: Centre for Children and Young People*. Southern Cross University.
- Mützel S. (2009). Networks as Culturally Constituted Processes: A Comparison of Relational Sociology and Actor-Network Theory. *Current Sociology*. 57(6), 871–887. doi:10.1177/0011392109342223
- Ní Laoire, C., Carpena-Méndez, F., Tyrrell, N. & White, A. (2010). Introduction: Childhood and Migration—Mobilities, Homes and Belongings. *Childhood*, 17 (2), 155-162. doi: 10.1177/0907568210365463
- Orhan, O., Şenyücel, S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri. *ORSAM & TE-SEV Raporu*, İstanbul. <http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/09012015104258.pdf>.

- Polat, F.Ç. & Kaya, E. (2017). Bir Ötekileştirme Pratiği: Türkiye’de Yaşayan Suriyelilere Yönelik Tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi*, 1/1, 38-48
- Schaeffer, M. (2013). Inter-Ethnic Neighbourhood Acquaintances of Migrants and Natives in Germany: On the Brokering Roles of Inter-Ethnic Partners and Children. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39/8: 1219-1240. doi: 10.1080/1369183X.2013.778147.
- Sime, D., Fox, R. (2015). Home Abroad: Eastern European Children’s Family and Peer Relationships After Migration. *Childhood*, 22(3), 377 –393. doi: 10.1177/0907568214543199.
- Sirriyeh, A. (2010). Home Journeys: Im/Mobilities in Young Refugee and Asylum Seeking Women’s Negotiations of Home. *Childhood* (Special issue: Children and Migration – Mobilities, Homes and Belonging), 17(2), 197-211. doi: 10.1177/0907568210365667.
- Tekin Babuç, Z. (2016). Suriyeli Aileler ve Eşikteki Yaşamları: Mersin Örneği, Aytül Kasapoğlu (Ed.), *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji* içinde (s. 216-233), Yeni İnsan Yayınevi Ankara.
- Tighe, L.A, Birditt, K.S & Antonucci, T.C. (2016). Intergenerational Ambivalence in Adolescence and Early Adulthood: Implications for Depressive Symptoms Over Time. *Developmental Psychology*, 52: 5, 824–834.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- UNICEF (2018). *UNICEF Turkey 2018 Humanitarian Situation Report*. 13.07.2018 tarihinde <https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF%20Turkey%20Humanitarian%20Situation%20Report%20No.%2019%20-%20March%202018.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Weigert, A.J. (1991). *Mixed Emotions: Certain Steps Toward Understanding Ambivalence*. Albany, NY: State University of New York Press.
- White, H. (2008). *Identity and Control: How Social Formations Emerge*. 2nd, rev. ed. Princeton: Princeton University Press.
- Yaman, F. (2017). Uyum ve Ötekileşme Ayrımında Suriyeli Sığınmacılar. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 91-111

Zohdi, E. (2018). Lost-Identity; A Result of “Hybridity” and “Ambivalence” in Tayeb Salih’s Season of Migration to the North. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 1, 146-151

KADIN CİNAYETLERİNDE SEMBOLİK İKTİDARIN KRİZİ

Haktan URAL¹

Nilay ÇABUK KAYA²

ÖZ

Bu çalışmada, son yıllarda kamusal tartışmalarda ve akademik alanda görünürlük kazanan kadın cinayetleri olgusunun hangi sembolik anlamlarla birlikte ortaya çıktığı, öldürücü şiddet pratiğinin hangi kadınlıkları sembolik olarak “değersiz”, dolayısıyla da öldürülmeye “değer”, olarak ürettiği mercek altına alınmaktadır. Hem uluslararası literatürde hem de Türkiye üzerine incelemelerde sıklıkla niceliksel bir yaklaşımla incelenen kadın cinayetleri olgusunun nitel bir yaklaşımla anlaşılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, Diyarbakır’da öldürülen üç kadının sonuçlandırılmış dava dosyaları incelenmektedir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini, Grzyb’in (2016) kadın cinayetleri olgusunu anlamak için Bourdieu’nün sembolik iktidar ve sembolik şiddet kavramlarına başvurarak oluşturduğu kavramsal araçlar oluşturmaktadır. Bu çerçeveden hareketle, öldürülen kadınların sembolik iktidar mekanizmaları içerisinde itaatkar, uysal ve saygın olmayan kadınlık temsilleriyle anlamlandırıldıkları ileri sürülmektedir. Bu sembolik şiddet biçimi sembolik iktidarın kriz dinamiklerini oluşturmaktadır. Sonuç olarak da öldürücü şiddet pratikleri sembolik iktidarı onaran ve canlandıran strateji olarak işlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Cinayetleri, Sembolik İktidar, Sembolik Şiddet, Eril Tahakküm

¹ Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

THE CRISIS OF SYMBOLIC POWER IN FEMICIDES

ABSTRACT

This study sheds light on the questions of how symbolic meanings come to emerge and signify certain representations of femininity as “worthless” (so as ”worth” killing) in the processes leading to femicide. Given that both international literature and the studies on Turkey largely deal with femicides through quantitative approaches, our study contributes to ever-expanding body of literature through a qualitative research. In doing so, we go beyond over-simplification of understanding the justifications of women’s murder, the processes of lethal violence, and social and cultural context of femicides by means of utilizing qualitative research. Grzyb’s (2016) influential work that relies upon Bourdieusian conceptual tools, namely symbolic power and symbolic violence, largely frame the study, which is based on the analysis of the judicial records of murdered women in Diyarbakır. From this vantage point, this study suggests that there exists a significatory process relying upon symbolic power mechanisms that give meanings to murdered women as lacking submissiveness, docility and respectability in diverse ways. This form of symbolic violence constitutes the crisis dynamics of symbolic power. In consequence, lethal violence ends up as a strategy to restore and reinvigorate symbolic power.

Keywords: Femicide, Symbolic Power, Symbolic Violence, Masculine Domination

1. GİRİŞ

Son on yıl içerisinde, kadın cinayetleri hem kamusal tartışmalarda hem de özel olarak akademik alan içerisinde daha geniş yer bulmaya başladı. Bu gelişmede, Adalet Bakanlığı'nın 2010 yılında yaptığı açıklamada yedi yıllık süre içerisinde kadın cinayetlerinin %1400 artış gösterdiğini belirtmesinin büyük bir etkisi oldu (bkz. Gazioğlu, 2013; Taşdemir Afşar, 2016). Bakanlığın açıklamasının kadın cinayetlerinin artışına ilişkin olgusal bir hakikati ne ölçüde yansıttığına ilişkin sorular bir yana, meselenin görünürlük kazanmasına önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Weil'in (2016b, s. 1126) belirttiği gibi, görünürlük sosyal bilimcilerin toplumsal olguları görüp görmediklerini, ya da nasıl gördüklerini, radikal bir biçimde şekillendirir. Kadınlara yönelen şiddetin ne ölçüde öldürücü boyutlara ulaştığını gözler önüne seren bu temsil biçimi, kadın cinayetlerini akademik bir görüş alanı içerisine taşımakta oldukça etkili olmuş gibi görünüyor: Son yıllarda, adli tıp (Ozgun Unal, Koc, Unal, Akcan, & Javan, 2016; Toprak & Ersoy, 2017), hukuk (Doğan, 2014), ruh sağlığı (Tosun Altınöz, Altınöz, Utku, Eşsizozlu, & Candansayar, 2018) ve sosyoloji (Çetin, 2015; Taşdemir Afşar, 2016) gibi alanlardan çalışmalar Türkiye'de kadın cinayetlerinin farklı yönlerini mercek altına almaya başladı.

Bu çalışmalar kadın cinayetlerini anlamaya ve önlemeye yönelik bir ilginin yükselişe geçtiğini göstermenin yanı sıra, yeni bir görme biçimini de haber veriyor. Türkiye'de kadına yönelik öldürücü şiddet pratiklerinin etnik/bölgesel ayrımlarla (Kürt ve Güneydoğu gibi) sınırlı bir kültürel ötekiye atfedilmemesi gerektiğini gözler önüne seriyor (bkz. Çetin, 2015; Doğan, 2014; Koğacıoğlu, 2007). Bu şiddet biçiminin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri çerçevesinde incelenmesine davet eden bir görme biçimi söz konusu (Gazioğlu, 2013; Taşdemir Afşar, 2016). Toprak ve Ersoy'un (2017) gösterdiği gibi, Türkiye'de kadınlar sıklıkla yakın ilişki içerisinde oldukları kişilerce (eşleri, sevgilileri ya da yakın akrabaları tarafından) öldürülüyor. En önemli motivasyonlar ise kadınların ayrılık talebi, kıskançlık, aldatma ve namus olarak öne çıkıyor. Kadın cinayetleri eril bir sahipleniciliğin sonucu olarak gerçekleşen öldürücü bir şiddet biçimi olarak karşımıza çıkıyor. Kadınların bir ilişkiyi sonlandırması, evden ayrılması, başka bir partnerle yeni bir ilişkiye

başlaması, ailesinin istediği bir evliliği reddetmesi, tecavüze uğraması, “uygunsuz” davranışlar sergilemesi gibi çok farklı pratikler eril otoritenin zayıfladığı anlara işaret ediyor. Kadınlar, erkekler tarafından bu otorite boşluğunu yeniden tesis etmek ve erkeklik itibarını yeniden elde etmek için öldürülüyorlar (Messerschmidt, 2017).

Yanı sıra, hem uluslararası literatürde hem de Türkiye üzerine incelemelerde, kadın cinayetlerinin fiziksel şiddet geçmişinin sonucunda geliştiğine vurgu yapılıyor (Abrahams vd., 2009; Campbell, Glass, Sharps, Laughon & Bloom, 2007; Toprak & Ersoy, 2017). Bu çalışmalar, fiziksel şiddetin kadın cinayetlerinin öncülü ve habercisi olduğu, en önemli risk faktörünü oluşturduğunu ortaya koyuyor. Kadın cinayetlerine ilişkin bu kavrayış fiziksel şiddete analitik bir öncelik veriyor ve hangi sembolik anlamların devreye girdiği sorusunu önemli ölçüde cevapsız bırakıyor. Her ne kadar şiddet uygulama ve öldürme motivasyonlarına dikkat edilse dahi, aktörlerin motivasyonları ve anlamlandırma pratikleri çoğunlukla nicelikselleştirilmiş veri setleriyle temsil ediliyor. Dolayısıyla, bu çalışmalar kadın cinayetlerinin toplumsal ve kültürel boyutlarını öne çıkarsa da bireylerin anlam dünyasına ya yüzeysel olarak temas ediyor ya da göz önünde bulundurmuyor.

Buradan hareketle, bu çalışmada kadın cinayetlerini anlamak için şu sorulara yanıt verilmesi amaçlanıyor: Kadınların eşleri, sevgilileri ya da yakın akrabaları tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan sembolik anlamlar nasıl ortaya çıkıyor? Hangi kadınlıklar sembolik olarak “değersiz”, dolayısıyla da öldürülmeye “değer” olarak anlamlandırılıyor? Bu doğrultuda, kadınların öldürülmesiyle sonuçlanan süreçlerde hangi sembolik iktidar mekanizmaları işliyor? Bu sorulara yanıt bulmayı hedefleyen çalışmada, kadın cinayetleri analitik olarak “şiddet” kavramından hareketle incelenmektedir. Ancak, literatürdeki tartışmalardan farklı olarak kadın cinayetlerinin sembolik şiddetin bir uzantısı olarak iş gördüğü ileri sürülmektedir.

Bourdieu’ye (1991) göre sembolik şiddet toplumsal uzayın belli bir biçimde anlamlandırıldığı, tasnif edildiği söylemsel düzlemin içerisinde oluşur; dolayısıyla sembolik iktidarın bir uzantısı olarak tatbik edilir.

Sembolik iktidar ise belli bir toplumsal düzenin o toplumun mensuplarının zihinlerine, duygulanımlarına, eyleme biçimlerine kabul ettirilme kapasitesidir. Bu iktidar formu üretici bir sembolik çerçeve gibi çalışır; bedenler, pratikler, nesnelere ve yerlere ilişkin bir bilme biçimi üretmek varoluşlarının koşulu haline gelir (Wacquant & Akçaoğlu, 2017, s. 39). Bu bilme biçimi ana hatlarıyla şu şekilde işler: Dilin diferansiyel mantığından yararlanarak sembolik ayrımlar ve farklılaşmalar tanımlar. Ayrıca, bir tahakküm biçimidir; sembolik ayrımlar iyi/kötü, doğru/yanlış, saygın olan/olmayan, kabul edilir olan/olmayan gibi kategorilerle çeşitli hiyerarşiler üretir (Swartz, 2011, s. 121–122). Grzyb'in (2016, s. 1041) belirttiği gibi, Bourdieu'nün sembolik iktidar ve sembolik şiddet kavramları kadın cinayetlerinde oluşan mekanizmalarla doğrudan ilişkilidir. Öldürme eylemi elbette bir sembolik şiddet değildir; ama eylemleri güdüleyen, meşrulaştıran, doğallaştıran, mümkün ve hatta kaçınılmaz kılan sembolik anlamlar kadın cinayetlerine çıkan güzergahı tayin eder. Bu anlam dünyası, en genel anlamıyla, kadınların cinsiyet performansları üzerinde tahakküm kuran sembolik şiddet pratikleridir. Öldürücü şiddet pratiklerine kurban giden kadınlar ahlaki standartlara ya da aile/erkek kontrolü ve denetimine uymadıkları nedeniyle “değersiz” (ya da öldürülmeye “değer”) olarak kodlanırlar. Bu yüzden, Grzyb (2016, s. 1042) fiziksel şiddetin ve onun öldürücü biçimlerinin aslında sembolik şiddetin uzantısı olarak kadınlar üzerinde tahakküm kurduğunu belirtir.

Kadın cinayetlerinde –daha genel olarak da öldürülen kadınların şiddet geçmişlerinde- sembolik iktidarın ve sembolik şiddetin nasıl ortaya çıktığını çözümlmek için mahkeme kayıtlarına başvurulmuştur. Mahkeme kayıtları kadın cinayetlerinin hangi bağlamlarda ortaya çıktığı, nasıl deneyimlendiği ve hangi motivasyonlarla gerçekleştirildiğini incelikli ve detaylı bir biçimde anlamak için güçlü bir bilgi kaynağı oluşturmuştur (bkz. Weil, 2017, s. 122). Bu kayıtlar olgusal düzlemde olup biteni öğrenmek için kullanılan bir mecra olmanın ötesinde, şiddetin sembolik kaynaklarını anlamak için yöntemsel bir araç olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada, Diyarbakır'da öldürülen 3 kadının sonuçlandırılmış dava dosyaları incelenmiştir. Bu dosyalardaki faillerin ve yakın akrabalar ve arkadaşlardan oluşan tanıkların anlatılarından

yola çıkılarak, öldürülen kadınların cinsiyet pratiklerine ilişkin tasniflerin ve ayrımların nasıl üretildiği ve cinayetleri anlamlandırmak için nasıl kullanıldığı incelenmiştir.

2. KAVRAMSAL VE YÖNTEMSSEL TARTIŞMALAR

“Kadın cinayeti” (femicide) kavramı, 1976 yılında literatürde kendisine yer bulmasıyla birlikte, feminist araştırmacıların önemli ölçüde ilgi odağı oldu. Bu terim, bir insanın öldürülmesi anlamına gelen cinayet (homicide) kavramından farklı olarak, öldürülen kişinin cinsiyetine vurgu yapar. Böylelikle, kadınların öldürülmesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nasıl bir rol oynadığına ilişkin bir farkındalığı tetikleyebilmiştir (bkz. Corradi, Marcuello-Servós, Boira, & Weil, 2016). Kadın cinayetleri, özellikle ilk dönem tartışmalarda, “kadınların kadın düşmanlığı sebebiyle erkekler tarafından öldürülmesi” (Radford, 1992, s. 3) olarak tanımlandı. Bu tanım ataerkil bir toplumda kadınların baskı altına alınmasının bir tezahürü olarak nefret, aşağılama, zevk ya da sahiplenicilik gibi güdülerle kadınların öldürülmesine işaret eder.

Kavram, özellikle 1990’lı ve 2000’li yıllarda daha sık tartışılmaya başlamasıyla birlikte, türlü biçimlerde yeniden formüle edildi (bkz. Corradi vd., 2016; Gazioğlu, 2013). Örneğin; Campbell ve Runyan (1998) failin motivasyonu ve konumuna bakmaksızın her türden kadın cinayetini bu terim içerisinde inceler. Ancak bu bakış açısı kadın cinayetlerini toplumsal cinsiyet temelli şiddetin bir tezahürü olarak kavramayı güçleştirir. Widyono’nun (2008, s. 7) belirttiği gibi, kadın cinayetlerini toplumsal cinsiyet temelli bir şiddetin sonucu ve öldürücü bir biçimi olarak kavramak oldukça önemlidir. Bu nedenle, kadın cinayetlerinin olgusal çeşitliliğini kapsayacak bir tanım toplumsal cinsiyet eşitsizliği perspektifini de içermelidir.

Hem uluslararası literatürde hem de Türkiye üzerine incelemelerde, kadın cinayetlerini kavramsallaştırmaya yönelik tartışmalar özellikle iki farklı türüne ağırlık verir: Eş-partner tarafından gerçekleştirilen cinayetler ve namus cinayetleri (Çetin, 2015; Messerschmidt, 2017). Ancak kadınların öldürülmesi farklı sosyo-kültürel ve sosyo-politik bağlamlarda çok farklı biçimler ve anlamlar kazanabilmektedir (Weil, 2016b). Bu olgusal çeşitliliği kapsayacak türden geniş bir tanım Birleşmiş Milletler’in 2012 yılında açıkladığı Kadın

Cinayetleri Üzerine Viyana Deklarasyonu'nda geliştirildi. Bu tanım toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak kadınların öldürülmesinin 11 farklı türüne işaret eder:

“(1) Eş/partner şiddetinin sonucu olarak kadınların öldürülmesi; (2) işkence ve kadın düşmanı bir katledilme sonucu öldürülme; (3) kadın ve kızların ‘namus’ adına öldürülmesi; (4) silahlı çatışma bağlamında kadın ve kızların hedef olarak öldürülmesi; (5) çeyizle ilgili olarak kadınların öldürülmesi; (6) kadın ve kızların cinsel yönelimi ve cinsiyet kimliği nedeniyle öldürülmesi; (7) aborijin ve yerli kadın ve kızların toplumsal cinsiyetleri nedeniyle öldürülmesi; (8) kız yeni doğanların ve ceninlerin öldürülmesi; (9) kadın sünneti nedeniyle gerçekleşen ölümler; (10) cadılık suçlamasıyla öldürülme; (11) sokak çeteleri, organize suç, uyuşturucu ticareti, insan ticareti ve hafif silahların artışıyla ilgili diğer kadın cinayetleri” (Laurent, Platzer, & Idomir, 2013, s. 4).

Kadın cinayetleri olgusu psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok etmenin iç içe geçtiği karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşıklığı anlayabilmek için, Dobash ve Dobash (2008) kurban ve fail arasındaki ilişki kadar, çeşitli bilişsel süreçler (kurban ve failin düşünme süreçleri, duyguları ve psikolojik özellikleri), sosyo-kültürel özellikler (özellikle kadınlık ve erkeklığe dair yerleşik inanışlar, gelenekler, vs.) ve sosyo-demografik özelliklere (yaş, eğitim düzeyi, vs.) dikkat çekerler. Kadın cinayetlerinin bu etmenler doğrultusunda farklı hallerde karşımıza çıktığını belirtirler. İngiltere örneğinde sosyal dinamiklerini inceledikleri çalışmalarında farklı yaşlardan ve eğitim düzeylerinden kadınlar için farklı risk faktörleri tanımlarlar. Benzer şekilde, Abrahams ve diğerleri de (2009), Güney Afrika’da yaş faktörünün kadın cinayetleri olgusunu şekillendiren bir etmen olduğuna dikkat çeker. Buna göre, eş/partner cinayetleri daha genç ve düşük eğitim düzeylerinden kadınlarda daha yaygın olarak karşımıza çıkar. Ancak, kadın cinayetleri yalnızca eş/partner cinayetlerinden ibaret de değildir. Diğer suç pratikleriyle birlikte gelişen durumlar da söz konusu olabilmektedir. Örneğin tecavüzle birlikte ya da çoğunlukla yalnız yaşayan ve görece daha kırılgan bir pozisyona sahip yaşlı kadınlarda hırsızlık, gasp ve benzeri suçlarla gelişen kadın cinayetleri de söz konusu olabilmektedir. Frye ve diğerleri de (2005) New York’ta kadın cinayetlerinin örüntülerini

inceledikleri çalışmalarında, yoksulluk ve göçmenlik deneyimlerinin kadınları öldürücü şiddet pratiklerine daha açık hale getirdiğini belirtirler. Maddi kaynaklara erişimi sınırlı ve göç gibi nedenlerle sosyal destek mekanizmalarına da ulaşmada güçlük yaşayan kadınların en önemli risk grubunu oluşturduğunu söylerler.

Bu türden örüntüler temsili örneklemelere dayalı niceliksel veri setleri aracılığıyla ortaya konur. Polis kayıtları, adli tıp kayıtları, cinayet istatistikleri ve haberler sıklıkla kullanılan veri kaynaklarıdır (Widyono, 2008). Böylelikle, kurban ve failin ilişkisi, kurban ve failin çeşitli demografik ve sosyal özellikleri ve cinayetin gerekçeleri çoğunlukla istatistiksel göstergeler aracılığıyla temsil edilir. Bu yöntemsel yaklaşım temsili örneklemelerle genellenebilir ve karşılaştırılabilir bir bilgi inşası için olanaklar sunar. Ancak, Weil'in (2017, s. 122–123) belirttiği gibi, niceliksel bir analiz cinayetin hangi kültürel ve sosyal bağlamlarda gerçekleştiği, nasıl deneyimlendiği ve hangi anlamların devreye girdiğine ilişkin sınırlı bilgiler içerir. Niceliksel incelemeler bu türden bilgileri çarpıcı biçimde şablonlaştırır; bu nedenle aşırı basitleştirilmiş nedensel açıklamalara kapı aralar.

Bu yöntemsel sınırlılıkları aşabilmenin yolu niteliksel bir çözümlemedir (Weil & Kouta, 2017). Faillerin, kurbanların akrabaları ve arkadaşlarının ve cinayet girişimlerinden sağ kurtulmayı başarmış kadınların anlatıları derinlemesine incelemeler için zengin bilgi kaynağı sunar. Ancak, bu kişilere ulaşmak oldukça zordur. Örneğin; Weil (2016a) İsrail'de cinayet girişiminden sağ kurtulmayı başarmış Etiyopyalı kadınlarla görüşmelere dayandırdığı çalışmasında yalnızca 3 kadına ulaşabilmiştir. Bu kadınların anlatıları, erkeğin – sadakat, dindarlık ve itaat gibi- beklentilerinin karşılanmadığı süreçlerin sonucunda öldürücü şiddetin ortaya çıktığını gösterir.

Bunların dışında, karara bağlanmış kadın cinayetlerinin hukuki kayıtları da söz konusu grupların anlatılarını incelemek için oldukça elverişlidir. Bu kayıtlar cinayete kurban giden kadınların anlatılarını içermese de tanık ve sanık olarak dinlenen kişilerin anlatılarına geniş ölçüde yer verir. Bu çalışmada dava dosyalarındaki anlatılar iki biçimde araçsallaştırılmıştır: Birincisi; dava dosyaları çok sayıda tanık ifadesini içerir ve bunlar

cinayetin işlendiği bağlamı ortaya koymak için kullanılabilir. Bu ifadeler yoğun bir biçimde olgusal detayları içeren anlatılardır; kadın cinayetlerinin yaşandığı sürece ve bağlama dair zengin bir veri kaynağı sunar. Elbette, bu anlatıların olgusal gerçekliği ancak sınırlı – zaman zaman da yanıltıcı bir şekilde yansıttığı çekinceleri ileri sürülebilir. Ancak; farklı tanıklıklarla tekrarlanan; buna ek olarak da, resmi kayıtlar, deliller ve dijital kayıtlar gibi bilgi kaynakları sayesinde de doğrulanan bilgiler güvenilir veri kaynakları olarak incelenebilir. İkincisi; dava dosyalarında kurbanın yakın çevresi ve failin değer yargıları, inanışları, beklentileri ve deneyimlerini detaylı bir şekilde incelemek mümkündür. Böylece öldürülen kadınların şiddet geçmişinin hangi sembolik kaynaklardan beslendiğini anlamak olanaklı hale gelir.

3. TÜRKİYE’DE KADIN CİNAYETLERİ

Giriş bölümünde söz edildiği üzere, son on yılda Türkiye’deki kadın cinayetlerinin görünürlüğünün artışı, en belirgin olarak, medya alanında gözlemlenebilir. Bu doğrultuda, Bağımsız İletişim Ağı (bianet) ve Objective Araştırmacı Gazetecilik Programı iş birliğinde gerçekleştirilen bir proje kapsamında yayınlanmaya başlayan kadincinayetleri.org sitesi 2010 yılından günümüze medyaya yansıyan kadın cinayetlerinin verilerini haritalandırıyor. Bu veri tabanı medya temsillerine dayandırıldığı için belli bir yanlılığı taşıyor; dolayısıyla, tüm kadın cinayetlerini kapsamadığı akılda tutulmalı. Yine de geniş sayılabilecek bir zaman aralığı içerisinde tüm illerde yaşanan kadın cinayetlerini kapsaması nedeniyle, Türkiye’deki kadın cinayetlerinin temel örüntülerine dair önemli ipuçları sağlıyor.

Sitenin verilerine göre (bkz. Tablo 1), 2010 yılından bugüne medyada temsil edilen öldürülen kadın sayısı 1964’tür. %40.7’si 26-40 yaş aralığındayken, %20.2’si 19-25 yaş aralığında, %19.9’u 41-55 aralığındadır. Kadın cinayetlerine kurban giden kadınlar en çok kocaları tarafından öldürülürken (%40.6), %22.3’ü akrabası tarafından, %11.4’ü de erkek arkadaşı tarafından öldürülmüştür. Kadınların öldürülmelerinin en yaygın gerekçeleri ise, sırasıyla tartışma/kavga, aldatılma şüphesi, boşanma isteği, barışma isteğinin reddi, namus/töre, maddi sebepler, kadınların aldıkları kararlar/tercihleri, erkeğin reddedilmesi/terk edilmesi, kıskançlık, kadının ayrılma isteği ve cinsel saldırıdır. Toprak ve Ersoy’un (2017, s. 5–6) 12 farklı ilde 161

kadın cinayeti dava dosyasını incelediği çalışmaları, kadınların öldürülme gerekçelerinin farklı yaş gruplarında değişkenlik gösterdiğini ortaya koyar. Buna göre, tartışma ve kavga gibi nedenlerle öldürülen kadınlar daha yaşlı olma eğilimindeyken, ayrılık, kıskançlık ve sadakatsizlik gibi nedenlerle öldürülen kadınlar daha genç olma eğilimindedir.

Bu noktada, resmi kayıtlara doğrudan yansımaya örtülü kadın cinayetlerinden de söz edilebilir. Çoğunlukla intihar süsü verilen ya da kadınların intihara teşvik edildiği/zorlandığı örtülü cinayetler dikkate değer yaygınlıktadır. Ertürk (2015, s. 306) hukuki takibe alınabilse de çoğunlukla kısmen aydınlatılabilen bu vakalarda zorunlu evlilik, ensest ve tecavüz gibi şiddet ve zorlama deneyimleriyle sıklıkla karşılaşıldığına değinir.

Tüm bu veriler doğrultusunda denebilir ki, kadınların öldürülmesi belirgin biçimde aile odaklı bir yaşam süreci ve/ya toplumsal cinsiyet ilişkileri dinamikleri içerisinde ortaya çıkıyor. Kadınlar aile ilişkileri içerisinde ya da duygusal yakınlık kurdukları diğer erkeklerle (kocalarıyla, sevgilileriyle, babalarıyla, erkek kardeşleriyle, vs.) girdikleri ilişkilerde bir tür özerklik ve bağımsızlık talep ettiklerinde (tartışmaya girdiklerinde, erkekler aldatıldıklarını düşündüklerinde, boşanmayı istediklerinde, barışma isteğini geri çevirdiklerinde, “namussuz” olarak addedildiklerinde, vs.) öldürücü bir şiddete maruz kalıyorlar.

Çetin’e (2015, s. 347) göre, bu durum modernlik ile geleneksellik arasındaki bir açmazın sonucu olarak ortaya çıkıyor. Kadınlar yeni toplumsal konumlarını elde etmeye başladıkça, geleneksel ayrıcalıklarını korumak isteyen erkekler öldürücü bir şiddetle değişime yanıt veriyorlar. Çetin (2015, s. 349) için, bu ilişkinin iki farklı görünümü vardır: namus cinayetleri ve tutku suçları (crimes of passion). Namus cinayetleri kaynağını kültürden alan, geleneksellikle daha doğrudan bağlı olan bir pratiktir. Tutku suçları ise bireysellikle ilgilidir ve kadınlara karşı kıskançlık, öfke, cinnet gibi saplantılı, hiddetli ve aşırı duygulara dayanır. Çetin (2015, s. 354–356) Türkiye’deki kadın cinayetleri olgusunu ise farklı bir kavramla ele alır: İsyen cinayetleri (revolt killings). Bu kavram altında incelediği kadın cinayetleri geniş çaplı bir toplumsal

değişimin, Türkiye'nin geleneksellikten modernliğe geçiş sürecinin bir sonucudur. Kadınlar kentleşen toplumda işgücüne daha fazla dahil oldukça, kamusal alanda görünürleştikçe, geleneksel toplumdaki konumunu koparak yeni bir toplumsal konum elde ederler. Ona göre, isyan cinayetleri kadınların modern toplumda elde ettikleri yeni statüleri karşısında erkeklerin başvurdukları yıkıcı bir güçtür. Erkekler geleneksel kodlardan beslenerek kadınların özgürleşmesine itiraz ederler ve statükolarını korumak için öldürücü şiddet pratiklerine başvururlar.

Modern/geleneksel ikiliğine ve çizgisel bir tarih anlayışına dayalı bu açıklama biçimi kadın cinayetlerinin toplumsal cinsiyetli karakterini önemli ölçüde gölgede bırakıyor. Modernleşen (ve iddia edildiği üzere kadınların özgürleştiği) toplumsal bağlamda, kadınların neden öldürücü şiddet pratikleri karşısında savunmasız kalmaya devam ettiği cevapsız kalıyor. Öyleyse, Gazioğlu'nun (2013, s. 98) belirttiği gibi, bu türden sorulara yanıt bulabilmek için toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine birincil bir ilgi göstermek gereklidir.

Örneğin; Taşdemir Afşar (2016, s. 77) kadın cinayetlerini kadınların yaşam hakkı üzerinde dahi hüküm süren eril iktidarın tezahürü olarak kavrar. Öldürücü şiddet pratikleri kadınların bedenleri ve pratikleri üzerinde tatbik edilen iktidarın en ileri noktasıdır. “Geri dönüşü olmayan” bir şiddet pratiği olarak, kadınları hegemonik erkekliğin boyunduruğu altında kalmaya zorlar.

Ancak, bu noktada, kadın cinayetlerini her yerde ve her zaman aynı biçimde var olan eril iktidarın görünümünden biri olarak kavramsallaştırmamak gereklidir. Tüm erkeklerin tüm kadınlara (öldürücü) şiddet eğilimleri olduğu fikri, Yazar'ın (2015, s. 23) belirttiği gibi, 1970'li yıllarda etkili olmuş yapısalci feminizmden türer; soyut, evrensel ve her yere nüfuz etmiş bir ataerkillik nosyonuna yaslanır. “Erkekler” ve “kadınlar” gibi kategorileri yekpare bir bütünmüşçesine ele alarak kadın cinayetlerini çözümlenmek, açıkladığından çok daha fazlasını gölgede bırakır. Yazar'a (2015, s. 41–43) göre, bu kuramsal tuzakları aşmak için, toplumsal etkileşimlere ve onların icrasının toplumsal yapıları nasıl (yeniden) ürettiğine odaklanmak gerekir. Toplumsal etkileşimlere yapılan vurgu, dikkati kadına yönelik (öldürücü) şiddetin

hangi bağlamlarda ve nasıl ortaya çıktığına yöneltmek için bir çağrıdır. Bu çalışmada da cinayete kurban giden üç kadının hikâyesi bu düşünme hattı izlenerek incelenmektedir. Bu kapsamda, söz konusu toplumsal etkileşimler kadınların bedenleri üzerinde denetim sağlayan sembolik iktidar yapılarının krize girmesi ve öldürücü şiddet pratikleriyle yeniden tesis edilmesi olarak incelenmektedir.

4. SEMBOLİK İKTİDARIN YİTİMİ VE YENİDEN İNŞASI: ÜÇ KADININ HİKÂYESİ

Mahkeme kayıtları incelenen öldürülen kadınlar birbirinden çok farklı toplumsal konumlara sahipti; her birinin birbirinden önemli ölçüde farklılaşan eyleme kapasiteleri ve yaşam biçimleri vardı. Örneğin, Fatma Diyarbakır kırsalında annesi, babası ve 5 kardeşiyle yaşıyordu. Ücretsiz aile işçisi olarak tarımsal üretimde çalışıyordu. Mevsimlik işçi olarak evden ayrıldığı zamanlar dışında sıkı bir aile denetimi içerisinde küçük bir köy ortamında yaşamını sürdürüyordu. Yaşamı çoğunlukla aile ve akrabalarından oluşan küçük bir sosyal ortamla sınırlıydı ve katı bir aile denetimi ve gözetimi altındaydı; ailesi kendisine ait bir telefonunun olmasına izin vermiyordu. Hatice ise Diyarbakır'ın kent merkezinde iki oğlu ve eşiyle birlikte yaşayan bir ev kadınıydı. Evliliği boyunca kocası tarafından fiziksel şiddete maruz kalmıştı. Kent ortamında çeşitli koruyucu mekanizmalara erişimi vardı; kocasından iki kez ayrılma girişiminde bulundu. İlk girişiminde, babasının ikna etmesi sonucu boşanmaktan vazgeçti ve evine döndü. Devam eden şiddet sonucu boşanma davası açarak evini ikinci kez terk etti. Babasının evine iki çocuğuyla yerleştikten sonra özel bir şirkette hizmet sektöründe çalışmaya başlamıştı. Sevda ise Diyarbakır kent merkezinde yaşayan iki kız annesi evli bir kadındı. Kocasını bir restoranda aşçı olarak çalışıyordu. Sevda da ikinci kızını ölümünden iki gün önce doğurmuştu. Tüm farklılıklarına rağmen, toplumsal cinsiyet pratikleri ilişki içerisinde oldukları erkeklerin sembolik iktidarını sarsan bir niteliğe sahipti. Gündelik yaşamlarında icra ettikleri kadınlık biçimleri, mikro çevrelerinin toplumsal cinsiyet normlarının ihlali olarak görüldü. Bu bağlamda, sembolik iktidarın “saygınlık” söylemlerinin dışında konumlandırıldılar.

Skeggs'in (1997) belirttiği gibi, saygınlık bireyleri uyum göstermekle sorumlu kılan, tipik olarak toplumsal cinsiyet normlarıyla yüklü bir söylemsel rejimdir. Saygın bir benlik ötekilerin değerleri ve yargılarına bağlı olarak kurulabilir. Bu değer ve yargılar da kadınların görünüşleri, eylemleri ve ilişkilerinin gayri/meşruluğunu tanımlayan ahlaki bir otoriteden türer. Saygınlığın karinesi itaatkarlık, uysallık ve iffet gibi özelliklere dayalı bir kadınlık imgesi kurar. Bu özelliklerin ihlali ise sembolik iktidarın sınırlarının ihlal edilmesidir; meşruiyetin, değer ve saygınlığın yitimi anlamı taşır. Kadın cinayetleri böyle bir iktidar krizinde ortaya çıkar. Sembolik iktidar ne kadar zayıflarsa, tahakkümü yeniden tesis etmek o kadar güçleşir (Grzyb, 2016, s. 1044). Kadınların bedenleri ve pratikleri hem kendilerinin hem de ilişkili oldukları erkeklerin saygınlığı ve itibarını istikrarsızlaştırdığı ölçüde tehdit haline gelir. Öldürücü şiddet bu mekanizmanın sonucu olarak kadınlar üzerinde yeniden denetim sağlamayı ve böylece sembolik iktidarı onarmayı hedefler.

Örneğin, Fatma yaşadığı köyün yakınlarındaki ilçe merkezinde yaşayan ve bir akrabası vasıtasıyla tanıştığı bir erkekle duygusal yakınlık kurmuştu. Bu erkekle hayatının hiçbir döneminde yüz yüze görüşmemişti. Birkaç ay süren ilişkileri boyunca yalnızca annesinin telefonunu kullanarak haberleşmişlerdi. Bu sırada, iki ay süreliğine mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere başka bir köye gitti. Burada da yalnız değildi; amcası ve daha başka akrabalarıyla birlikteydi. Ama bu yeni ortamda üzerindeki aile kontrolü önemli ölçüde zayıfladı ve yeni insanlarla tanışma olanağı elde etti. Bu ortamda, yaşadığı yerin civar köylerinden birinde yaşayan başka bir mevsimlik işçiyle tanıştı ve duygusal yakınlık kurdu. Bu sırada, telefon aracılığıyla haberleştiği erkek arkadaşıyla da haberleşmeyi sürdürüyordu. Çalışma süresi dolup yaşadığı köye döndükten sonra, ikinci erkek arkadaşı tarafından yaşadığı köyün çeperlerinde boğazı kesilerek öldürüldü. Aslında fail savunmasında cinayeti işleyen kişi olduğunu reddetmişti. Ancak olay yerinde bıraktığı çeşitli izler ve kan örneklerine dayalı olarak cinayeti işleyen kişinin Fatma'nın ikinci erkek arkadaşı olduğu ispatlandı ve hüküm giydi. Fail Fatma'yla ilişkisinde üzerinde denetim kuramadığını şu sözlerle ifade ediyor:

“Biz fındıklardayken Fatma benden telefonumu istiyordu. Beni sevdiğini söylemeden önce de sonra da konuşuyordu. Aradığı numarayı konuşması bittikten sonra siliyordu... [Fatma] evlenmek istediğim kızdı. Çünkü askerden geldikten sonra onunla evlenecek kadar ona ilgi ve alaka besledim, onu sevdim. Yaklaşık bir aylık bir ilişkiden sonra Fatma'nın başka erkeklerle ilişkisinin olduğunu öğrendim. Ancak bu erkeklerle ne konuştuğunu bilemiyorum. Bu olay üzerine yani Fatma'nın başka erkeklerle ilişkisinin olduğunu öğrenince çok sinirlendim.”

Fail Fatma'nın kadınlık temsilinin sembolik sınırları nasıl ihlal ettiğini ise şu sözlerle betimliyor:

“[Fatma] sıcak kanlı bir kızdı. Ben akrabası olmamama rağmen benden fazla çekinmezdi. Bana eliyle dokunduğunu çimdiklediğini hatırlamıyorum. Ancak bunu yapabilecek biridir. Erkeklerden çekinen biri değildir. Diğer erkeklerle karşı da aynı samimiyeti gösteriyordu... Diğer kızlar gibi değildi. Hangi erkeği görse onun ile iletişim kurmak istiyordu. Fındık toplarken başka gençler de vardı bunları tanımıyorum. Ancak [Fatma] onlara yaklaşmakta sakınca görmüyordu. Yani [Fatma] daha önce hiç konuşmadığı bir erkeğin yanına rahatlıkla gidebiliyordu.”

Failin Fatma'nın diğer erkeklerle ilişkisine dair ifadeleri onun kadınlık temsilini bir sınır ihlali olarak anlamlandırdığını gözler önüne seriyor. Bunu açıkça bir ahlaksızlık ve namussuzluk olarak nitelemiyor. Ancak hem genel olarak erkeklerle ilişkisi hem de telefonla iletişim kurduğu erkek arkadaşıyla ilişkisine dair ifadeleri, failin Fatma üzerinde denetim kurmakta çektiği güçlükleri gösteriyor.

Hatice'nin öldürülmesi, eril tahakkümün aksadığı anlarda kadın cinayetlerinin ortaya çıkışının bir başka örneğini teşkil ediyor. Yukarıda bahsedildiği üzere, Hatice evli kaldığı süre boyunca uzun bir şiddet geçmişine sahipti. Bu süre içerisinde hem formel hem de enformel olarak koruyucu mekanizmalara başvuruyordu. İlk kez boşanma girişiminde bulunduğu babasının yanına taşınmıştı. Ancak babasının ikna etmesi sonucu eşiyile yeniden birleşti. Çok geçmeden yeniden fiziksel şiddete maruz kalmasının ardından ikinci kez evden ayrılarak anne-babasının evine yerleşti ve çalışmaya başladı. Ayrılma sürecinde

olduğu eşi tarafından takip edildiği ve şiddet tehditlerine maruz kaldığı gerekçesiyle polise başvurdu. Bunun sonucunda eşi 6 ay süreyle uzaklaştırma cezası aldı. Tedbir kararının yürürlükte olduğu sırada dayısının tüfeğini alarak Hatice'nin işyerine gelen eşi, iş çıkışı sonrası kaldırımında yürüyen Hatice'yi 3 el ateş ederek öldürdü. Fail cinayetin işlendiği andan kısa süre öncesinde Hatice'yle yaşadıklarını şu sözlerle anlatıyor:

“Olay günü sabah saatlerinde eşimle görüşüp ikna etmek için çalıştığı yere daha yetişmeden yanına araba ile gittim. Arabayı durdurdum. Arabadan inmeme fırsat vermeden bana aynı tavırla sinkaflı küfür etti. Bana senin her şeyini alacağım, başkasıyla evleneceğim, seni beş parasız bırakacağım dedi. Bana başkasıyla evleneceğini söyleyince ben çok sinirlendim. Ben asla kendisini öldürmek istemedim. Kaç defa ateş ettiğimi hatırlamıyorum.”

Hatice'nin kendine ait bir yaşam kurması –boşanması, bir işinin olması ve hatta bir başkasıyla yeniden evlenmesi- failin denetimi dışına çıkarak özerkleşmesini ima ediyor. Fail tam da bu süreç içerisinde, özellikle de “başkasıyla evlenme” anında cinayeti anlamlandırıyor.

Fatma ve Hatice'yi öldüren faillerin yukarıda atıfta bulunulan anlatıları, en nihayetinde, resmi bir otorite (hakim) karşısında gerçekleştirilen konuşma edimleridir. Olguları çarpıtmak ve algıları manipüle etmek gibi gizli stratejiler taşıyor olduğu düşünülebilir. Örneğin, Fatma'yı öldüren fail henüz suçunun ispat edilmediği zamanda verdiği ifadelerinde suçsuz olduğunu savunur. Hatice'yi öldüren eşi ise hafifletici nedenler sunmayı dener. Bu nedenlerle, bu anlatıların faillerin anlam dünyasını tüm şeffaflığıyla göstermek yerine ancak kısmi olarak yansıttığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sınırlılıklara rağmen, bu anlatılar Hatice ve Fatma'nın hangi kriz anlarında öldürüldüğünü çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer. Hem Fatma hem de Hatice ilişki içerisinde oldukları erkeklerden görece bir özerklik elde ettikleri –dolayısıyla da itaatkar, uysal ya da iffetli kadınlık imgesine uymadıkları- anlarda öldürülmüşlerdir.

Bu bağlamda, kadınların bedenleri üzerinde denetim sağlayan itaat, uysallık ve iffet gibi normatif çerçeveler karşısında, izafi bir kadın failliğinden söz etmek mümkün olabilir. Alemdaroğlu'nun (2015, s. 60) farklı

sınıfsal ve kültürel konumlara sahip genç kadınların öznellikleri üzerine çalışmasında gösterdiği gibi, normatif kadınlık biçimleri yeniden müzakere edilmeye açık bir eylem repertuarı sunar. Ancak, bu müzakereler kadınların sembolik ve maddi kaynaklara ne ölçüde ulaşabildiğine bağlı olarak farklılaşır. Örneğin Fatma için mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere evden uzaklaşma ve/ya mobil iletişim teknolojilerine (dolaylı) erişim, sıkı bir aile denetimi altında sürdürdüğü yaşamından kaçış stratejileri sağlar. Hatice ise hem enformel hem de formel koruyucu mekanizmalara erişim bakımından daha güçlü görünmektedir. Kesintili olsa da ailesinin yanında barınma olanağı, çalışmaya başlayarak ekonomik özerkliğini sağlama ve emniyet güçlerinden talep ettiği tedbir kararı Hatice'ye eşinden bağımsız bir hareketlilik kapasitesi sağlar.

Hem Fatma hem de Hatice -toplumsal konumlarına bağlı olarak- olası eylemleri müzakere ederler ve mikro çevrelerinin toplumsal cinsiyet normlarına karşı gelirler. İlişki içerisinde oldukları erkeklerin (Fatma için erkek arkadaşının, Hatice için ise eşinin) buyruklarından bağımsız bir kadınlık icrası sunarlar. Toplumsal cinsiyet normlarının ihlali doğrudan sembolik iktidar krizidir; failer partnerlerini üzerlerinde denetim sağlayamadıklarını düşündükleri anların sonrasında öldürmüşlerdir. Öldürücü şiddet pratiği hegemonik erkekliğin namus kodu üzerine yaslanarak sembolik iktidarı yeniden tesis etmeyi amaçlar (Messerschmidt, 2017, s. 76). Ancak; buradaki namus kodu, Grzyb'in (2016, s. 1045) belirttiği gibi, basitçe evlilik-dışı cinsellikle sınırlı değildir; kadınların kendi faillliğini dışa vurduğu ve özerkliğini beyan ettiği her pratiği kapsayan bir anlamı ifade eder.

Sevda'nın öldürülmesiyle, önceki örneklerden farklı olarak, annelik ve üremeye ilişkin bir sembolik iktidar krizinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Sevda'nın tanık olarak dinlenen annesi, babası ve kardeşleri ifadelerinde birbiriyle uyumlu bir biçimde "sıradan ve huzurlu bir aile" tablosu çizerler. Ancak bu aile imgesi Sevda'nın ikinci kızına hamile olduğu haberinin gelmesiyle birlikte değişmeye başlar; Sevda hamileliği süresince eşi tarafından psikolojik şiddete maruz kalmaya başlar. Doğumdan iki gün sonra da bir elektrik kablosunun çıplak kablo uçları kullanılarak kanepede uyuduğu sırada eşi tarafından öldürülür. Fail

savunmasında çeşitli “ruhani sesler” ve “fısıltılar”ın bu cinayeti işlettiğini ve bilincini kaybettiğini söyler. Ancak, ruh sağlığı uzmanları çeşitli tetkikler sonucu failin psikotik rahatsızlığının olmadığını raporlayarak cezai ehliyetinin olduğuna hükmeder. Bunun dışında, yakınlarının tanıklıkları Sevda’nın hamileliği süresince anneliğe ilişkin sembolik şiddete maruz kaldığını gözler önüne serer. Babasına göre, Sevda bir erkek çocuk doğurmazsa eşinin gözünde değer kaybı yaşamaktan korkmaktadır:

“Kızım zaman zaman hamile olduğu sıralarda bana bebeğinin cinsiyetinin erkek olmaması durumunda kocam ...’nin kendisini öldürebileceğini söylerdi. Ancak bunun şaka mı ciddi mi olduğunu o an için bilmiyorum.”

Benzer şekilde, kardeşinin ifadesi de failin hem Sevda’ya (erkek çocuk doğurmadığı için) hem de bebeğe değer atfetmediğini gösteriyor:

“Çocuğun ismine [karar vermek] için bizim evde oturuyorduk, isim konulması sırasında hiçbir şey söylemedi. Hiçbir fikir bildirmedi. Sessiz oturdu. Ben de kendisine ‘enişte sen niye sessiz oturuyorsun’ dedim, o da bana ‘erkek olsaydı ismini bırakırdım, kız olduğu için karışmıyorum’, dedi.”

Bu örnek kadınların üzerinde doğrudan denetim sahibi olamadıkları konularla ilgili olarak dahi öldürücü erkek şiddetine maruz kalabildiklerinin çarpıcı bir örneğidir. Sevda toplumsal cinsiyet pratikleriyle doğrudan ilişkili olmayan bir durum nedeniyle -üreme faaliyetleriyle- değerini ve saygınlığını yitirmiştir. Ancak bu durumun hegemonik bir söyleme yaslanmadığı not edilmelidir. Elbette üreme faaliyetlerine ve bakım rollerine koşut olarak kadınlara anne olarak itibar kazandıran söylemsel rejim Türkiye’de geçerliliğini güçlü bir şekilde korur (Acar & Altunok, 2013). Yine de; kadınların erkek çocuk doğurduğu ölçüde itibar ve saygınlık kazanması çoğunlukla geçimlik tarım üretimine ait bir olgudur (Kandiyoti, 2007, s. 29). Bu durum çocukların sağladığı ekonomik faydaya bağlı olarak ortaya çıkar ve günümüz Türkiye’sinin kentsel ve kırsal gelişimine paralel olarak ekseriyetle geçerliliğini yitirmiştir (Kağıtçıbaşı, 2013, s. 173).

Öyleyse, bu örneği toplumsal çapta örgütlenen bir kültürel baskının motive ettiği bir sembolik şiddet biçimi olarak değerlendirmemek gerekir.

5. SONUÇ

Bu çalışma, sonuçlandırılmış dava dosyalarının incelendiği üç farklı kadın cinayeti örneğinden hareketle, kadınların öldürülmesinin hangi toplumsal ve kültürel bağlamlarda ortaya çıktığı, hangi toplumsal etkileşimler içerisinde deneyimlendiği ve faillerin öldürülen kadınlara (bedenlerine, pratiklerine ve ilişkilerine) nasıl anlamlar yüklediğini mercek altına almaktadır. Böylece, kadın cinayetlerinin kadınların öldürülmesinin doruk noktasını oluşturduğu bir şiddet süreci olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu şiddet pratiğinin, sembolik şiddet biçimlerinin de baştan sona etkin olduğu, Yazar'ın (2015) açıkladığı türden etkileşimsel bir süreç olarak deneyimlendiği ileri sürülmektedir. Buna göre; bu çalışmada incelenen kadınlık deneyimleri öldürücü şiddeti güdüleyen, meşrulaştıran ve doğallaştıran sembolik iktidar mekanizmaları içerisinde anlamlandırılıyor. Saygınlık, meşruiyet ve değerlilik atfedilmeyen kadınlık pratikleri sembolik iktidar için bir tehdit unsuru haline geliyor. Kadın cinayetleri eril tahakkümün sembolik iktidarının istikrarsızlaştığı ve aksadığı anlarda, onu yeniden onarmak ve canlandırmak için devreye sokulan yıkıcı (ve öldürücü) bir mekanizma gibi işliyor.

Bu açıdan bakıldığında, kadın cinayetleri olgusu sembolik iktidarın ağır bir biçimde eril tahakküm altında yapılaşmasının görünümülerinden biridir. Farklı kadınlık (ve erkeklik) biçimlerine ilişkin kalıplaşmış yargılar, inanışlar ve önyargılar kadın cinayetlerinin sembolik dayanağını oluşturur. Öyleyse; Grzyb'in (2016, s. 1049) belirttiği gibi, kadın cinayetlerini önleyici bir toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi için yürürlüğe sokulacak yasal reformlar yetersiz kalacaktır. Türkiye'de son birkaç on yılda gerçekleşen toplumsal değişimler ve feminist hareketin gelişimiyle birlikte toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin somut adımların atıldığına tanık oluyoruz. Özellikle sosyal politika alanlarında, yasal reformların gerçekleştirilmesinde ve uluslararası anlaşmaların yürürlüğe sokulmasında feminist aktivizm etkin bir rol oynayabiliyor (Eslen-Ziya, 2012; Taşdemir Afşar, 2016). Bu değişim dinamiğinin toplumsal ölçekte daha eşitlikçi bir toplum tahayyülüne işlerlik kazandırabilmesi için, sembolik iktidar yapılarının da

dönüştürülmesi kaçınılmaz görünüyor. Böylece, kadın cinayetlerine karşı yürütülen mücadele hattı sosyal ve kültürel alanlara aktarılabilir.

EK 1

Tablo 1. Medyada Temsil Edilen Kadın Cinayetlerinin Genel Örüntüleri

		Yüzde
Yaş grupları		
	0-12	3.1
	13-18	6.9
	19-25	20.2
	26-40	40.7
	41-55	19.9
	56-70	6.8
	70+	2.5
Fail		
	Kocası	40.6
	Aile Üyesi	22.3
	Akrabası	8
	Babası	4.4
	Oğlu	2.6
	Damadı	2.5
	Erkek kardeşi	4.2
	Üvey oğlu	0.2
	Erkek arkadaşı	11.4
	Tanıdığı bir erkek	8.3
	Eski kocası	6.8
	Saldırgan	3.8
	Eski erkek arkadaşı	3.5
	Kayınpederi	0.4

		Yüzde
En Yaygın Sebepler		
	Tartışma/Kavga	16.5
	Aldatılma şüphesi	8.2
	Boşanma isteği	6.7
	Barışma isteğinin reddi	6.7
	Namus/töre	5.1
	Maddi sebepler	4.8
	Kadınların karar/tercihleri	4.7
	Erkeğin reddedilmesi/terk edilmesi	3.6
	Kıskançlık	3.5
	Kadının ayrılma isteği	2.4
	Cinsel saldırı	2.4

(Kaynak: kadincinayetleri.org, 2018)

6. SUMMARY

Ever-expanding body of knowledge shed light on the Dynamics of femicide in Turkey and suggests that such a phenomenon is not restricted to specific ethnic/regional boundaries but emerges throughout the country (see Çetin, 2015; Doğan, 2014). Besides, studies reveal that lethal violence against women is deeply informed by the structures of gender inequalities (Gazioğlu, 2013; Taşdemir Afşar, 2016). As Toprak and Ersoy (2017) states, women in Turkey are frequently murdered by men whom they are closely or intimately related and based on certain motivations like women's demand for separation, jealousy, deceiving and honor. Therefore, femicides are largely a result of lethal violence that comes out of men's possessiveness. Besides these, there also exists an overriding emphasis on a history of violence that results in femicides (Toprak and Ersoy, 2017).

In this body of knowledge, physical violence is widely seen as a precursor to femicide. Such an understanding attributes a priority to physical violence and leaves the questions of symbolic meanings unanswered. Although debates address motivations and judgments of perpetrators, meaning-making processes are largely represented through quantitative data sets. Therefore, even tough studies enthusiastically deals with the social and cultural dimensions of femicides in Turkey, they hardly touches upon the meaning-making processes of perpetrators actively involved in the killings of women. From this vantage point, this studies aims at understanding what certain symbolic meanings are created and mobilized to justify lethal violence against women. In doing so, we depart from the concept of "violence" and we aim to shed light on how symbolic violence is related to these processes. Following Grzyb's (2016) study, we utilize a Bourdieusian framework largely informed by the notions of symbolic power and symbolic violence. We analyze juridical records of three murdered women and suggest that symbolic violence informs the overriding mechanisms that lead to killings of women. Accordingly, certain gendered experiences are signified by a regime of symbolic power that gradually motivates, legitimizes and naturalizes lethal violence against murdered women. In this process, specific gender practices are seen as a way of doing gender that

lacks respectability, legitimacy and worthiness to live. Thus, these practices are regarded as defiance to symbolic power. Femicides are therefore strategies to restore and reinvigorate symbolic power that is deemed to be destabilized in ordinary lives of murdered women.

Viewing through this lens, femicides are one of the results of masculine domination that deeply structures the symbolic power. In this sense, masculine domination constitutes the symbolic basis that generates certain judgments and beliefs about different femininities (and masculinities). These meanings lie beneath the meaning-making processes leading to the processes of femicide. If so, as Grzyb (2016, 1049) states, a radical transformation of such symbolic structures are inevitable in order to prevent femicides and develop a gender equality perspectives. By doing so, struggles against femicides could be effectively transferred to social and cultural fields.

7. KAYNAKÇA

- Abrahams, N., Jewkes, R., Martin, L. J., Mathews, S., Vetten, L., & Lombard, C. (2009). Mortality of Women From Intimate Partner Violence in South Africa: A National Epidemiological Study. *Violence and Victims*, 24(4), 546–556.
- Acar, F., & Altunok, G. (2013). The “Politics of Intimate” at the Intersection of Neo-Liberalism and Neo-Conservatism in Contemporary Turkey. *Women’s Studies International Forum*, 41(P1), 14–23. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2012.10.001>.
- Alemdaroğlu, A. (2015). Escaping Femininity, Claiming Respectability: Culture, Class and Young Women in Turkey. *Women’s Studies International Forum*, 53, 53–62. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2015.09.006>.
- Arın, C. (2001). Femicide in the Name of Honour in Turkey. *Violence Against Women*, 7(7), 821–825.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Campbell, J. C., Glass, N., Sharps, P. W., Laughon, K., & Bloom, T. (2007). Intimate Partner Homicide: Review and Implications of Research and Policy. *Trauma, Violence & Abuse*, 8(3), 246–263.
- Campbell, J., & Runyan, C. W. (1998). Femicide: Guest Editors’ Introduction. *Homicide Studies*, 2(4), 347–352.
- Çetin, İ. (2015). Defining Recent Femicide in Modern Turkey. *Journal of International Women’s Studies*, 16(2), 346–360.
- Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S., & Weil, S. (2016). Theories of Femicide and Their Significance for Social Research. *Current Sociology*, 64(7), 975–995.
- Dobash, R. E., & Dobash, R. P. (2008). Murder in Britain Study: The Murder of Women. *Strengthening Understanding of Femicide: Using Research to Galvanize Action and Accountability* içinde (ss. 66–72). Washington.
- Doğan, R. (2014). The Profile of Victims, Perpetrators and Unfounded Beliefs in Honour Killings in Turkey. *Homicide Studies*, 18(4), 389–416.

- Ertürk, Y. (2015). *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu*. İstanbul: Metis.
- Eslen-Ziya, H. (2012). Türk Ceza Kanunu Değişiminde Kadın Aktivistler: Bir Lobcilik Hikayesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 120–149.
- Frye, V., Hosein, V., Waltermaurer, E., Blaney, S., & Wilt, S. (2005). Femicide in New York City: 1990 to 1999. *Homicide Studies*, 9(3), 204–228.
- Gazioğlu, E. (2013). Kadın Cinayetleri: Kavramsallaştırma ve Sorunlu Yaklaşımlar. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7(30), 89–100.
- Grzyb, M. A. (2016). An Explanation of Honour- Related Killings of Women in Europe Through Bourdieu's Concept of Symbolic Violence and Masculine Domination. *Current Sociology*, 64(7), 1036–1053.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2013). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis.
- Kardam, F. (2006). *Türkiye'deki Namus Cinayetlerinin Dinamikleri*. Ankara: UNDP.
- Koğacıoğlu, D. (2007). Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 3, 117–145.
- Laurent, C., Platzer, M., & Idomir, M. (2013). *Femicide: A Global Issue That Demand Action*. Vienna: Academic Council on the United Nations System.
- Messerschmidt, J. W. (2017). Masculinities and Femicide. *Qualitative Sociology Review*, 13(3), 70–79.
- Ozgun Unal, E., Koc, S., Unal, V., Akcan, R., & Javan, G. T. (2016). Violence Against Women: A Series of Autopsy Studies from Istanbul, Turkey. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 40, 42–46.
- Radford, J. (1992). Introduction. *Femicide: The Politics of Women Killing* içinde (ss. 3–9). New York: Twayne Publishers.
- Skeggs, B. (1997). *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: Sage.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. İstanbul: İletişim.

- Taşdemir Afşar, S. (2016). Violence Against Women and Femicide in Turkey. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(1), 70–80.
- Toprak, S., & Ersoy, G. (2017). Femicide in Turkey Between 2000-2010. *PloS ONE*, 12(8), e0182409.
- Tosun Altınöz, Ş., Altınöz, A. E., Utku, Ç., Eşsizoglu, A., & Candansayar, S. (2018). Femicide: Psychosocial Characteristics of the Perpetrators in Turkey International. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(13):4174-4186.
- Wacquant, L., & Akçaoğlu, A. (2017). Practice and Symbolic Power in Bourdieu: The View from Berkeley. *Journal of Classical Sociology*, 17(1), 37–51. <https://doi.org/10.1177/1468795X16682145>.
- Weil, S. (2016a). Failed Femicides Among Migrant Survivors. *Qualitative Sociology Review*, 12(4), 6–21.
- Weil, S. (2016b). Making Femicide Visible. *Current Sociology*, 64(7), 1124–1137.
- Weil, S. (2017). The Advantages of Qualitative Research. *Qualitative Sociology Review*, 13(3), 118–125.
- Weil, S., & Kouta, C. (2017). Femicide: A Glance Through Qualitative Lenses. *Qualitative Sociology Review*, 13(3), 6–12.
- Widyono, M. (2008). Strengthening Understanding of Femicide: Using Research to Galvanize Action and Accountability. *Strengthening Understanding of Femicide: Using Research to Galvanize Action and Accountability* içinde (ss. 7–25). Washington.
- Yarar, B. (2015). “Yakın İlişki İçinde Şiddet”i Feminist Bakışla Yeniden Düşünmek. B. Yarar (Ed.). *Şiddetin Cinsiyetli Yüzleri* içinde (ss. 13–52). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.